

De bona casa, bona brasa

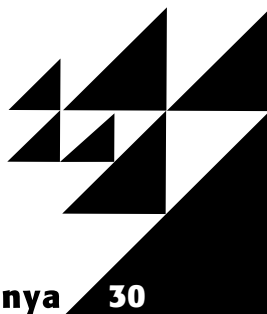
La casa i l'espai domèstic rural al Berguedà

María del Agua Cortés Elía

De bona casa, bona brasa

La casa i l'espai domèstic rural al Berguedà

Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural

De bona casa, bona brasa

La casa i l'espai domèstic rural al Berguedà

María del Agua Cortés Elía

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Barcelona, 2019

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Cortés Elía, María del Agua, 1960- autor

De bona casa, bona brasa : la casa i l'espai domèstic rural al Berguedà. – Primera edició. – (Temes d'etnologia de Catalunya ; 30)

A la part superior de la portada: Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. – Bibliografia
ISBN 9788439399513

I. Catalunya. Departament de Cultura II. Catalunya. Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural III. Títol IV. Col·lecció: Temes d'etnologia de Catalunya ; 30

1. Masos, masies, etc. – Catalunya – Berguedà 2. Arquitectura vernacular – Catalunya – Berguedà
3. Arquitectura interior – Catalunya – Berguedà

728.83/.84(460.23 Be)

72.031.4(460.23 Be)

72.056(460.23 Be)

Aquesta obra ha estat editada per la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. L'ús dels continguts d'aquesta obra està subjecte a una llicència de Reconeixement – No Comercial – Sense Obra Derivada (by-nc-nd) de Creative Commons. Se'n permet la reproducció, distribució i comunicació pública sempre i quan no sigui per a usos lucratis i no es modifiqui el contingut de l'obra. Per veure una còpia de la llicència, visiteu <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>

© Autora dels textos: María del Agua Cortés Elía

© d'aquesta edició: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.
Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural

Revisió lingüística: Gabinet Tècnic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

Disseny de la col·lecció: Azúa / Ancochea

© Fotografia de la coberta: María del Agua Cortés Elía

Fotografies: María del Agua Cortés Elía, excepte aquelles en que s'indica el nom de l'autor

Compaginació: Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions

Primera edició: Barcelona, 2019

DL B 26250-2019

ISBN: 978-84-393-9951-3

Sumari

PREÀMBUL / 7

1. INTRODUCCIÓ / 9

1.1. La recerca / 13

1.1.1. Les fonts / 16

1.1.2. Metodologia de treball / 23

1.1.3. El marc teòric / 27

1.2. Precedents en l'estudi de la masia / 32

1.2.1. La identitat del mas català / 32

1.2.2. Les classificacions tipològiques que s'han donat a la masia / 40

2. EL TERRITORI / 51

2.1. Un entorn físic i històric característic / 51

3. LA MASIA: HABITATGE RURAL AL BERGUEDÀ / 57

3.1. Les cases estudiades / 58

3.2. La casa. Des de l'exterior / 59

3.2.1. La masia en el seu medi / 59

3.2.2. Els constructors de cases / 66

3.3. L'espai domèstic. Des de l'interior / 84

3.3.1. Organització de l'espai / 84

3.3.2. Els espais de treball i d'elaboració / 88

3.3.3. Els espais per emmagatzematge d'aliments / 99

3.3.4. Els espais comuns / 107

3.3.5. Els espais privats / 169

4. LA MASIA DEL BERGUEDÀ.

CAP A LA RECERCA DELS TIPUS / 181

4.1. Els tipus / 183

4.1.1. Tipus en funció de la ubicació al territori / 183

4.1.2. Tipus en funció de l'agrupament dels habitatges / 185

- 4.1.3. Tipus en funció de l'estructura general del conjunt / 188
- 4.1.4. Tipus en funció de l'estructura de la casa / 189
- 4.1.5. Tipus històrics / 190
- 4.1.6. Quadre de classificació de les 76 cases estudiades en detall / 194
- 4.2. Organització dels espais a la casa / 195
- 4.3. Exemples dels tipus de cases rurals del Berguedà / 201
 - 4.3.1. Masoveria. Cal Julit (Capolat) / 203
 - 4.3.2. Antiga domus o casa forta. Vilajoana (Avià) / 206
 - 4.3.3. Mas torre. Turrielles / Torrielles (l'Espunyola) / 209
 - 4.3.4. Casa de dos cossos amb pati clos. Ca l'Andreu (Gósol) / 212
 - 4.3.5. Casa de dos cossos amb pati clos. L'Espelt (La Pobla de Lillet) / 215
 - 4.3.6. Casa de dos cossos amb pati clos. Les Llenes (Maçaners, Saldes) / 218
 - 4.3.7. Casa de tres cossos amb pati clos. Boixadera dels Bancs (Montmajor) / 221
 - 4.3.8. Casa de tres cossos. Mateus (Sagàs) / 224
 - 4.3.9. Casa de tres cossos. Torrabadella (Montmajor) / 227
 - 4.3.10. Casa de tres cossos amb galeries. Ballús (Avià) / 230
 - 4.3.11. Casa de tres cossos amb eixida. Vilamarí (Avià) / 233
 - 4.3.12. Casa horitzontal en balma. Balma de les set portes (Casserres) / 236
 - 4.3.13. Habitatge agrupat en filera. Feners (Saldes) / 238
 - 4.3.14. Habitatge agrupat en vilar. L'Espà (Saldes) / 241
 - 4.3.15. Habitatge agrupat en sagrera. Avià. Nucli antic / 244
- 5. DIVERSES CONCLUSIONS / 247**
 - 5.1. Evolució històrica de la casa rural al Berguedà / 255
 - 5.2. Situació actual de l'habitatge rural al Berguedà / 270
- 6. BIBLIOGRAFIA / 281**
- 7. ANNEXOS / 289**
 - 7.1. Documentació d'arxiu / 289

Preàmbul

«Es un gran dó de Déu l’haver nascut a la Pagesia.

El fill de la terra té idees clares i precises del món que entorn seu revolta. Sap l’hora que és, durant el dia pels rellotges de sol segons la sombra que projecten i, a la nit, els trillons de la volta estrellada li indiquen quan serà l’hora de maitines. Els núvols ajaçats a l’esquena de les altes muntanyes li senyalen si ‘tindrem pluja o temporal’ com també coneix els senyals que certament la presagien.

La vida de pagès ve a ser un regne a part si es compara amb qualsevol altre estament.

Entorn de la Masia s’ha creat un petit regne de caràcter patriarcal amb una estructuració perfecta. En l’aspecte econòmic l’amo, bon administrador, sempre tenia una anyada avançada. El blat guardat al graner de l’anyada precedent no es portava a moldre, per tenir el pa de cada dia, fins que la nova collita era vinguda. Les reserves de gra fort, també, eren previstes fins que la nova collita estava assegurada. Al rebost s’hi guardava la minestra, procedent de les matances, i era administrada amb parsimònia durant tots dotze mesos de l’any.

Era, i encara és, un capítol interessant el de l’administració de la mestressa. Aquesta anava sovint al mercat de Ripoll, Vich o Berga. Amb la venda dels ous, del gallinam, dels conills, comprava allò que era necessari per les despeses petites i quotidianes de la masia, així com l’amo, per les fires venia el bestiar gros: bestiar boví, de peu rodó, de llana i porquí.

El petit regne patriarcal de la masia tenia la seva economia organitzada admirablement».

Antoni Griera i Gaja, 1965, fragments del pròleg de
La vida a pagès, de Salvador Vilarrasa i Vall
 (1975. Impremta Maideu. Ripoll. P. 5-8)
 (S’ha conservat l’ortografia i lèxic originals)

1. Introducció

Les cases rurals i les masies estan en constant transformació, un tipus d'habitatge que s'ha mantingut en el temps, moltes des de l'edat mitjana, però que les diferents vicissituds històriques n'han provocat l'evolució per adaptar-se a les necessitats de cada etapa i de cada grup familiar. Sobre la masia se n'ha escrit molt, dels elements que la conformen i dels seus usos, fet que ens posa en una situació de partida avantatjada, ja que no ens caldria tornar a explicar com és el conjunt del mas ni les seves característiques com a eix central d'una economia de subsistència present a tot Catalunya des de l'edat mitjana, si no és com a introducció per entendre la finalitat d'aquest estudi i ajudar a centrar el tema. Altres publicacions d'aquesta mateixa col·lecció, sorgides de recerques realitza-

Conjunt format per la masia, coberts, pallissa, l'era i altres elements que configuren un habitatge familiar autosuficient, característic de la zona agrícola del baix Berguedà.

des per a l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC), han tractat el tema des de diferents punts de vista i a diferents zones de Catalunya, sempre amb el mas com a element central: el Gironès (Saguer, 2005; Saguer, 2011), la Cerdanya (Pujadas, Soronellas, Casal, 2007), el Montseny (Roigé, Estrada, 2008) i el Pallars,¹ són els exemples més recents de recerca al voltant d'aquest tipus d'habitatge centrat en l'ús i explotació econòmica de l'entorn.

És per això que en aquest treball no ens centrarem en les generalitats del mas com a centre de l'activitat agrícola ni com a centre de relacions familiars que, amb poques diferències, es repeteixen en tot el territori català, sinó que ens limitarem a tractar un aspecte molt específic i a la vegada poc treballat de forma sistemàtica en els estudis sobre el mas. Es tracta de l'ús de l'espai on es viu als masos, de l'estructura interna de l'espai on es desenvolupava la vida i les relacions familiars, dels elements mobles que conformaven aquests espais i que trobem relacionats amb els usos que en feien els seus habitants.

D'entrada podria semblar que fer un estudi sobre aquest aspecte tan concret de la vida als masos pot ser innecessari, ja que els elements més evidents (la sala, el foc, l'estructura arquitectònica general...) es tracten de forma complementària en els estudis genèrics del mas, però, quan vas veient que a poc a poc els espais interns es transformen per donar nova vida i nous usos a les habitacions i als espais de relacions socials dins les masies, i que les innovacions incorporades a les formes de vida actuals fan desaparèixer elements que fins fa uns anys eren necessaris i bàsics per viure alhora que molt característics, t'adones que acabaran desapareixent i amb això també desapareixeran els usos humans que li donaven sentit i que encara ara podem mantenir a la memòria o, com a mínim, recordar-ne la funcionalitat. Per això hem centrat el nostre estudi principalment en l'interior del mas, en els espais on es desenvolupava i encara es desenvolupa la vida de la família.

La recerca s'ha desenvolupat al Berguedà, un territori de l'anomenada Catalunya Vella, que sobretot és un territori de masies, de cases rurals, que ha viscut i crescut del seu medi geogràfic i que ha mantingut aquest mode de vida fins a l'actualitat. És un territori amb unes característiques específiques en què es

¹ *La casa a les valls d'Àneu. Estudi etnogràfic sobre arquitectura, espai domèstic i mobiliari del segle XVIII al XXI.* Treball de recerca dut a terme entre els anys 2000 i 2003 per l'Ecomuseu de les valls d'Àneu en el marc de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya. Pendent de publicació.

diferencia la zona sud, amb extenses planes entre turons on ha predominat l'agricultura, i un territori de muntanya al nord, inici dels Pirineus, amb un relleu muntanyós que ha influït en l'adaptació de l'home al medi, desenvolupant un sistema de vida fonamentalment al voltant de la ramaderia. A les cases de les dues zones hem tingut la sort de poder veure espais que no s'havien modificat des de feia anys i que conservaven elements; molts amb poques variacions des de fa uns quants segles, convivint amb les innovacions de diferents etapes. La contrastació amb documentació històrica ens ha permès establir un cert paral·lelisme entre els elements que hi havia a les cases a diferents èpoques i el que hem vist actualment, que certifica que en molts casos l'evolució dels elements utilitaris bàsics en la vida domèstica no han variat pràcticament i que les innovacions o variacions han estat fruit d'una clara evolució condicionada per la necessitat de millora. També l'entrevista als habitants i a alguns constructors ens ha ajudat a entendre aquests canvis que s'han viscut els darrers temps i que permeten comparar-ho amb el que havia sigut la normalitat fins a mitjans del segle xx, moment en què es produeix un canvi substancial en les formes de viure.

El treball que presentem va ser iniciat amb la recerca que es va realitzar dins el marc de l'IPEC després d'haver optat a un programa de recerca Anàlisi per al període 2007-2009,² però que va ser molt ampliat i sistematitzat amb la recerca realitzada per a la tesi doctoral defensada l'abril del 2016: *Espai domèstic i cultura material. Una aproximació històrica a les cases rurals del Berguedà* (Cortés, 2016), amb la present monografia com una part important d'aquesta. Els orígens de la iniciativa van està provocats per dos estudis previs puntuals fets gràcies a la concessió de dues beques de l'Inventari de Patrimoni Etnològic durant els anys 2005 i 2006 (Cortés 2005; Cortés, 2006). Aquestes primeres recerques, realitzades a zones geogràfiques del Berguedà molt específiques i amb una limitació quant al nombre de cases estudiades, ens van confirmar que existia prou material per desenvolupar un treball més ampli sobre l'espai domèstic rural en aquest territori, treball que havia de permetre obtenir dades de la relació dels elements mobles amb els espais i amb l'habitatge, així com aprofundir en les possibles diferències donades pel sistema econòmic tradicional agrícola i ramader. Va ser gràcies a això que

² Cortés Elía, María del Agua (2009). *Espai domèstic i mobiliari rural al Berguedà*. Projecte realitzat dins el programa de Recerca-Anàlisi del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional de Catalunya (actual Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural), Generalitat de Catalunya (període 2007-2009).

em vaig adonar que l'espai domèstic i el mobiliari rural tradicional no s'havien estudiat profundament, i que es tractava d'elements situats en un entorn molt fràgil que condiciona la ràpida desaparició.

Una de les condicions per optar a un programa de recerca Anàlisi era que la petició s'havia de vehicular a través d'una entitat amb interès en la recerca al territori, per aquest motiu i degut a la vinculació amb el Centre d'Estudis d'Avià, es va optar per realitzar la sol·licitud a través d'aquesta entitat que té com a principal objectiu la recerca sobre diferents temes relacionats amb la història d'aquesta zona del Berguedà. Per això, des d'aquí agraeixo la col·laboració del Centre d'Estudis d'Avià, per permetre trametre la sol·licitud a través de la plataforma de l'entitat.

També agraeixo a moltes persones que desinteressadament em van facilitar la visita d'algunes masies, generalment els mateixos habitants o propietaris. Com Toni Fustagueres per diferents visites a Gósol, entre les quals, cal Tampanada, la casa on es va hostatjar Pablo Picasso el 1909 i de la qual vaig poder documentar un nombre interessant de mobles i estructures. També vull recordar especialment Maria Tort Guitart, de ca l'Andreu de Sorribes, per les estones i les explicacions d'un llarg cúmul d'experiències; el fuster Miquel Coma Peypoch de Gironella, per la transmissió de tanta informació sobre el seu ofici; també diferents propietaris de les masies visitades, ja que m'han facilitat la feina obrint les portes de casa seva: Jordi Salvans, Daniel Benedicto, Ramon Mas Salvans, Bernardí Casals Pagerols, Joan Gorgas Prat, Ramon Pujol i Mayer, Eugeni Solís, Lluís Viladrich, Maria Muixí, Concepció Gol, tots ells d'Avià; Àngel Canudas Fíguls, Dolors Bolderas, Ramon Fíguls, Estanislau Anglarill, Joan Balldaura i Trulls, Xavier Cabanas, d'Olvan; Noemí Fontdevila, Josep Coma Cardona, Joan Massanas Tomàs, Dolors Gonzalez Dana, Miquel Deseuras Martorana, Ramona Guillemàs Pons, de Saldes; Concepció Casas, Josep Bové Casas, de l'Espunyola; Ramon Pellissé, de Casserres; Jesús Saus (Garreta), de la Nou; Ramon Vilalta Clotet, de Sant Jaume de Frontanyà; Eva Tomàs, Pepa Clot i Josep Fuster, de Gósol; Enric Cabanes Quer, Ramon Fígols, Josep Coma Cardona, Miquel Borràs, Eudald Planas, de Montmajor; M. Àngels de l'Hostal, Josep Puig i Brich de Sabaters, Ramon i Pilar del Casó, Ramon Planas Torrabadella de Vilariquer, Joan Seuba del Pujol de Sant Quintí, Ramon Solsona dels Plans de Sant Quintí, Guillem Armora, Maria Roca, Joan Antonio Serrano de Les Sitges, Romà Giró, de Montclar; entre moltes altres persones que segur que m'oblido d'esmentar i sense la col·laboració dels quals

no hauria estat possible la recerca. Vull també agrair a les persones que em van facilitar informació oral de les seves experiències i que es van succeint al llarg del text, ja que les seves explicacions han complementat el treball i han donat sentit a alguns elements documentats. Finalment, a les meves filles, Claudia i Andrea, i al meu jove, Abel, per totes les estones compartides, també durant la recerca.

1.1. La recerca

El Berguedà disposa d'un ric patrimoni arquitectònic que agafa totes les etapes històriques i que destaca l'habitatge des de l'edat mitjana fins a l'actualitat. La importància de la tasca repobladora iniciada amb la reorganització de la Marca potenciada per l'obra de Guifré el Pelós a finals del segle IX va comportar la construcció d'un bon nombre d'esglésies i nuclis de població al seu entorn, però també d'habitatges disseminats, que van omplir el territori del Berguedà de cases centrades en un sistema econòmic de supervivència, lligades a l'economia agrícola i ramadera, però també als seus usuaris. Uns tipus que va perdurar en el temps i en què els espais interiors de les cases i la cultura material d'ús quotidià són un clar exponent dels costums i reflex de cada època i de cada territori.

La masia, la casa de pagès, és l'habitatge que forma part d'un conjunt centrat en una explotació fonamentalment agrària o ramadera, envoltat de diverses dependències, a més de pastures, terres de conreu, bosc, hort... Al Berguedà s'anomena de forma genèrica «casa de pagès», tot i que dins aquesta denominació trobem masies, cases pairals, masoveries, cases de balma i cases dins de petits nuclis que tenen les característiques generals de la masia. El terme *mas* deriva del llatí *mansus*, i als segles IX i X és un terme que apareix amb molta freqüència a la documentació a Catalunya. Segons Salrach (1977) lingüísticament la paraula *mansus* està lligada al substantiu llatí *mansio* i al verb *manere*, que vol dir quedar-se a un lloc, per aquest motiu podria estar relacionat amb el procés de repoblació del territori i l'assentament definitiu d'habitatge, que apareix relacionat tant amb la construcció principal, la casa, com amb un conjunt de construccions (casa, pallisses, coberts, corrals...) i també els camps, horts, bosc, pastures...

La masia és un espai arquitectònic, amb els seus aspectes formals i estructurals, l'embolcall físic que serveix per aixoplugar persones. Però té altres significats, ja que és també una unitat econòmica, un centre que articula diferents activitats que es practiquen a l'entorn immediat amb objectius molt específics i reflecteix

l'activitat productiva. És un patrimoni, un patrimoni físic format per un conjunt d'elements (casa, corrals, camps...), però també és un patrimoni format per un conjunt de símbols que s'hereten, que es transmeten, i que no estan únicament formats per elements físics o obligacions econòmiques, sinó que també agrupa obligacions socials, familiars, el manteniment d'un cognom relacionat; elements que cal transmetre entre generacions. La casa és també una família, és un grup humà i les seves relacions interpersonals i generacionals, és el testimoni de la forma d'organització social del grup i amb la comunitat.

La base principal de la recerca que s'ha portat a terme ha sigut documentar aquest sistema d'habitatge, però fonamentalment els espais interiors que encara existeixen, abans que diferents aspectes externs provoquin que canviïn definitivament o desapareguin, en un procés de transformació irreversible que comporta importants canvis, sobretot en els espais més utilitzats. La transformació és un procés imparabile i l'evolució és necessària, per això som conscients de la importància d'obtenir el màxim d'informació de l'interior d'aquestes cases que permeti disposar d'un corpus descriptiu d'objectes i d'elements estructurals que ajudi a entendre les modificacions que s'han fet al llarg de la vida de la casa i els seus motius. Els espais on s'ha desenvolupat la vida domèstica acullen elements immobles i mobles relacionats amb les activitats, uns elements mobles que no ens interessin únicament pel seu vessant artesanal i cultural com a objectes individuals, sinó també com a elements d'ús en un marc concret que li dona sentit. Per això s'ha portat a terme la recerca als masos i cases rurals que encara conservaven elements, a partir d'un mostreig que va permetre identificar diferents tipus d'habitatges a un territori del Prepirineu i Pirineu caracteritzat per una estructura econòmica basada en l'aprofitament del medi i amb una diferenciació clara per zones: agrícola a la plana i ramadera a la muntanya, sistemes que s'han mantingut amb més o menys intensitat fins a l'actualitat.

L'estudi dels espais es pot vincular també amb l'anàlisi de les relacions socials que es donen al món rural i que permeten arribar a conclusions envers la relació entre espais i usuaris, tot i que el nostre treball no partia amb aquest objectiu. La intenció no era portar a terme un estudi sobre els grups de persones que utilitzaren cada casa, ni sobre el conjunt de relacions que es mouen al voltant d'aquesta estructura, ja que seria un treball de caire antropològic diferent del que s'ha volgut afrontar. La cultura material havia de ser el vehicle que ens havia de permetre obtenir altres continguts; una cultura material que a vegades

s'infravalora i s'utilitza poc en el discurs; una cultura material característica de cada fase històrica, relacionada amb un entorn econòmic i social específics que han generat els objectes, partint d'una perspectiva que podem anomenar arqueològica, cercant dins d'aquest context els continguts antropològics que ens han interessat per al nostre treball.

Per això la intenció en la fase de recerca va ser primer extreure la informació que ens oferien els espais i elements amb la simple visió del documentalista que transcriu la informació obtinguda amb la recollida de dades i, posteriorment, a partir de la organització i sistematització de les dades, decidir quina era la millor metodologia que s'havia d'utilitzar per construir el relat.

Aquest és un treball de recerca, però també de reivindicació, no una reivindicació idealista de recuperació romàntica del passat, sinó una reivindicació per no oblidar el que vam ser, de com van viure els nostre avis i ascendents; una reivindicació que vol ampliar la informació de les formes de vida i del registre material de les cases rurals, perquè el registre material és la base potencial de l'estudi d'una societat, «no únicament un reflex del comportament humà, sinó que és una part del comportament humà» (Schiffer, 1976).³

Actualment, la recent «moda» o necessitat que es va posar en marxa fa uns vint anys amb ajut de les administracions públiques de donar un nou ús a l'important nombre de cases rurals que restaven abandonades, tancades i en l'oblit, afavorint-ne la «restauració» per destinar-les a un nou tipus de turisme rural, ha provocat que moltes cases en aquesta zona hagin patit actuacions d'arquitectes que han realitzat la seva feina sense posar al lloc que correspon aquests importants vestigis del nostre passat. La manca de documentació, les actuacions extremistes i d'autor, i la manca de sensibilitat de molts propietaris que volien canviar d'aspecte elements que els recordaven massa al seu passat, ha provocat que a poc a poc ens quedem sense aquest patrimoni que pertany a la història de tots, que és el reflex de com s'ha viscut i com s'ha organitzat l'espai per viure des de l'edat mitjana. El turisme rural, tant de la mà de l'anomenat «agroturisme» com de la voluntat de molta gent de ciutat per obtenir una segona residència, ha provocat la modificació irreversible de moltes cases que estaven sense ús i ha motivat la transformació i desaparició de molts elements i espais que ja no podem documentar. També, en una època en què ja fa temps que s'ha despartat

³ Citat per González Ruibal, A. (2003b: 17).

la reutilització i revaloració artística i històrica dels mobles antics, sembla que afavorir el coneixement d'aquests elements, de les necessitats que van provocar-ne la construcció, és del tot obligat per tal que cases i objectes utilitzats per diferents generacions surtin de l'oblit i es valorin en la seva justa mesura, afavorint-ne així la conservació i perduració com a elements identificadors de la nostra història.

1.1.1. Les fonts

S'han utilitzat diferents tipus de fonts que han sigut complementàries entre si. La selecció va estar condicionada pels elements base del treball, les cases, però també per la necessitat d'obtenir informació per ampliar la documentació d'aquests elements.

Elements arquitectònics. Han sigut la font primària, consistent en la identificació i documentació de les cases, els espais domèstics i la cultura material, elements que poden ser estudiats des d'una perspectiva tant arquitectònica com arqueològica.

Com hem dit, per a l'estudi sobre diferents aspectes dins el context del món rural català, s'han utilitzat tradicionalment les fonts documentals, un important bagatge informatiu que ajuda a les recerques de tipus arquitectònic i arqueològic.⁴ Malauradament, l'arqueologia és un mètode poc utilitzat per a l'estudi de les cases rurals, i a la vegada és també una tasca complicada, no només degut a l'ocupació dels habitatges de forma quasi permanent al llarg de la història, fet que no possibilita una intervenció arqueològica, sinó també per la manca d'instruments de protecció que determinin la necessitat de portar a terme un estudi complet de la casa en el moment que es fa alguna intervenció arquitectònica. Alguns arquitectes han actuat fent restauracions amb criteri de conservació, però majoritàriament s'han fet rehabilitacions que han canviat la fesomia original de les cases, fins i tot han «inventat» i afegit elements que no corresponen ni a l'època ni al tipus de casa. Però el pitjor és la manca de documentació abans de

⁴ Podem destacar diversos treballs que han basat l'estudi del mas en la extracció d'informació documental d'arxiu, com el treball al mas Santamaria de Serrateix fet per Ignasi Terradas (1984); el treball de Xavier Solà (2015); la tesi doctoral de Dolors Santandreu pel cas de Berga (2006); el treball d'Assumpta Serra que també combina la recerca arqueològica amb la base documental (1990, 1993, 1996); o els de Teresa Vinyoles (1999, 2001), entre molts d'altres.

fer qualsevol intervenció. Si cada vegada que s'inicia una restauració s'actúés amb un xic de mentalitat d'arqueòleg, tots els processos estarien documentats i podríem disposar d'un important corpus de materials i estructures que facilitarien les tasques de classificació tipològica i documentació futura de les masies. No és necessari realitzar excavacions en la majoria de casos, però sí que seria important la documentació amb criteris arqueològics dels paraments i elements que configuren la casa per tal de garantir un bon coneixement i actuar amb criteris afins a l'època de construcció. Els pocs masos que s'han pogut excavar són aquells dels quals resten estructures minvades, i normalment són els que no van poder sobreviure a la seva època, amb la consegüent limitació d'informació que ens poden proporcionar. Per sort, l'arqueologia practicada els darrers anys ha suposat un avenç en les intervencions que es practiquen a jaciments d'habitatges de qualsevol etapa històrica, fins i tot en masies d'època moderna,⁵ però encara són casos puntuals.

En el nostre treball, la font principal són les cases, els objectes i els espais que els alberguen. Cases on s'ha viscut fins fa relativament poc temps i cases on es viu, és a dir, cases «viscudes», que reflecteixen el lligam d'homes i dones a un lloc que és el seu, amb tot el bagatge que això comporta. Els elements de la casa constitueixen la cultura material en el seu context, en la seva ubicació espacial, que conserva informació dels diferents processos en què ha intervingut. Per això, l'estudi ampli a través d'una documentació exhaustiva de cada casa ens havia de permetre identificar dades sobre l'estructura, sistemes de construcció, tècniques decoratives, acabats, organització d'espais... i relacionar aquestes dades intrínseques amb el seu medi, ús quotidià, època en què es van construir, en què es van utilitzar, així com altres dades del seu entorn cultural i històric.

Cal assenyalar que les cases són el reflex de l'evolució de l'hàbitat, per això no hem volgut estudiar una etapa històrica específica, sinó uns elements materials sense temps, per tant aquest és un estudi diacrònic, amb cases que conserven elements visibles entre els segles XIII i XIX. Com afirmava Alfredo González, «para la arquitectura popular resulta casi siempre imposible saber la fecha de un edificio, ya que desde la edad media hasta la actualidad se ha construido con los mismos cánones» (González, A. 2003b). Per això volem ser conscients

⁵ Per exemple: Palahí, Sagrera, Nolla, (2015); Mesas (2015).

de la variabilitat cronològica que es desprenen de les tipologies dels elements domèstics, ja que els mateixos models apareixen en diferents èpoques històriques, i elements de diferents etapes conviuen en el mateix espai, mostrant l'evolució de l'ocupació.

D'entrada es va fer un buidatge exhaustiu de les diferents cases de pagès o masos del territori, tenint en compte diferents repertoris com els catàlegs de masies municipals, compendis historiogràfics dels diferents pobles i inventaris de patrimoni de la Generalitat i la Diputació de Barcelona, entre d'altres. Es van seleccionar un total de 228 cases d'una tria inicial de 666 repartides en 26 municipis. Es van visitar les cases, es van prendre dades de l'exterior i es va fer una segona selecció d'un grup de 76 cases de les quals es va fer l'estudi de detall de l'interior i dels espais, així com dels elements mobles. D'aquestes 76 cases, 35 es troben al Baix Berguedà i 41, a l'Alt Berguedà. Per al desenvolupament de l'estudi general de les cases s'han utilitzat les dades recollides del conjunt de 228 cases, però per al treball sobre l'espai intern s'ha utilitzat la informació de les 76 que han proporcionat informació detallada de l'interior. Més endavant hi ha la llista de tots aquests elements de forma més detallada.

Fons documentals. Han servit per recolzar el treball de camp i ens han permès identificar elements i espais a diferents etapes històriques, des de l'edat mitjana fins a finals del segle XIX. Tot i que no era una font considerada bàsica per a aquest treball, ha estat un element de recolzament de les fonts primàries molt interessant. Les hem tingut en compte amb certa cura, ja que les dades que proporcionen són parcials, però malgrat això, ens donen una informació acurada del parament d'una llar a cada estança, cosa que possibilita el coneixement dels objectes que hi havia en un habitatge en èpoques concretes.

La documentació d'arxiu que ens ha proporcionat més informació han estat els inventaris *post mortem*, els testaments, els capítols matrimonials, els documents de compra i venda i els inventaris de béns. Concretament, els inventaris de béns *post mortem*, els testaments i els inventaris de béns en general ens han facilitat informació del tipus d'objectes a una casa, una aproximació de la disposició dins les estances, el vocabulari específic i altres aspectes tècnics, ornamentals i constructius dels objectes. L'existència d'alguns inventaris entre la documentació privada familiar que es conserva a algunes cases ens ha ajudat a seguir la pista de la cronologia i història d'alguns elements. Els capítols matrimonials ens han

permès obtenir informació d'objectes específics i de valor, com les joies, vestits o mobiliari especial, com les caixes de núvia i les calaixeres.

S'han utilitzat documents des del segle XIV fins al XIX, cosa que ens ha permès comparar amb els elements que trobem actualment i constatar els canvis o l'evolució durant aquests segles, així com també ens ha permès recollir denominacions del mobiliari i altres elements en diferents moments històrics. Concretament, s'ha utilitzat documentació dels arxius privats de la masia Ballaró (Olvan), estudiat per Josep Busquets,⁶ d'entre els anys 1375 i 1627; de la masia Vilamarí (Avià), dels segles XVII a XIX; de cal Mas (Avià), documentació del 1321 al 1711; de cal Gener de Tòlics (Montmajor), entre el 1391 i el 1899; de la masia Ballarà (Montmajor), segles XIV, XV i XVII; del mas Santamaria (Serrateix), documentació generada per la família entre els segles XIII i XIX, que va estudiar Ignasi Terradas (1984), així com altres arxius privats que han proporcionat informació puntual.

També es va consultar documentació dels arxius públics: Arxiu Comarcal de Berga (ACB); Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), que conserva una part important del fons de Bagà de la Baronia Pinós i Mataplana procedent dels antics arxius municipal i parroquial de la Vila de Bagà; Arxiu Municipal d'Avià (AMA) i d'altres municipis (Montmajor, Saldes, Gironella, la Pobla de Lillet, Bagà i Borredà, entre d'altres); Arxiu Diocesà de Solsona (ADS); Arxiu Episcopal de VIC (ABEV); Arxiu de l'Àmbit de Recerques del Berguedà (AARB) que conserva un fons de masies del Berguedà, en què es troben registrats, transcrits o fotocopiats els arxius d'algunes grans masies de la comarca (de Montmajor, Puig-reig, Sagàs i Borredà).

Finalment s'han tingut en compte els estudis realitzats per altres investigadors de la zona que han transcrit o treballat la informació a partir de documentació històrica. Destaca el treball fet per Mn. Joan Serra Vilaró (1947) a inicis del segle XX, que va realitzar l'inventari i més tard l'estudi dels fons de l'Arxiu Pinós i Mataplana de Bagà que actualment es troba majoritàriament a l'ACA. Es tracta d'un important fons en què es recull un gran nombre d'inventaris de les cases de la zona nord de la comarca en època medieval. També l'Arxiu de la Parròquia de Santa Eulàlia de Berga (APB), que conserva documentació i un important fons

⁶ Busquets, Josep (2001). *Els Ballaró*. Mecanoscrit inèdit. Arxiu privat del Mas Vilanova d'Avià (segles XIV a XIX).

notarial per la riquesa informativa que proporciona. Tot i que està encara per estudiar, la documentació del segle XIV ha estat treballada per Dolors Santandreu (2006) en la seva tesi doctoral. Un treball similar va fer Jordi Bolós (1983) amb la documentació del monestir de Santa Maria de Serrateix que es conserva a l'Arxiu Diocesà de Solsona.

Fonts orals. Han proporcionat informació sobre alguns processos i usos dels espais mitjançant l'entrevista registrada en vídeo o àudio a persones seleccionades. Les entrevistes han proporcionat informació molt interessant, ja que ens han permès conèixer de primera mà dades sobre la relació dels habitants de les masies amb els seu entorn, les seves relacions socials, la feina desenvolupada, l'ús dels elements presents a la casa... Es van fer dos tipus d'entrevistes: a artesans que havien desenvolupat algun ofici relacionat amb la construcció de la casa o dels elements que s'hi troben, i a persones habitants de les cases. La major part d'aquestes persones eren d'edat avançada i algun d'ells ja no viuen. Les entrevistes es van realitzar entre els anys 2008 i 2017.

El sistema d'entrevista es plantejava a partir d'unes preguntes que ens interessaven per organitzar la conversa i que eren clau per a la nostra recerca, però sempre permeten als entrevistats que expliquessin tot el que els semblés interessant, tant de les seves vivències com dels seus avantpassats.

Concretament s'han fet entrevistes a fusters, ferrers i paletes (mestres de cases): tres fusters (Gironella, Berga i Sant Llorenç de Morunys), tres paletes (Casserres, Avià, Vallcebre) i dos ferrers (Avià, Bagà). La major part eren persones que tenien més de 60 anys d'experiència en el seu ofici i que havien treballat utilitzant tècniques artesanals. Vam detectar que moltes feines a les masies es feien de forma autosuficient, és a dir, que els mateixos habitants dels masos feien de paleta, de fuster i es construïen alguns mobles i parts de la casa, i que la demanda de mobiliari va créixer amb l'increment de població, sobretot als anys 50. En canvi, les tasques de ferrer s'encarregaven sempre a un especialista.

En el cas dels habitants de les cases, les dones han facilitat més informació sobre la vida dins el mas i les relacions familiars, mentre que els homes van parlar més de la seva feina, d'organització familiar i dels avantpassats. Es van entrevistar persones dels municipis d'Avià, Montclar, Montmajor, l'Espunyola, Saldes, Gósol, Guardiola de Berguedà, Bagà, la Nou i Sant Julià de Cerdanyola.

El contingut de les entrevistes s'ha utilitzat en el text per reforçar la informació que ens ha donat el treball de recerca.

Iconografia. Ha consistit en la recopilació d'imatges o reculls de fotografies antics, tant d'arxius públics com de particulars, així com manifestacions artístiques que ens han proporcionat informació puntual d'alguns elements documentats, sobretot per als elements mobles.

Es van consultar fotografies de diferents fons, com l'Arxiu de la Masia Catalana, que es troba al **Centre Excursionista de Catalunya i que es va configurar gràcies a l'impuls de Rafael Patxot** amb el projecte Estudi de la Masia Catalana, portat a terme entre el 1924 i el 1936. El fons fotogràfic consta de 7.705 imatges d'unes 1.500 masies de Catalunya i les illes Balears, i conserva 236 imatges del Berguedà, de diferents municipis de l'Alt Berguedà (Sant Jaume de Frontanyà, Saldes, Gósol, Bagà, la Nou, Vallcebre, Borredà, Cercs, Castellar del Riu), i del Baix Berguedà (Berga, Serrateix, Montmajor, Puig Reig, Gironella). El tipus d'imatge predominant són vistes exteriors de les masies, tot i que hi ha alguna fotografia dels interiors.

Un altre fons fotogràfic interessant és el de Violant i Simorra que conserva el Consell Cultural de les Valls d'Àneu dins l'arxiu d'imatges accessible via web,⁷ ja que mostra elements relacionats amb la recerca que va realitzar al Pallars i que ens han servit com a elements de comparació amb els documentats al Berguedà.

També s'han consultat diversos fons municipals o privats del territori, com el fons privat de la casa Rovira de Sagàs i el de cal Mas d'Avià, entre d'altres.

Quant a les manifestacions artístiques, els elements que ens han proporcionat més informació i de més interès han sigut les pintures d'exvots populars que es conserven en algunes esglésies (la Torreta i Sant Jaume de Codonyet de Montmajor, entre d'altres) i que han sigut útils en la classificació d'elements mobles, sobretot llits, taules i focs, així com també els retaules barrocs i altres elements pictòrics generalment conservats a les esglésies, en què surten alguns elements mobles de l'època.

⁷ <http://arxiudimatges.aneu.cat/>

Fons bibliogràfiques. Han sigut imprescindibles tant per obtenir informació d'altres treballs i per complementar la documentació dels elements base del treball, com per disposar d'informació procedent de documentació específica com els compendis elaborats a partir de documentació d'arxiu. Incloem en aquest grup la documentació municipal de planejament urbanístic (catàlegs de masies, catàlegs de béns protegits) o els inventaris de patrimoni fets per administracions públiques.

També hem tingut en compte algunes fonts literàries d'interès, com el dietari Calaix de Sastre del baró de Maldà, Rafael d'Amat i de Cortada (1999 reed.), que va passar un període a Berga, entre el 1811 i el 1812, en què fa una descripció de Berga i rodalia, de la seva gent i de les condicions de vida, a vegades molt crític. Els viatges de Francisco de Zamora durant el 1789, que va deixar el seu testimoni descriptiu dels municipis que visitava en acomplir la seva funció de delegat de la Corona i que va recollir dades geogràfiques, climàtiques, econòmiques, administratives i generals dels municipis (Zamora, 1787, reed. 1973). La guia *Pirineu Català. Guia itinerari. Bergadà, valls altes del Llobregat* de Cèsar August Torras, publicada el 1905 (Torras, 1905), de la qual s'ha pogut extreure informació sobre la visió del territori als ulls d'un excursionista a inicis del segle xx amb alguns comentaris sobre la forma de vida a diversos municipis. El *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril* del frare Miquel Agustí (Agustí, 1617; Garriga, 1988), que ens ha facilitat informació sobre la casa i elements específics de principis del segle xvii a Catalunya, per citar els exemples més remarcables.

La cartografia s'ha utilitzat per a la localització dels elements dins el seu entorn. Alguns repertoris antics ens han proporcionat informació de la relació dels elements amb el seu entorn en una època concreta, com la cartografia antiga municipal elaborada entre els anys 1920 i 1930 que es conserva a la Cartoteca de Catalunya. Per a la realització de la planimetria de les cases ens hem ajudat de la cartografia i de fotografies aèries de la web del SITMUN <https://sitmun.diba.cat>.

Fons museístics. Finalment, els fons d'alguns museus del territori ens han servit per comparar informació dels elements mobles que s'han documentat a les cases a fi d'ajustar la cronologia. Han estat interessants les col·leccions que es conserven al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, el Museu Episcopal de Vic, el Museu Etnològic de Ripoll, el monestir de Pedralbes, el Museu Nacional d'Art de Catalunya i el Museu del Disseny de Catalunya, entre d'altres.

1.1.2. Metodologia de treball

El treball s'ha portat a terme en tres fases: una primera fase de selecció, recerca i recollida de dades; una segona fase d'organització i tractament d'aquestes, i una tercera fase d'anàlisi del conjunt a partir dels resultats obtinguts, que ha donat com a fruit la redacció de diferents documents de síntesi i la present publicació.

Entre els anys 2006 i 2009 es va fer una part de treball de camp i es van elaborar els treballs citats a la introducció, que va servir per saber si existia prou material per a l'estudi proposat, com així va ser. Entre els anys 2009 i 2014 es va realitzar una segona etapa de recollida de dades més exhaustiva i incorporant elements de diferents zones del territori. Durant aquestes etapes de recollida de material, es va fer el tractament de les dades de forma solapada, processant la informació poc després del treball de camp per no perdre informació. Durant l'any 2014 es va portar a terme el tractament de les dades recollides en conjunt. Finalment, des de finals del 2014 i durant l'any 2015, es va portar a terme la fase d'anàlisi i la redacció del document de síntesi general es va finalitzar l'any 2016 (Cortés, 2016). En conclusió, ha estat un treball que s'ha gestat al llarg de quasi deu anys, i per tant madurat amb el temps, ha passat per diferents fases de recerca i de plantejaments diversos i s'ha convertit en un treball ampli que actualment es va mantenint a mida que van sorgint nous elements per documentar. Explicarem breument les tasques realitzades.

Selecció dels elements per documentar. Les cases

La selecció de les cases per documentar es va fer seguint uns criteris específics. D'entrada ens interessaven les cases que estiguessin tancades o sense ús des d'un moment concret, cases que no s'haguessin utilitzat els darrers 50 anys per tal de poder trobar els objectes i espais tal com els havien deixat els seus estadants abans de les importants transformacions que es van fer a molts habitatges fa uns 50-60 anys, en una època de canvis socials i d'abandonament de les formes tradicionals de la feina de pagès. L'ús d'aquest tipus de cases ens aproximaria a un treball d'arqueologia d'abandonaments, com el que va portar a terme Alfredo González en el context de *Terra de Montes* de Galícia (2003b), però, tot i que en el nostre cas algunes cases estaven en un inici en ruïnes, la majoria estaven simplement tancades, sense ús, amb l'interior fossilitzat i deixat per diferents motius: la manca

de voluntat d'intervenir, algun problema d'herències, problemes econòmics, o perquè ja s'utilitzava una altra casa dins la propietat com a habitatge principal.

També volíem analitzar els espais de cases que conservessin alguna documentació històrica familiar, d'aquesta forma pensàvem que podríem trobar la relació directa entre els espais que s'havien vist i els que s'esmenten als documents. Però això ha succeït en pocs casos, ja que les cases que han conservat documentació històrica generalment són aquelles en què s'han mantingut la línia generacional de la família i en què s'ha viscut de forma quasi ininterrompuda, fet que ha provocat diverses actuacions que han modificat els espais i elements estructurals. Aquestes actuacions s'han fet en diferents èpoques, algunes datades als segles XVII i XVIII, que mostren que els espais s'han transformat de forma periòdica per adaptar-se a noves necessitats, tot i que conservin part del seu llegat patrimonial, tant moble com documental. La documentació ens ha ajudat a entendre l'evolució d'alguns elements mobles i l'organització general de la casa gràcies a les descripcions que ens proporcionen i que podem traslladar a altres cases de la zona.

Una altra condició que ens interessava era documentar cases que tinguessin una evolució històrica com més àmplia millor, és a dir, de les quals disposem d'informació de la seva existència des d'època medieval; o de les quals poguéssim seguir la història des del seu origen i que conservessin estructures arquitectòniques. D'aquesta forma podíem optar a detectar elements de diferents etapes històriques i esbrinar el creixement i les modificacions. També hem seleccionat alguna casa més moderna, alguna de les masoveries que es van fer entre els segles XVII i XVIII, que ens ajuden a documentar diferències en l'estructura i els elements constructius.

Finalment, en fer la selecció era important que hi hagués representació de cases de les dues zones geogràfiques de la comarca, les tradicionalment agrícoles del sud del Berguedà, que conserva un important patrimoni d'habitatges rurals relacionats amb la explotació del medi; però també de la zona nord, relacionades amb un paisatge de muntanya, que ens podien proporcionar una visió lleugerament diferent de l'estructura general de la casa i de la distribució d'espais en un territori tradicionalment dedicat majoritàriament a la ramaderia i amb agricultura reduïda.

La recollida de dades

Ja que la base del treball consistia en l'inventari exhaustiu de les cases, espais domèstics i mobiliari de les diferents cases de pagès seleccionades, es va efectuar

la recollida de dades mitjançant treball de camp, tenint cura especialment de certs espais característics de les cases de pagès: cuina, rebost, zona de la llar de foc, sala, menjador, espais de rebuda, dormitoris, alcoves, espais de neteja personal... així com els espais de treball domèstic: pastador, forn de pa, fabricació d'aliments, conservació d'aliments, neteja i altres tipus de tasques domèstiques productives. En el cas dels elements mobles, es va recollir també la ubicació i la relació amb el seu entorn immediat per tal de poder relacionar el mobiliari amb els seus usos. També es van prendre dades referents als elements estructurals i els materials constructius, així com el tipus de fàbrica dels murs que ens van ajudar a fer hipòtesis sobre l'evolució cronològica dels edificis.

El treball de camp va consistir en la visita a les cases seleccionades, l'observació, la recollida de diferents tipus de dades i entrevista als habitants si n'hi havia la possibilitat. En alguns casos es van repetir les visites diverses vegades fins a acabar la recollida de les dades d'interès.

Es van prendre les dimensions dels elements, es van realitzar croquis recollint informació planimètrica i de distribució d'espais, que després van servir per fer l'aixecament de plànols dels exemples més interessants. S'han documentat, amb descripcions i gràficament, tant els mobles com detalls decoratius i constructius, així com els espais on es troben ubicats. Es van fer unes 5.000 fotografies d'elements, molts d'inèdits, fet que ajuda a enriquir el coneixement dels espais i del patrimoni mobiliari català i permet obrir una via comparativa amb estudis d'altres zones. Pràcticament la major part del llegat patrimonial de la zona es troba en mans de particulars, fet que fa encara més important la recopilació fotogràfica dels objectes i dels espais domèstics.

Paral·lelament es va fer la recollida de dades històriques consistent en el buidatge bibliogràfic, arxivístic i d'altra informació necessària per completar la documentació dels elements que es reconeixien amb el treball de camp, tenint en compte també altres estudis sobre mobiliari per poder fer comparacions de casos d'estudi, i sobre la casa de pagès a diferents zones de Catalunya. La documentació d'arxiu, tant documental com fotogràfica, ens va ajudar a situar cronològicament alguns elements.

Es va recollir altre tipus d'informació mitjançant entrevistes que es realitzaven paral·lelament a les visites a les cases, que han ajudat a contextualitzar informació recollida en el treball de camp. També ens va ajudar a conèixer els topònims i les denominacions locals que es donaven a elements concrets de la casa i del mobiliari.

Documentació dels elements identificats

Fet el treball de camp, la informació recopilada es tractava, portant a terme l'inventari i la documentació de cada un dels elements identificats. Es va recollir la informació mitjançant fitxes en dues bases de dades diferents: una que recull informació dels elements immobles (cases i espais), i una altra que recull informació dels elements mobles (mobiliari i altres elements que formen part dels espais). També es van organitzar les fotografies i es va recollir la informació associada a cada una en una base de dades. Quant a les gravacions de les entrevistes, es va fer una selecció dels temes tractats i de paraules clau, així com de les dades de cada informant, per tal de poder creuar la informació amb les dades recollides dels elements.

Tractament de les dades

La segona fase va ser de tractament de les dades recollides per tal d'extreure informació de manera que fos vàlida i quantificable per al nostre estudi. Es va sistematitzar la informació fruit de la documentació de 228 cases en dos fulls d'Excel, un que recollia la informació general exterior de la casa i un altre que recollia la informació dels espais interiors; posteriorment es van elaborar estadístiques a partir de dades quantificables del contingut.

Quant a la informació proporcionada per les 76 cases seleccionades per a l'estudi dels espais interiors, es van recollir amb detall les dades de cada un dels espais, amb dades específiques de les característiques dels espais, superfície, orientació i elements presents, així com altres dades relatives a la configuració de l'espai i dels elements mobles i immobles.

Es van situar les cases en una base cartogràfica, que ens ha servit com a element d'informació general de la ubicació dels elements al territori.

Es va realitzar l'aixecament de planimetria bàsica de cada casa amb ajuda de cartografia, foto aèria, els croquis i les dimensions preses *in situ*. En concret, 72 cases tenen aixecats plànols de detall per pisos amb la distribució interior, i en alguns casos s'ha realitzat la distinció d'etapes cronològiques a partir de la lectura que proporciona l'estructura i algunes dades històriques. També es recull la ubicació dels elements immobles principals (capelles, aigüeres, rellotges, fogons, foc a terra, alcoves...) per poder analitzar l'organització als diferents tipus d'habitatge detectats. (La planimetria s'ha dibuixat amb AutoCAD 2010 a escala 1/100).

Anàlisi de les dades

Finalment es va realitzar l'anàlisi del conjunt de les dades a partir dels resultats que ens han proporcionat el tractament d'aquestes i que ha donat com a resultat els diferents documents que s'han esmentat anteriorment, així com la present publicació, que exposa la feina i les conclusions del treball plantejat als objectius inicials. Els aspectes que s'han tractat, tot i que no es troben tots en aquest treball que presentem, són:

- 1- L'estructura general de la casa
- 2- La distribució interna de l'habitatge (estructura, distribució d'espais i estances, tipologia, característiques, elements mobles a les estances...)
- 3- Estudi de les característiques generals dels elements mobles (construcció, materials, elements decoratius, tipologies)
- 4- Elaboració d'un catàleg tipològic d'espais i de mobiliari rural
- 5- Classificació tipològica de les cases d'aquesta zona
- 6- Elaboració d'un vocabulari específic del mobiliari i d'alguns elements de la casa en aquesta zona
- 7- Hipòtesis de l'evolució històrica de l'habitatge a la comarca del Berguedà, tenint en compte la informació recopilada amb el treball de camp, les dades documentals i algun registre arqueològic
- 8- Proposta de les diferents lectures que ens ofereix l'estudi de la casa de pagès o la masia

1.1.3. El marc teòric

Entenem per espai domèstic qualsevol espai organitzat i amb àmbits diferenciats a l'interior dels habitatges, en què les persones que els ocupen realitzen activitats diverses. L'organització d'aquests espais respon a les necessitats econòmiques i socials del grup; la presència d'objectes ens proporciona la relació directa entre l'embolcall i els usuaris, de forma que coneixent els objectes també esbrinarem el destí i ús de l'espai, i coneixent les pautes socioculturals d'aquests usuaris arribarem a conèixer el significat que adquireixen els espais i els objectes.

La distribució de l'espai als habitatges és un fenomen senzill en la seva concepció, però complex en les perspectives amb què en podem abordar l'anàlisi i estudi, ja que cal tenir en compte diferents paràmetres, des de la composició morfològica

de cada espai i la seva construcció, els objectes i elements que s'hi troben, fins a les activitats que s'hi han fet i s'hi fan, les relacions entre gèneres i edats, la jerarquització de classes socials i dels membres del grup, les diferents identitats ètniques i les creences i el pensament moral... (Adáñez, 1998: 11). Per això el seu estudi ha provocat l'interès de diferents disciplines d'estudi, com la perspectiva **antropològica**, amb què es troba explicació a les conductes humanes en aquest entorn; però també es pot fer des de la perspectiva **arquitectònica**, estudiant l'embolcall; o bé des de l'**arqueològica**, quan entra en acció l'estudi de la cultura material relacionada amb el seu entorn, i anant més enllà, des de l'**etnoarqueològica**, quan es tracta de relacionar aquesta cultura material amb els grups humans que l'han generat o utilitzat. Això ens deixa veure que un estudi de l'espai domèstic s'hauria d'afrontar a partir de diferents camps, en què l'arquitectura, l'arqueologia, l'antropologia i l'etnografia tenen la seva parcel·la d'interpretació en funció de la metodologia particular de cada una i dels objectius que es persegueixin.

Una forma tradicional i molt utilitzada per abordar l'estudi de l'espai domèstic és des de l'arqueologia. El concepte *household* es va començar a utilitzar els anys 70 dins el corrent de la nova arqueologia,⁸ per referir-se als espais d'ús domèstic relacionats amb la família, determinant un tipus d'espais lligats a les activitats denominades domèstiques (fer el dinar, dormir, menjar, tenir cura de la família...), activitats d'emmagatzematge i alguna activitat de treball relacionada amb el manteniment del grup, i que estan identificades per la cultura material associada als espais. No va ser fins a la incorporació de perspectives postestructuralistes i feministes que l'estudi de l'espai domèstic va adquirir una nova dimensió, donant importància a aspectes més antropològics i socials, com poden ser les relacions de gènere que van donar lloc a nous estudis dins aquest camp.

La cultura material, els mobles i elements dins la casa, ens ajuda a obtenir una visió més complexa del funcionament quotidià dels espais i ens ajuda a establir dinàmiques d'anàlisi dels entorns construïts per obtenir lectures socials i estructurals que serien complementàries a l'anàlisi estrictament arquitectònic. Els objectes ens poden proporcionar informació en si mateixos, de la seva morfologia, a partir dels materials que els componen, de la finalitat per a què estan

⁸ Amb els treballs de Flannery i Winter (1976), entre altres. Flannery, K.; Winter, M. (1976) *Analyzing household activities*. A K.V. Flannery (ed.) *The Early Mesoamerican Village*. Academic Press. New York. P. 34-47.

fets... També ens poden ajudar a entendre les persones que els utilitzaven i que els van crear per a motius específics, utilitzant els materials disponibles o cercant els necessaris, per tant també tenen una dimensió social i cultural si els tenim en compte dins la societat i els relacionem amb el conjunt de l'entorn on es troben. Els objectes ens permeten percebre canvis en les mentalitats, en les relacions i les posicions socials, i ens ajuden a travar el relat històric de cada època.

Hem de tenir en compte que s'ha fet poca recerca arqueològica en hàbitat rural, és una font d'informació encara per explotar, per això molts estudiosos utilitzen els dos registres informatius, l'escrit i el material, o bé mantenen la seva autonomia: «Hay que trabajar con los dos registros, sin que ello signifique que sean complementarios, que no lo son [...], hay cosas que no pueden saberse jamás a partir de la documentación escrita y también hay cosas que el registro arqueológico no permite ni siquiera plantear» (Barceló, 1988:11). És per això que una tercera via d'informació, l'etnoarqueològica, es fa necessària per omplir alguns buits interpretatius.

L'etnoarqueologia s'ha utilitzat com a recurs per explicar els espais domèstics intentant completar els buits que ens deixen els textos històrics per a moltes etapes de la història de l'habitatge rural. En l'estudi etnoarqueològic de societats generalment preindustrials, la cultura material és un element clau que es relaciona amb tot el seu context social, mentre que l'arqueologia generalment només se centra en l'ús o la fabricació dels objectes, deixant de banda altres aspectes de context que podrien portar a interpretacions de tipus social. En ser la seva base de recerca l'estudi d'una societat a partir de la cultura material fonamentalment, utilitzen les tècniques de treball dels arqueòlegs, però també les dels antropòlegs, adaptant els tipus de registres a les formes de recollir dades de les dues especialitats. És evident que la relació entre els diferents registres és bàsica per tal de poder llegir l'un i l'altre, sempre tenint en compte aquesta possible distància interpretativa.

La lectura de l'espai des d'una perspectiva antropològica facilita l'estudi de la relació de l'home amb el seu espai, prenent la informació amb una base antropològica per a l'anàlisi de la societat que ha fet ús dels espais. Els diferents congressos d'arqueologia espacial que s'han celebrat a Teruel des del 1986,⁹ així com altres

⁹ Coloquios Internacionales de Arqueología Espacial. Instituto de Estudios Turolenses, Teruel. (el primer es va celebrar el 1986 i el darrer el 2013, amb la 6a edició).

seminaris celebrats a Madrid,¹⁰ van apropar el marc teòric d'estudi de l'antropologia i l'arqueologia de l'espai, mostrant una clara voluntat de realitzar l'anàlisi espacial i d'organització social d'una forma interdisciplinària, introduint també les bases de l'anàlisi d'estructures arquitectòniques als jaciments arqueològics. Però, com afirma Fernando Vela, «el punto flaco en toda esta evolución es la poca disposición verdadera que cada disciplina adopta en realidad para abrirse a las demás, arriesgándose a entrar en terrenos interpretativos y de gran escala conceptual» (Vela, 2005: 134-135).

Pel que fa a l'anàlisi de l'espai des de l'arquitectura, es pot realitzar a partir de l'estudi del volum, dels elements constructius que componen l'estructura i del mateix espai: l'espai és la concepció d'un entorn que l'home organitza i crea de forma intencionada. En aquest sentit, l'arquitectura es recolza amb mètodes d'anàlisi i de lectura que també poden utilitzar metodologies que tradicionalment ha fet servir l'arqueologia, prenent la interpretació de l'edifici vessants que amplien el seu estudi sobre elements arquitectònics construïts.

L'arqueologia de l'arquitectura és una tècnica que va iniciar Lamboglia, el 1958,¹¹ aplicada a l'estudi estratigràfic del subsòl per datar monuments, que s'ha desenvolupat de forma irregular, però ha suposat un canvi en el coneixement de les tècniques constructives de l'antiguitat, de les formes i el materials constructius. La base és la documentació d'un element construït tenint en compte tota la seva història, essent el mateix edifici la font d'informació bàsica per portar a terme una intervenció, sigui simplement d'anàlisi o de restauració. És una pràctica que porta a diferents mètodes d'estudi i d'aplicació: «Les lectures estratigràfiques d'alçats, l'anàlisi dels materials constructius antics, l'estudi de l'àrea de captació d'aquests materials, les diferents propostes d'intervenció en les restauracions, anàlisis arqueomètriques, lectures estilístiques, excavació de voltes d'esglésies, diverses propostes de mètodes de datació, l'estudi de processos socials a partir del document arquitectònic...» (Quirós, 2002: 27), que supera clarament els àmbits cronològics més clàssics de l'arqueologia, ja que s'aplica a qualsevol etapa històrica, des de les més antigues a les més properes.

Com deia Alberto González, «el monumento arquitectónico posee tres dimensiones esenciales que deben ser valoradas y comprendidas equitativamente: la

¹⁰ Seminario *Espacio y organización social*, Universidad Complutense de Madrid.

¹¹ Lamboglia, N. (1958) «Opus certum». *Rivista di studi Liguri*, XXIV (1-2), p. 158-170. Citat per Quirós, 2002: 27.

dimensió documental, la arquitectònica y la significativa» (1999: 13). La dimensió documental té una part de referència històrica, però molta part és intrínseca, d'informació que el mateix edifici ens proporciona a partir de la observació i de l'estudi de materials i tècniques. És en aquesta dimensió en què l'arqueologia té un camí per recórrer. La tècnica estratigràfica de lectura de paraments és una de les tècniques més utilitzades, però a diferència de l'estratificació arqueològica, en l'arquitectura no s'eliminen els estrats un cop estudiats, ja que la superposició no permet l'eliminació, tal com es fa mitjançant l'excavació. És evident que hi ha una diferenciació entre els estudis del mas fets a partir d'intervenció arqueològica i els fets a partir de l'observació arquitectònica, amb una frontera cronològica entre els segles XIV-XV, ja que s'han fet poques intervencions de tipus arqueològic a masos i cases rurals de períodes posteriors a l'edat mitjana.

Veiem que l'estudi dels espais de la masia no es pot limitar a un únic mètode d'estudi, sinó que són diverses les vies d'anàlisi per tal d'obtenir un ampli ventall d'informació que porti a diverses interpretacions segons la necessitat del treball. El nostre treball queda emmarcat en un entorn de recerca de tipus arqueològic, ja que es basa fonamentalment en la cultura material en contextos definits; però també és de tipus etnològic o etnoarqueològic, en ser un treball d'estudi de la cultura material lligada a uns espais socials bàsicament preindustrials. L'arqueologia i l'etnoarqueologia comparteixen alguns mètodes i objectius en analitzar la relació que s'estableix entre la cultura material i el comportament humà (González, 2003b: 17). També és un treball que s'emmarca dins una clara perspectiva d'arqueologia de l'arquitectura, partint de l'anàlisi dels espais que contenen la cultura material i que a la vegada està directament relacionat amb la perspectiva etnoarqueològica.

És també un treball històric, en tenir una intenció de recerca i exposició d'un relat per complementar el coneixement d'una part de l'evolució de l'habitatge rural. Un problema que s'observa en alguns treballs és que els historiadors es basen quasi exclusivament en els textos i analitzen els objectes a partir del que troben escrit, mentre que els arqueòlegs es basen fonamentalment en el registre material. Una relació d'equilibri o, al menys de contrastació, pot contribuir a crear arguments més sòlids en la interpretació del registre material i dels espais. Per això, una part de l'interès en l'inici del treball era saber si era possible llegir a través de l'anàlisi de l'espai domèstic i la cultura material associada, sense necessitat d'intervenció arqueològica sota nivell de cota 0, en un territori i en unes cases en què l'home s'ha mantingut i ha evolucionat fins als nostres dies; però comptant

també amb l'ajut de diferents fonts que complementessin la informació extreta amb el treball de camp. Em proposo suggerir alguns criteris que ofereixin una reflexió al voltant de l'organització de l'espai a les masies, mostrar que l'estudi de l'espai interior de les cases ens proporciona informació tan important com la que es podria extreure de la recerca en un jaciment arqueològic, ja que podem resseguir la informació històrica a partir del context sistèmic de cada un dels espais i dels objectes associats.

1.2. Precedents en l'estudi de la masia

1.2.1. La identitat del mas català

Són moltes i molt variades les publicacions existents sobre la masia catalana, sobre els elements que la configuren i els seus usos, fet que ens proporciona una situació de partida molt avantatjada, fonamentalment perquè no ens caldrà tornar a explicar alguns aspectes força treballats del conjunt del mas, com la seva idiosincràsia com a eix central d'una economia de subsistència present a tot Catalunya des de l'edat mitjana, o la importància de la figura de l'hereu en el manteniment del conjunt, si no és únicament com a puntualitzacions que ens situïn en un context que faciliti la comprensió general del text. La masia o la casa rural ha estat un tema d'estudi recurrent i des de diverses disciplines: l'antropologia, el dret, l'arqueologia, la història, la geografia i la etnologia, entre d'altres.

Volem recordar alguns treballs de tipus general d'etnòlegs i arquitectes de principis del segle xx que van iniciar el reconeixement de les masies de Catalunya com un sistema d'habitatge singular i característic. Fins fa pocs anys es reduïa a les publicacions d'entre els anys 1920 a 1940, amb obres de tipus general o territorial com les de Ricardo del Arco, *La casa altoaragonesa*;¹² o la de Leopoldo Torres Balbás, *La vivienda popular en España* dirigida por Carreras Candi el 1923.¹³ Anys més tard, el 1973, Carlos Flores publica *Arquitectura popular española*,¹⁴ que analitza la casa des del punt de vista de l'arquitecte; com Luis Feduchi,

¹² Arco i Garay, Ricardo del (1919). *La casa altoaragonesa: notas de excursionista*. Madrid, Sociedad Española de Artes Gráficas.

¹³ Torres Balbás, L. (1923). «La vivienda popular en España», a *Folklore y Costumbres de España*, dir. per Carreras Candi, 12. ed., vol. II, Barcelona, casa editorial Alberto Martín, 1931-1946.

¹⁴ Flores, Carlos (1973). *Arquitectura popular española*. Ed. Aguilar, Madrid. Vol. IV.

Petit nucli format per pocs habitatges i les seves pallisses, situats al voltant d'una església. Organització característica de l'habitat de la zona de muntanya de l'alt Berguedà.

que, a més d'editar alguns llibres específics sobre mobiliari, també va exposar la seva visió d'arquitecte sobre la casa rural a *Itinerarios de arquitectura popular española*,¹⁵ on afirma que els factors que influeixen en l'arquitectura són el clima, la morfologia geogràfica i el gènere de vida de l'home.

Altres arquitectes catalans van iniciar treballs d'estudi de la masia, com Josep Puig i Cadafalch, que presentà l'informe *La casa catalana* l'any 1908 al primer Congrés de la Corona d'Aragó celebrat a Barcelona,¹⁶ portat per un patriotisme catalanista i ple de romanticisme, contemplava la casa com una «manifestació de

¹⁵ Feduchi, Luís (1976). *Els antics regnes de les quatre barres*, Volum 3 de *Itinerarios de arquitectura popular española*. Ed Blume. Barcelona.

¹⁶ Puig i Cadafalch, J. (1913). «La casa catalana». Dins Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rei en Jaume I i a la seva època. Barcelona. Estampa d'en Francisco Altés. P.1041.

l'art nacional», juntament amb d'altres tipus d'arts. Josep Danés i Torras (1891-1955) va publicar un treball sobre les masies de la Garrotxa en els *Estudis universitaris catalans*, premiat el 1914 per la Secció d'Arquitectura del Centre Excursionista de Catalunya, del qual era soci, i publicat el 1919 amb el títol *Arquitectura popular. Secció septentrional de la comarca d'Olot. Notes referents a les masies de les valls de Bianya, castellar de la Muntanya i Vall del Bach* (Danés, 1919). En aquest estudi va posar de manifest les diferències entre les masies del pla i les de muntanya, i com l'adaptació al terreny i al clima condicionaven la seva arquitectura.

Però el punt d'inflexió que va marcar els inicis de l'estudi de la masia a Catalunya va ser el projecte *Estudi de la masia catalana* portat a terme entre el 1924 i el 1936 a Catalunya i les Balears a través del Centre Excursionista de Catalunya, impulsat pel mecenes Rafael Patxot, que va iniciar un treball de documentació de forma sistemàtica de la masia a diferents zones de Catalunya. Va quedar interromput per la Guerra Civil i es va mantenir desconegut fins al 1975, quan s'inicià la recuperació i organització del fons, que actualment es pot consultar via web i que ha produït algunes publicacions (Borbonet, 2010).

La direcció del treball va anar a càrrec de l'etnòleg Josep M. Batista i Roca i dels arquitectes Josep Danés i Torras i Lluís Bonet i Garí, amb l'ajuda d'un consell assessor en diferents camps (folklore, arquitectura i conservació de monuments). L'estudi, a banda de la recollida de bibliografia, va donar molta importància a la recollida de documents gràfics, fotografia i dibuixos dels elements documentats. Va comptar amb 141 col·laboradors que van treballar en diferents territoris de Catalunya aprofitant la gran xarxa de socis del Centre Excursionista de Catalunya. La intenció final era publicar diversos treballs de tipus multidisciplinari al voltant de la masia: la història, l'arquitectura, el mobiliari, les terres, la família, la toponímia, els costums i folklore, la literatura, i que estaria dins la línia noucentista, catalanista i conservadora de l'època. Tot i que es van fer algunes publicacions (Danés, 1931: 86-96), la majoria ni tan sols van veure la llum i van restar als arxius del CEC, com els de Josep Danés en forma de diferents notes que havien de formar part d'una publicació inacabada, però que han vist la llum recentment,¹⁷ així com la tasca realitzada per Lluís Bonet (Bonet, 1983), editat pel Centre Excursionista de Catalunya.

¹⁷ Els diferents textos de Josep Danés han estat recopilats i publicats a *Materials per a l'estudi de la masia*. Edició i estudi introductori de Monner, J. i Puigvert, J.M. (2010).

El treball va donar com a fruit el fons fotogràfic de l'Arxiu de la Masia Catalana, que consta de 7.705 imatges d'unes 1.500 masies de Catalunya i les illes Balears. Conserva 236 imatges del Berguedà, de diferents municipis, tot i que predominen les de l'Alt Berguedà (Sant Jaume de Frontanyà, Saldes, Gósol, Bagà, la Nou, Vallcebre, Borredà, Cercs, Castellar del Riu), i en menor nombre les fotografies del Baix Berguedà (Berga, Serrateix, Montmajor, Puig-Reig, Gironella). El tipus d'imatge predominant són les vistes exteriors de les masies, però també hi ha alguna fotografia dels interiors, corresponents a 50 masies.¹⁸

Altres estudiosos com Joaquim Folch i Torres, director dels Museus d'Art de Barcelona, i el geògraf Pau Vila van contribuir a l'estudi i la difusió de la masia amb diverses publicacions. Per exemple, el 1926 tenim el treball publicat per Joaquim Pla i Cargol, *Art popular i de la llar a Catalunya* (Pla i Cargol, 1926) que dona una visió general als elements de la casa; l'any 1929 la publicació de Magí Sandiumenge, *La masia catalana*;¹⁹ el 1936 destaca el treball de Joan Amades, *Art popular. La casa*, publicat el 1938 (Amades, 1938); també Antoni Griera, *La casa catalana*, el 1933 (Griera, 1933); J. Gibert, *La masia catalana. Origen, esplendor i decadència. Assaig històric-descriptiu* (Gibert, 1985), amb una primera edició del 1947. Altres publicacions més modernes però significatives com l'estudi de Salvador Llobet, *La casa rural*, publicat dins la *Geografia de Catalunya* el 1958 (Llobet, 1985); *La masia catalana* de Joaquim Camps i Arboix del 1968 (Camps, 1976), i *Les cases pairals catalanes* publicat el 1965 Camps, 1977), principal divulgador de l'arquitectura i la història de la masia els anys 60; el treball de Joan Vilà Valentí el 1973, *El món rural a Catalunya*,²⁰ i l'estudi de Marc Aureli Vila, *La casa rural a Catalunya* (Vila, 2002), publicat el 1980. Per citar-ne només alguns exemples.

També, l'interès creixent pels valors etnològics de la casa rural queden ben representats pels treballs que van portar a terme Fritz Krüger (publicat l'any 1936, traduït i editat en català el 1996) i Ramon Violant (1949) en el context pirinenc aragonès i català, que són els estudis més complets sobre diferents temes antro-

¹⁸ Els fòtògrafs que van capturar imatges al Berguedà són: Fontanet (1933); César August Torras (1852-1923); Antoni Gallardo i Garriga (1889-1943); Isidre Puig Boada (1891-1987); Lluís Estasen i Pla (1890-1947); Isidre Puntí (1920); Antoni Arderiu i Pasqual (1892-1966); Francesc Blasi i Vallespinosa (1872-1951); Juli Vintró i Casallachs (1863-1911); Josep Maria Bonet i Garí. Les imatges més interessants i que retraten espais interiors són d'Isidre Puig, Fontanet i Francesc Blasi.

¹⁹ Sandiumenge, Magí (1929). *La masia catalana*. Llibreria Catalònia. Barcelona.

²⁰ Vilà Valentí, J. (1973). *El món rural a Catalunya*. Ed. Curial. Barcelona, p. 61-72.

pològics dels Pirineus i en què destaca l'estudi dels interiors de les cases. En un altre context i de característiques similars, destaquem els treballs de José Miguel de Barandiarán²¹ per a la zona basconavarra.

A partir de l'any 1972 es publica a Barcelona la revista *2C Construcción de la ciudad*, dirigida per Salvador Tarragó i Carlos Martí, que tenia per objectiu estudiar i transmetre el coneixement de l'actualitat arquitectònica del moment. L'any 1981 es va reflectir aquest interès per l'arquitectura popular en la publicació d'un número de la revista dedicat íntegrament a la masia (AA.DD., 1981) i que conté un seguit de treballs i reflexions de gran vigència encara actualment.

Més propers són els treballs de l'arquitecte Jeroni Moner i l'historiador Josep M. Puigvert,²² que han reflexionat en diferents publicacions sobre els estudis que s'han fet de la masia, remarcant que hi ha hagut un gran interès pel tema i que s'han portat a terme diferents estudis antropològics, socials, històrics i econòmics, però que els estudis arquitectònics són limitats, reduïts a obres de divulgació general i a l'estudi de tècniques i materials constructius.²³ Certament, s'han fet pocs estudis en què la base sigui la documentació i l'inventari sistemàtic de masies per zones geogràfiques, amb una recerca històrica documental d'aquests edificis que permetin estudis de l'evolució arquitectònica, amb planimetries i estudis arqueològics, que serien de gran ajuda per als que volem aprofundir en l'estudi de l'espai interior dels habitatges.

Per exemple, una eina que podria haver estat útil són els catàlegs de masies i cases rurals que estableix la llei d'urbanisme de Catalunya, «per a la reconstrucció i rehabilitació de les masies i cases rurals que calgui recuperar i preservar, per raons arquitectòniques, històriques, paisatgístiques o socials, cal que estiguin incloses en un catàleg específic de planejament urbanístic»,²⁴ ja que seria una

²¹ Barandiarán, J. M. (1955). «Contribuciones al estudio de la casa rural y las condiciones naturales». Revista *Eusko Folklore*, Vitòria.

²² És molt interessant l'article de Joaquim. M. Puigvert i Solà, *L'elaboració del discurs pairalista a la Catalunya contemporània: la contribució dels arquitectes i els estudiosos de la masia (1908-1936)*, revista *Estudis d'història agrària*, núm. 12, 1998, p. 78-108; que fa un recull de l'evolució de l'estudi de la masia a Catalunya durant la primera meitat del segle xx.

²³ També destaquem el treball fet per Jordi Curós quant a l'estudi de la masia des de la perspectiva estructural arquitectònica: Curós, J. (1993) *Arquitectura rural de la Garrotxa: estudi estructural. Volum 2 de Monografies d'història de la construcció*. Diputació de Girona, Universitat de Girona.

²⁴ D'acord amb els articles de la LUC: art. 47.3 / 50.1 / 50.2 / 58.9d / 67.4 / DT dotzena. I del text refós, RLUC: art. 55 / 56.1 / 68.8e / 73.2.4a / 95 / DT sisena 1. (Llei 3/2012, de 22 de febrer, de Modificació del text refós de la llei d'urbanisme).

important eina de coneixement general de totes les cases rurals d'un terme municipal. Però els catàlegs han quedat en això, en simples llistes de reconeixement que incorporen poca informació històrica que permeti una anàlisi més detallada i que garanteixi la conservació. En concret, l'experiència dels catàlegs consultats de la comarca del Berguedà ens ha mostrat això, una manca de coneixement de la realitat històrica d'aquest tipus de construccions per part dels equips redactors, i la manca de recerca per omplir les fitxes i justificar la seva evolució històrica. En aquest sentit, aquests catàlegs són útils per obtenir la llista de les cases d'un terme, però no per justificar la recerca històrica a partir d'aquest. Els nous usos que s'han donat a moltes cases han agreujat aquest desconeixement a causa que no hi ha instruments de protecció i de conservació amb perspectiva històrica. Els processos de restauració o d'adaptació d'aquestes cases a nous usos s'han fet sense seguiment històric i arqueològic, amb una mancança de documentació dels processos i amb la consegüent pèrdua d'informació, fet que augmenta el desconeixement de l'evolució de l'arquitectura tradicional.

Els darrers 20 o 25 anys s'ha despertat un interès creixent al voltant de l'estudi de la masia, i les publicacions s'han succeït, tant en l'àmbit general com local, així com s'ha iniciat l'organització de jornades, congressos i l'impuls de diverses associacions. L'any 1965 es va iniciar a la localitat guipuscoana d'Elorrio el primer Congrés Nacional d'Arquitectura Regional, que va tenir continuïtat l'any següent a Oviedo, amb el títol de II Congrés Nacional d'Arquitectura Típica Regional.

L'any 1987 es van celebrar les Jornades sobre Arquitectura Popular a Espanya, organitzades per l'equip Fuentes de la Etnografía Española, del CSIC, on es van analitzar aspectes teòrics i interpretatius, històrics i iconogràfics, tipològics, d'oficis relacionats amb la construcció i sobre el futur de l'arquitectura rural.

A Catalunya s'han organitzat diferents trobades, com el col·loqui *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*, celebrat a Barcelona, el novembre del 1999, organitzat pel CSIC, la Institució Milà i Fontanals, i el Departament d'Estudis Medievals de la Universitat de Barcelona, coordinat per M. Teresa Ferrer, Josefina Mutgé i Manuel Riu (Ferrer, Mutgé, Riu, 2001), amb un vessant de tractament del mas des de la perspectiva històrica.

Darrerament, el març del 2015 s'ha celebrat el primer Congrés del Món de la Masia: passat, present i futur del territori rural català,²⁵ amb una important

²⁵ <http://congres-masia-territori.espais.iec.cat/la-seccio-dhistoria-rural-de-la-icea/>

presència de públic i de participants. El congrés va estar organitzat per la secció d'Història Rural de la Institució Catalana d'Estudis Agraris ICEA, filial de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), que va ser creada el desembre del 2007 com a resultat de la celebració del centenari de l'IEC. Actualment es prepara el segon congrés per al mes de març del 2019.

Entre les darreres publicacions sobre l'estudi de la masia destaquem les següents: Tres llibres editats per Brau, *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració* (2005), *Cases de poble: evolució, arquitectura i restauració* (2006), *La casa al Pirineu: evolució, arquitectura i restauració* (2011), en què han intervingut estudiosos del tema com A. González, J. Moner, R. Ripoll, X. Roigé, F. Estrada i O. Beltran. Amb una visió general de les masies, tant des del punt de vista arquitectònic com antropològic, és un dels treballs més complets publicats darrerament. L'associació GRETA, que va néixer el 2015 amb la intenció de promoure la conservació i sensibilització sobre el patrimoni arquitectònic rural, va publicar *Tècniques constructives. Arquitectura tradicional*, l'any 2016, treball coordinat per Olga Muñoz amb la participació de molts experts i que és un compendi de bones pràctiques, coneixement dels materials i tècniques constructives tradicionals (Muñoz, 2016). Altres publicacions sobre la masia i el món rural les ha fet l'historiador Llorenç Ferrer i Alós, *Masies de Catalunya* (2003) i *Les Masies senyorials del Bages* (1996), i també ha publicat interessants compendis sobre vida rural.²⁶

També destaquem a la zona d'Aragó, els treballs d'Ana i Fernando Biarge editats pel Govern d'Aragó, formats per una col·lecció de llibres en què la fotografia és l'element bàsic que ajuda en la documentació dels objectes i elements de les cases. Els més interessants són *Casa por casa* (Biarge, 2001), *De puertas adentro* (Biarge, 2002), *Piedra sobre piedra* (Biarge, 2000).

S'han de destacar diferents treballs més actuals sobre la casa rural que s'han realitzat des de la perspectiva antropològica, com els ja citats de Ramon Violant i Simorra per al Pirineu, i els de Fritz Krüger. També el treball sobre la casa aranesa de X. Roigé, F. Estrada i O. Beltran, que va suposar un important inici dels estudis de la casa des d'aquesta perspectiva (1997). Altres estudis publicats per la Generalitat de Catalunya dins la col·lecció de Temes d'Etnologia de Catalunya mereixen ésser destacats, alguns ja els hem mencionat amb anterioritat, l'estudi

²⁶ Ferrer i Alós, LL. (2002) *La vida rural a Catalunya*. Angle editorial. Manresa. Ferrer i Alós, LL. (2009) *La Catalunya rural, abans i ara*. Saga editorial.

sobre el mas al Montseny (Roigé, Estrada, 2008) centrat en la memòria oral recollida dels seus habitants; un estudi centrat en els hereus i els masovers de la zona de Girona (Saguer, 2001 i 2005); i un estudi per a la zona de la Cerdanya (Pujadas, Soronellas, Casal, 2007), sobre l'arquitectura rural i la seva connexió amb les relacions socials.

Pel que fa al context geogràfic del Berguedà, s'han fet pocs treballs i menys publicacions sobre el tema, però en canvi sí que s'han editat alguns llibres d'història de municipis que dediquen alguna part a les masies dels seus termes, com a Avià (Cortés, 2007), Gironella, Borredà i Saldes,²⁷ per citar-ne alguns. Recordem l'article de Ramon Fusté (1982), que va ser la primera publicació específica sobre la masia a la comarca, tot i quedar en un breu repàs de síntesi que volia encetar una via de recerca que no va tenir continuïtat. Josep Capsada i Ramona Vall-lamora (1190) van escriure un article sobre les masies d'Avià, també en la mateixa línia que l'anterior.

Abans d'aquestes publicacions, Mn. Joan Serra Vilaró, vicari de Bagà entre el 1904 i el 1906, i comissionat per l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1908, va estudiar l'Arxiu dels Pinós i Mataplana que ell mateix havia donat a conèixer i que aplega documentació fonamentalment medieval de la vila de Bagà. Va realitzar l'inventari i més tard l'estudi dels fons que es publicà amb el títol *Les baronies de Pinós i Mataplana*. La primera edició realitzada per l'editorial Balmes de Barcelona en tres volums, els anys 1930, 1947 i 1950, respectivament, i reeditada pel Centre d'Estudis Baganesos l'any 1989 en edició facsímil. El volum II, *Universitat i singulars del poble*, exposa dades sobre la vida quotidiana al Berguedà a l'edat mitjana, en què destaca el capítol *La casa i la seva economia*. També es transcriuen inventaris de cases de la Pobla de Lillet, de Bagà i de Gréixer; inventaris que ens permeten conèixer l'estructura i els elements que es trobaven dins algunes cases. Es tracta de la documentació d'arxiu més important de la vila de Bagà, que actualment es troba custodiada en la seva major part a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que permet la reconstrucció de la història de la vila en exposar les característiques de les cases i de les masies del terme entre els segles XIV i XV fonamentalment.

L'historiador Ignasi Terradas va estudiar el fons documental del mas Santamaria de Serrateix, que conserva la documentació generada per la família des

²⁷ AA.DD. (1998) *Saldes*. Àmbit de Recerques del Berguedà. AA.DD. (1990) *Borredà*. Els llibres de l'Àmbit, Àmbit de Recerques del Berguedà. Núm. 5.

del 1239 i fins al segle XIX. El seu interessant treball *El món històric de les masies* (1984) tracta l'evolució històrica de la família, així com l'organització de la masia a partir de la informació que proporcionen els inventaris, però sobretot els aspectes històrics de la situació de la pagesia des del feudalisme fins al segle XIX a través de l'exemple d'una família que s'ha mantingut a la mateixa casa.

En aquesta mateixa línia de recerca a partir de l'estudi de documents, hem de citar la tesi de Dolors Santandreu (2006) sobre la vila de Berga. Tot i tractar-se d'un territori molt concret, el treball proporciona informació de la distribució interior i dels elements que es podien trobar a una casa durant els segles XIV i XV.

1.2.2. Les classificacions tipològiques que s'han donat a la masia

Ja hem vist que la masia, com a estructura arquitectònica, ha estat àmpliament estudiada i diferents autors han posat de manifest la necessitat, o més aviat l'elecció personal, d'unes «tipologies» que defineixin i permetin estudiar aquest tipus de construcció en l'àmbit general. Jeroni Moner, en un treball publicat el 1976 (Moner, 1976: 11-15) deixava palès en aquell moment l'«absència d'anàlisi tipològica», i que les poques idees que s'havien introduït dins aquest camp eren les tipologies que diferents autors havien establert determinades bàsicament per la relació amb el clima, els recursos i l'especialitat productiva. De fet, la masia s'ha pres en conjunt com una «tipologia» arquitectònica en si mateixa, sinònim d'arquitectura rural, popular, diferenciada d'altres arquitectures més «urbanes» o «monumentals».

El concepte de «tipologia» és, tal com diu Ramon Ripoll, «el conjunt d'edificis que mantenen les característiques arquitectòniques principals (espacials, organitzatives, estructurals i formals) mentre que són diferents les seves característiques arquitectòniques secundàries i terciàries (detalls funcionals, detalls tecnològics, ornamentació, usos, cossos annexes...). La classificació en tipus arquitectònics permet entendre les característiques principals que les uneixen i les característiques secundàries i terciàries que les diferencien (climatològiques, econòmiques, usos, època, estil...)» (Ripoll, 2009: 77).

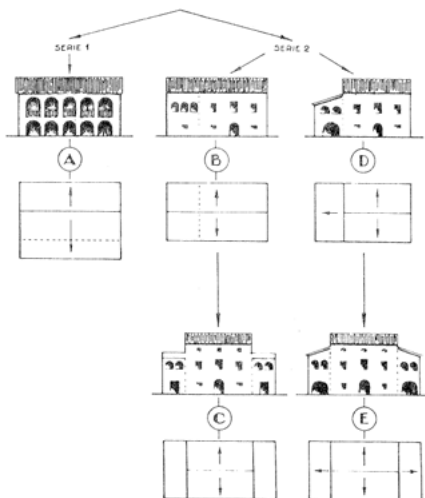
Analitzem algunes classificacions tipològiques que han marcat l'estudi de l'arquitectura de la casa rural, i que ens han d'ajudar a abordar una classificació per a les cases de pagès del Berguedà.

Quadro sinòptic de les Masies amb galeries

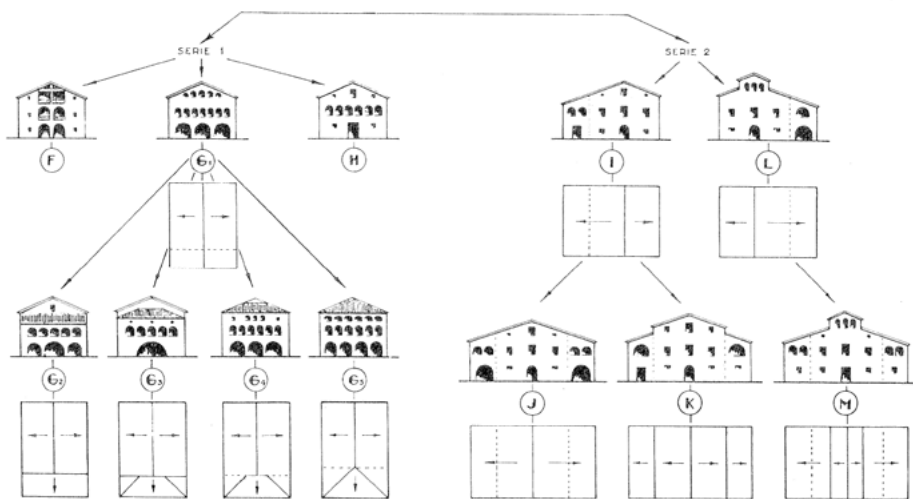
Grup I

Masies en que les galeries estan justaposades a les façanes subsistent la seva fesomi típica clàssica.

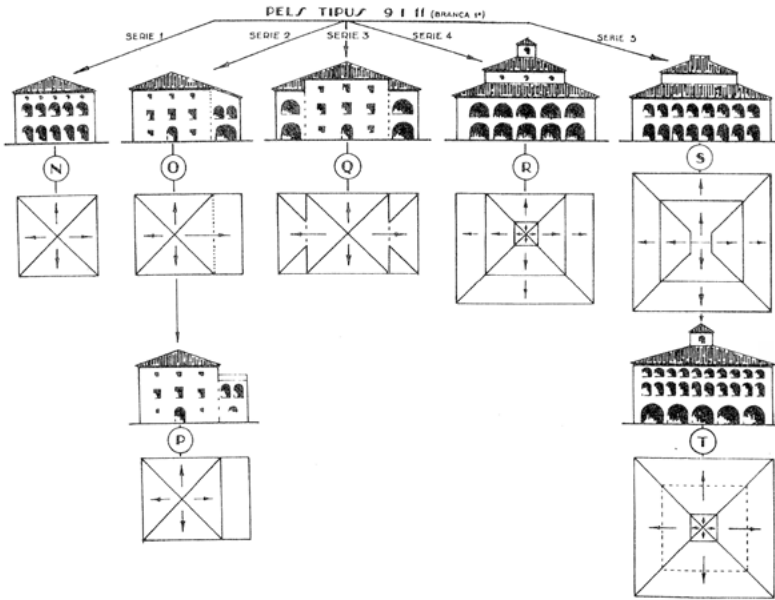
I. Tipus originats pels de la família I

II. Tipus originats pels de la família II

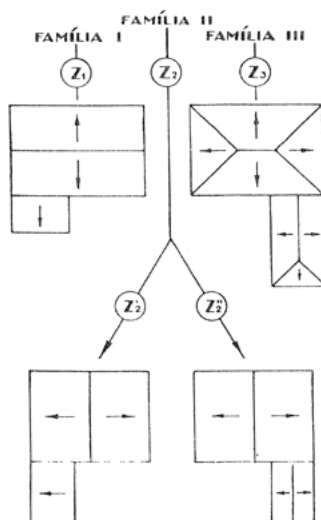

III. Tipus originats pels de la família III

Grup II

Cases en què la galeria forma un cos diferent afegit a la façana principal de la casa.

Grup III

Cases en què la construcció de la galeria ha motivat una transformació notable de la primera casa, fent-li perdre la seva fesomia típica.

Quadro sinòptic de les Masies amb galeries, Josep Danés²⁹

Va proposar també una classificació de les masies amb galeries estructurades dins de cada una de les famílies o tipus anteriors,³⁰ bàsicament de tipus arquitectònic basada en la volumetria de la casa en relació amb la façana. Identifica tres grups, cada un amb diferents subgrups.

Grup I: són les masies amb galeries a la façana. Hi distingeix tres grups que estan relacionats amb les famílies bàsiques. Tipus I: galeries a la façana paral·lela al carener. Tipus II: galeries a la façana perpendicular al carener. Tipus III galeries a cases amb teulada a quatre vessants. Cada una amb diferents variants segons la situació de les obertures i la forma de les façanes.

Grup II: cases en què la galeria forma un cos diferent afegit a la façana principal de la casa.

Grup III: cases en què la construcció de la galeria ha motivat una transformació notable de la primera casa, fent-li perdre la seva fesomia típica.

²⁹ «Notas biográficas de Josep Danés i Torras (1891-1955)», a *La masia. Historia y tipología de la casa rural catalana*. Revista *2c Construcción de la ciudad*, núm. 17-18, Barcelona, 1975, p. 87-91.

³⁰ Danés, J. *Els tipus de masies amb galeries*. A Moner, J. i Puigvert, J.M. (2010). P. 176-188.

Aquest sistema de classificació de Danés s'ha convertit en el referent bàsic per a la descripció tipològica de la masia catalana i, com deia Jeroni Moner «a partir del pensament de Danés sobre la masia, tots els treballs i publicacions posteriors del moment a penes han representat cap avenç pel que fa a l'anàlisi de l'arquitectura, ja que en general els autors s'han limitat a donar per bones les tesis de Danés» (Moner, 2005: 66). Però l'estudi de grups grans i complexos ens porta a determinar que no es pot únicament estructurar la classificació en base a un únic paràmetre (la relació entre teulada i façana), sinó que hi ha altres elements que ens permeten fer altres tipus de classificacions en funció a diferents aspectes. El mateix Danés va deixar clar que el seu treball estava «basat únicament en masies d'estructura clàssica» (tres cossos paral·lels i sala central) i que «la coberta era la conseqüència directa de l'estructura interna».

Lluís Bonet i Garí, també col·laborador del projecte Estudi de la Masia Catalana, va portar a terme un treball específic sobre les masies del Maresme (Bonet, 1983), un exhaustiu treball d'inventari i descripció, amb dibuixos i plànols. Bonet proposa una classificació de les masies en sis grups que es basen en la configuració de la teulada i la relació amb la façana:

Grup I: teulada a dos vessants amb carener paral·lel a la façana principal.

Grup II: teulada a dos vessants amb carener perpendicular a la façana principal, estructura de planta baixa i un pis.

Grup III: igual que l'anterior però amb un pis més sota la teulada o més pisos.

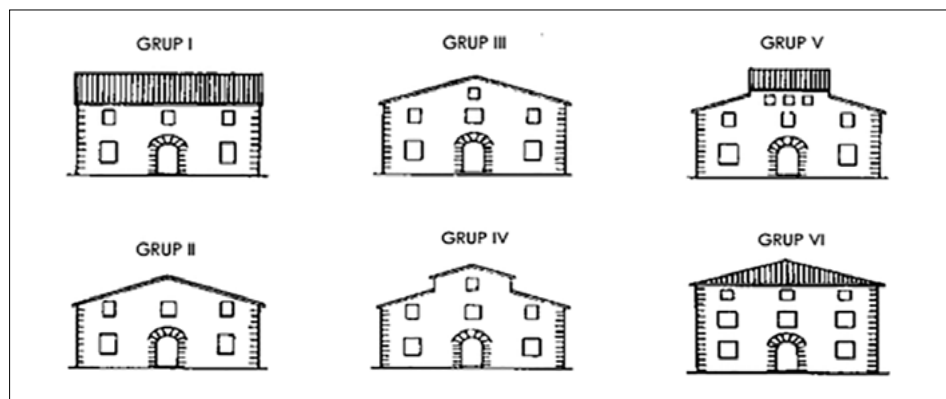
Grup IV: masia de tipus basilical, amb un cos central que s'eleva un pis més respecte als laterals.

Grup V: és una derivació de l'anterior, però amb la teulada del cos central amb carener paral·lel a la façana.

Grup VI: teulada a quatre vessants. Se sol descriure com a «casa pairal».

Ell mateix diu que els grups I, II i VI són els característics, mentre que els altres són variants o resultat dels anteriors. Es tracta d'un tipus de classificació potser més simple que la de Danés i més concisa, però que segueix la mateixa línia de treball, amb la forma de la coberta com a criteri utilitzat per a la classificació.

Troblem un altre tipus de classificació de **Salvador Llobet i Reverter** (1908-1991) dins l'obra *Geografia de Catalunya* (Llobet, 1958). Per ell el clima és un factor

Esquemes segons Lluís Bonet i Garí

important que ha influït en la ubicació, distribució i orientació de la masia. La seva proposta es basa en l'especialització del cultiu i el tipus d'aprofitament econòmic que dominava a cada zona, diferenciant entre masia cerealista, ramadera, vitícola, hortícola i senyorial.

La *casa cerealista* és de tres cossos i un transversal a darrere, de planta rectangular, amb planta baixa i un o dos pisos, i teulada perpendicular a la façana principal. La cuina i el menjador són a la planta baixa, a banda i banda de l'entrada, al fons les corts pel bestiar o el celler. Al pis hi ha les habitacions a cada costat de la sala central, i al fons el graner. A les golfes hi van els malendreços. Aquest tipus d'estructura pot tenir variants segons el tipus de cultiu o si està barrejada amb la ramaderia.

La *masia ramadera* és característica de zones de muntanya. Casa de tres cossos, el bestiar gros ocupa la planta baixa i hi ha diferents espais annexos adossats sorgits degut a l'augment de bestiar; la sala central situada al pis dona accés a les cambres, menjador i cuina. A un segon pis hi ha les cambres per dormir o les golfes que no s'utilitzen de palla, ja que aquesta és exterior.

La *casa vitícola* té l'estructura com les anteriors, a la planta baixa hi ha el celler al fons, ja que és la casa de les zones de cultiu de vinya i producció de vi.

La *masia hortícola* es distingeix per la poca extensió i la manca d'espais per a conservar el fruit. Les més freqüents són de dos cossos, a la planta baixa hi ha una banda per a vivenda i l'altra per al cavall i eines o graner; el primer pis és ocupat per la família.

La *masia senyorial* té un sentit de lluïment, en demostrar amb la casa les condicions econòmiques dels amos. Generalment hi viuen amos i masovers, i l'edifici té dues

zones diferenciades, generalment la planta baixa per a masovers i el pis per als propietaris. Moltes són cases ampliades al segle XVIII.

Fritz Krüger fa una classificació específica de l'habitatge per zones, i a l'Alt Pirineu diferencia entre: casa petita d'una planta i golfes; casa rectangular amb planta baixa, pis i golfes, i cases altes dins de nuclis. L'etnògraf **Ramon Violant i Simorra** també va fer una diferenciació de les cases per zones, entre les cases de muntanya, les cases en alçada dels nuclis, cases amb balcons sobresortints i la que anomena «casa pirenaica» (Violant, 1949: 164 i ss.). Els dona nom segons la ubicació, per exemple, la *casa pirenaica cerdana*, *casa ribagorçana* o *casa pirenaica pallaresa*, en una «classificació» de tipus geogràfic, sense entrar en diferenciacions per l'estructura.

Joaquim de Camps i Arboix va destacar pel seu interès i difusió del món de la pagesia tradicional catalana: el mas era la «seu del pairalisme» a través de la institució de l'hereu. Va prendre l'esquema Josep Danés dels dotze tipus agrupats segons les tres famílies de masies.

De la mateixa època, **J. Gibert**, (1947) va proposar una classificació basada en la ubicació geogràfica, amb «quatre tipus bàsics de masia catalana»: la d'alta muntanya, la de muntanya mitjana, la del pla i la de la costa. El geògraf **Marc-Aureli Vila** (1980) també va aproximar uns tipus basats en el sistema econòmic, tot i que apuntava que les masies tenien elements diferenciadors a cada zona de Catalunya, a vegades lleus, però sempre relacionats amb l'economia agrícola, ramadera, forestal i de pescadors.

Altres arquitectes contemporanis han fet classificacions a partir del seu treball, com és el cas de l'arquitecte **Joan Curós i Vila** (2003, 2005), que basa les tipologies en la composició volumètrica, la disposició dels vessants de la coberta, els acabats i la composició de la façana principal. Així, diferencia entre:

- 1- Masies petites o d'alta muntanya: doble vessant amb carener paral·lel a la façana.
- 2- Masies mitjanes o comunes: doble vessant amb carener perpendicular a la façana.
- 3- Masies grans o cases pairals: quatre vessants.
- 4- Masies amb torre: annexes a una torre.
- 5- Masies basilicals: amb un cos central més elevat de doble vessant amb carener perpendicular a la façana principal.
- 6- Masies de vinya: conjunt format per la masia i edificis complementaris amb un pati central.
- 7- Masies colonials: amb acabats exteriors d'estil Palladio i molt simètriques.

Diu que la més freqüent a Catalunya és el segon tipus, la mitjana o comuna, i relaciona cada tipus amb una zona geogràfica. Així, al nord-est de Catalunya predominen els tipus 1, 2 i 3; els tipus 4, 5 i 7 es troben al litoral, i el tipus 6, al Penedès.

Ramon Ripoll i Masferrer diu que els aspectes fonamentals són «les característiques de l'espai exterior de la masia en relació amb el tipus de façana, definició de l'espai interior de la sala de la masia en relació amb la seva situació dins de l'edifici, geometria de la forma de la coberta en relació amb el tipus de volum edificat, etc. D'aquesta manera queden en segon terme les característiques històriques i del lloc, com són: l'orientació de la façana principal en relació amb el pendent del terreny, les dates històriques en relació amb les etapes de construcció, etc. I finalment l'estil en relació amb la funció, la tecnologia constructiva i els complements, etc. ocupa un grau d'influència secundari o terciari segons els casos» (Ripoll, 2009). Diferencia sis grups:

Grup I: tipologies d'edificis de crugies paral·leles a la façana principal (el carener també és perpendicular a la façana).

Grup II: tipologies d'edificis de crugies perpendiculars a la façana principal (dins aquest grup hi ha masies amb teulades a dos, tres i quatre vessants, així com basilicals).

Grup III: tipologies d'edificis de crugies paral·leles i perpendiculars a la façana principal (teulades de quatre vessants).

Grup IV: tipologies d'edificis de funció d'allotjament d'animals (quadres) o farratges (magatzems). (Sense edificis residencials).

Grup V: tipologies d'edificis mixtos que tenen la doble funció d'habitatge unifamiliar (residencial) i agrícola (magatzem, sínia, bassa d'aigua...).

Grup VI: tipologies d'edificis només de funció residencial.

En aquest recorregut no hem esmentat tots els estudiosos de la masia, però sí els més importants que han realitzat algun tipus de classificació del mas com a edifici singular arquitectònic, a més d'etnològic i social. Observem que molts estudiosos de la masia, sobretot des d'una perspectiva arquitectònica, arrossegueu les tipologies que va establir Danés, i que s'han convertint en el punt de partida de la classificació. Creiem que no es pot establir una classificació tipològica única i universal, sinó que en sorgeixen moltes, degut a diferents aspectes que envolten no només l'edifici, sinó també altres aspectes de la casa, i

que cada una de les classificacions possibles s'ha d'adaptar a la zona geogràfica, ja que mostrarà clares diferències. Caldria disposar d'un corpus documental important de les cases de diferents zones de tot el territori català per tal de definir una o diverses rutes que ajudin a fer un tipus de classificació en què es puguin trobar tots els grups representats.

2. El territori

2.1. Un entorn físic i històric característic

El Berguedà és un territori de muntanya que es troba al nord de la província de Barcelona i tocant als Pirineus. És una de les comarques amb més diversitat geogràfica del territori català, marcada per la muntanya a la meitat nord i per les zones planeres del centre i sud, que davallen cap a la depressió central. Les característiques geològiques i el clima han condicionat activament el poblament i la ubicació dels habitatges, tenint en compte els recursos que oferia l'entorn immediat. Malgrat la diversitat geogràfica, es tracta d'un territori que econòmicament va evolucionar de forma lenta fins al segle XIX dins el conjunt de Catalunya, influenciat precisament per aquestes condicions geogràfiques, amb zones de

Comarca del Berguedà. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

difícil accés i en què les comunicacions no han estat bones, que va motivar que algunes innovacions no arribessin de forma unificada a tot arreu i va provocar fins i tot un cert tancament al canvi en alguns períodes històrics.

Ocupa una extensió de 1.184,89 km² desigualment repartits entre 31 municipis, amb una població de 39.013 habitants l'any 2017. Antigament pertanyia a la regió de Manresa, establerta l'any 1936 per la Generalitat de Catalunya, i actualment es troba dins l'àmbit territorial de les comarques centrals, província de Barcelona.

El territori està situat entre el Prepirineu i la Depressió Central catalana i, per consegüent es caracteritza per tenir unes grans oscil·lacions d'altitud entre les diverses zones, passant dels 300 m als 2.530 m. Això crea un mosaic d'entorns orogràfics, topogràfics i climàtics, que la fan característica i amb diferències molt marcades que provoca que el mateix territori s'hagi distribuït en dues zones: l'Alt Berguedà i el Baix Berguedà. L'Alt Berguedà s'inicia al Pirineu axial amb les serres del Cadí i Moixeró, els massissos de la Tossa, Puigllançada i Pleta Roja, i la serra de Montgrony, formant una veritable barrera natural que la separa de la Cerdanya, i s'estén fins a Berga. El Baix Berguedà s'inicia a l'altura de la capital de comarca, s'estén cap al sud i arriba fins a les planes de la depressió central, a tocar del Bages.

El Llobregat és el riu més important que travessa el territori de nord a sud, juntament amb els seus afluents, l'Arija i el Bastareny, i un seguit de rieres a la zona sud, com la de Merlès i la de Clarà que hi desguassen. El riu separa territori, però alhora uneix, i és una important via de comunicació geogràfica que marca la vall central proporcionant-li peculiaritat a la seva geografia. Al peu del riu trobem els municipis actualment més poblats: Guardiola, Berga, Gironella i Puig-Reig, ja que la via de comunicació principal, la carretera C-16, transcorre al costat del riu.

L'Alt Berguedà limita amb el Pirineu i es caracteritza pels forts desnivells, amb relleus d'altituds considerables, com la Serra de Moixeró (2.260 m), la Tossa d'Alp (2.531 m), el Puigllançada (2.406 m), i d'altres que conformen el plegament del Prepirineu, com la serra del Cadí (Comabona, 2.530 m), el Pedraforca (2.497 m), la serra del Verd (2.067 m), la serra del Catllaràs (1.776 m). Aquesta zona de muntanya també té dos climes diferenciats: el subalpí, a territoris per sobre els 1.600 m, amb precipitacions abundants, hiverns llargs i estius curts, i el clima de muntanya alta, amb hiverns freds i secs, estius plujosos. Presenta una coberta

vegetal molt variada per les diferències d'altitud, amb comunitats vegetals distribuïdes segons les zones: l'estatge submontà o de muntanya baixa (1.300 m), amb vegetació d'alzina i pi roig; l'estatge montà (1.300-1.600 m), on abunda el pi roig amb sotabosc arbustiu i fagedes a l'obaga del Gresolet; l'estatge subalpí (1.600 m en amunt), on comencen els prats d'alta muntanya, amb domini exclusiu de pi negre; l'estatge alpí (2.250-2.300 m), on predominen els prats alpins que constitueixen una important zona de pastures de ramats d'estiu.

En aquest terreny, l'explotació de boscos i pastures ha estat tradicional; des de l'edat mitjana s'ha extret fusta dels boscos i s'han aprofitat els prats per a pastura, elements que han condicionat l'explotació del medi. L'important patrimoni natural ha estat reconegut des de fa anys i ha motivat la protecció legal de diversos espais: el parc natural del Cadí-Moixeró protegit des del 1983, el paratge d'interès natural del Pedraforca declarat el 1982, l'espai natural Serra d'Ensija-Rasos de Peguera, declarat el 1982, i la serra del Catllaràs, espai d'interès natural des del 1992.

La població en aquesta zona s'ha desenvolupat tradicionalment a les parts mitjanes i baixes, on s'han adaptat feixes o terrasses aptes per al conreu i on el clima és més agradable, aprofitant les àrees més planeres que ofereixen els vessants de les valls fluvials enmig del relleu accidentat. Però aquest territori ha estat sempre de poc conreu degut al relleu i a les dificultats que aquest oferia per desenvolupar l'agricultura, que era bàsicament de subsistència i poc abundant. En aquesta zona s'ha tret molt més profit de la ramaderia i la mineria de carbó.

D'altra banda, el Baix Berguedà es troba dins la Depressió Central, amb planes lleugerament ondulades per l'erosió, conformant petits turons que es barregen amb extensions de zones de cultius de cereals i farratges, boscos d'alzina, roure i pi, vegetació de ribera i sotabosc de plantes aromàtiques principalment, comunicats per una important xarxa de camins, en què destaca el pas de camins ramaders o carrerades, utilitzades fins fa pocs anys per al trasllat dels ramats a les muntanyes de l'Alt Berguedà i la Cerdanya. El clima d'aquesta zona és mediterrani de muntanya, amb hiverns menys freds, estius calorosos i pluges irregulars. El relleu és suau, horitzontal i planer, tancat pel nord per les serres que formen l'inici del Prepirineu i que divideixen de forma natural el Baix i l'Alt Berguedà. Ha estat territori de conreu agrícola per excel·lència, ja que les seves grans extensions de terreny planer i zones boscoses han condicionat i afavorit la producció agrícola des de l'edat mitjana. El relleu és suau, horitzontal i planer,

tancat pel nord per les serres que formen l'inici del Prepirineu i que divideixen les dues zones del Baix i l'Alt Berguedà.

Clarament l'evolució econòmica de la comarca ha anat en relació amb les possibilitats que ofereix el medi, determinant perquè l'agricultura i la ramaderia hagin estat molt vinculades històricament, ja que durant segles van ser les principals activitats. Així, el territori manté encara activitat de producció ramadera avui dia, tot i que el terreny agrícola ha sobrepassat les pastures, principalment de secà: ordi, civada, sègol, patates, alfals, farratges i blat de moro. A l'Alt Berguedà, les grans extensions de pastures i bosc van condicionar un sistema d'explotació de grans propietaris i/o comunal. L'explotació de pastures des de l'edat mitjana va afavorir l'obertura de camins de transhumància que van suposar les principals vies de comunicació de territoris i de població. L'explotació forestal, també documentada en època medieval, es va mantenir fins ben entrat el segle xx, tot i que actualment està en recessió. Al Baix Berguedà, actualment predominen les explotacions de terres de conreu de cereals i la cria de bestiar establut, principalment vaques i porcs, fets que han condicionat l'estructura de les explotacions i habitatges.

L'ocupació humana d'aquest territori es remunta a època prehistòrica, amb diversos assentaments als territoris del sud; però la veritable onada repobladora es va produir pels volts del segle ix, quan una xarxa d'esglésies escampades per tota la geografia van promoure la configuració de petits nuclis urbans que van centrar territoris on també hi havia població dispersa. L'obra repobladora de Guifré el Pelós a partir del 870 va garantir aquesta ocupació amb un increment important d'habitants i amb una configuració en l'estructura de l'habitatge que va facilitar l'explotació de l'entorn i va afavorir la consolidació del mas entre els segles xi-xiii. La zona nord va quedar incorporada al comtat de Cerdanya, i la sud, al comtat de Berga, que es va crear a partir del 950, amb l'abat, i futur bisbe, Oliba.

A finals del segle xiii hi havia configurats importants nuclis urbans gràcies a l'atorgament de cartes de franqueses i de poblament, com el de Bagà el 1234 fundat pels barons de Pinós; el 1265 Pere de Berga va atorgar carta de franqueses als habitants de la vila de Berga, i Gironella, que va obtenir carta de franqueses el 1450 dels barons de Pinós (AA.DD., 1985). Nuclis urbans on s'instal·len oficis i es funden hospitals, es construeixen muralles, ponts, molins, es crea un important centre de mercat, concentrant la població i fomentant el desenvolupament del territori.

Al segle XVIII, la Guerra de Successió (1702-1714) i la implantació del Règim de Nova Planta van portar algunes alteracions, però moltes masies s'engrandeixen degut a l'augment lent de població i al progrés en les tècniques agrícoles, afavorides a partir de mitjans del XIX gràcies a la nova industrialització tèxtil que s'estén arreu del territori i, sobretot, seguint el riu Llobregat. L'ús de les noves fonts d'energia per a les fàbriques tèxtils, el riu Llobregat i el carbó, van provocar un augment de la població i que el territori s'enriquís, fins a mitjans del segle XX. També la mecanització del camp, noves tècniques d'agricultura, mitjans de regadiu, l'establiment del bestiar... provoquen una millora del camp i un creixement important que es reflecteix a les cases i masoveries.

L'any 1975 es va tancar la mina de Carbones de Berga i també moltes fàbriques tèxtils, fet que va provocar que la comarca entrés en una crisi econòmica important que va repercutir en una disminució progressiva de població. Actualment les principals activitats econòmiques són del sector terciari, indústries i serveis, i es potencia el sector turístic, mentre que l'activitat agrícola, tot i que en recessió, es manté al Baix Berguedà, així com el sector pecuari a algunes zones. Un territori caracteritzat per una economia agrícola i ramadera que es va mantenir, amb diferents canvis, des de l'edat mitjana fins a l'actualitat; barrejada amb una indústria tèxtil, primer de llana a l'edat mitjana, i de cotó a partir del segle XVIII, i que va marcar el procés industrial i de canvi a finals del XIX. Però la crisi que han patit els dos sectors, no únicament en aquesta zona, sinó a tot Catalunya, ha modificat considerablement les formes de vida i l'adaptació a l'entorn, i ha quedat reflectit en el tipus d'habitatges que caracteritzen aquest territori.

3. La masia: habitatge rural al Berguedà

El present capítol recull el resultat de la recerca feta a partir de les cases que es van documentar i que considerem les fonts principals. Hem explicat anteriorment que la selecció dels elements es va fer partint de la base que ens interessava tenir exemples de masies repartides per tot el territori, que fossin representatives de diferents èpoques històriques i de diferents tipus, però que conservessin el major nombre d'elements poc modificats. Es va fer una selecció per municipis que va ser difícil, ja que triant unes masies se'n deixaven fora d'altres que també podien tenir interès, però no es disposava de prou temps ni mitjans per realitzar un inventari tan exhaustiu. Finalment es va fer una primera selecció de 228 cases repartides en 26 municipis, de les quals es van recollir dades generals, de característiques arquitectòniques, ubicació, materials i elements, fonamentalment des de l'exterior. A partir d'aquestes es va fer una segona selecció de 76 cases de les quals es va fer un estudi de detall de l'interior i dels espais, així com dels elements immobles i mobles relacionats amb els espais domèstics. D'aquest conjunt, 35 cases es troben al Baix Berguedà i 41, a l'Alt Berguedà, de manera que s'ha d'ades de tot el territori que ens han permès fer comparacions per zones. Per al desenvolupament de l'estudi general de l'arquitectura de la masia, elements estructurals, materials constructius i elements complementaris, s'han utilitzat les dades recollides del conjunt de 228 cases. Per al treball sobre els espais interiors de la masia, l'organització d'espais, els elements immobles i mobles que s'hi troben, s'ha utilitzat la informació de les 76 cases que també han proporcionat informació detallada de l'interior.

3.1. Les cases estudiades

CASETA DE SALVANS. Avià	CASÒLIVA. Capolat
CAL MAS VELL. Avià	CORTICS. Capolat
VILANOVA. Avià	EL PUIG. Capolat
PAGEROLS. Avià	ELS FORATS. Capolat
VILAMARÍ. Avià	GRAGÈS. Capolat
BARRACA DE VILAMARÍ. Avià	LA CLOSA. Capolat
VILAJOANA. Avià	LA COMA. Capolat
CUBINSÀ. Avià	LA VILA. Capolat
BALLÚS. Avià	RUNERS. Capolat
CASANCOTS. Avià	TORNEULA. Capolat
CASAVELLA DE GRAUGÉS. Avià	VILADOMAT. Capolat
LA ROVIRA. Avià	BELTRAN. Capolat
TORRENTBÓ. Avià	CAL SANT. Capolat
EL PUIG D'OBIOLS. Avià	SOLANELLES. Capolat
CAL BEP VELL. Avià	LA GUIXERA CLOT. Capolat
QUATRE VENTS. L'Espunyola	LA MESQUITA. Capolat
BOIXADERA CINT. L'Espunyola	SORRIBES. Capolat
TURRIELLES. L'Espunyola	BALART. Capolat
LA TO. L'Espunyola	CAL LLENGOT. Capolat
CAL MACIÀ. L'Espunyola	EL BALLARÓ. Olvan
EL MERCADAL. L'Espunyola	MATEUS. Sagàs
EL RIU. Montclar	LA TO. La Nou
CAL GABATX. Montclar	L'ESPELT. La Pobla de Lillet
VILARIQUER. Montclar	CELLERS. La Pobla de Lillet
LA TOR. Montclar	TEULERIA MONTVERDOR. La Pobla de Lillet
CAL SASTRET (antic castell). Montclar	TUBAU. Sant Jaume de Frontanyà
BOIXADERA DELS BANCS. Montmajor	LES PLETETES. Sant Jaume de Frontanyà
TORRABADELLA. Montmajor	CAL PLATA. Saldes
EL QUER LLUELLES. Montmajor	CAL PONIS. Saldes
BALLARÀ. Montmajor	EL SULL. Saldes
CA L'AGUT. Montmajor	LES LLENES. Saldes
BERNADES. Casserres	CAL QUEL. Saldes
BALMA 7 PORTES. Casserres	CAL MESTRE. Saldes
TRASSERRA. Capolat	CASA GRAN MORIPOL. Gósol
VILELLA. Capolat	CASA PETITA MORIPOL. Gósol
CAL JULIT. Capolat	MOLÍ GÜELL. Gósol
BARONS. Capolat	CA L'ANDREUET de SORRIBES 1 i 2. Gósol
CASANBLANC. Capolat	

3.2. La casa. Des de l'exterior

3.2.1. La masia en el seu medi

El Berguedà és un territori poblat, amb una ocupació humana bastant uniforme i extensa en habitatges repartits per quasi tota la seva geografia, excepte les zones d'alta muntanya, i amb una distribució en nuclis de població d'habitatge concentrat, però també amb un nombre important d'habitatges disseminats. L'estructura arquitectònica presenta certes diferències entre les cases situades a les zones del sud del Berguedà i les del nord de la comarca, un fet clarament influenciat pel clima i per l'entorn geogràfic que han condicionat l'explotació del medi i d'adaptació de l'home.

Moltes masies i concentracions urbanes existeixen des de l'edat mitjana, mostrant una elecció de l'emplaçament directament relacionat amb la satisfacció de les necessitats bàsiques. L'entorn ha de proporcionar els recursos necessaris per a l'autosuficiència: camps per al conreu, bosc i pastures; cal deixar certa distància d'una casa a l'altra, de manera que el terreny explotable estigui repartit i proper; la presència d'aigua és fonamental, ja sigui procedent d'un rierol o d'una font, excavant un pou, fins i tot quan això no és possible, recollint-la de la pluja i inventant tot tipus de sistemes per contenir-la i mantenir-la, i també la proximitat a vies de comunicació, siguin camins ramaders o camins rals, per garantir les relacions amb les altres cases de la zona. Es buscaven les millors condicions d'il·luminació i sol; la façana principal s'obre a migdia o a llevant, mentre que la façana nord és la menys utilitzada, la que rep l'aire fred del nord i la menys il·luminada. A la façana principal sempre s'obre la porta de la casa, i s'hi concentren les obertures més importants, així com les galeries, eixides i assecadors.

Al territori de muntanya generalment no s'utilitzen els plans al costat dels rius, massa humits i que poden patir crescudes: els habitatges s'ubiquen a mitja costa, orientats al sud, on queda garantit el major aprofitament del sol; tampoc es busquen els llocs més elevats de la muntanya. En canvi, a la plana predomina situar les cases sobre petites elevacions del terreny, per tenir un domini visual de l'entorn immediat. Alguns aprofiten un terreny rocós que proporciona el paviment natural de la planta baixa, o bé un desnivell del terreny que facilita la construcció en dos nivells diferents.

Les activitats que es desenvolupen en aquestes dues zones del territori no són úniques però sí predominants; als territoris de plana del sud el sistema principal ha sigut el cultiu de cereal, tot i que també tenien animals, mentre que a les zones de muntanya principalment es feia cria i engreix de bestiar boví i oví, però també alguns cultius de farratges, patates i poc cereal. Així, podem fer una primera diferenciació de masies tenint en compte la seva especialització productiva predominant, que es tradueix en certs elements característics a les cases.

A les zones de plana agrícola hi ha diversitat de terrenys agrícoles conreables³¹ als entorns de les masies; les cases solen estar centrades respecte al seu territori de cultiu; hi ha presència d'assecadors de productes a les golfes i graners; s'utilitza part dels baixos de la casa per emmagatzematge d'utilitat agrícola; hi ha presència de cellers a la planta baixa i instruments relacionats amb el cultiu de vinya i producció de vi; els estables de la planta baixa generalment són per a una petita quantitat de bestiar, el necessari per ajudar en el treball dels camps; a l'exterior de la casa hi ha la pallissa, així com una era a les cases més grans; hi ha presència de masoveries dependents de la casa gran, amb un sistema de relació respecte a la producció que caracteritza aquesta zona.

A les zones de muntanya les cases es troben situades a llocs elevats i propers a zones de pastures; tenen pallisses de dimensions considerables i coberts per a farratges independents de la casa; quasi tota la planta baixa de la casa es destina al bestiar, així com la planta baixa dels coberts de farratges i de la pallissa; és freqüent que hi hagi un pati clos entre la casa i els coberts, per tancar el bestiar a l'hivern; algunes cases també tenen cledes o corrals propers; acostumen a tenir un femer; els graners són petits i es troben a un pis de la casa.

A més, a totes les cases hi havia prou animals per al manteniment del grup: gallines, algun porc d'engreix, ovelles i cabres per a llana i llet, bous per llaurar, mules i ases per al transport; és a dir, un mínim de bestiar per a la supervivència autosuficient, i un hort per al cultiu dels productes bàsics.

Una característica que s'observa a les masies de la zona és la relació d'unes cases respecte a d'altres, és a dir, la situació d'agrupament o aïllament de cada

³¹ Per exemple, al «Catastro de casas y tierras del lugar de Avià» de l'any 1767, s'especifica un nombre important de terra destinada a terreny conreable, incloent cereals, vinya i olivera, front a la quantitat de terra de pastura, erm i bosc que tenia cada masia. També s'enumera el bestiar, que en general era el que feia autosuficient una casa i el destinat a les tasques de conreu. (Document original. Arxiu Municipal d'Avià).

casa. Tot i que majoritàriament les masies són cases aïllades, també en trobem algunes que estan agrupades, formant petits vilars o veïnats, o bé en agrupacions més grans tipus poble. La ubicació aïllada és una característica de les masies o cases rurals, sobretot a la zona agrícola. De les cases documentades, el 88,15% es troben aïllades, tant masies grans com masoveries, mentre que un 8,77% de cases estan agrupades. Hi ha més presència de masies agrupades a l'Alt Berguedà, en grups de tres o quatre masies que formen un petit vilar, com Maçaners, l'Espà i Feners a Saldes, Sorribes i Moripol a Gósol, entre d'altres; això pot ser degut al clima i a l'orografia, amb origen a partir de la proximitat d'algunes cases que no segueixen un ordre urbanístic i que no tenen espais comuns, per tant sense seguir una estructura urbana. Aquestes agrupacions afavoreixen les relacions entre les cases, tot i que cada unitat disposa de tots els elements que la configuren com a masia o casa rural (era, pati, coberts, estables, pallissa i casa).

La relació de l'habitatge amb el tipus d'explotació i amb la ubicació estableix uns tipus específics de cases que es reconeixen al mateix territori, diferenciant entre les cases grans o pairals, les masoveries i les cases petites. Les **cases grans** són les que disposen d'una explotació de la qual depenen i que ha configurat històricament la casa. Dins aquest grup es troben les que s'anomenen «**casa pairal**», que és la casa del pare, de la família, del cognom familiar que en molts casos es manté des de l'edat mitjana. És un fenomen que es dona a molts municipis del Baix Berguedà, cases en què s'ha mantingut la mateixa família al mas al llarg de generacions. La **masoveria** està relacionada amb una estructura productiva, que va ser la solució per donar a l'abast el conreu de terres molt extenses que eren propietat d'un mas gran i que es va iniciar als segles XVI i XVII. Són cases aïllades, petites, amb una extensió de terra al voltant que se cedia a una família a canvi de cobrar una part dels fruits obtinguts a través d'un contracte de masoveria o d'arrendament a termini que s'anava renovant automàticament. La quantitat de masoveries sempre depèn de la importància de la casa principal i és més freqüent a les zones de plana agrícola que a muntanya.

Un fet destacable és la diferència que hi ha entre les cases grans de diferents zones de la plana i les de la muntanya. Les cases grans són més freqüents a les zones agrícoles, on tenen una aparença important, grans dimensions i amb un bon nombre d'edificis auxiliars al voltant; en canvi, a les zones de muntanya no hi ha cases gaire grans, excepte en ubicacions en què el territori és més planer i es pot cultivar, o bé que han disposat d'una cabanya ramadera important, com

la masia Tubau a Sant Jaume de Frontany i les Eres de Guardiolaans a Vilada. A muntanya són més abundants les masies senzilles i petites, amb pocs edificis auxiliars al voltant, que a vegades es redueixen únicament a la pallissa.

L'arquitectura de la masia

Volumètricament, les masies del Berguedà segueixen la mateixa estructura amb poques variacions: edificis de planta rectangular o quadrada, coberta de teula àrab i més freqüent a doble vessant, tot i que tenim alguns exemples amb quatre, amb un organització interna en planta baixa, un pis i golfes sota teulada, tot i que en algun cas aïllat tenen dos pisos.

Hem identificat que un 89,91% de les cases tenen teulada a doble vessant, mentre que només un 1,31% tenen tres vessants i un 4,38% és a quatre vessants. També cal assenyalar que entre els exemples estudiats hi ha tres torres adossades a les seves respectives masies, com a element exterior que generalment està cobert amb teulada a doble vessant. El carener en un 55,70% és perpendicular a la façana, mentre que el 34,21% és paral·lel; això ens indica que hi ha un nombre important de cases amb una façana rectangular acabada a la part superior amb frontis triangular seguint els vessants de la teulada, que és el tipus més característic a la zona.

Les façanes en aquesta zona són austeres, mancades d'elements decoratius remarcables; generalment la façana principal s'orienta a migdia. En diferenciem dos tipus, les que presenten una composició simètrica i les que presenten composició asimètrica. El primer tipus es caracteritza per tenir la porta al centre de la planta baixa i les obertures del pis repartides de forma equidistant, o les galeries ocupant tota l'amplada de la façana. El segon tipus generalment presenta la porta a un lateral i la distribució d'obertures no és uniforme, ni d'ubicació ni de dimensions, fruit d'ampliacions en què no s'ha tingut en compte l'organització formal del conjunt. Tot i que tenim cases amb galeries a la zona del Baix Berguedà, generalment no ocupen tota la façana, sinó únicament la part central, amb excepcions. Però a l'Alt Berguedà és al contrari, predominen les façanes amb poques obertures i més aviat petites, sense galeries ni finestres.

Hi ha més obertures i de dimensions més grans a la façana principal, mentre que a la façana nord generalment les finestres són petites i n'hi ha menys quantitat, fet que mostra un contrast de buits i plens. També veiem que a la planta

baixa hi ha finestres molt estretes o espitlleres, per evitar possibles entrades no controlades i minimitzar l'entrada de fred, mentre que al pis s'obren eixides o grans finestrals per facilitar l'entrada de llum a la sala, i a les golfes es manté obert l'espai sota teulada per facilitar l'assecatge dels productes del camp. A la fi, és una volumetria estudiada i adaptada al que es desenvolupa a l'interior i condicionada pels materials arquitectònics, i la perícia i coneixements del constructor.

L'estructura respon a un sistema de cossos paral·lels, dos o tres, creant un sistema modular molt característic de les masies. Les masies amb planta quadrada acostumen a tenir els espais organitzats en dos cossos, mentre que les de planta rectangular en tenen tres.

La distribució dels pisos està relacionada amb l'ús i el desenvolupament d'activitats. Així, es manté l'espai d'hàbitat al primer pis, amb la sala, cuina amb foc a terra i dormitoris; a la planta baixa hi ha els estables per al bestiar de treball, els espais d'emmagatzematge i alguns espais de treball, i a les golfes generalment s'ubiquen assecadors o graners.

Quant a **la superfície** que ocupa l'edifici en planta, trobem diferències segons el tipus d'edifici. Les cases més grans no superen els 400 m² per planta, mentre que les més petites no passen dels 50 m² de superfície. Les masoveries tenen entre 120 m² la més gran i 40 m² la més petita.

Un fet que també caracteritza les masies de la zona és la relació de la casa amb els **edificis auxiliars** que es troben al seu entorn i que eren necessaris per al desenvolupament econòmic i per garantir l'autosuficiència. No totes les cases tenen tots aquests elements auxiliars, i n'hi ha que en tenen una important quantitat repartida al seu voltant, depenent de la riquesa de la casa. A les zones agrícoles hi ha més quantitat d'edificacions i més diverses, mentre que a muntanya generalment només tenen pallissa i cobert per als farratges en el mateix edifici. La relació volumètrica d'aquestes edificacions amb la casa principal és un element diferenciador, ja que trobem cases amb coberts repartits al voltant, altres que formen un conjunt amb la casa, ja que es troben adossats; en d'altres hi ha un espai clos davant la casa, element molt característic a muntanya.

«A partir de deu anys vaig començar a treballar al camp i a munyir». «La casa que hi havia prou gent gran per treballar, els nanos procuraven fer-los anar a estudi fins que podien. Les que hi havia poca gent gran, doncs... jo a vuit o nou anys guardava les vaques, després a repartir llet, i a tretze o catorze anys ja vaig començar de treballar al camp a ajudar el meu pare, amb dalles, a segar amb el volant, arplegar l'herba amb el carro, llavors ja eres mosso, un dels homes forts de la casa».

«A l'estiu a recollir herba per a l'hivern i segar, i recollir el cereal que poc se'n feia, tant si n'hi havia més com si n'hi havia *menos*. I a l'hivern a cuidar el bestiar a dintre i punt, i fins l'últim de febrer o el març, a la terra no s'hi podia tocar res perquè era gelat, i a partir de mig març en endavant llavors començàvem a preparar la labor de la collita». «Cada any havies de fer el circuit, sembrar blat, blat de moro, patates... Era els sistema, el sistema que hi havia antic». (Miquel Berenguer. Guardiola de Berguedà. 81 anys. Entrevistat l'any 2013)

«A casa teníem una burra per a la feina, i llaurar ho fèiem amb les vaques, i segar amb el volant. El meu pare havia anat de llogat per guanyar-se algun centímet». (Josep Coma. Feners, Saldes. Nascut el 1951. Entrevistat l'any 2016)

És freqüent que les cases tinguin una **pallissa** per guardar la palla o el faratge, algunes amb estable a la planta baixa, i un espai amb la façana oberta al pis per facilitar l'emmagatzematge, moltes amb una gran obertura d'arc de mig punt ocupant tota la façana. A la zona agrícola són independents de la casa o adossades, i són construccions relativament modernes, ja que anteriorment la palla es conservava al paller que es pujava a l'era després de la batuda. A muntanya es troben a tocar de la casa i algunes tenen badiu, voladís sobresortint de la teulada que protegeix un espai davant la façana, molt freqüent a la Cerdanya.

A l'**era** es feien diferents tasques, la principal era la batuda del cereal per obtenir el gra, però també servia per apilar fems, acumular garbes, fer el paller, treure el bestiar de forma controlada... Generalment està davant la façana, a la banda de migdia, formant un paviment enrajolat i a vegades tancada dins un **paticlos** tancat per la mateixa casa, pallissa i altres coberts, a vegades amb un mur. Aquest element rep diferents denominacions segons la zona: barri, lliça o baluard, degut al fet que es va originar com un element de defensa i protecció de la casa en èpoques d'inseguretat, com en la època dels bandolers del segle **xvi** i **xvii**.

Quasi totes les masies disposen d'**estables**, **corts** i espais per tenir tot tipus de bestiar, fins i tot s'havia utilitzat la planta baixa per tenir els animals de tir i per treballar, eugues, rucs, cavall... El bestiar estabulat es va generalitzar ben entrat el segle **xx** i va obligar a ampliar els coberts i fer altres espais exteriors i relativament allunyats de l'habitatge, generalment per al bestiar boví, però també per als porcs, corrals per a ovelles o cabres, els galliners i els conillers. Les condicions del bestiar han canviat molt al llarg del segle **xx**, ja que abans es tenien animals per treballar el camp i pel tragí, altres per al consum, i el que es criava per engreixar era el bestiar oví. A finals del **xix** es van iniciar les granges especialitzades en animals de tir, vaques lleteres i porcs, fet que va modificar considerablement el

paisatge del voltant de les cases de pagès. Disposar d'un bon nombre d'animals de treball (bous, eugues) era indicador de la quantitat de cereal que es produïa i de la importància econòmica de la casa. Ara, la majoria d'estables i coberts resten sense ús i algunes pallisses s'han reutilitzat com a habitatge.

«A l'hivern, que nevava, el bestiar es tenia a casa. Era l'època en què es preparaven les conserves, de la matança del porc, de preparar els remeis com l'oli d'avet». (Ramona Pons. Maçaners, Saldes. Nascuda el 1928. Entrevistada l'any 2016)

«El bestiar, les vaques, hi pugen a muntanya el mes de juny i baixen el 8 o 9 de setembre; llavors hi pugen les ovelles, que n'hi ha poques, i baixen per Sant Miquel». (Isidre Masanas. Saldes. Nascut el 1940. Entrevistat l'any 2016)

Algunes cases tenien **femer**, on es preparava el compost que després servia d'adob per als camps: d'un bon femer sortia una bona collita. Els fems a vegades simplement s'amunteguen a l'aire lliure, però en altres casos dins d'una edificació situada al nord de l'habitatge per garantir un entorn fresc, i situada en un desnivell del terreny per poder abocar els fems a través d'una trapa al sostre, amb una porta davant per poder buidar. Alguns tenien dos espais, un per acumular els fems i un altre on anava caient el suc que s'acumulava en una bassa per decantació. Encara actualment moltes cases mantenen el sistema econòmic agroramader i el femer segueix sent un element important.

Moltes cases tenen un **pou** del qual s'obté aigua del subsòl, o bé emmagatzemaven l'aigua en una **cisterna**, recollida de les teulades, i que es reservava al consum domèstic. La **bassa** i el **viver** servien per recollir reserva d'aigua per al bestiar, a vegades d'un rierol i altres s'omplien amb la pluja. Les basses es feien excavant una cavitat a la pedra del paviment, mentre que els vivers són dipòsits construïts amb parets de paredat. A la vora es posava una pica de pedra per abeurar o un safareig per rentar.

També és freqüent que les cases més importants tinguin una petita **església** rural. Quasi totes les que es conserven van ser erigides els segles XVII o XVIII, seguint l'estil artístic barroc o neoclàssic, un edifici que estava destinat al culte propi i que era dedicat a una advocació de devoció familiar. Generalment l'edifici és propietat de la casa però el culte era propietat del bisbat, que era qui el mantenia. La majoria han perdut el culte i a moltes han desaparegut els elements artístics que les decoraven.

Altres elements que podem trobar als voltants de les masies i que estan relacionats amb l'explotació del medi poden ser el trull o molí d'olives, les tines

de vi o dipòsits de glans, i les trumferes o forat dels trumfos,³² freqüents en aquesta zona i que podem trobar tant a l'interior com a l'exterior de la casa. També es conserven alguns elements complementaris, com els **forns d'obra** i els **forns de calç**, utilitzats en algun moment constructiu de la casa, que demostren que els materials s'extreien de l'entorn i es transformaven també propers a la casa.

3.2.2. Els constructors de cases

Un fet que caracteritza l'arquitectura rural és la mateixa construcció, des de la utilització de materials de l'entorn immediat fins que són projectes realitzats amb tècniques que s'han transmès de generació en generació, superant i donant solució als problemes tècnics a mesura que n'hi havia necessitat i mostrant que la construcció ha sigut «artesanal», sense intervenció d'«especialistes» en la majoria d'àmbits constructius. El mestre de cases, i en alguns casos els mateixos habitants, elaboraven la primera idea en funció de les necessitats, i la seva experiència era la que contribuïa al bon desenvolupament de la tasca constructiva, amb una especialització que es va incrementar a les etapes històriques més properes a l'actualitat. El desenvolupament tecnològic i l'entrada de nous materials en substitució dels tradicionals han provocat els darrers temps modificacions a les antigues estructures, així com la pèrdua de les tècniques constructives que caracteritzen aquesta arquitectura.

Els materials constructius

Les matèries primeres són la base de la construcció, elements que cal obtenir i manipular per convertir en materials útils, que se sotmeten a processos de transformació necessaris i concrets en funció del resultat que es vulgui obtenir, i que comporten un seguit d'actuacions per arribar al resultat final: extracció o obtenció, selecció, transport, transformació, inversió d'energia (humana, animal,

³² La paraula *trumfa* o *trumfo* és la que s'utilitza a les zones de muntanya de Catalunya, des de la Garrotxa fins a la Ribagorça i Aragó; sembla que procedeix d'una forma alterada de *trufa* o *tòfona*, degut al fet que els dos productes creixen sota terra. *Patata* prové de la paraula *papa* en llengua quítxua, que va evolucionar a *patata* per la seva semblança a la *batata* (moniato), que van arribar d'Amèrica a Europa a finals del segle XVI.

combustible, solar...), algunes relativament complexes i que són una prova del grau de coneixement tècnic assolit en diferents períodes històrics.

Els materials bàsics per a la construcció de les masies són molt variats: fusta, pedra, terra, calç, guix, aigua... materials presents al territori i que mostren que les cases es construïen amb la matèria primera que hi havia propera, fet que proporciona un mimetisme cromàtic amb el seu entorn i una integració perfecta. Per això les cases ens mostren l'aprofitament del seu territori; i és molt freqüent trobar a prop algunes estructures transformadores de la matèria primera, com els forns d'obra o de calç. A més, els materials naturals tenen característiques que els fan idonis per a aquests tipus de construcció, alguns per tenir gran inèrcia tèrmica, com la pedra o el fang, que retenen la calor durant el dia i la desprenen durant la nit.³³

En l'arquitectura tradicional la **fusta** s'ha utilitzat per fer els embigats de la teulada i dels pisos, per als paviments, per fer estructures que han de suportar la construcció d'arcs, per fer llindes, portes i finestres, per construir el mobiliari de la casa... Fins a l'entrada d'altres materials com el ferro, des de mitjans del segle XIX, la fusta va ser el material principal pels elements estructurals: cairats i cabirons (les bigues), llates, jàsseres, encavallades; també es feien de fusta les soles i empostissats, els sostres (de fusta o de canya); la fusteria de portes i finestres; alguns tancaments verticals, sobretot de les pallisses, i l'entramat dels envans de tàpia. Al Berguedà es va utilitzar fusta de roure, alzina i d'arbres resinosos (pi roig, pi negre, avet), que garantien la durabilitat degut a la seva resistència i al fet que s'extreia de la zona.

La **pedra** és un material bàsic en la construcció per fer murs, cantoneres, llindes de finestres i portes, empedrats de paviments; la forma de treballar-la denota la importància de la casa i el nivell social, ja que com més elevat sigui, més sofisticació en els elements de pedra tallada. Aquest material es trobava al voltant del lloc on es construïa la casa, procedent de pedreres o simplement recollida, com els còdols de les zones de ribera, ja que s'escollia material de fàcil transport i proper. A les cases del Berguedà s'ha utilitzat pedra calcària, sorrenca, conglomerats, granit i pedra tosca; al Baix Berguedà predomina la calcària i les sorrenques, la primera de color clar i compacta; la segona, fàcil de treballar però

³³ Per obtenir més informació sobre els materials i construcció de la masia es pot consultar Cortés (2016) i Muñoz (2016).

amb el problema que es disgrega amb facilitat, fet que podem observar a moltes cases d'aquesta zona. A l'Alt Berguedà s'utilitza més la calcària, el granit i el conglomerat. També trobem elements fets en pedra tosca, tot i que generalment es tracta d'una utilització puntual en cantoneres, arcs de portes o voltes, en ser un material de poc pes.

Aquest material té un excel·lent comportament a compressió, especialment si s'aparella bé, ja que com més grans són les pedres millor resistència a la compressió ofereix el mur. S'ha utilitzat per fer murs, cantoneres tallades, llindes i muntants de finestres o portes, dovelles, escales i altres elements com columnes, aigüeres, fogons, xemeneies i foc a terra, la llosa del foc.

La **calç** (òxid de calci) s'obtenia amb la calcinació de pedres calcàries en forns, que després es triturava. La calç viva resultant hidratada amb aigua donava la calç hidratada o apagada després d'un repòs d'entre dos i sis mesos. Si les pedres calcinades es trituraven i s'humidificaven, però sense els mesos en remull, s'obtenia hidròxid de calç o calç en pols, de menys qualitat. La calç s'utilitzava per emblanquinar els murs i per fer el morter de calç o argamassa que es barrejava amb sorra i aigua, un material bàsic per fer parets de les masies i per revestiments. La construcció tradicional sempre feia revestiments sobre els murs, utilitzant calç, guix i fang amb afegit d'àrids; el de calç és un revestiment aïllant tèrmic i que permet que el mur transpiri. També s'havien fet murs de pedra encofrats amb formigó de calç.

El **guix** (sulfat de calci hidratat) s'obtenia també per cocció de la pedra, un cop triturada s'afegeix aigua per pastar-la, i s'endureix ràpidament. S'utilitzava per arrebossar parets i per fer els cels rasos encanyissats o emmotllats i a vegades per als paviments interiors. En alguns llocs se li afegia sorra per fer un tipus de morter.

Terres, sorres i argiles han sigut materials molt freqüents ja que es trobaven a l'abast; de ràpida manipulació, econòmics, amb bon aïllament tèrmic i baix nivell de combustibilitat. La **sorra** era el material bàsic per fer el morter de calç, també per fer murs de tàpia. La mescla de **terra argilosa** i aigua, el **fang**, s'utilitzava emmotllat i assecat al sol, formant toves, però fonamentalment cuit al forn: rajols o maons (rajol massís gruixut rectangular), cairons (rajols massissos quadrats), rajoles (rectangulars i primes), corbes o revoltons (peces quadrangulars gruixudes i corbades per una cara), i teules, fonamentalment; materials que s'utilitzaven per a la construcció de teulades, paviments, parets i voltes.

La **tàpia** ha sigut un sistema de construcció de parets molt freqüent a la zona, sobretot per a pisos alts i envans, consistent en la construcció encofrada utilitzant fang, calç, sorres i altres materials com la palla i aigua.

El ferro ha sigut el metall més utilitzat en la construcció, el podem trobar colat (feta la peça en motllo amb el ferro fos, a partir de la segona meitat del segle XIX) i forjat (molt generalitzat a la zona des del període medieval). Molts elements de la casa estan fets en ferro, generalment la ferramenta per tancaments: claus i panys, frontisses, golfos, reixes, baldons, picaportes, baranes de balcó o d'eixides... però també alguns elements utilitzats en la construcció com puntes i claus.

La construcció al Berguedà

La característica més remarcable d'aquest tipus de construcció és l'estructura modular que permet afegir cossos i pisos a un volum principal. La construcció es basa en un sistema de murs de càrrega, o parets mestres: les quatre parets principals, les façanes, i altres interiors que divideixen els cossos, amb una separació mitjana de 4-5 metres (la que permet la llargària de les bigues que tanquen el sostre). La composició freqüent és de dues o tres crugies disposades paral·lelament, tancades perpendicularment per dues parets externes, i el mateix model de cossos es repeteix al pis, però no a les golfes.

Els **elements verticals** principals són els murs, pilars i contraforts. A les cases més antigues els murs de càrrega són més amples a la planta baixa, amb una mitjana d'entre 45 i 90 cm, i en casos puntuals arriben a 1 m de gruix. Al primer pis generalment són de pedra més petita i s'aprimen a mida que augmenta l'alçada, utilitzant materials més lleugers com la tàpia o pedra tosca. A finals dels segles XVIII i XIX, el coneixement dels materials i tècniques constructives facilita fer murs menys gruixuts.

Per als envans o parets mitgeres interiors s'utilitzen els mateixos materials que a les parets exteriors, però la selecció del material no és tan acurada, ja que quasi sempre tenien un acabat arrebossat. A les plantes baixes és més freqüent la pedra, paredat comú o l'encofrat de pedra i morter de calç, mentre que als pisos els envans són de rajols, de tàpia, de maó, encofrat de guix premsat, o de fusta a les zones de muntanya.

Destaca l'ús d'arcs diafragma entre els murs de càrrega a les cases dels segles XIII-XIV, un sistema constructiu que permetia disposar d'espais amplis sense

murs de divisió per suportar les càrregues superiors, un element que trobem amb freqüència al Baix Berguedà, sobretot a cases d'origen medieval.

Troblem diferents tipus de parets. De **paredat** de pedra, sense picar o poc treballada, de diferents mides i de tots els tipus disponibles a l'entorn. La pedra es disposa de forma irregular en filades horitzontals, pot estar unida amb morter si la pedra és grossa o bé encofrada si la pedra és més petita. De pedra **carejada** a la cara principal visible des de l'exterior. De **carreus** escairats, disposats de forma regular en filades, o a les cantoneres dels murs exteriors. La disposició més freqüent és de forma irregular (*opus incertum*), encofrat (*opus caementiciam*), en carreus formant un aparell unitari (*opus quadratum*), disposada en forma d'espiga, molt característica dels murs dels segles XII-XIII (*opus spicatum*).

També hi ha parets de **material ceràmic**, de maó (rajol massís rectangular i gruixut), cairó (peces quadrangulars), rajol (peces rectangulars més primes que el maó) i de rajola (més primes que el cairó). És un material més freqüent per a teulades, sostres i paviments interiors, no tant en la construcció de parets, fonamentalment per a envans interiors, pilars, voltes. A les cases dels segles XIV a XVIII l'ús del maó és més limitat en l'estructura, però a partir del XVIII, i sobretot el segle XIX, es generalitza tant per a parets de càrrega com per a les cantoneres, obertures i envans. Més utilitzat a les cases del Baix Berguedà que a les zones de muntanya, possiblement en estar en contacte amb les fàbriques tèxtils que es van construir en aquest territori durant la industrialització, i que va popularitzar aquest material per a ús en murs i cantoneres.

La paret de **tàpia**, o *tapial*, és freqüent també per envans i murs dels pisos superiors, on també trobem exemples de murs de **tova** emmotllada i assecada al sol. Els tancaments fets amb **fusta** s'han utilitzat a les zones de muntanya, per delimitar espais específics, com separar el foc de la cuina.

Altres elements de sustentació utilitzats són els **pilars**, que fan la mateixa funció que les parets de càrrega, però en tenir una secció més reduïda permeten obrir espais amplis. Sobre aquests hi descansen les bigues que suporten l'embigat dels sostres. En trobem de pedra o de rajol lligat amb morter de calç; de secció quadrada, amb els angles arrodonits, cilíndrics (columnes). Generalment els trobem a les golfes, per sustentar la teulada i recolzats sobre els murs dels pisos inferiors, i és freqüent utilitzar pedra tosca per als pilars de les golfes per tal d'evitar sobrecarregar pes. D'altra banda, els **contraforts** a les façanes ajuden a suportar o reforçar el pes que rep el mur de la planta baixa; de pedra unida

amb morter, amb la base més ample i progressivament més estrets a mida que guanyen alçada. Trobem contraforts a moltes cases, generalment les que tenen origen medieval, a qualsevol façana i sense seguir un patró estètic, únicament amb intenció clarament estructural.

L'**acabat exterior** normalment era arrebossat amb morter de calç per la cara externa, malgrat moltes hagin perdut aquest revestiment que servia per aïllar les parets. És possible que la major part de les cases tinguessin aquest acabat exterior, tot i que alguns edificis de nivells socials més baixos, pallisses i coberts, mai havien estat arrebossats com es pot veure encara actualment. A les zones de muntanya també trobem exemples d'arrebossat amb fang, utilitzat més per ajudar a travar el material que per fer una capa exterior per cobrir tot el mur; material que té poder aïllant malgrat l'aparent fragilitat. L'arrebossat sempre deixa lliures els cairons de les cantoneres i no trobem cases que s'hagin pintat o esgrafiat sobre l'arrebossat en aquesta zona. Així, els acabats de les parets més freqüents a la zona són amb el material vist, arrebossat, esquerdejat, arremolinat, estucat, emblanquinat, enguixat, policromat. Aquest tractament protegia la pedra i permetia la transpiració; la manca d'aquest cobriment ha provocat el deteriorament de les parets exteriors de moltes masies que s'han restaurat sense tenir en compte el criteri constructiu de l'època original.

Els **acabats dels paraments** interiors de les cases poden ser de diferents tipus, ja que trobem des de la pedra o el material vist, arrebossat de morter de calç, emblanquinat de calç, fins a la policromia present des de finals del segle XVIII, amb exemples d'aplicació simple del color a la calç per delimitar un sòcol, fins a diferents decoracions geomètriques o vegetals freqüents a les sales i cambres, sobretot a cases importants, fruit de reformes fetes durant els segle XIX.

Les masies no acostumen a tenir **fonaments** o elements de cimentació, ja que els murs s'assenten pràcticament sobre el terreny o entren sota terra pocs centímetres. La manca de fonamentació es contraresta fent els murs de càrrega molt amples a la base, també al fet que les cases acostumen a estar construïdes en desnivells del terreny, moltes vegades recolzades en una paret de roca, de manera que la façana posterior de la casa queda soterrada i la de davant queda a nivell del terreny. També, la majoria de cases aprofiten una roca del subsòl per recolzar les parets; i també trobem molts casos en què els murs de la part inferior estan fets en pedra seca, per tal de facilitar el drenatge de l'aigua del subsòl. Aquest conjunt de condicions milloren l'estanqueïtat de la planta baixa,

on els murs ja configuren els fonaments del pis superior, permeten l'aïllament i l'allunyament del terra.

L'element de tancament horitzontal principal és la **coberta**, que protegeix i dona consistència al conjunt. Si a una casa li manca una part de la coberta aquesta acaba desapareixent en poc temps, ja que la pèrdua de solidesa i l'acció de l'aigua provoquen l'esfondrament irremeiable. El tipus de coberta més antiga documentada a la zona era feta amb bigues juntes, lloses i terra al damunt, per aquest motiu la teulada rebia el nom de «terrat», ja que fins al segle XIV no es va utilitzar la teula en aquesta zona per fer les «teulades». Joan Serra Vilaró va trobar les primeres referències de l'ús de teules o de teulers a la zona de Bagà al segle XIV (Serra Vilaró, 1947, vol II: 423), quan es van començar a substituir les antigues teulades de lloses de pedra per les teules,³⁴ tot i que possiblement s'utilitzaria anteriorment tenint en compte l'herència romana.

Al Berguedà les teulades generalment són de dos vessants, tot i que també n'hi ha de tres, i de quatre, amb una inclinació no és gaire elevada, al voltant del 30%, típiques de zones agrícoles amb climes relativament suaus. Les teules es disposen amb doble teula: les de sota formant canal i les de sobre com a tapajunts; generalment sobre les llates, però a vegades sobre una capa de rajols sobre les llates, a *llata i cairó*, o bé damunt un empostissat de fusta. El sistema més freqüent és a *llata per canal*, teules entre les llates amb una tirada fent de canal i una altra a sobre fent de carener. També les trobem a *salt de garsa*, teules en sentit contrari a l'anterior perpendiculars a les llates, unes fileres com a canal i les altres de carener, però és menys freqüent.

El ràfec, la part de la teulada que sobresurt de la vertical de la façana, pot formar una **barbacana** si les bigues sobresurten de la façana i serveixen per recolzar el ràfec, o bé pot estar configurat amb diferents elements sota la cornisa. La funció principal del ràfec és protegir les parets de la pluja, allunyant la caiguda de l'aigua des de la teulada. Hi ha voladissos més amples a la zona de muntanya, com a badiu o porxo, i més estrets al sud. Les cases més senzilles simplement

³⁴ Durant la intervenció que es va fer a l'església de Sant Esteve de Bagà l'any 2010 pel Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona (Closa, J. i altres, 2014), es van trobar les lloses de pedra originals de la primera coberta, en un edifici que va ser obert al culte l'any 1339; tot i que en la darrera fase de construcció, entre el 1371 i el 1435, els nous trams de coberta ja eren de teules. Reflecteix la iniciativa dels còsols de Bagà de començar a fabricar teules al lloc a partir del 1344. (Serra Vilaró, 1947).

tenen les bigues sobresortint de la teulada formant un estret voladís amb les teules a sobre, el sistema més freqüent a la zona; però també veiem altres sistemes més elaborats formant un ràfec de rajols, de taulons de fusta, o la combinació de capes de teules i rajols, que donen un toc distintiu a l'acabament de la teulada. En casos puntuals i sobretot dins de nuclis, trobem els caps de biga dels ràfecs tallats amb formes geomètriques o, fins i tot, amb figures humanes, com a Bagà.

No són freqüents les **canals i baixants** de desguàs d'aigua de pluja a l'arquitectura rural, elements d'incorporació recent, característic a partir del segle XIX per recollir l'aigua i conduir-la a una cisterna. Tampoc les **llucanes** o badalots sobre la teulada, però sempre trobem **xemeneies** o **fumerals**, sobresortint respecte al carener per assegurar el tiratge, amb diferents tipologies de barrets i aprofitant alguna de les parets mestres per recolzar l'estructura.

L'element de suport de la teulada, a més dels murs de càrrega, és el conjunt de l'**embigat**, fonamentalment de fusta de pi o roure nets d'escorça, a vegades cairejats. Els principals elements utilitzats són les **bigues** de fusta que poden estar carejades (**cairats**); la **jàssera**, biga mestra i més grossa damunt la qual s'apunten les bigues dels dos vessants de la teulada i que rep els esforços també s'anomena **cavall**; les **lletes** són les bigues petites que suporten les teules; les **encavallades** són armadures de fusta de forma triangular formades per tres bigues articulades i alguns tirants metàl·lics de suport; el **monjo** és una biga vertical que es posa sota l'encavallada o entre dos cavalls; el **tornapunta** és una biga o travesser inclinat que aguanta els cavalls de la teulada; els **permòdols** o **mènsules** són els caps de biga encastats a la paret que serveixen per suportar una biga que es posa arran de la paret que serveix de suport dels cairats, poden ser de fusta o de pedra.

En una teulada de petites o mitjanes dimensions els cabirons o cairats recolzen els murs, però amb més llum calia posar jàsseres intermèdies per reduir la llum dels cairats. Al Berguedà podem diferenciar els següents tipus de teulades:

- A doble vessant amb biga carenera central i un conjunt de bigues paral·leles a aquesta que recolzen sobre els murs de les dues façanes oposades; sobre aquest embigat es disposa un tram de lletes perpendiculars damunt les quals descansen les teules disposades a llata per canal. Aquest és el sistema constructiu més corrent en aquesta zona per a les teulades, i del qual es desenvolupen altres variacions amb afegit de jàsseres o pilars.

- El conjunt del bigam recolzat sobre una o més jàsseres que es poden recolzar sobre un pilar central i les parets laterals, trobant-se dues o quatre jàsseres; o bé es recolzen sobre una paret mitgera al centre; o bé són elements autoportants que s'encasten entre si al punt superior de l'angle de la teulada.
- El conjunt del bigam es recolza sobre encavallades. La teulada queda suportada sobre un cavall o encavallada de fusta, fonamentalment en les teulades que tenen molta longitud o són de quatre vessants, ja que necessiten més complexitat en el suport per cobrir més llum. Les teulades a quatre vessants, o les que no són simètriques, tot i seguir una construcció similar quant als elements constructius, presenten variables en la composició del bigam. Les encavallades que trobem a la zona són bàsicament de dos tipus: amb pilar central sobre el qual es recolzen les jàsseres horitzontals, o bé són autoportants formades per tres cavalls que formen un triangle amb un o més monjos entre si.

El tipus d'encavallades que s'han documentat a les cases són: l'encavallada senzilla, triangular, formada per una jàssera horitzontal i dues jàsseres en angle que es recolzen als extrems de l'anterior i al punt més alt del carener; encavallada de monjo, amb un monjo vertical al centre; encavallada de cinc nusos, amb monjo i dos tornapuntes; encavallada de manganella, amb monjo i quatre tornapuntes; encavallada d'entrecinta o de pont, amb tirant, monjo i tornapuntes. L'ús de cada un d'aquest tipus està relacionat amb la cronologia de la construcció.

Altres elements estructurals horitzontals són els **forjats**, els sostres o sistemes de cobriment interiors que descansen sobre els murs de les crugies, que donen solidesa a l'edifici ja que contribueixen a travar-lo i donar estabilitat al conjunt. S'utilitzen dos sistemes bàsics, l'embigat pla, el més freqüent a la zona, i la volta, que s'utilitza per a la planta baixa i el trobem amb més freqüència a les masies del Baix Berguedà.

Les bigues generalment s'encasten als murs laterals, o es recolzen sobre una jàssera central, o sobre un sistema d'arcs. En casos de cronologia entre els segles XIX i XX, les bigues es recolzen també sobre pilars que substitueixen algun mur de càrrega. La separació entre les bigues és variable, entre 45-55 cm, o entre 50-70 cm (depenent del material que es posi entremig), tot i que en alguns casos es disposen juntes formant sostres continus. La ubicació i la funció que han de fer les bigues condiciona el tractament que es fa a les cares: algunes són troncs nets d'escorça, sobretot a la planta baixa i a les golfes; altres simplement care-

jades, mentre els cairats o cabirons tenen totes les cares planes i a vegades una motllura als angles visibles.

Quan s'utilitzen arcs o voltes per suportar un forjat, sempre els trobem a la planta baixa, permetent ampliar els espais i fer els murs de càrrega més prims. S'han utilitzat diferents tipus de voltes que estan relacionades amb diferents cronologies. La volta **de canó seguit** pot ser de mig punt, apuntada (ogival), o rebaixada (a alguns llocs anomenada d'ansa de paner). La volta **d'aresta**, formada per la intersecció de dues voltes de canó amb quatre arestes i quatre punts de recolzament. Generalment les voltes de canó són de pedra unida amb morter de calç o encofrades amb pedra i morter, amb la pedra disposada a plec de llibre (o sardinell), o bé amb lloses planes. Però també hi ha voltes de canó construïdes amb rajols disposats de cantell o plans a trencajunt o en espiga (a la mescla). La cronologia està relacionada amb el tipus de volta, la construcció i el material; generalment les voltes de pedra de mig punt i apuntades són les més antigues (XIII-XIV), la volta de canó rebaixat la trobem associada a cases d'època moderna (XVI-XVIII), mentre que la volta d'aresta és utilitzada a partir del segle XVII però sobretot al XVIII i XIX.

El material que es disposa entre les bigues és divers, configurant els sostre i el paviment del pis superior, que acostuma a ser el mateix element vist des de dues perspectives diferents. Si una cosa tenen de característic les masies és que el material de construcció queda quasi sempre visible, cosa que les fa més interessants històricament i arquitectònicament.

Quan el cobriment d'un espai es fa amb volta, la mateixa volta fa de sostre, però quan es fa amb embigat els espais que resten entremig de les bigues a vegades es deixen amb el material vist, però d'altres es tapen per sota amb diferents materials. Els sostres d'embigat junt amb bigues sense carejar són freqüents a la planta baixa, per suportar un paviment de llosat de pedra. El més freqüent és l'empostissat de peces de fusta posades sobre els cabirons i perpendicular a aquests. També sovintegen els sostres ceràmics, que són el mateix paviment del pis superior que queda visible per sota. N'hi ha de dos tipus, de cairons o peces ceràmiques en forma de revoltó a la cara inferior (corbes), que es posen directament entre biga i biga, amb una amplada d'uns 50 cm, o de rajols de diferents mides que es podien posar de forma arquejada formant revoltons o bé plans sobre un entramat de llates que descansa damunt les bigues o en dues capes de rajols capiculats. Molts elements ceràmics del sostre tenen elements decoratius, amb impressions de dates, mans o altres motius.

En altres casos, el material que configura el sostre es cobreix amb algun material, com plaques de fusta o plaques de guix emmotllat. Aquestes darreres estan decorades amb motius diversos, algunes amb escuts heràldics o motius religiosos, altres simplement amb una motllura. Durant els segles XVI, XVII i XVIII es va desenvolupar una indústria artesanal al voltant del guix, de la qual tenim constància al municipi de Guixers a la Vall de Lord (Solsona) (Adam, 2014; Riu, 1987), on s'explotaven mines de guix. Tant a la zona de la Vall de Lord com a alguns punts del Berguedà s'utilitzaren aquestes plaques de guix, sobretot en cases importants, en espais com la sala i a la cambra principal, ja que és un element embellidor. A les cases més modernes, a partir del segle XIX, entre les bigues es posa un encanyissat sobre el qual s'aplica guix per tal de fer un sostre pla i llis, a vegades tapant les bigues; moltes cases de pagès han incorporat els moderns sostres de plaques de guix que, malauradament, han tapat l'estructura antiga.

Quant als **paviments**, són diferents a cada planta de la casa. A les plantes baixes s'aprofita la roca sobre la qual s'assenten les cases com a part del paviment, reomplint els forats amb terra compactada i pedres; algunes tenen un enllosat de pedra i en altres s'utilitzen materials en desús per pavimentar, com les moles o fragments als molins. Al primer s'ha utilitzat el llosat de pedra, generalment a la cuina, a la zona del foc, mentre la resta d'espais són d'empostissat de fusta o rajols. Els paviments de fusta són molt freqüents a l'Alt Berguedà, tant al pis com a les golfes. Al Baix Berguedà el trobem a les golfes, mentre que als pisos s'ha anat substituint per rajols ceràmics a partir del XVII-XVIII. El tipus de rajola utilitzada és la quadrada (cairó, de pam o pam i mig) (Griera, 1974) i la rectangular, de tons vermellosos, a vegades amb impressions en diagonal. La disposició pot ser en quadrat, a trencajunt, en forma d'espina de peix, o modular fent alguna combinació, tot i que és freqüent la barreja de disposicions i de diferents paviments al mateix espai, bé degut a una reforma, o a una unificació i ampliació amb altres espais contigus, mostrant que la pavimentació a les masies ha sigut un fet més pràctic que decoratiu. A les cases que s'han fet modificacions, s'ha substituït el paviment de rajols per paviment de tipus industrial hidràulic, molt característic de finals del segle XIX i inicis del XX, amb influència de la industrialització.

Un altre tipus que sovinteja són els paviments de guix premsat, que tenen una resistència inusitada al desgast per abrasió. Es disposava el guix sobre un empostissat de fusta i s'encofrava en fragments que composaven el conjunt del paviment. La utilització de cola de conill en la massa li proporcionava la resis-

tència. En tenim diferents exemples, sobretot a la sala i la cuina de cases de les zones de muntanya, alguns documentats al segle XVI.

Les **escales** són l'únic sistema de comunicació entre els pisos, que generalment trobem a l'interior de les masies, tot i que també hi ha exteriors fruit de modificacions fetes a partir de finals del XVIII i principis del XIX, quan s'obriren portes en altres façanes. N'hi ha diferents tipus en funció de la forma, els materials i la ubicació. L'escala que porta de la planta al pis generalment té graons de pedra, ben escairats i normalment fonamentada sòlidament; a vegades únicament els primers graons són de pedra i la resta, de rajols ceràmics amb mamperlà de fusta. La que permet accés entre dos pisos habitats acostuma a ser de rajols ceràmics amb mamperlà de fusta i feta sobre volta catalana, mentre que la que accedeix a les golfes és una escala de fusta senzilla, sense frontal, amb els graons subjectes entre dos travessers inclinats. Això pot ser degut a la importància que se li donava a certs pisos de la casa: així, es feien escales més fermes i de millors materials a la planta baixa, però amb un estalvi de material constructiu i de pes a les escales dels pisos. L'espai de sota l'escala a la planta baixa s'aprofita per tenir la pica d'oli o bé alberga un armari encastat.

Troblem escales d'un tram o de dos formant angle recte, i tenim casos molt puntuals d'escala de quatre trams dins un cos d'escala, ja que aquest tipus és més freqüent a cases que s'han modificat a finals del XIX o dins els nuclis urbans. L'escala d'un sol tram queda arrambada a un dels murs de l'espai de l'entrada i arriba fins a la sala del primer pis. Les de dos trams tenen quatre o cinc graons i replà al primer tram i el segon tram és llarg fins a la sala. Normalment estan tancades dins un calaix d'escala d'obra o de fusta, amb porta al pis i/o a la planta baixa, de manera que queda independitzada de l'espai al qual accedeix, excepte els primers graons que queden oberts a la planta baixa. L'escala de les golfes sempre és de fusta i aprofita el mateix forat d'escala situat a sobre de l'escala principal i resta tancada en el mateix calaix; però un cop arriba a les golfes és simplement un forat al paviment que en algun cas té una barana de fusta al volt.

Les obertures en una masia són les **portes** i les **finestres**. La seva situació a les façanes depèn de la cronologia, ja que es troben situades de forma regular als edificis a partir del segle XVIII, mentre que des d'època medieval la disposició i dimensions són irregulars. Tenen dues formes bàsiques, amb arc i amb llinda; l'arc s'utilitza més per a portes i galeries, mentre que la llinda és més freqüent a les finestres i balcons. Les llindes horitzontals solen ser de pedra tallada, de

diferents estils que estan relacionats amb el període històric; també trobem fetes en fusta i en maó (de finals del segle XIX o inicis del XX). Les llindes de pedra carejada ajudaven a travar el mur, recolzen entre els brancals formats per blocs de pedra i aportaven un element decoratiu a la casa, tallades en un únic bloc de pedra, decorades amb dates, inscripcions, motius geomètrics com roses dels vents, estrelles o el sol, símbols religiosos o pagans que simbolitzen la protecció de la casa. Els arcs poden ser de pedra o de material ceràmic, s'utilitza fonamentalment per a les portes i poc per a les finestres, generalment de mig punt, però també el rebaixat o escarser i el d'ansa de paner.

La **porta** principal de la casa comunica exterior i interior, generalment es troba a la façana principal; tot i que a moltes cases es va obrir tardanament una segona porta a tramuntana que permet l'accés directe a la sala, al primer pis. És de bona amplada, per permetre l'entrada d'animals i carros, sobretot a les zones agrícoles, mentre que a muntanya les portes són més estretes. Pot ser de llinda horitzontal o d'arc, més freqüent d'arc de mig punt adovellat o d'arc rebaixat a les zones de la plana agrícola, i de llinda horitzontal de pedra o fusta, més freqüents a les zones de muntanya.

Les portes de l'interior de les cases presenten diferències entre les que hi ha a les zones de treball i les que hi ha al pis. A la planta baixa són una mica més amples (entre 90 i 110 cm), amb llinda de fusta o pedra, però de factura senzilla o amb simples posts de fusta. Al pis són més estretes (entre 70 i 90 cm) i destaquen les portes de les cambres que s'obren a la sala, ja que tenen llindes de pedra amb dates, inicials o símbols tallats que ens expliquen dades històriques de la casa, d'un casament o un altre esdeveniment familiar que deixava empremta a la llinda.

Les **finestres** poden tenir diferents dimensions depenent del pis i la façana on es troben. A la façana nord trobem poques finestres i més petites; a la façana sud o est és on es troben les finestres de dimensions més grans: la finestra o balcó de la sala de l'habitació principal, que mostra un joc d'estatus de les persones dins el grup familiar i la visibilitat cap a l'exterior. A la planta baixa són mínimes, a vegades es redueixen a la porta principal i algunes espitlleres repartides a tot el perímetre, amb la funció bàsica de ventilar els espais dels animals. A les golfes les obertures són petites, si n'hi ha, o bé queda oberta una part important de la façana per facilitar l'assecamment de productes.

Les finestres són elements que ens permeten obtenir informació dels estils artístics de cada període, ja que són els únics elements decoratius de les masies

que es prenen com a elements de datació,³⁵ des de les espitlleres medievals a les finestres de tipus romànic, gòtic, renaixentistes o fins i tot modernistes o noucentistes. Si bé en altres zones de Catalunya les finestres són els elements que permeten conèixer la cronologia i els canvis estilístics d'època, al Berguedà tenim poques finestres amb decoracions característiques de les primeres èpoques, ja que la factura és més aviat senzilla, però sí que tenim importants exemples que responen al període de reconstrucció o de revifalla dels masos, entre els segles XVII-XVIII.

L'estructura de les finestres pot ser de pedra, de fusta o de maó, amb bastiments i batents sempre de fusta. El vidre es va començar a utilitzar cap a finals XVIII de forma puntual, abans s'utilitzava només una petita portella sense vidre a un extrem del batent de la finestra.

El tipus més antic són les espitlleres de la planta baixa. Les dels pisos durant molt temps van ser de petites dimensions per evitar la pèrdua d'escalfor a l'hivern i mantenir la casa fresca a l'estiu, són finestres amb llinda de fusta o de pedra molt simples. D'època romànica disposem d'algun exemple amb doble arc de mig punt; també de gòtiques de doble arc apuntat amb decoració trilobulada sota els arcs i amb mainell o columna central, presents en edificis medievals que havien sigut castells i torres de vigilància, però poc freqüents en aquesta zona. Sí que trobem finestres amb llinda d'arc conopial, característiques del segle XVI, d'estructura molt simple ja que no tenen arcuacions dentades que sí que són presents a altres llocs de Catalunya; algunes amb motllura als brancals i la llinda, o amb guardapols que emmarca la llinda, un tipus que respon a l'estil renaixentista; altres de tres obertures amb travesser i mainell, decoració tallada conopial a la llinda, que podem situar cronològicament al segle XVI. Les dels segles XVII i XVIII són de llinda horitzontal sobre brancals de carreus de pedra que descansen sobre un ampit motllurat, és freqüent que tinguin dates i símbols, com creus o el crismó, inicials o el nom del propietari del moment. A finals del segle XIX es construeixen de maó pla o a sardinell, a les cases o ampliacions contemporànies, i en edificis auxiliars d'aquesta època.

³⁵ Danés, J. *De les espitlleres romàniques a les finestres-espitlleres gòtiques*. A Moner, Puigvert (2010), p.197-201. Danés, J. *Les finestres de pedra, decorades, en l'arquitectura de la masia catalana*. A Moner, Puigvert, (2010), p. 203-205.

Un element destacable a la part interior són els festejadors, que trobem a la sala i cambres, a un o als dos costats de la finestra i formant un petit seient triangular construït en pedra. Tant portes com finestres tenen complements de ferro o fusta: frontisses, anelles i picaportes, baldes, forrellats, tiradors, panys i claus, escuts de pany o guardes.

Un altre tipus d'obertures són les **eixides**, a la façana de migdia. Són de diferents tipus: un simple balcó sobresortint de la façana sota el voladís, un balcó tipus porxo que queda integrat dins la façana, i les més característiques que formen un cos de galeries a la façana. Generalment no hi ha **balcons** al Baix Berguedà, però sí que en trobem a les zones de muntanya, alguns són fruit de l'ampliació d'una finestra a la qual es va afegir una barana. L'**eixida** queda integrada dins la casa, tancada amb llinda o amb arc, formant un porxo al pis, poden tenir una sola obertura o diversos arcs de mig punt. Les més característiques són les **galeries**, que s'originen en afegir un nou cos davant la façana principal, en què s'obre una galeria o eixida al primer pis, un assecador a les golfes i un nou vestíbul o un porxo a la planta baixa. Aquest afegitó es va fer a moltes cases grans que es van modificar o ampliar a partir del segle XVIII, sobretot a les zones agrícoles de la plana, amb una intenció no únicament d'increment d'espai, sinó també estètica. Poden ocupar un o dos pisos, a vegades repetint el mateix patró d'arcs que poden ser de mig punt sobre pilars; o més tardans, del XIX, amb arcs escarsers o carpanells, però també combinació dels dos tipus.

Altres elements que tenen algunes cases són el **rellotge de sol**, ubicat a la façana de migdia, que es va incorporar a partir del segle XVIII amb funció decorativa i a la vegada funcional. No hi ha decoració a les façanes d'aquesta zona, tot i que dins algun nucli urbà trobem algun exemple de façana amb esgrafiats; tampoc hi ha fusteries decoratives, i la decoració es redueix a les llindes o dovelles amb alguna inscripció o talla. Tampoc són gaire freqüents els **elements defensius**, com matacans o garites.

Elements estructurals utilitzats a les masies del Berguedà

1. Estructurals verticals: parets.

Tipus de parets: mitgera, mestra, de trava, de façana.

Materials: pedra, paredat, pedra carejada, carreus escairats (disposició: *opus incertum*, *caementiciam*, *quadratum*, *vittatum*, *spicatum*, *reticulatum*), material ceràmic: maó, cairó, rajol, rajola (disposició: de pla, de llarg i través, de pam i mig), tàpia i tova, fusta.

Elements estructurals utilitzats a les masies del Berguedà

2. Estructurals verticals.
Altres elements de sustentació: pilars i columnes, contraforts, fonaments.

3. Cobertes. Tipus de teulades (vessants, desnivell, tipus). Ràfec i barbacana. Xemeneies.
– Disposició d'embigat: doble vessant amb biga carenera, doble vessant amb biga carenera sobre una o més jàsseres, doble vessant sobre encavallades, quatre vessants.
– Disposició de teules: salt de garsa, llata per canal.

4. Estructurals horitzontals.
– Cobriment d'embigat: bigues desbastades, carejades, cabirons o cairats, jàssera, llates.
– Cobriment amb volta o arc: arc (diafragma, de mig punt, apuntat, rebaixat), volta (de canó seguit, de mig punt, apuntada, rebaixada; d'aresta, amb llunetes), disposició material: adovellat, plec de llibre o sardinell, maó pla, aproximació filades.
– Sostres: embigat junt, bigues i empostissat, teginat de fusta, ceràmic de revoltó (corbes), ceràmic de rajol pla, plaques de guix emmotllat, guix encanyissat (teixinat).
– Paviments: terra compactada, llosat de pedra, cairons ceràmics, fusta, ceràmic (cairó, rajol, hidràulic), guix premsat.

5. Escales: un tram, dos trams, compacta, volta catalana.

6. Obertures: llinda (pedra, fusta, maó), arc (mig punt, ogival, rebaixat, escarser, carpanell, conopial, lobulat, mixtilini).
– Portes (mig punt adovellat, arc rebaixat, llinda). Finestres. Eixides, assecadors, balcons, galeries.

7. Altres elements exteriors: rellotge de sol, elements decoratius, forn, pedrís, elements defensius: torres, matacans o garites.

Fins fa pocs anys els materials i la forma de construir masies al Berguedà havia canviat ben poc. Ramon Orriols, nascut a Castellar de n'Hug a inicis de la dècada de 1940, va fer l'aprenentatge de paleta a Vic i a Manresa, i va obtenir el nivell d'oficial de primera. Després de treballar un temps a Barcelona, en acabar el servei militar es va casar i va tornar a Castellar de n'Hug, on va començar a fer reparacions i reformes de cases velles:

«Els anys 1960 les cases eren molt senzilles, amb una sola planta, sense cuina i sense bany, i amb foc a terra. El 80% de les cases del poble eren així. Llavors al poble només hi havia un paleta i un fuster, que havien de fer de tot en les obres de les cases: enguixar, encanyissar, de llauner, d'electricista. Als pobles no hi havia arquitecte i no hi havia cap regulació de les obres.» (Entrevistat l'any 2013)

Per calcular les resistències de les bigues i els pilars, ho feia amb unes taules extretes de llibres d'aparelladors i arquitectes que havia portat de la seva època de feina a Barcelona. Per tant, la forma de construir als pobles segurament va canviar molt poc fins als anys 1960. Possiblement els mateixos habitants de la casa

ajudaven en les diverses tasques, però la figura del mestre de cases, de la qual ja es té constància des del segle XIV, era determinant en l'organització del conjunt, així com la participació d'altres especialistes que intervenien en elements puntuals, com la talla escultòrica de la pedra, la preparació d'alguns elements ceràmics o de fusta. D'altra banda, els materials utilitzats eren els que es podien trobar fàcilment a l'entorn, i podien condicionar en certa forma la tria dels sistemes estructurals i dels components de la casa, dins un territori en què les tècniques constructives es repetien perquè donaven bon resultat. Tot i que «els materials i les tècniques constructives són factors modificants o limitadors, però no elements determinants perquè no són els que dicten què o com s'ha de construir» (Roigé, Estrada i Beltran, 1997: 18), hem vist que sí que provoquen l'elecció de la tècnica idònia en funció dels objectius constructius. Com deia Rapoport (1972: 36), la tècnica no determina la forma constructiva, tot i que permet adoptar solucions constructives concretes.

El plantejament de la casa autoconstruïda és el que ha refermat la noció que l'arquitectura rural és una «arquitectura popular», una arquitectura feta pel poble i amb la intervenció dels mínims especialistes. Ramon Orriols diu que «feia les cases de memòria», parlant amb els clients: «On vols això i on vols allò, més cap aquí o més cap allà...», i així es feia el croquis de la casa. També Josep Casals d'Avià, paleta nascut a principis dels anys 1940 ens explica el mateix: «L'obra la fèiem a partir del que ens demanava el propietari i anàvem aixecant i modificant segons venia bé» (entrevistat l'any 2011).

En les cases que hem documentat hem pogut veure actuacions molt simples, en què els materials s'han utilitzat amb una transformació mínima, com els troncs de fusta simplement pelats que configuren les bigues, o la disposició del paredat sense un criteri d'ordre aparent que fa la sensació d'un mur que simplement s'anava aixecant amb els mínims coneixements tècnics. Però també tenim altres exemples en què els materials han estat tractats, els cairons s'han tallat i a alguns se'ls ha donat un acabat decoratiu, els carreus de pedra s'han escairat, fet que mostra un treball artesanal de qualitat. Això no és un fet determinant d'èpoques concretes, ja que hi ha murs de cases que fàcilment podem datar de finals del segle XIII en què l'aparell es troba ben disposat i altres de més modernes en què està desorganitzat i mal travat. Ens pot indicar que la intervenció d'una persona experta en la construcció no és un fet que s'hagi de relacionar amb una etapa històrica concreta, però sí que ens mostra l'habilitat de l'artesà constructor.

Pel que fa a la distribució interna i altres condicionants, com la selecció del lloc, l'orientació... demostra una planificació prèvia de l'obra, però també les modes o costums de la zona, les exigències de la persona que encarrega l'obra, el tractament dels materials en el moment de la construcció.

«Les cases tenien el terra i les parets de pedra. Les de pedra seca tenien una amplada d'uns 50 cm, i per fer reformes calia fer càlculs aproximats per tal que les parets poguessin aguantar l'estructura.» (Ramon Orriols. Entrevistat l'any 2013)

Quan Ramon Orriols va començar a treballar a Castellar de n'Hug, «la pedra era del lloc, la que es trobava al voltant». «El ciment que s'utilitzava era una barreja de terra i aigua; si hi havia *algo* de sauló es podia fer un encofrat». L'armadura de les cases es feia de fusta amb troncs del bosc, que també s'utilitzava per fer llindes i obertures, i també per lligar parets. «La fusta se serrava amb unes serres grosses que s'agafaven pels dos costats. Si el pi era recte no el quadrejàvem, i si no ho era, s'havia de quadrejar amb la destrala».

L'ús de determinats materials que es repeteixen en diferents tipus d'habitatges no en condiciona la similitud. La utilització d'un tipus concret de materials l'hem de trobar en les condicions de proximitat de l'entorn. Per exemple, la utilització de pedra sorrenca, calcària i alguna pedra de tosca és major al sud del Berguedà, mentre que al nord veiem amb més freqüència materials com conglomerats, calcària i alguna riolita vermella pels voltants de Bagà, Castellar de n'Hug i Gisclareny. També, a les zones properes a cursos d'aigua s'utilitzen els còdols, mentre que zones d'alta muntanya els murs de les cases estan fets amb lloses de margues o calcàries (Saldes i Gósol). També les dimensions de la pedra i la talla tenen relació amb el tipus d'habitatge i la cronologia, veiem que s'utilitzen pedres sense tallar i més aviat petites en habitatges més antics i més humils; mentre que la pedra ben tallada i escairada s'utilitza a cases més importants, algunes antigues però també de cronologia més propera a nosaltres. L'ús del fang com a material d'unió era freqüent abans que es generalitzés el morter de calç, més fort però també amb més dificultat d'elaboració i necessitat de domini de la tècnica. Per tant, no només trobem relació dels materials constructius amb la proximitat de matèries primeres, sinó també en funció dels coneixements tècnics i el tipus d'edifici, però també hi ha altres aspectes que influeixen, de tipus cultural o pràctic, com l'arrebossat exterior o interior dels murs, la policromia o el tractament de les parets interiors, mostrant un treball artesà que s'adaptava a condicionants diversos.

3.3. L'espai domèstic. Des de l'interior

L'organització de l'espai intern de la masia està condicionada per les tècniques constructives i pels materials emprats, ja que les possibilitats arquitectòniques van quedar limitades pels coneixements i la seva aplicació en la construcció de la casa. Per exemple, les amplades màximes de les crugies venen donades per la llargària de les bigues en condicions de càrrega màxima, que no van ser augmentades fins que el coneixement tècnic va permetre construir encavallades i altres sistemes de suport. Aquestes condicions van contribuir a la configuració de l'estructura de les cases, repetint patrons que resultaven òptims. Aquestes característiques arquitectòniques i els tipus de cases reflecteixen, en certa mesura, l'estatus socioeconòmic del grup que la va habitar i transformar, i ens ajuda a esbrinar les relacions socials que es desenvoluparien a les cases i els seus condicionants econòmics.

Exposem els resultats de l'estudi de l'organització general de l'espai interior i de cada un dels espais domèstics de la casa.³⁶

3.3.1. Organització de l'espai

Ja hem vist que el sistema de distribució en cossos i pisos és lògica i pràctica. A partir d'aquest patró bàsic es van configurant altres cossos que s'afegeixen al principal, en un sistema organitzatiu que anomenem vertical i horitzontal.

L'organització en vertical és un sistema format per dos, tres o cinc cossos paral·lels que configuren mòduls, amb una amplada que ha quedat condicionada per la longitud de les bigues que tanquen cada cos. El mateix sistema es repeteix als pisos superiors. Aquesta divisió en cossos és un concepte espacial, no constructiu, ja que fa referència als espais que hi ha entre dos murs de càrrega, que tenen la finalitat de distribuir espais, no de separar-los.

Les cases que predominen en aquest territori són les que tenen tres cossos paral·lels, un 62,28% del total, mentre que un 33,33% tenen dos cossos. Tenim pocs exemples de cinc cossos, que han sorgit d'ampliacions fetes en diferents èpoques. Al Berguedà, la majoria de cases anteriors al segle XVI tenien dos cossos

³⁶ L'anàlisi de l'organització interior s'ha fet tenint en compte les 228 masies de què es van recollir dades generals, mentre que per als apartats on s'expliquen les característiques de cada un dels espais domèstics s'han tingut en compte l'anàlisi de les 76 cases que es van estudiar de forma detallada.

i van ser ampliades més tard amb un tercer cos, per tant, existeix una relació cronològica. Durant el segle XVII i XVIII les masies de nova planta ja es construïen de tres cossos, amb la sala central al pis.

Algunes cases van afegir un quart cos perpendicular als principals, que va donar lloc a una galeria o eixida que amplia la casa per la façana. La major part d'aquestes cases es troben al Baix Berguedà, a les zones agrícoles, amb una representació del 28,50%.

L'organització en horitzontal és la distribució interna en pisos que queden separats pels forjats que contribueixen al lligat i consolidació dels murs de càrrega. Hem documentat poques cases que només tenen planta baixa, un 2,19% del total, corresponent als habitatges en balma. També hi ha algunes cases que tenen planta baixa i un pis sota teulada, un 6,14%, són cases petites o masoveries amb una estructura d'habitatge molt bàsica que concentra al pis l'habitatge i a la planta baixa els estables. El grup més nombrós són les cases que tenen planta baixa, un pis i golfes sota teulada, un 67,54% de les cases documentades, el tipus d'estructura que caracteritza les masies d'aquest territori, tant a la plana com a muntanya. Trobem també algunes cases amb planta baixa, dos pisos i golfes, un 23,24%; moltes tenen un espai en planta baixa semisoterrat que deixa el primer pis en una ubicació de planta baixa; algunes d'aquestes cases són fruit d'ampliacions posteriors en el temps que van crear afegits.

Distribució d'usos dins la casa

L'organització dels espais dins l'estructura arquitectònica de la masia respon a un sistema de distribució de tasques, que provoca un ordre planificat que s'ha donat al llarg de la història i que ha anat evolucionant. Des de l'edat mitjana trobem una organització especialitzada d'espais per tasques dins la casa, tal com reflecteix la documentació històrica. En el nostre cas, a partir de les cases estudiades, s'ha fet una identificació de les tasques realitzades dins els diferents espais de la casa, diferenciant els espais de treball i els espais domèstics, és a dir, les zones destinades a habitatge familiar, les destinades a espai productiu i les destinades a estables pel bestiar.

Identifiquem espais multifuncionals i unifuncionals. Els espais multifuncionals són aquells en què es desenvolupen diferents tasques, com la cuina, la sala o l'entrada; els unifuncionals són els que serveixen únicament per a la tasca a

la qual es destinen, com el celler, el pastador o les cambres. Els dos tipus d'espais tenen la mateixa o similar estructura arquitectònica i formal, la diferència rau en el mobiliari, que és l'element que ens indica la funció concreta. Aquesta diferenciació pot ser el resultat de la separació d'activitats que anteriorment, a les cases medievals, es feien de forma compartida al mateix espai.

Se n'han identificat tres tipus a la zona:

- Tipus 1: habitatge al primer pis i/o segon pis, espai productiu i estables a la planta baixa.
- Tipus 2: habitatge al pis, espai productiu a la planta baixa, estables independents fora de la casa.
- Tipus 3: habitatge a planta baixa i/o al pis, conjuntament amb l'espai productiu i/o estables.

	Tipus 1	Tipus 2	Tipus 3
Baix B.	89	22	5
Alt B.	82	21	4
	75%	18,85%	3,94%

El tipus més freqüent és la casa que té l'habitatge i els espais domèstics al primer pis; l'espai productiu, de recolzament a les tasques agrícoles i els estables a la planta baixa, l'espai d'emmagatzematge a les golfes, mentre que els elements complementaris es troben en altres edificis exteriors a la casa. Per tant, podem afirmar que la masia característica d'aquesta zona respon a aquest tipus, amb un 75% de representació repartida equitativament per tot el territori.

El segon es caracteritza per tenir els estables fora de la casa però mantenint l'espai productiu a la planta baixa, és a dir, el celler, el pastador, el rebost i el magatzem d'eines, palla i/o herba. Es tracta d'un tipus d'estructura que podríem dir evolucionada ja que, tot i que en un principi els estables es trobaven a la planta baixa, el creixement de la casa i de la producció va obligar a treure els estables a l'exterior i construir nous edificis al voltant de la casa o adossats que havien d'acomplir aquestes funcions. Hi ha quasi un 19% de les masies repartides de forma equilibrada per tot el territori que responen a aquest tipus.

El tercer tipus és el menys freqüent, que té l'habitatge a la planta baixa junt amb l'espai productiu. Això vol dir que una part de la planta baixa es destina a espai domèstic, mentre que l'altra part es destina a espai productiu i estables.

Tenim casos en què l'habitatge està repartit entre la planta baixa i el pis. És un tipus característic de les cases petites o d'algunes masoveries, i també de les balmes obrades, amb quasi un 4% de representació.

Finalment, cal remarcar que no hem documentat en el treball cap cas en què l'habitatge es trobi a la planta baixa i pis, però amb l'espai productiu i estables a fora de la casa. Aquest seria un tipus més freqüent en les noves cases que es van construir des de finals del segle XIX amb destí a habitatge dels propietaris d'explotacions que portaven masovers, per tant la finalitat d'aquests edificis era i ha sigut bàsicament residencial.

Organització per zones: especialització dels usos

Dins l'estructura de la casa diferenciem els espais productius i els espais domèstics on es desenvolupa la vida familiar. Aquestes zones d'activitats estructuren els diferents espais funcionals dins la casa, cada un amb uns usos específics i que agrupem en quatre zones:

- **zones de treball i d'elaboració:** pastador, forn, cuina de fogaina o de treball, estables, producció de vi i oli, obradors, magatzems d'utilatge de treball
- **zones d'emmagatzematge:** graner, rebost, celler, assecadors, trumfera
- **zones comunes:** entrada, sala, cuina, menjador, eixida
- **zones privades:** dormitoris, alcova, oratoris, comuna

Generalment a les cases cada activitat té el seu espai corresponent: per preparació del menjar, per elaboració del pa, per conservar o guardar aliments, per menjar, per dormir, distribuïdor d'espais, per guardar llenya, per guardar eines agrícoles, per tenir el bestiar... No tots els habitatges tenen totes aquestes funcions diferenciades, algunes fins i tot comparteixen el mateix espai. El que sí que es reflecteix és que, des de finals del XVII i inicis del XVIII o posteriors, hi ha una clara voluntat de separar els espais privats dels comuns de forma més específica, una divisió d'espais per usos de què la documentació medieval també deixa constància. Aquesta distribució o agrupació dels espais queda ben palesa en l'estructura general de la casa, amb els espais de vida familiar generalment situats al primer i/o segon pis, els espais de producció o elaboració a la planta baixa, els d'emmagatzematge a les golfes o a la planta baixa, i els estables a la planta baixa però també a altres espais externs.

A trets generals, les característiques organitzatives d'aquests espais són: la planta baixa té accés directe des del carrer formant una entrada vestíbul, espai en què podem trobar eines i atuells agrícoles, on hi ha l'escala de pedra que dona accés al pis. Al cos o cossos laterals hi trobem estables, corts, el celler, espais per guardar eines, el pastador i el forn de pa, a vegades una cuina per fer menjar per als animals i antigues cuines que encara conserven els fogons de pedra, mostrant que en algun moment històric la cuina havia estat a la planta baixa.

El pis és l'espai habitat per la família, amb la sala al cos central ocupant tota la llargària de la casa i fent la funció de distribuïdor. La sala té accés directe des de la planta baixa a través de l'escala i permet l'accés a les golfes. A banda i banda de la sala trobem les cambres de dormir, la cuina i el foc a terra. En el cas que s'afegeixi una eixida, la sala té sortida directa a aquesta per la façana sud. Les golfes són l'espai de què és té menys cura a les cases, on hi ha l'assegador, els graners i on es guarden els objectes en desús, principalment mobles vells.

Presentem una anàlisi d'aquests espais interns, la seva distribució dins l'estructura de la casa de pagès i els elements que es localitzen a cada un. S'han estudiat diversos paràmetres, que ens han proporcionat informació completa dels espais domèstics de les cases i ens han permès la contrastació amb documentació històrica que ens ajuda a verificar l'existència dels elements en diferents etapes històriques.

3.3.2. Els espais de treball i d'elaboració

En la concepció del mas és bàsica l'economia de supervivència, per això ha sigut necessari disposar de diferents espais per a la producció, elaboració, transformació i conservació dels productes agrícoles i ramaders. N'hem vist alguns que es troben a l'exterior de la casa, com l'era, la pallissa, els galliners, les corts per als porcs, cledes per al bestiar, porxos per assecar i guardar l'herba per als animals, una zona d'horta... però també a l'interior de la casa trobem espais on s'han desenvolupat tasques específiques relacionades amb el sistema d'autosuficiència i elaboració d'aliments o altres productes.

El més freqüents són el celler, el forn per coure pa, els estables per als bous i mules que treballaven el camp i la cuina per fer el menjar dels animals. En el cas dels habitatges concentrats a nuclis, també podem trobar activitats artesanals o econòmiques, els obradors, sales de pentinar llana o botiga, activitats que

s'esmenten amb freqüència a documentació dels segles XIV-XV. Són zones de la casa en què l'accés no està limitat únicament a la família, ja que també podien entrar-hi els treballadors i els masovers.

Fem la descripció dels que s'han documentat a les cases d'aquesta zona, on hem vist que la denominació de l'espai és hereva del destí que li han donat els habitants, i l'organització està relacionada amb l'activitat que s'hi desenvolupa. Una característica comuna és que majoritàriament els trobem a la planta baixa, separats dels espais privats que estan al pis, de manera que les activitats no es barregen. També cal dir que no tots els trobem a totes les cases, i que algunes activitats són més puntuals que altres.

Estables i corts

Es destinen als animals, tant als que es tenien per alimentació com per treballar el camp. El bestiar més freqüent a les masies eren els ramats d'ovelles, els animals de peu rodó que s'utilitzaven per a la feina del camp i els que servien d'ajut en la feina de la dona i el transport a bast. Fins a la introducció de tractors i automòbils, i la seva generalització a partir dels anys 1950, la feina al camp estava condicionada a la utilització dels animals, que es cuidaven i es mantenien en bones condicions, generalment a la planta baixa de les cases: una parella de bous o la mula que tiraven de l'arreu; ases, ruc i eugues que tiraven del carro i es feien servir per al transport. El bestiar de tir era molt important i n'hi havia a quasi totes les cases. Les mules es comencen a introduir per la feina del camp a finals del XIX, quan van començar a substituir els bous.

Els ramats d'ovelles es portaven a pasturar durant el dia i es tancaven a les cledes o estables durant la nit; els baixos de la casa podien albergar un ramat petit, però a l'estiu es portaven a pasturar a la muntanya seguint la transhumància. També podia haver-hi dins la casa una cort per un o dos porcs, mentre que gallines, ànecs i porcs es tenien en coberts fora de la casa. La cria de vaques es va iniciar a finals del XIX amb la demanda de llet per les ciutats, però no se'n va fer cria intensiva fins al segle XX. En canvi, sí que era freqüent que moltes cases del Berguedà es dediquessin a la cria de bous que anaven a vendre a les fires de bestiar, com la de Salàs de Pallars. Joan Gassó Salvans (1929-2012), tractant de bestiar de Berga, va aprendre l'ofici a casa dels seus tiets d'Avià, que es dedicaven a la compra i venda de vaques i vedells tant de carn com de llet.

«Des dels 10 anys anava a buscar bestiar per aquí i per allà. Baixàvem de la Vall d'Aran a peu, entre anar i tornar hi estàvem onze o dotze dies, depèn. Anàvem a buscar vaques a Viella, Espot, Esterrí d'Àneu. Crec que quan tenia uns vint anys ja ho fèiem amb camions i allò ja era un altre treballar. Això d'anar a peu, Déu ens en guardi si hagués durat que haguéssim quedat tots morts! També anàvem a Salàs a vendre bestiar, un cop l'any durant la fira. Allò era una festa!, hi passaves una setmana o més fent negocis.» (Joan Gassó Salvans. Entrevistat l'any 2010)

Tant a la zona agrícola com a la de muntanya trobem estables a la planta baixa, però a la zona agrícola i amb l'increment de bestiar a partir del segle XVIII-XIX, els estables es van exterioritzar i independitzar de la casa, mentre que les cases més petites i moltes cases de muntanya seguiran tenint els animals a la planta baixa.

Descripció formal i estructural

Aquests espais es troben a la planta baixa de les cases i ocupen una part important de l'espai disponible dels cossos laterals, fins i tot a vegades ocupen també l'espai de l'entrada. Ocupen una superfície d'entre el 50 i el 80% del total de la planta baixa a les cases de plana agrícola, i entre el 60 i el 90% a les cases de muntanya. Per tant, l'ocupació és major a les zones en què el bestiar s'havia de mantenir dins la casa, com passa a les zones de muntanya en què la ramaderia ha sigut més important i la climatologia obligava a tenir-les a prop de casa a l'hivern. No s'observa una relació directa entre les cases de més o menys superfície, sinó directament amb el sistema econòmic principal.

Tenen el paviment de terra compactada, roca o llosa de pedra, però també de cairons o rajols a partir del segle XVII-XVIII. Queden delimitats pels murs de càrrega, però als edificis més antics s'utilitzen arcs diafragma (característics del segle XIII-XIV), de forma que es pot disposar d'un espai ample i sense divisions. Generalment els sostres són de bigues de fusta sense carejar encastades als murs laterals; amb rajols, cairons o empostissat de fusta a sobre, o bé de bigues juntes, que és el sistema més antic. També s'utilitza la volta de canó de pedra o la volta de canó amb llunetes que permeten l'encaix correcte amb els murs i l'obertura de portes, així com la volta d'aresta en època moderna.

Els murs són de pedra, amb la cara interna generalment sense desbatar o treballar, i únicament estan escairades les pedres que formen les portes; a vegades disposades en *opus spicatum*, però generalment en paredat irregular o en filades regulars amb falques de pedres més petites. En aquests espais hi ha poques obertures, ja que únicament tenen la porta d'entrada i espitlleres per ventilar.

Són espais en què entra poca il·luminació natural, per això la porta es mantenia oberta durant el dia.

Sempre hi ha menjadores a quasi tots els murs laterals, fetes amb una bancada d'obra en pedra i ampit de biga de fusta; en alguns casos amb divisions per separar compartiments. A les cases més modernes, per adaptar els espais a diferents tipus de bestiar, es van fer murs de poca alçada que configuren petits espais o corts a banda i banda d'un passadís central. Trobem pocs elements mobles que tinguin relació amb l'activitat que es desenvolupa o desenvolupava, ja que moltes cases han modificat l'espai i poques mantenen els estables en ús; tot i que es conserven arraconats els àrguens, sàrries, jous, bastos, arreus i selles per a les cavalleries...

Evolució històrica

L'espai *staba* o *stabulo* és tan antic com la casa, ja que des que es van començar a tenir animals domèstics amb la finalitat d'alimentar les persones es va idear algun tipus de tancament per evitar la disgregació dels ramats. A la documentació històrica consultada queda clar que des de mitjans del segle XIV hi havia estables a dins les cases, com la *staba* que el 1365³⁷ hi havia a un *alberg* dins el nucli de Bagà. A una altra casa tenien un mul i una mula el 1383,³⁸ dos muls el 1421,³⁹ i en una altra tenien dos cavalls, tres matxos i un ruc l'any 1562.⁴⁰ També es constata al registre arqueològic com als masos de Vilosiu, un tipus de mas horitzontal amb cronologia entre els segles X i XIV (Bolós, 1996), que tenien espais per a animals junt a la casa, diferenciant una zona per a persones i una altra per a animals, generalment comunicats entre si però amb accessos independents. També tenim constància d'espais per guardar ramats propers a llocs habitats, com al vilar del Roc de Palomera (Saldes), on es van utilitzar diferents abrics naturals al peu de la formació rocosa on s'assentava el poblament, i que es feien com a estables (Riu, 1975).

³⁷ 1365a. Alberg de la plaça de Bagà, de la família Dardalló. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262) ACA.

³⁸ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

³⁹ 1421b. Inventari dels béns d'Arnau Sala. (APB, llibre notarial 27, foli 46v).

⁴⁰ 1562. Inventari dels béns d'Isabel, Borredà. (ABEV, Borredà, V/1).

Alguns objectes que se citen en inventaris de béns de masies i cases rurals ens indiquen l'existència d'animals: dos bastos, un jou el 1383; arreus per a les cavalleries (1441);⁴¹ sàrries, àrguens i un jou (1421); els àrguens i un suport per a les selles (1437⁴²); dos bastos (1562). També s'hi guardaven eines, mobles i altre utilitatge per al treball del camp: una *arca e una folladora desfonada* (1365); dues arades, un taulell de cardar, una màrrega de palla, mantes de borra i sacs (1383); una destral, una pala, càvecs, una falç, un follador (1421). Per tant, la documentació ens indica que, tot i ser l'espai on es tenien els animals de treball, també es conservava altre utilitatge del treball del camp i per tant servien com a magatzems, tal com hem pogut veure a les cases visitades.

Pastador i forn de pa

El pastador és l'espai on es preparava la massa del pa, que després es posava a coure al forn i que generalment compartia espai amb aquest. La pastera o pastador era tant l'espai de la casa destinat a pastar el pa com el moble per pastar la farina i fer la massa del pa (Griera, 1928: 20); el forn és la cambra o «departament de la casa on es cou el pa, que està format per la boca, sola, volta, espirall o respirador», també és l'«edifici on hi ha el forn de coure pa», i «la casa on es cou i es ven el pa» (Griera, 1928).

L'espai que ocupa el forn no té una estructura diferent a la resta d'espais de la casa, la diferència està en l'activitat que s'hi desenvolupa; el trobem en un dels cossos laterals, així la cambra de cocció queda adossada a l'exterior de l'edifici, generalment a la planta baixa, compartint espai amb el pastador, sobretot a les cases de muntanya i a les més petites. Totes les cases documentades tenen forn, però només un 10% tenen el forn al primer pis, i un 15% el tenen dins la cuina, la resta el tenen a la planta baixa.

Descripció formal i estructural

El forn està compost per tres elements: la cambra de cocció amb volta i solera, la boca i la xemeneia. La cambra de cocció es troba dins una estructura de planta quadrangular adossada al mur de la casa i a l'exterior del conjunt,

⁴¹ 1441b. Inventari dels béns de Jofre Cardona. (APB, llibre notarial 251, f. 47r).

⁴² 1437. Inventari dels béns de Bernat de Graner i Elionor de Cascalls. (APB, llibre notarial 35, f. 7v).

tancada amb murs de pedra i coberta amb una teulada a un vessant de teula àrab. La cambra de cocció és una cavitat de planta circular coberta amb volta de cúpula rebaixada que descansa sobre una solera horitzontal. La volta pot estar construïda de pedra amb el mètode d'aproximació de filades unides amb morter, o amb maó posat a plec de llibre unit amb fang o morter. L'espai que queda entre la volta i la teulada es reomple de terra i pedruscall, d'aquesta forma es mantenia l'escalfor. La cambra de cocció té unes dimensions que oscil·len entre 120 i 180 cm de diàmetre, amb una alçada màxima interior de la cúpula d'entre 55 i 70 cm.

La superfície interior o solera del forn està feta amb lloses de pedra, maons o rajols, segons la cronologia; així es disposava d'una superfície plana on es feia la fogaina i es posava el pa per coure. Generalment, els forns que es conserven a les cases estudiades tenen la cambra de cocció coberta amb cúpula semicircular de maó i la solera de lloses de pedra o maó.

S'accedeix a l'interior de la cambra de cocció a través d'una única boca des de l'interior de la casa, per on s'enforna el pa. La boca és l'element visible del forn, formada per dues pedres tallades laterals com a muntants, recolzades sobre un amplit que sobresurt lleugerament, tancades per una llinda horitzontal que generalment està tallada en forma d'arc o paral·lelepípede. La boca es tanca en el moment de la cocció amb una portella de ferro o una planxa, a vegades amb una llosa de pedra, que acostuma a tenir una nansa; en alguns forns s'hi ha instal·lat una nova porta de ferro amb frontisses per evitar la sortida de fum i calor. La boca serveix per enfornar el producte, entrar la llenya i encendre el foc, netejar les brases i cendres que queden en finalitzar. Les dimensions mitjanes de la boca són uns 50 cm d'amplada i 45 cm d'alçada màxima.

La majoria de forns no tenen xemeneia, i el fum sortia per la mateixa boca i el recollia una campana de fums situada sobre la boca; el tipus de campana pot ser piramidal sobre un marc de bigues de fusta i aprofitant un racó, o bé una campana semicònica.⁴³ En algunes cases la mateixa campana també alberga el foc a terra, en el cas que trobem el forn a la cuina. Alguns forns tenen un forat practicat en algun extrem de la volta o bé sota la boca per garantir el tiratge durant l'encesa, que es tapa amb una fusta mentre dura la cocció.

⁴³ Per conèixer els tipus de campana del foc cal consultar el capítol 3.3.4 que explica el foc a terra.

L'espai on es troba el forn ocupa entre el 5% i el 15% de la superfície total de la planta de la casa, és un espai petit, d'entre 4 i 15 m², tot i que hi ha alguna excepció de dimensions més grans quan es comparteix espai amb la cuina.

En l'actualitat moltes boques de forn s'han tapiat i han desaparegut les cambres de cocció degut a la manca d'ús; els pastadors i espais del forn s'han convertit en habitacions d'andròmines i estris inservibles de les cases, o en tallers o espais de treball: han perdut completament la seva funció primigènica tot i que mantenen alguns elements, com la pastera o taula de pastar (que a les cases importants es complementava amb un torn de passar farina), i en alguns trobem els següents objectes:

- Rasora, rasera, raedora o raspadora: pala petita de ferro que servia per a desenganxar la massa de la pastera.
- La pastereta del lleute o del llevat: recipient petit de fusta per guardar el llevat, recorda la forma de la pastera, amb les parets inclinades i la boca més ampla.
- Taulell del pa: un taulell amb mànec que servia per tallar i donar forma als pans dins la pastera.
- Tiràs o tira brases: barra llarga amb un ganxo a un extrem, per atiar el foc dins el forn i retirar les brases.
- Escombra granera: es feia servir per netejar la solera del forn abans de posar el pa.
- Pales d'enfornar: generalment n'hi havia de dos tipus, una de més llarga per les coques i una altra de més curta i més ampla per als pans.
- Sedàs: utilitzat per passar la farina; se n'utilitzaven almenys dos amb diferent trama.
- També s'utilitzaven ganxos per remenar la llenya i una pala de ferro per retirar les cendres de dins el forn.

Evolució històrica

Durant l'alta edat mitjana el forn era un dret que tenia el senyor feudal que cobrava per fer-lo servir, per tant devia haver-n'hi pocs a les cases dels nuclis; però a la baixa edat mitjana les cases isolades sí que tenien forn (Serra, 1990: 204). A molts pobles o nuclis generalment hi havia un forn públic on tothom portava a coure el pa, «és costum d'arrendar-lo cada any, i les famílies que hi pasten paguen dues o tres lliures de pa, a pes de balança, per cada fornada [...], és propietat del comú o de la vila» (Griera, 1928: 17). Diferents estudis fets a partir

d'evidència arqueològica certifiquen l'existència de forns de pa en diferents etapes històriques. Per exemple, a jaciments altmedievals, com el que va estudiar Jordi Roig (Roig Buxó, 2009: 235-237) al poblat excavat a la plaça Major de Castellar del Vallès, amb una cronologia que mostra un ús continuat entre els segles VI i VII. Els forns que descriu són de cambra única, planta circular, base plana i secció semiesfèrica, de 150-200 cm de diàmetre i de 60-80 cm d'alçada punt màxim. La boca s'obre a la zona de treball, de 40-50 cm; la coberta feta amb parets d'argila i amb un forat a la part superior o posterior com a xemeneia; solera plana d'argila i a vegades amb lloses. També apunta que el conjunt de forn i la zona de treball estarien dins una estructura coberta feta amb murs de tàpia o tova, amb coberta de brancatge.

Els forns a les masies devien ser freqüents entre els segles XIII i XIV, i la seva estructura seria molt similar als que es conserven actualment, seguint també les condicions que més tard proposava el frare Agustí l'any 1617: «Lo forn estarà fora de la casa, i la boca dins la ximenella» (Agustí, 1617).

La documentació històrica de la zona deixa veure que es destinava un espai específic diferenciat de la resta d'espais de la casa en què es tenia la farina, es faria el pa, i a vegades també es couria, el pastador, com el del 1476, a una casa de la Pobla, a la caseta après lo menjador apel·lada lo pastador hi tenien un archa sens cobertor per tenir farina.⁴⁴

També queda constància dels elements que hi havia en aquest espai: el 1562⁴⁵ a Borredà hi havia una pastera gran, dos pastadores, tres sedassos, una *caixa gran per la farina amb els calaixons*. El 1795,⁴⁶ al mas Santamaria de Serrateix hi havia un torn per passar farina, una pastera unida al torn, quatre pales de forn, i estris de forneria. Als documents, tant a l'espai pastador com a la cuina o a la sala, sempre trobem la pastera, que podia tenir tapa o no i en ocasions estava tancada amb pany, i algunes tenien petges. També hi havia altres elements complementaris de la pastera, com la rasora de pastera o de *raure pa*, o la *sperla de pastera*, que servien per rascar la massa un cop pastada i extreure de la pastera.

⁴⁴ 1476a. Inventari de la vídua del mercader de la Pobla, G. Vilar. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 264-265).

⁴⁵ 1562. 10 de setembre. Inventari dels béns d'Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (ABEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁴⁶ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, p. 187-190).

També és freqüent el taulell de pastar i s'esmenten sedassos, garbells, torns per passar farina, una quartera de mesurar blat, arques i caixes per guardar farina, sacs amb farina, alguna caixa *gran per la farina amb els calaixons*.

Cuina de treball

Moltes cases tenen una segona cuina a la planta baixa, que pot compartir espai amb altres activitats, com el forn de pa. Estructuralment i formalment presenta les mateixes característiques que la resta d'espais de la planta baixa. Aquesta cuina fa funcions de cuina auxiliar que s'utilitza de forma esporàdica per preparar la calderada del menjar per al bestiar, a vegades per fer la bugada, o per tasques que concentraven molta gent en moments concrets de feina, com durant la matança del porc o quan passaven les colles de segadors o pastors, per això l'anomenem cuina de treball. La cuina situada al pis de la casa era la que s'utilitzava per preparar el menjar de la família i la veurem quan tractem els espais comuns.

Aquestes cuines poden tenir foc a terra o fogons i a vegades pica aigüera, però l'element que les caracteritza és la fogaina o foc per fer la calderada. Segons la definició que ens dona A. Griera, la fogaina és un «forn que abans es construïa en totes les cases, al seu damunt es posava la caldera per coure el menjar dels animals domèstics [...], fogó on es posa la caldera i es fa el foc a sota. Serveix per a bullir vi i aigua, coure el menjar del bestiar, es posa la caldera per al lleixiu de la bugada, etc.» (Griera. 1974: 294). La fogaina és una estructura de planta quadrada construïda d'obra de maó, d'un metre d'alçada aproximadament, amb una obertura circular a la part superior on s'encaixa la caldera i una obertura davant on es feia el foc i que es tanca amb una portella. Damunt la caldera generalment hi ha una campana per extreure els fums. Se'n conserven pocs exemples, segurament perquè en deixar de tenir una utilitat s'han eliminat.

Evolució històrica

Als documents d'arxiu consultats no s'esmenten aquestes fogaines però sí les cuines, tant a planta baixa com al pis. No és un element gaire antic, i pel tipus de materials que utilitza, principalment maó i ferro, podem deduir que es tracta d'un element afegit a les cases a partir del segle XVIII o XIX, i que anteriorment s'utilitzaria el foc a terra.

En una descripció de l'any 1889, José Bayer, enginyer, explica les condicions que han de tenir les granges per garantir el repartiment de menjar als animals i de la necessitat de la presència d'una cuina: «En una grande explotación debe haber siempre una cocina destinada exclusivamente a la condimentación de los alimentos de los cerdos». També assessora sobre el tipus de recipient per fer el menjar i presenta un dibuix de les característiques de la fogaina: «Los recipientes donde se preparan los alimentos de los cerdos, figuras 29 y 30, son unas vasijas de la capacidad, conveniente, las cuales están empotradas en un macizo de mampostería con hogar y conductos donde circulan los productos de la combustión alrededor de dicho recipiente antes de marchar a la chimenea» (Bayer, 1889).

Espais per a la producció de vi i oli

Altres espais que podem veure a les masies són les zones on es desenvolupava la tasca de fer el vi, que generalment es troba a la planta baixa de la casa, tot i que també es podia utilitzar altres espais externs. No són activitats freqüents a les cases d'aquest territori, i el temps ha fet desaparèixer elements que ens podrien orientar sobre la seva existència.

L'elaboració del vi va ser freqüent des de l'edat mitjana, ja que trobem documentades zones de conreu destinades a vinya des del segle XIV i fins al 1878, quan arriba la primera crisi de la fil·loxera i s'abandona quasi definitivament el cultiu. Algunes activitats de producció de vi es podien fer dins les cases, de les quals trobem diversos vestigis i objectes, com les portadores per traslladar el raïm, la tina o cup amb el brescat per trepitjar-lo, la premsa i els diferents contenidors que servien per conservar el vi al celler. Generalment la tina i el cup es trobaven en un cobert proper a la casa, on també podia haver-hi una premsa, mentre que els vaixells, bots, botes i bocois plens de vi per madurar es conservaven dins el celler.

La producció d'oli no era tan freqüent, sinó que es feia de forma especialitzada en algun masos. El que sí que conserven moltes cases és el cup de pedra per guardar l'oli, que servia per emmagatzemar el producte durant tot l'any.

Evolució històrica

A tota la zona del sud del Berguedà tenim exemples de tines excavades a la roca d'origen medieval (Corominas, 2017), generalment en llocs amb desnivell per tal d'obrir la boixa al nivell inferior, pel qual es retirava el vi que després es

guardava en botes. La diferència d'alçada permetia abocar el most per dalt amb comoditat i recollir el vi per baix. Tenen dos recipients: la tina i el follador on es trepitjava el raïm per després abocar a la tina. A partir del segle XVI i XVII comencen a generalitzar-se les tines amb recipient de forma circular o quadrada, fet de pedra en sec o unida amb morter de calç i amb l'interior impermeabilitzat amb cairons vidriats. Aquestes tines tenien un únic recipient, gràcies que es va afegir el *brescat*, una graella de travessers de fusta posat a la boca que permetien xafar el fruit a la part superior i contenir el líquid resultant a la inferior.

També hi ha presència de premses, de les quals hem documentat dues tipologies a la zona: les més antigues i que s'utilitzaven des de l'edat mitjana són les premses de biga, de les quals es conserven els contrapesos i que es tenien a l'exterior de la casa o a peu de vinya. Dins les cases es conserven algunes premses de gàbia exemptes o encastades en la paret de roca, característiques des del segle XVII.

La tina i la premsa apareixen als documents des de mitjans del segle XIV, sempre ubicats al celler, de forma que suposem que a les cases medievals el premsat del raïm es faria dins la casa o a les tines excavades en roques a l'exterior. S'esmenta alguna tina amb brescat de fusta el 1383⁴⁷ (*unum tinam, unum brescat*) i una altra amb cèrcol de ferro al cap el 1476.⁴⁸ També es diu en algun cas que la tina era de fusta de roure, el 1423;⁴⁹ i una altra que tenia una capacitat de 12 somades de vi (1476),⁵⁰ unitat de mesura de la càrrega d'un animal de bast que equivalia a dos barrils.

Obradors i altres espais per a les eines de treball

Troblem altres espais a la planta baixa que es destinen a albergar alguna activitat de treball específica, com els obradors, que generalment comparteixen espai amb altres activitats. En casos molt específics pot haver-hi un molí i/o una ferreria, en edificis que desenvolupen aquesta activitat. També trobem espais per guardar eines, però sempre es comparteix amb altres activitats, i que trobem a l'entrada, al porxo o la pallissa, junt a les arreus o el carro. Per tant, no és un espai específic destinat a una única funció sinó a moltes.

⁴⁷ 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim. (APB llibre 31, f. 336r).

⁴⁸ 1476a. Inventari de la vídua del mercader de la Pobla, G. Vilar (casa al costat dels molins). (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 264-265).

⁴⁹ 1423. Inventari dels béns d'un ferrer de la Pobla de Lillet. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 410-411) ACA.

⁵⁰ 1476b. Inventari d'una casa de la Pobla. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 262-264).

Evolució històrica

És freqüent trobar obradors a la documentació històrica consultada, però fonamentalment a les cases situades a nuclis urbans, on hi havia tallers destinats al treball de la llana o tèxtil, o altres activitats específiques com el treball de la fusta i de ferrer.

El treball tèxtil de la llana era molt corrent a molts pobles del Berguedà durant l'edat mitjana, en què destaca una incipient manufactura de draps de llana que va originar una important indústria tèxtil a partir del segle XVIII, quan es va introduir el cotó. A Berga, el pas de la riera de Metge pel mig de la ciutat va ser aprofitat per instal·lar molins batanadors que complementarien la feina feta als tallers particulars a les cases del nucli. Per exemple, el 1437⁵¹ una casa de Berga tenia dos obradors, un era el de pentinar, on hi havia un perol de tenyir, una saca per llana, llana i unes balances; al segon es guardava el blat, hi havia sacs de blat, cinc pintes de llana, un aspi i diferents mesures.

A una casa de la Pobla de Lillet hi vivia un ferrer que tenia una *enclusam ferri* i altres eines de ferrer (1423);⁵² però també algunes masies grans tenien un espai que servia de ferreria i on s'adobaven les eines, com el que hi havia el 1795⁵³ al mas Santamaria de Serrateix.

3.3.3. Els espais per emmagatzematge d'aliments

L'emmagatzematge d'aliments era bàsic a les masies, ja que s'havia de guardar la collita o els productes que es podien preparar en una època concreta i que havien de durar tot l'any. A cada estació es feien tasques específiques per garantir l'aliment del grup i del bestiar: a l'estiu se segava el cereal i es guardava el gra als graners per gastar per al pa i per als animals; es collia i es posava a assecar el blat de moro per escairar; també es cultivava l'hort i es tenien alguns productes en conserva o secs: patates, tomàquets, cols, faves, fesols, fruites, formatges; a l'hivern es matava el porc i es feien diferents productes que es guardaven al rebost, cansalada, pernills, tastets i llonganisses, bulls, també el tupí del llard o

⁵¹ 1437. Inventari dels béns de Bernat de Graner i Elionor de Cascalls. (APB, llibre notarial 35, f. 7v).

⁵² 1423. Inventari dels béns d'un ferrer de la Pobla de Lillet. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 410-411).

⁵³ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, p. 187-190).

del sagí, la vianda confitada... A les zones on es cultivava raïm i es produïa vi, es guardava al celler; i les cases que tenien trull i es feien l'oli, el conservaven en una pica de pedra als baixos de la casa; el bestiar que es matava a la setmana, com conills, gallines i la cacera, es guardava a la *fresquera* que estava al rebost... és a dir, s'havien de buscar diferents mètodes per mantenir els aliments que s'havien d'allargar fins a la propera temporada.

Els espais d'emmagatzematge són els que es destinen a la conservació d'aquests productes per a l'alimentació de les persones. A les cases hi ha diferents zones: a les golfes es conservava el gra i les lleguminoses, també productes que es posaven a assecar, a la planta baixa hi havia el celler i el rebost. Els forats de trumfos és l'únic element que generalment es trobava fora de la casa però en l'entorn immediat, tot i que també en trobem a dins.

Aquests espais tenen l'accés limitat als membres del grup o, com a molt, a masovers i algun treballador específic. A més, són zones en què l'accés es fa de forma esporàdica degut a la funció que desenvolupen com a magatzems, i solen estar relacionats amb els espais de treball en què es fan o transformen alguns productes que s'acaben guardant en els espais d'emmagatzematge. Per aquest motiu es troben en una zona final, és a dir, no són espais de pas sinó que queden aïllats respecte la resta d'espais, ja que necessiten estar tancats i amb unes condicions de temperatura i humitat específiques. Això reforça la seva situació d'independència respecte als espais públics, de tancament i privacitat que els caracteritza, ja que el que es conserva en aquests espais és la garantia de supervivència del grup i calia que estiguessin controlats. Cada producte té el seu lloc en funció de les necessitats concretes, tot i que a les cases més petites es podia utilitzar el mateix espai per a diferents productes.

«Es menjava el que hi havia del temps, i algunes coses s'assecaven, les albergínies, els tomàquets... A casa engreixàvem dos porcs per casa i els guardaves més d'un any i quan els mataves ja pesaven més de cent (quilos), un al novembre i l'altre al febrer, perquè es guardés, que no hi havia neveres». (Irene Parera Sunyer. Avià. 84 anys. Entrevistada l'any 2010)

El celler

Hem vist abans els elements que serveixen per a la producció del vi, ara veurem l'espai on es conserva el producte final, tot i que generalment compartien espai. El celler servia per a l'emmagatzematge del vi, però també d'altres productes que

s'havien de mantenir en fresc si la casa no tenia rebost. Els trobem sempre a la planta baixa, generalment en un espai semisoterrat, que s'aconsegueix gràcies a la ubicació de la casa en un desnivell del terreny, ocupant una de les crugies de l'estructura de la planta i generalment coberts amb volta de canó, sobretot a les cases més properes a la comarca del Bages, on és molt característic aquest tipus de sostre per als cellers. Els trobem a la zona més freda de l'edifici, que normalment és la banda nord, ja que és la part de la casa més fresca i on es manté una temperatura constant, tenen un únic accés i no tenen finestres.

Als cellers s'obren les boixes de les tines que permetien treure el vi un cop fermentat i guardar-lo en les botes per madurar. La major part de l'espai del celler estava ocupat per les botes de vi disposades sobre els setials, o bé una o més botes de roure de grans dimensions, depenent de la producció que podia fer la casa. També es guardaven aquí les portadores i altre utilatge, així com cànirs o la pica de l'oli.

Hi ha poques cases en aquesta zona que tinguin un celler com a espai individualitzat, i únicament a la zona sud del Baix Berguedà a tocar del Bages. Això és degut, d'una banda, al fet que aquest tipus de cultiu no va ser gaire freqüent en aquesta zona, i també que moltes cases han modificat aquest espai per la desaparició de l'activitat vitivinícola. S'han documentat deu cases amb celler, cinc tenen tina de cairons ceràmics i cinc tenen tina circular excavada a la roca, totes dins la casa. També hi ha sis cases més que tenen tines excavades a la roca ubicades a l'exterior i properes a la casa. Quatre cases encara tenen la premsa o part d'aquesta, però a quasi totes les cases que tenen celler es conserven botes, tot i que només n'hi ha dues que mantinguin un gran vaixell de roure. Quant a la superfície que ocupa el celler dins la planta de la casa, el més gran té un espai del 19% del total de la superfície de la planta baixa i el més petit ocupa un 3,25%. Així, la mitjana d'ocupació de superfície a la planta baixa un 10,11%.

Evolució històrica

Des del segle XIII tenim documentada l'existència de cellers a les masies, i generalment s'especifica que estava a la planta baixa. La denominació que es dona a als documents és *cellario* (celler), *celer* o *saler*.

El vi es podia mantenir en vaixells, grans botes de roure de forma cilíndrica i generalment de grans dimensions, com els cinc *vexells* que tenien el 1351 al mas

Clarà de Brocà;⁵⁴ però també en botes de fusta, generalment de roure, construïda amb dogues corbades que se subjectaven amb cèrcols de fusta o ferro i amb una tapa a cada extrem. Servien per guardar i transportar el vi i tenien una capacitat variable. A la documentació de la zona s'observa que cada casa tenia dos o més vaixells per a vi o botes grosses de diferents càrregues: el 1695 a la casa Salvans de Sagàs tenien dues botes, una de set càrregues, l'altra de dotze, i dues *botes petites dolentes*⁵⁵ (una càrrega és una mesura de capacitat que equival a 121,6 litres de vi). També s'esmenten diferents atuells relacionats: embuts, portadores, folladors, càntirs, barrals, cassoles, escudelles, taulells amb cavallets...

El rebost

El rebost és l'espai on es conservaven els productes alimentaris de temporada. Calia ubicar-lo a un lloc adient, ja que no havia de ser tan fresc com el celler, però sí airejat per aconseguir un ambient sec. La situació a la casa és variable, ja que pot estar a la planta baixa, al pis o a les golfes, però sempre a la banda de tramuntana, per assegurar un clima uniforme durant tot l'any.

Estructuralment no presenta diferències respecte a la resta d'espais de la planta baixa, amb els murs exteriors de paredat, mentre que els interiors poden ser de paredat (si es troba entre dues crugies), envans de rajol, encofrat de fang (a la zona sud) o encofrat de guix (sobretot a la zona nord). Una característica específica és que generalment les parets es troben arrebossades i, a vegades, emblanquinades amb calç. Recordem que a altres espais d'emmagatzematge com el celler, als murs no se'ls fa cap tractament per la cara interior, per tant això ens mostra una certa voluntat de preservació i neteja d'un espai destinat a la conservació d'aliments. Sostres i paviments segueixen la mateixa estructura i materials que a la casa corresponent: es poden trobar paviments de fusta, de rajols o de guix premsat. En algun cas en què el rebost es troba a la planta baixa, hem observat que no hi havia cap voluntat de fer un tractament al paviment, ja que s'aprofita la roca mare o bé és de terra compactada, però són casos puntuals.

⁵⁴ 1351c. Inventari del contingut al mas Clarà de Brocà. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 292-293).

⁵⁵ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vídua d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs (APB).

La porta d'aquest espai quasi sempre té pany per garantir que queda tancada, sigui de ferro o de fusta, tot i que sense clau. Les dimensions de les finestres depenen del pis on es trobi, ja que a la planta baixa són estretes tipus espitllera, mentre que al pis són una mica més amples, però sempre de petites dimensions i generalment sense vidres, ja que es mantenia oberta i amb una mosquitera.

L'organització del rebost depenia de la casa, s'hi troba mobiliari que facilita la contenció i el suport dels diferents productes, així com prestatges i diferents sistemes per penjar i evitar els rosegadors. Prestatges a les parets, armaris encastats, taules, la caixa de la sal per guardar els pernills de la matança, la «fresquera» o carner on es guardava la vianda fresca, un tronc amb branques penjat del sostre en què es penjaven els embotits, un sistema de vares o pals subjectats a les bigues i disposats horitzontalment que també servien per penjar tot tipus d'aliments, des de tomàquets, els pans per a la setmana, fins a les botifarres o les serps seques que en moltes cases s'utilitzaven per fer caldos guaridors. També podem trobar la pica per a l'oli, contenidor tallat en un bloc de pedra rectangular, així com taules, banquetes, caixes, neveres de gel, escambells, armaris encastats i exempts. A la zona agrícola és freqüent que el rebost ocupi una cambra per a aquesta finalitat, mentre que a les cases de la zona de muntanya únicament s'utilitzava un armari encastat a la cuina, amb lleixes de fusta.

El rebost té unes dimensions mitjanes d'entre 10 i 30 m², que suposa entre el 10% i el 15% de superfície ocupada de la planta de la casa. Generalment tenen més superfície els que es troben a la planta baixa respecte als que es troben al pis, que són més petits.

«Quan matàvem el porc, la costella, el tastet i tot això ho rostien i quan ho tenien rostit ho posaven en ampolles i ho cobrien amb suc. Així aguantava al rebost, que era un lloc fred.» (Jaume Tomàs. Saldes. Nascut el 1939. Entrevistat el 2016)

«La carn magra del porc, la venien per fer cèntims i així poder pagar altres gastos de la casa durant l'any, i guardàvem el que coïa a la caldera, les botifarres, i la cansalada se salava per sota i per sobre. Es confitava la costella, el fetge... amb el mateix llard del porc, feia molta olor i cada tall tenia el seu gust, que avui tot té el mateix gust.» (Montserrat Canals Sangrà. Avià. 82 anys. Entrevistada l'any 2010)

«Nosaltres érem masovers i el meu home treballava a Fígols, a la mina. Jo em vaig quedar a casa com altres dones, a fer feines de casa, menar l'hort... tenia força conills i gallines. A l'hort collíem mongetes d'aquelles blanques, cols, remolatxes, naps, patates, els pèsols negres es feien molt cap aquí a les muntanyes. També fèiem

confit... dos o tres porcs solíem matar, per a tota la temporada d'hivern, i ja n'hi havia per a tot l'any.» (Roser Serra. La Nou. Nascuda el 1937. Entrevistada el 2017)

«Es mataven tres o quatre porcs per passar l'any. Munyíem les vaques i fèiem formatge o mató, i ma mare baixava la cistella dels ous, els formatges un cop a la setmana per vendre al mercat. I d'aquells cèntims comprava el que necessitava, arròs, sucre, xocolata... així passava per a la setmana, i au.» (Àngela Forcals i Joan Arocas, antics pagesos de Brocà. Guardiola de Berguedà. 80 i 85 anys. Entrevistats l'any 2013)

Evolució històrica

A les cases dels documents el rebost acostuma a estar al costat de la cuina. La primera menció que trobem a la zona d'una «dispensa» és del 1383,⁵⁶ on es guardava oli, llard, farina i també hi havia botes amb vi i alguns coves. Alguns inventaris situen en aquest espai la pastera i pales d'enfornar, caixes, armaris, taulells de fusta, la pica de l'oli, les botes de vi, així com diferents tipus de contenidors per als aliments; veiem que l'activitat d'emmagatzematge compartia espai amb el forn i el pastador.

Ja des de l'edat mitjana al rebost es guardaven els aliments que calia mantenir i que es conservaven durant un temps, per exemple el producte del porc salat i el sagí. El 1441⁵⁷ tenien «carn salada» i sagí; l'any 1562⁵⁸ tenien quatre bacons de carn salada, dotze sagins de porc, dos càntirs de mantega i tres càrregues de nous. També es guardaven les «llonganisses» i botifarres (1795⁵⁹). Els inventaris també esmenten el mobiliari i objectes que hi havia en aquest espai: una «pasteriam bonam, postem pinus pulcrum, acant sotil», a més de botes amb vi i coves (1383g). Un bugader, dos barrals de vidre, dues culleres de llautó i sis talladors de fusta (1421a). Un taulell de fusta per salar els porcs, una pica de pedra per oli, «dues pasteres de tombar amb sos taulells i pastadora, tot de pi, pales per enfornar» (1774).

Un producte important era l'oli, que es mantenia en carabasses, ampolles o en una pica de pedra. L'any 1441⁶⁰ tenien diverses piques per a l'oli al celler.

⁵⁶ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁵⁷ 1441c. Citat anteriorment. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 293).

⁵⁸ 1562. 10 de setembre. Inventari dels béns d'Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (ABEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁵⁹ 1795. Inventari per als capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, p. 187-190).

⁶⁰ 1441 a. Inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 37r).

El 1423⁶¹ hi tenien una pica de pedra per a l'oli a una casa de la Pobla de Lillet. El 1498,⁶² la pica era a la cambra sobirana del mas Calderer de Saldes. El 1774⁶³ estava al rebost de la casa Pou de Sagàs.

Graners

El graner és un espai que s'utilitza específicament per emmagatzemar el gra per al consum, però també fruits secs, herbes medicinals, la farina i altres productes. També es conservava la part de la collita per fer la sembra anual. Segons Ignasi Terrades (Terrades, 1984: 195), les dimensions de la masia depenien del volum de la collita, de la quantitat de gra que cabia al graner, «la masia havia estat concebuda com un espai de conservació del producte agrari, que determinava l'espai de la residència», com si la decisió de les dimensions en planta fossin triades en funció de la quantitat de producte que es podia recollir del camp; no seria exactament així, tot i que les ampliacions que es van fer a algunes cases a partir del segle XVII podrien ser originades tant per l'augment d'habitants com per l'auge en la situació econòmica, que es traduiria en quantitat de superfície conreable.

Els graners generalment es troben a les golfes, tot i que també els podem trobar al pis, al costat de les cambres en algunes masies de muntanya. Situats a una de les crugies laterals de la banda nord-oest, que garantia un ambient sec; a vegades tancats dins una cambra que alberga diferents compartiments rectangulars fets amb murs d'un metro d'alçada aproximadament i diverses mitgeres que separen els cups, amb els perfils de fusta, les parets arrebossades i pintades amb calç, acostumen a tenir una portella de fusta a la part inferior del mur que serveix per buidar-los. Alguns es troben a un lateral de l'habitació, però altres estan disposats a banda i banda d'un passadís. Algunes cases conservaven el gra a les golfes dins de caixes o arques de fusta.

Una altra zona de les golfes es destina a assecador, un espai temporal de preparació del menjar per a la seva conservació, afavorint l'assecatge gràcies a l'obertura practicada a la façana de migdia que permet l'entrada d'aire. També a les golfes es

⁶¹ 1423. Inventari dels béns d'un ferrer de la Pobla de Lillet. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 410-411).

⁶² 1498. Mas Calderer de Saldes, inventari fet a la mort de Joan Calderer. Era un mas de pagesos benestants. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 118).

⁶³ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs, a 27-6-1774. (APB).

guardava tot allò que perdia utilitat a la casa, era un espai poc endreçat, excepte la cambra dels graners. Tot i que moltes cases han aprofitat aquests espais per a nous usos, totes les cases disposaven de graners i moltes d'assegador, sobretot a la zona agrícola.

Evolució històrica

A la documentació d'arxiu consultada, el graner generalment estava a les golfes, com el 1502,⁶⁴ que s'esmenta un segon pis «amb una altra habitació i graner». El 1503⁶⁵ al mas Grifé de Molers (Saldes) hi havia a les golfes dues arquetes (una amb sis sesters de forment i l'altra amb quatre). El 1633 a les golfes sota teulada tenien caixes amb roba, gra emmagatzemat, sacs, i també una «brassola dolenta», deixant veure la funció de desembaràs que també tenien les golfes. Queda palès que als graners es guardava el gra dins de caixes o als compartiments preparats, i és freqüent que es faci esment del graner com a espai diferenciat des de finals del segle XIV, tot i que el gra es podia tenir a qualsevol lloc de la casa dins les caixes. El 1774, al «sostre de sobre de la sala» hi havia una caixa petita per a la sal i una caixa gran de pi. El 1795, a la golfa, cànem per pentinar, gra, roba de casa vella, porgadors, garbells, brasers. El 1809 s'especifica que hi havia ordi, xeixa, forment, pedrerol i espelta.

Etimològicament, *graner* procedeix del llatí *granarium*, magatzem per al gra (Coromines, 1984). A la documentació medieval també apareix la paraula *orreo*, del llatí *horreum*, graner o lloc on s'emmagatzema gra. Dins el graner s'utilitzaven els *vasis bladarius*, recipients per contenir el gra, mentre el *cellario* era el conjunt format pels recipients que contenien gra i vi, el celler i graner. Aquests vasos serien les sitges, dipòsits per guardar cereal, que s'utilitzen des d'època neolítica. Les sitges tenien forma globular i estan excavades sota terra per garantir la conservació de productes com el gra o altres llavors. A l'edat mitjana era freqüent que les sitges s'ubiquessin dins la sagrera, com en el cas d'Avià, on es conserven dos exemplars al subsol d'un habitatge; aquestes sitges formarien part dels cellers i graners de l'església on guardarien el delme. A l'acta de consagració de l'església de Sant Martí els habitants d'Avià donen una terra al costat d'un d'aquests cellers,

⁶⁴ 1502. Inventari fet per al testament de Pere Jou quan morí, del mas Pere Ferrer de Saldes. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 118).

⁶⁵ 1503. Inventari del mas Grifé de Molers, Saldes, quan va morir Pere Cabra. (Tous, R., 1985).

el «graner de Baió» (*orreo de Baioni*), confirmant la seva existència ja al segle x (documents a Baraut, 1978). També s'esmenten el 1311 (Bolós, 1983) en un plet entre l'abat del monestir de Santa Maria de Serrateix i el rector d'Avià, Ponç de Cascall, per la propietat dels vasos de vi i gra que hi ha als cellers de l'església de Sant Martí, «vasis vinariis et bladariis, que sunt in cellaris seu domibus dicte ecclesie Sancti Martini de Avidano».

Trumfera dins la casa

Algunes cases tenen les trumferes integrades a la planta baixa de la casa, aprofitant el desnivell en què s'assenten les cases, de forma que queda una cambra semisoterrada amb accés des de l'exterior. La majoria són barraques de pedra seca semisoterrades que es troben a l'exterior, i totes les cases dels municipis de muntanya en tenen dins el seu terme, ja que el cultiu dels trumfos va ser molt freqüent, i cada masia disposava d'una barraca exterior o un espai dins la casa per guardar les patates al fresc en un lloc sec i sense llum que garantís la protecció del tubercle i disposar del producte tot l'any.

3.3.4. Els espais comuns

Els espais d'ús per a la vida familiar es troben quasi sempre al primer pis, excepte en cases molt petites que feien funció de masoveries, amb una planta i golfes, en què l'espai familiar es barreja amb els de treball a la planta baixa. Aquests espais són per a tots els membres de la família i també hi tenen accés persones externes: l'entrada, la cuina, el foc a terra, la sala, l'eixida; mentre que els espais per a les activitats privades, que també es troben al primer pis, són d'ús exclusiu per als membres de la família. Hem vist també als documents consultats que aquesta distribució espacial es manté des de l'edat mitjana, fet que ens permet assegurar que, malgrat evidents canvis que han tingut lloc amb els pas del temps, els elements que hem pogut veure actualment a les cases probablement han sofert poques variacions, almenys tant en funcions com possiblement també en la seva forma.

L'entrada

L'entrada és l'espai que uneix i comunica l'exterior de la casa amb l'interior és el primer espai que trobem accedint des de la façana principal. Fa funcions de

rebedor, de distribuïdor de la resta d'espais de la planta baixa i permet l'accés als pisos a través de l'escala, amb una comunicació horitzontal axial i també vertical; generalment ocupa la crugia central a les cases de tres cossos. Es converteix en espai multiús per la necessitat de guardar les eines i productes del camp, també pot tenir funció d'estable d'alguns animals, podem trobar-hi una cuina o el forn, la pica de l'oli sota l'escala, les tines o botes per emmagatzemar el vi en cases que no tinguin celler, a vegades trobem un obrador o espai de treball.

Totes les cases tenen entrada, tant si és un espai que fa funció de distribuïdor com d'estable o magatzem. Cal recordar que moltes cases tenen dues portes d'entrada: la que s'obre en planta baixa i que permet l'accés a l'entrada, i una segona porta que s'obre generalment a la façana posterior i que dona accés directe a la sala situada al pis. La ubicació de la casa en un terreny en desnivell facilita aquesta segona entrada directa al pis sense haver de passar per la planta baixa que freqüentment és un espai que té diferents usos. Una característica de l'entrada és que actua com a filtre familiar i social de les persones que accedeixen a l'habitatge, ja que generalment algú que no és de la casa no passa més enllà d'aquest espai, amb diversos mecanismes de control degut al fet que les portes de les masies s'acostumen a tenir obertes durant el dia.

Descripció formal i estructural

L'estructura de l'entrada ve donada per l'estructura organitzativa en cossos, generalment ocupen una part de la crugia on s'obre la porta, de planta rectangular, disposades en la mateixa direcció que l'eix dels murs de càrrega i reproduïx la mateixa orientació que la sala que es troba just a sobre. Ocupen una part de la crugia, ja que l'espai del fons queda separat per a altres usos, generalment un altre estable. En ocupar una crugia, els murs que delimiten l'entrada són sempre de càrrega, tant si es troba a la crugia central com a la lateral. A les cases documentades predominen les entrades situades al centre de l'estructura (44 cases) davant les situades a un lateral (30) que és el cas de les cases amb dos cossos i fonamentalment situades a les zones de muntanya.

Com hem dit, l'entrada fa de distribuïdor dels espais de la planta baixa, igual que la sala actua de distribuïdor al pis. Aquests són dos espais repetits, un a sobre de l'altre, reproduint moltes característiques estructurals tot i que les funcions específiques dins la casa són diferents.

L'estructura i materials constructius de l'entrada ens mostren un espai utilitari, en què els murs de paredat deixen vist el material constructiu, ja que no s'acostumen a arrebossar per la cara interior. És freqüent trobar arcs diafragma a la crugia central on hi ha l'entrada, però és més freqüent a una de les laterals on hi ha, o hi havia, un estable. Els arcs diafragmes, generalment apuntats, ens indiquen que l'estructura es podria haver originat en època gòtica (segle XIII-XIV en aquesta zona) i s'utilitzaren per aconseguir un ampli espai en planta baixa sense divisions. El sostre sol ser d'embigat de bigues juntes, o de bigues i empostissat de fusta, o de bigues i revoltó ceràmic a les cases més modernes del segle XVIII-XIX. En alguns casos l'entrada està coberta amb volta de canó rebaixada de pedra o de rajols ceràmics, o bé amb volta d'aresta. El primer cas respon al tipus més antic, que podem trobar en cases dels segles XV-XVI, i les altres entre els segles XVII i XIX.

Els tipus de paviments que trobem van des de la mateixa roca mare sobre la qual s'assenta la casa que en alguns casos ha estat tallada per anivellar, o simplement terra compactada, fins a paviments fets amb llosat de pedra, en alguns casos amb moles aprofitades (si es tracta d'un molí), o paviment de corbes o rajols ceràmics, o bé simplement amb una capa de morter posada els darrers temps amb l'objectiu d'anivellar i tapar la diversitat de materials que s'han utilitzat. No hi ha en aquesta zona paviments de còdols, com són freqüents a altres indrets de Catalunya, ni amb composicions simètriques i decoratives. El tipus de paviment que trobem a l'entrada generalment es reproduïx als altres espais de la planta baixa. És molt corrent trobar, a cases que presenten part de l'estructura de la baixa edat mitjana, paviments d'entrada amb diferents nivells degut a l'aprofitament de la roca natural, i la resta amb cavitats o forats tapats amb diferents materials.

Les portes de comunicació d'aquest espai amb la resta de la planta baixa poden ser amb llinda de pedra o de fusta, a vegades obertes a les llunetes laterals de les voltes de canó o d'aresta, i generalment d'estructura molt simple, amb muntants de pedra a les cases més antigues, i de maó a les més modernes. En alguna casa tenim portes a la planta baixa amb muntants motllurats de pedra o de guix, del mateix tipus que trobem a la sala, així com portes amb elements decoratius o dates a la llinda, però són casos puntuals. Uns elements que no són present de forma freqüent a les entrades són les finestres; en ser un espai que queda centrat en una crugia, l'única font de llum és la porta; tot i que hi ha alguna espitllera, sobretot si es troba en un cos lateral.

En el cas de masies que han afegit un cos de galeries o eixida davant la façana principal, a la planta baixa es forma un porxo, que pot estar obert o tancat, i s'hi obre una altra porta d'entrada, de manera que hi ha dues portes d'entrada, una darrere l'altra, amb una tipologia marcada pel període històric en què s'ha fet la porta.

Un dels elements més importants de l'entrada és l'escala que comunica amb els pisos i que arrenca d'aquest espai. L'escala és l'eix comunicador vertical del conjunt, és un element important que es troba en una situació pròxima a la porta principal, amb la finalitat d'optimitzar la connexió entre els diferents pisos de la casa. Queda tancada entre murs, amb els primers graons oberts, també tancada a la sala dins un calaix amb porta.

Quant a l'ocupació de superfície d'aquest espai dins el total de la planta de la casa, el més freqüent és que ocupi aproximadament una quarta part del total a les cases grans i entre un 10 i 15% a les cases petites. Destaca el fet que un 50% de les cases documentades tenen una entrada que ocupa menys del 20% del total de la planta. Un 36% ocupen entre el 20 i el 35%, però hi ha poques cases que tinguin més superfície, excepte casos puntuals en què l'entrada comparteix espai amb els estables.

Nombre de cases per quantitat de superfície ocupada per l'entrada

Superfície ocupada	Entre 10-20%	20-25%	25-35%	35-50%	50-70%
Nombre de cases	24 (51%)	9 (19,14%)	8 (17%)	5 (10,63%)	1 (2,12%)

Elements immobles. Trobem pocs elements immobles: la porta principal, l'escala, la pica d'oli, a vegades un espiell, així com altres elements puntuals quan l'espai es comparteix amb la cuina, el forn i pastador o amb els estables.

L'**escala** és l'element més important d'aquest espai, ja que la funció principal és la comunicació entre els espais de la casa. L'espiell és una petita finestra o forat que serveix per mirar qui ha entrat. El trobem a algunes cases, tot i que ha anat desapareixent fruit de reformes. Alguns els trobem situats en el darrer tram de l'escala en forma de rosassa de guix o de pedra que permet observar sense ser vist, o bé format per un simple forat practicat al paviment de la sala o de l'eixida.

Elements mobles

Podem trobar diferents tipus de mobles, ja que generalment es guarden objectes d'usos diversos. Els més freqüents són els que serveixen per guardar objectes diversos o productes del camp, com caixes, algun armari encastat o exempt. També trobem bancs i cadires o escambells. Altres objectes relacionats amb la feina que es desenvolupa, premses de vi, botes o tines, màquines d'esgrunar blat de moro, la màquina de ventar, alguna sella de muntar i guarniments per al bestiar.

Evolució històrica

L'aparició d'un espai d'entrada diferenciats de la resta d'espais de la casa segurament va relacionat amb el creixement i la reorganització de les masies, però no disposem de documentació que expliciti aquest espai fins al segle XIV. Possiblement en un inici no existia distinció d'un espai previ que fes de comunicació entre l'exterior i l'interior de l'habitatge, sinó que s'accedia directament al primer espai de la casa, que normalment era la cuina o els estables. Així ho veiem a la interpretació que es va fer dels espais dels dos masos de Vilosiu (Bolós, 1996), en què l'entrada es fa directament per l'espai de les corts dels animals i d'aquí s'accedia als espais privats o domèstics.

A partir del segle XIV apareix esmentada als documents, anomenada *intrata* el 1383,⁶⁶ o *introhitu* el 1433.⁶⁷ Serra Vilaró el va detectar a les cases de Bagà, quan deia que la planta baixa de la casa «estava dividida en quatre parts: la primera, l'entrada, amb les eines de conreu i els guarniments de les atzembles i bestiar; davant la porta, una escala de fusta que conduïa al pis superior; al costat de l'entrada, l'estable» (Serra Vilaró, 1947: 292, vol. II). Com l'entrada que hi havia a un alberg situat a la plaça de Bagà l'any 1365,⁶⁸ que esmenta com a primer espai de la casa «portico hipsius hospicii», un porxo previ amb funció d'entrada. Les entrades de les cases de finals del segle XIV i del segle XV s'utilitzen per a diferents activitats, ja que hi ha elements tan diversos com armes, eines per treballar el

⁶⁶ 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, pare de Berga. (APB, llibre notarial 31, f. 75r). 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁶⁷ 1433. Inventari dels béns de Margarida vídua d'Antoni de Torrentfernós de Berga. (APB, llibre notarial 251, f. 14r).

⁶⁸ 1365 a. Alberg de la plaça de Bagà, de la família Dardalló. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262).

camp, la pastera o el taulell de pastar, un arquibanc, una taula i bancs, els estris per treballar la llana o el cànem, un banc de fuster... Per aquest motiu l'entendem com a espai de pas, però també com un espai on es podien realitzar activitats que no tenien un lloc específic a la casa.

La sala

La sala és l'espai que generalment ocupa una situació central en l'estructura de la masia o casa rural, al primer pis. Aquesta centralitat és una evidència que es tracta d'un espai principal, espaiós i solemne que s'utilitza en les festivitats i manifestacions socials importants de la família, tot i que no és l'espai on es desenvolupa la vida familiar quotidiana.

Ha esdevingut un espai simbòlic, del qual s'ha fet una interpretació metafòrica, ja que mostra la posició econòmica del grup; és el centre geomètric de l'edifici, el centre social familiar, el lloc de la casa on convergeixen tots els espais i per on s'ha de passar per anar a qualsevol altra zona de la casa. S'hi obren un seguit de portes «tancades» que comuniquen, però que al mateix temps divideixen i separen espais «no visibles» i privats. És l'espai on es troba la capella, l'element protector de la llar; al qual arriba l'escala des de l'entrada i del qual surt l'escala que porta a les golfes, als graners. També és i era l'espai on es rebia i entraven els forasters, que havia de donar una visió de la família i de la seva situació econòmica i social, s'hi concentren els millors mobles, el rellotge, la vaixel·la bona, el retrats dels avantpassats i l'arbre genealògic (actualment també la fotografia aèria de la casa...). En aquest sentit la sala és únicament un escenari, un element simbòlic transmissor d'un estatus.

Totes les cases documentades tenen un espai que per les característiques, connexió amb la resta d'espais i elements que s'hi troben, podem relacionar amb l'espai sala. A algunes cases de la zona estudiada la sala comparteix espai amb la cuina i també amb el foc, són pocs exemples, però ens mostren que en algunes zones del territori, sobretot a muntanya, sala i cuina esdevenen un espai únic que no té un simbolisme tan acusat com a les zones agrícoles, fet que ens ajuda a fer plantejaments quant a l'origen i evolució d'aquest espai a la casa. També observem que a les cases agrícoles del Baix Berguedà és més freqüent tenir dos espais diferenciats per les funcions de sala i de cuina, mentre que a les cases de muntanya la cuina és l'únic espai gran que reuneix les dues funcions (un 22,5% del total de cases).

Com els altres espais de tipus familiar, la sala es troba al primer pis, és l'espai que comunica la resta d'espais de vida familiar. De les cases estudiades, el 94,73% tenen la sala al primer pis, i només el 6,5% la tenen a la planta baixa, a les cases molt petites. És important remarcar que cada casa té únicament una sala, no com veurem en el cas de les cuines, que pot haver-hi una cuina principal i una altra de secundària a la planta baixa. En el cas que a un mateix edifici hi hagi dos habitatges, sigui amb divisió horitzontal o vertical, n'hi ha una per habitatge. Cas a part és el menjador; alguna casa gran té cuina, menjador i sala, però són casos puntuals i sempre és un espai relacionat amb la cuina fruit de modificacions properes a l'actualitat.

Descripció formal i estructural

Tot i que la sala és un element de la casa d'origen medieval, l'estructura que es conserva actualment a moltes cases documentades procedeix de les modificacions i de l'evolució d'aquest espai des dels segles XVI i XVII, però no descartem casos en què l'estructura ha estat poc modificada des de finals de la baixa edat mitjana. La sala és una habitació àmplia, majoritàriament orientada a migdia i tocant a la

Sala d'una casa de l'Alt Berguedà

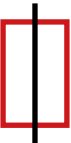

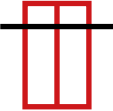

façana principal en què s'obren finestres amb festejadors, o bé a una galeria d'arcs afegida a la façana. A banda i banda de la sala s'obren cambres dormitori i la cuina.

Predomina la planta rectangular (30 cases a la plana agrícola i 37 a la zona de muntanya), i alguna amb planta quadrada (quatre a la plana i quatre a muntanya). En cases que es van construir o ampliar en època moderna, la planta és regular i marcada per les crugies, però també tenim exemples amb forma trapecial en adaptar-se als murs de tancament de l'estructura que no són regulars, cosa que passa en algunes cases d'origen medieval. Les sales més llargues amiden entre 18 i 19 m, i les més curtes, 5 m; d'amplada, la màxima és de 8 m i les més estretes, de 2,5 m. Això ens deixa veure que la sala és un dels espais més grans de la casa i ocupa una part important de la superfície del pis, entre el 20% i el 40%. L'orientació de la sala no respon a un ordre intencionat, tot i que predominen les situades nord-sud (38 cases) i est-oest (26), tenint en compte bàsicament la insolació i la il·luminació, amb les obertures majoritàriament al sud (el 74%).

Sales al cos lateral o central		
Situació de la sala	lateral	central
Baix B.	8	26
Alt B.	21	16
Total	29	42

L'estructura de l'espai ve donada per les dimensions i organització de la casa; a les cases de dos cossos la sala està situada a un lateral, és el tipus predominant a les cases de muntanya, mentre que a les cases de tres cossos la sala sempre es troba al mig, tipus predominant a la zona agrícola. És interessant també la situació de la sala respecte al carener de la teulada; quasi de forma generalitzada a les masies de Catalunya, la sala es troba al mateix eix que la porta, perpendicular o paral·lela a la façana principal. En el següent esquema veiem la relació de l'eix de la sala amb el carener de la teulada en els casos estudiats; es confirma que un 27,63% dels casos tenen el carener paral·lel a l'eix de la sala mentre un 31,57% tenen el carener perpendicular respecte a l'eix longitudinal de la sala, mantenint una ubicació centralitzada de l'espai dins el conjunt de la planta de la casa. Però trobem també altres cases en què la sala no es troba centrada respecte al carener, sigui paral·lel o perpendicular a aquesta, o bé està desplaçada a un lateral. Això

es produeix normalment a les masies de dos cossos, però també en alguna masia de tres cossos en què la proporció general de la planta i la ubicació del carener no permet la coincidència, i que són un 35,52% del total. També és remarcable que hi ha un important nombre de cases amb l'eix no coincident perpendicular (tipus 5) a les zones de muntanya, ja que hi ha més cases de dos cossos.

Tipus		Nombre de cases
Tipus 1 Eix paral·lel al carener		21
Tipus 2 Eix perpendicular al carener		24
Tipus 3 Eix desplaçat paral·lel		7
Tipus 4 Eix desplaçat perpendicular		3
Tipus 5 Eix no coincident paral·lel		11
Tipus 6 Eix no coincident perpendicular		6

Relació de l'eix de la sala i el carener de la teulada.

Aquesta observació ens permet afirmar que la ubicació centralitzada de la sala no seria intencionada en un principi, ni és herència d'estructures arquitectòniques anteriors (com el pati dels castells o l'atri de la vil·la romana), sinó que

simplement és fruit de l'evolució lògica d'una estructura ortogonal. El fet que es conservi un important nombre de cases de dues crugies amb la sala lateral i amb la sala compartida amb la cuina ajuda a refermar aquesta teoria. En algunes sales es pot observar que la cuina i el foc a terra tancats s'han afegit més tard i han creat un nou espai que aprofita un extrem de la sala, però en altres, la cuina es troba a un dels cossos laterals, i es manté així l'espai de la sala íntegre d'extrem a extrem, en un tipus de planta que es repeteix sobretot a la zona de plana agrícola. Sí que és evident que a les cases d'aquesta zona, amb unes característiques estructurals molt marcades, en què les galeries i eixides han configurat una estructura específica, la sala s'ha convertit a partir del segle XVII-XVIII (moment històric de les ampliacions), en un aparador, en un espai central en tots els sentits de la paraula.

L'**accés** a la sala es realitza a través d'una escala que puja des de la planta baixa, i que es troba pròxima a la porta principal, per tal d'optimitzar la connexió amb els pisos. L'escala queda independitzada de la planta baixa per una porta que delimita aquest espai al final de l'escala. De la sala surt l'escala que porta a les golfes i que generalment aprofita el mateix calaix de l'escala principal. L'escala sempre està situada en un dels laterals llargs i paral·lela a una de les parets que separa dos cossos. Com a fruit d'ampliacions fetes entre els segles XVIII i XIX, algunes cases tenen, a més de l'entrada la principal, una segona porta que dona directament a la sala i que es va obrir a la façana posterior, la de tramuntana. L'obertura d'aquesta segona porta va ser possible degut a la ubicació de les cases en un desnivell del terreny, i d'aquesta forma no és necessari passar pels espais de la planta baixa que generalment estan bruts i a vegades tenen animals.

Pel que fa als elements estructurals i els materials utilitzats, els murs de les sales són de paredat, ja que sempre es troba situada entre dues parets mestres i entre els tancaments de les façanes anterior i posterior. En els casos en què s'ha fet un tancament per separar la sala d'un nou espai que ha sorgit de la divisió d'aquesta, com el calaix de l'escala, l'envà és de rajol, de tàpia o de guix encofrat. A les zones del Baix Berguedà les parets d'encofrat solen ser de fang, mentre que a les zones de muntanya és més freqüent l'encofrat de guix. Pel que fa als revestiments, els murs de la sala no es deixen mai amb paredat vist, sinó que són arrebossats amb morter de calç, amb guix i generalment policromats a la calç. Algunes masies reformades als segles XVIII i XIX presenten policromia a les parets formant un sòcol i la resta d'alçada presenta decoració entre plafons delimitats amb sanefes, molt freqüent al Baix Berguedà. En canvi, a l'Alt Berguedà estan

pintades d'un sol color, hi predominen blaus, verds i ocres, generalment amb un sòcol inferior perimetral de diferent color i de més o menys alçada.

Els **paviments** de les sales que hem vist són de quatre tipus de materials: pedra, fusta, rajola i guix. El paviment de llosat de pedra és el que menys es conserva, tot i que havia sigut freqüent a les sales, però per motius de pes s'ha anat substituint per altres tipus més lleugers. Encara es manté en algunes cases, només a la zona del foc. Les lloses no són escairades, simplement aplanades per regularitzar la superfície superior, però sense crear un paviment continu de peces regulars. Aquest tipus de paviment es recolza sobre una estructura d'embigat junt que forma el sostre de la planta baixa, per tal de garantir la resistència.

El paviment de fusta és més corrent a les zones de muntanya, amb un empostissat de taulons de fusta de roure o de pi que es recolzen sobre un embigat. És un paviment que no està polit, no s'envernissava ni es pintava, només el pas del temps i ser rentat amb aigua l'ha anat brunyint i li ha donat una patina característica.

Els paviments ceràmics són els més freqüents al Baix Berguedà, formats per rajoles de diferents mides disposades en formes diverses. S'utilitza el cairó o rajola quadrada i la rectangular, que es pot disposar a trencajunt, espina de peix o modular en diferents combinacions. En els paviments de la sala podem observar les divisions fruit d'ampliacions, ja que s'han combinat paviments de diversa tipologia i materials. Són poques les sales amb paviment hidràulic, però en els casos que hem trobat es tracta de cases que van patir una important reforma a finals del segle XIX o inicis del XX, quan el paviment hidràulic es va posar de moda i era un signe de modernitat. El guix premat per a paviments de la sala el trobem a l'Alt Berguedà, on era freqüent utilitzar aquest material per a diversos elements constructius, des de paviments i sostres fins a murs.

Quant als **sostres**, l'estructura bàsica és amb cairats de fusta sobre els quals es recolza el paviment del pis superior. Els cairats es disposen de forma transversal entre els dos murs laterals de la crugia; en alguns casos hi ha un pilar o una columna al centre de l'espai per tal de poder cobrir més llum, amb jàsseres recolzades a banda i banda que ajuden al suport dels cairats. Els cairats acostumen a tenir les cares ben escairades i amb els angles visibles de la cara inferior decorats amb una motllura de mitja canya. Entre les bigues es disposa el material que cobreix i que a la vegada és la base del paviment del pis superior. Tenim sostres d'empostissat de fusta posat de forma perpendicular als cairats i simplement recolzat a sobre, o sobre llates formant un tramat (molt característic a l'Alt Ber-

guedà); també de cairons ceràmics, corbes o revoltos, alguns amb empremtes decoratives. A vegades la part inferior entre bigues, és a dir, el sostre, és cobert amb algun material: és molt freqüent el guix en plaques o en revoltos emmotllats i, més modern, el sostre encanyissat de guix. Destaquen alguns sostres de sales, sobretot de les zones de muntanya, amb diversos motius decoratius geomètrics en les plaques de guix emmotllat, alguns datats entre els segles XVI-XVII. El tipus d'acabat que tenen els sostres pot ser amb les corbes o el material entre bigues simplement emblanquinat i a vegades pintat; les bigues poden ser de fusta natural, tractades amb olis o policromades.

Les **obertures** interiors de la sala es limiten a les portes que donen a les cambres i una finestra a l'exterior. Les portes es troben distribuïdes generalment als laterals i alguna, a l'extrem nord. En les cases en què la sala és al centre normalment hi ha tres portes a un costat i dues o tres portes a l'altre, que donen a les cambres, cuina, foc o rebost, depenent de l'organització de la casa. En cases més petites únicament són dues a cada costat. En les cases que tenen la sala situada a una crugia lateral, les portes s'obren en un únic costat de la sala. Les portes de la sala són els elements més remarcables, constitueixen l'únic element decoratiu de la casa juntament amb les llindes exteriors d'algunes finestres. Trobem diferència entre les cases de la zona agrícola de la plana i les de la muntanya, ja que a les cases de la plana és més freqüent trobar llindes de pedra amb dates, inscripcions, decoracions solars, florals o motius religiosos, així com amb els muntants decorats amb algun tipus de talla o motllura, mentre que a les cases de muntanya les llindes i muntants de les portes generalment són de fusta i no presenten decoració. Les llindes decorades ens recorden dates importants a la casa, un naixement, una defunció, el moment en què es va obrir la porta i es va fer un afegit a la casa, i aquests moments importants en la família queden expressats en l'espai més important de la casa, la sala, ja que és l'espai de pas obligat i de més visibilitat.

A més de les portes també hi ha una obertura a l'exterior, una finestra que acostuma a ser la més destacable de la casa, sigui perquè exteriorment està decorada, sigui perquè és la finestra de dimensions més grans o perquè es troba situada en una posició centrada a la façana. Aquesta finestra de la sala per la cara interior té un o dos festejadors, i a vegades s'ha convertit en un balcó cercant més entrada de llum. En algunes cases s'ha afegit tardanament una eixida de galeries a la façana sud. Com veurem a l'apartat corresponent, hi ha de dos tipus, les eixides amb galeries integrades dins la façana i les eixides afegides sobre la

línia de façana tipus balcó. Les primeres són més freqüents i característiques de les zones agrícoles i les altres de les zones d'alta muntanya, tot i que en trobem els dos tipus a tot el territori.

Els **elements decoratius** són mínims, amb espais molt pràctics i utilitaris. Com hem vist, les úniques decoracions són les que es presenten a les llindes i els muntants motllurats, no trobem portes d'arc o amb decoracions renaixentistes o barroques que sí que són presents en altres zones de Catalunya. Els elements que realment posen el punt ornamental a la sala són els elements immobles i mobles que es troben en aquest espai.

Elements immobles

A partir del segle XVII la documentació històrica reflecteix que la sala ja era l'espai principal on quasi sempre es troba l'aigüera amb l'escudeller que guardava la vaixel·la bona, caixes de núvia, la taula amb els seus bancs, el rellotge, la capella amb una imatge i canelobres, un armari per guardar el pa o la roba de casa, rentamans, i en alguns casos l'armari dels fogons i/o el foc a terra (si comparteix espai amb la cuina). Aquests elements es repeteixen a les cases amb poques variacions i tenen un simbolisme especial en el conjunt. A les zones de muntanya l'espai és més auster que a les zones agrícoles de la plana, probablement perquè la importància de la casa es reflectia més en la quantitat d'estables i de bestiar que no pas en la demostració de riquesa econòmica reflectida en el mobiliari intern i decoració de la sala.

Elements que es troben a les sales, de les 76 cases estudiades amb detall

Elements a la sala	Cases Baix B.	Cases Alt B.	Total
Llindes amb data	24 (XVI a XIX)	2	26
Llindes amb decoracions	7	2	9
Aigüera escudeller	15	14	29
Pica de mans	7	3	10
Capella	16	7	23
Rellotge	8	3	11
Armari encastat	14	9	23
Armari raconer	3	3	6

Elements a la sala	Cases Baix B.	Cases Alt B.	Total
Armari de fogons	1	7	8
Teiera	2	1	3
Foc a terra	1	17	18
Forn		2	2
Festejadors a finestra	24	6	30

La capella. És un dels elements més importants, que ocupa un lloc d'honor a la sala. Element protector de la llar lligat amb la tradició catòlica, davant la qual es reunia la família a resar el rosari i que es manté a les cases durant tota la seva història. Els objectes protectors dins les masies eren molt freqüents, trobem diferents elements de devoció als quals s'acollien els pagesos per obtenir bones collites i per a la protecció de la família: amulets d'origen vegetal o animal que es posaven a la porta, símbols cristians gravats a les llindes, l'espantabruixes a la teulada... diferents ritus religiosos o supersticiosos que es practicaven a casa (resar el rosari, el salpàs, beneir el pa fent una creu abans de tallar, pràctiques per allunyar les tempestes...), la presència d'objectes religiosos (imatges de devoció popular, crucifixos als dormitoris, capelletes itinerants, goigs emmarcats o clavats a les portes de les habitacions, escapularis, recipients per a aigua beneïda, capelletes i escaparates per guardar les imatges), entre d'altres.

Algunes cases importants disposaven d'una capella o petita església independent que mantenia culte i en què es feien els oficis per als actes religiosos familiars; altres destinaven una habitació de la casa a oratori privat, a vegades relacionat amb la presència d'un capellà que vivia a la casa; però la gran majoria únicament tenien una capelleta a la sala que generalment estava dedicada a l'advocació de la Mare de Déu del Roser, una devoció popular que va tenir un gran impuls a partir de finals del segle XVI i marcada per la creació de confraries entre el 1570 i el 1620 regides pel rector de la parròquia i comandades pels priors i prioeres, una parella de casats i una altra de solters que es renovaven cada any. Amb la creació de les confraries es van crear capelles i altars del Roser a quasi totes les esglésies i la Verge del Roser es va prendre també com a la protectora de la família, motiu que va provocar que s'obrissin capelles a les sales de les masies; tradicionalment s'invocava: «Verge Santa del Roser, feu que en aquesta casa no hi hagi ni poc ni massa, però sí el just per viure bé», que encara moltes dones de

les masies recorden i repeteixen. A banda de la del Roser, també hi trobem altres advocacions, com els Sants Metges o la Mare de Déu dels Dolors.

La capella es troba ubicada a una de les parets llargues de la sala, generalment a la de ponent, encastada al mur i una mica elevada per deixar palesa la seva importància i la presidència de l'espai. N'hi ha de diferents tipus però totes responen a la mateixa estructura: una fornícula rectangular tancada amb arc de mig punt superior i que descansa sobre un ampit motllurat, tanquen dues portes de fusta; en algunes l'arc és simple

Capella a una sala del Baix Berguedà.

i en altres forma un absis dins la fornícula. L'interior generalment està policromat, en alguns casos de manera senzilla d'un sol color, en altres imitant el cel blau amb estels daurats o grocs, algunes amb diferents motius policromats. A la zona de la plana agrícola les capelles són profuses, molt decorades, mentre a la zona de muntanya generalment tenen una estructura més senzilla, més petites i decorades amb un color.

La diferenciació bàsica la trobem en la decoració exterior del perímetre extern de la boca i les portes. Hem vist capelles amb un marc de fusta tallat i les portes fent joc amb el conjunt; d'altres amb un frontó de guix situat a la part superior i un ampit a la part inferior que en ressalta la importància, tot policromat amb garlandes de flors i les imatges de sants a cada fulla interna de les portes. Les més senzilles tenen únicament les portes formades per plafons emmarcats i motllures. L'estil artístic d'aquestes capelles respon a un barroc rural pel que fa a les més antigues, ja que no n'hi ha d'anteriors a finals del XVII, coincidint amb l'època d'auge de l'agricultura i d'aquestes cases, com per exemple la capella de la casa Torrabadella de Montmajor que porta la data 1728 a les portes.

El rellotge. Marca el ritme de la vida a la casa, un element important a la sala. Pot estar encastat a la paret o bé formant un moble exempt. L'aparició d'aquest element està relacionada amb l'auge econòmic de la masia, sobretot amb les ampliacions dels segles XVIII i XIX, quan es va introduir aquesta maquinària i van proliferar artesans a diferents llocs de Catalunya, entre d'altres Gironella i Moià (Farré, 1990). Les masoveries i cases petites no disposen de capelles o rellotges, que són exclusius de les cases importants i grans, tant a la plana com a muntanya.

Els rellotges encastats formen una fornícula al mur tancada amb dues portes: la superior, més petita, destinada a albergar l'esfera; i la inferior, on pengen els pènduls. La forma pot ser rectilínia, o bé amb la caixa del rellotge més ampla, o en forma trapezial. També trobem rellotges mobles, el tipus més freqüent és el de caixa de senyoreta, quan el moble és inflat per la part del mig; el de caixa de violí, quan és inflat a la part inferior; menys freqüents són els de caixa de cistella, quan és més ampla la gàbia del quadrant superior; i la caixa de funda dreta, quan el buc del moble és rectilini.

L'aigüera amb escudeller. La trobem a sala, tot i que en alguns casos puntuals està a la cuina, però, mentre a la cuina és un element pràctic que té la finalitat bàsica de rentar la vaixela, a la sala aconsegueix també la funció d'expositor de la vaixela, de presentació del nivell econòmic de la família mostrant el millor parament de taula fins que els mobles aparadors o armaris agafen aquesta funció a finals del segle XVIII.

Des de finals del segle XIV tenim notícia documental d'aigüeres a les cuines, com la *ayguaderiam lapidis* de Pere de Coromines de Berga,⁶⁹ però també a la sala, com la de Pere Duran el 1383.⁷⁰ El més freqüent és trobar-les a la sala a partir del segle XVII, sempre amb plats i altres recipients de vidre i de terrissa. A vegades s'esmenta l'aigüera, i d'altres només l'escudeller,⁷¹ tot i que és el mateix element.

⁶⁹ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines (APB, llibre notarial 341, f. 142v). A Santandreu, D. (2006).

⁷⁰ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁷¹ 1695. Inventari de la casa Salvans de Sagàs (APB). 1774, Inventari de la casa Pou de Sagàs (APB): «A l'aigüera de dita sala una sort de 26 porrons de vidre, entre grans i petits, 2 brocals de vidre, 1 tassa de broc, 5 ampolles petites, 3 carabasses i 3 garrafes de vidre, 25 gots de cristall, 15 tasses de vidre».

Responen a una forma quasi invariable, ja que totes es troben dins una fornícula practicada al mur que conté una pica de pedra i prestatges, les diferències estan en el tipus de llinda, la quantitat de prestatges i la forma de l'aigüera. Les trobem a una paret exterior per facilitar la sortida de l'aigua, i la fornícula està composta de dos muntants laterals coberta amb llinda o arc, la llinda de pedra o de fusta i els arcs de dovelles de pedra formant un arc de mig punt, rebaixat o de descàrrega. La pica està tallada en un bloc de pedra, algunes de simples i d'altres amb lleixes a banda i banda; la cavitat de la pica és lleugerament inclinada cap al mur, on hi ha el desguàs format per un forat i una llosa de pedra plana o una teula que travessa el mur cap a l'exterior, i en algunes s'ha adaptat un tub de plom o de goma, o una canya, per donar sortida a l'aigua.

L'escudeller està format per diverses lleixes que recolzen en encaixos practicats als muntants laterals, a vegades un plater format per dos travessers de fusta amb incisions a la part interna per encaixar els plats. En alguns casos els prestatges tenen una decoració ondulada vogida a la part frontal de la fusta, o bé les mestresses de casa els protegien folrant amb paper de diari i decoraven amb puntes o amb robes com a mesura d'higiene. Algunes aigüeres tenen la paret de darrere de l'escudeller folrada amb rajoles ceràmiques, d'altres, una cortina davant que permet tancar el conjunt quan no s'utilitza, ja que cap dels escudellers tenen portes de fusta.

Troblem diferències entre zones geogràfiques, ja que generalment l'aigüera amb escudeller és més freqüent a les zones agrícoles, mentre que a la muntanya l'escudeller es troba a part i a la cuina, mentre l'aigüera es redueix a una pica independent. També hi ha alguna diferència entre els escudellers d'aigüeres a la cuina i els de la sala, ja que els del darrer espai tenen algun element decoratiu.

Aigüera amb escudeller a la cuina

Hem vist que en un 40,30% de les cases documentades l'aigüera escudeller es troba a la sala, i en un 14,9% es troba a la cuina, així es confirma que és un element més corrent a les sales que a les cuines. Tots aquests elements denoten continuïtat en l'ús, tot i la instal·lació de cuines modernes a les cases en els darrers temps; crida l'atenció com l'adaptació i la incorporació d'aigua corrent a les cases ha transformat molt lleugerament un element que quasi no ha sofert variacions en molts segles d'utilització.

La pica rentamans. És un element freqüent a algunes cases en què la sala adquireix la funció d'espai important, sobretot a partir del segle XVII-XVIII. S'utilitzaven per rentar-se les mans abans de dinar a la sala; cal recordar que l'aigüera escudeller i la pica rentamans eren els únics punts d'aigua a les cases fins que es van començar a popularitzar els rentamans portàtils a finals del segle XIX.

Generalment es troben properes a l'aigüera, dins d'una fornícula practicada al mur i tenen una pica de pedra on cau l'aigua del dipòsit situat per sobre a través d'una aixeta. El dipòsit s'omple amb aigua per la part superior, amb més o menys capacitat segons les dimensions, alguns ubicats darrere el mur i d'altres formats per una gerra de ceràmica encastada a la paret. Algunes piques són molt simples i d'altres molt decoratives, algunes de pedra tallada o de marbre, semi-circular, rectangular o encastada, fins i tot tallades amb motius decoratius a la cara externa. Totes tenen un forat a la base per buidar per la part inferior a una galleda o bé a través d'un desguàs que dona a l'exterior per un forat practicat al mur; actualment algunes s'han connectat a la xarxa de desguàs. Entre les que tenen el dipòsit encastat al mur, destaca un exemple al Baix Berguedà amb la paret decorada amb rajoles dels oficis dels segles XVII-XVIII.

Foc a terra. És un dels elements que crida més l'atenció a les sales, degut al fet que és poc freqüent en aquest espai. Trobem focs a terra a sales que han patit modificacions de manera que s'han obert a l'espai que contenia el foc i l'han incorporat a l'espai de la sala. També a aquelles sales de les zones de muntanya en què és normal que la sala i la cuina comparteixin el mateix espai. El veurem més endavant, a un apartat específic.

La teiera. La teiera estava situada a un racó de la sala amb la funció d'il·luminar l'espai, també les trobem a l'interior de les campanes del foc, formada per una llosa horitzontal encastada al mur que forma un prestatge. Altres eren una simple

reixa de ferro lleugerament corbada que s'encastava al mur o dins la campana, o una planxa de ferro subjecta per quatre filferros que s'uneixen en una anella per penjar del sostre. Tot i que els sistemes d'il·luminació han canviat radicalment, encara podem veure que algunes cases conserven les teieres de cadena o de peu, els gresols, cresols o llumeneres d'oli, de carbur o de petroli, i els canelobres i palmatories. A les teieres es conservaven les teies d'abet o de pi, utilitzades com a sistema habitual per encendre foc.

«Per la llum ho fèiem amb llum de *carburo*, o si no amb un setrill d'oli a una espelma. Al setrill hi posàvem oli i com una veta i allò anava fent llum.» (Ramona Guitart. La Nou. Nascuda el 1941. Entrevistada el 2017)

Armaris encastats. També podem trobar armaris encastats, un o dos, que ocupen una cavitat que aprofita l'amplada dels murs, i segueixen la mateixa estructura que els armaris dels fogons que veurem a les cuines, amb una o dues portes de fusta encaixades a un bastiment i a l'interior hi ha diverses lleixes de fusta. També hi ha armaris vitrina raconers, o bé aparadors exempts en què es guarda la vaixela bona a la vista de tothom, fent la mateixa funció que els escudellers de les aigüeres.

Ventall de taula. És un aparell de fusta col·locat a sobre de la taula, subjecte entre dues bigues del sostre i amb una pala o drap a un extrem, que es mou per mitjà d'una corda i serveix per esquivar les mosques. És un element que quasi ha desaparegut i que en molts casos es construïa per la necessitat puntual.

Elements mobles

En aquests espais, a més de bancs i taules, s'apleguen gran quantitat d'objectes, principalment de parament de taula i candelers. El mobiliari és molt específic i hem pogut comprovar com, tant en les cases que estan en ús com a les que es troben abandonades, els mobles que formen part d'aquest espai també es repeteixen seguint unes pautes quasi iguals que també apareixen en la documentació consultada des de l'edat mitjana fins a inicis del segle xx a tot el territori. Aquí es tenen els millors mobles de la casa, ja que la sala fa les funcions d'espai de rebre i és com un expositor de la família i la seva condició social. Trobem aquí les calaixeres, escriptoris, caixes de núvia, a més de la llarga taula de noguer o roure i els bancs al centre de l'espai. Amb el temps i la necessitat les cadires han

anat ocupant racons per fer servei quan convingui, així com taules auxiliars, escambells, bancs i balancins. Caixes i armaris situats al perímetre, on es guardava l'aixovar i els llibres o documents familiars, sempre tancats amb pany i clau. També altres tipus de complements, quadres i fotografies com a memorial dels avantpassats.

A les sales de muntanya no trobem mobiliari tan abundant ni de tan bona qualitat com a les cases de pagès de les zones agrícoles, en què es concentraven els millors mobles. En aquestes sales pràcticament només trobem la taula principal i els bancs, així com algun moble puntual, però no acostuma a haver-hi calaixeres ni caixes de núvia.

Evolució històrica

Al segle x ja hi havia a Catalunya un tipus de casa forta residencial de planta quadrada que coneixem com a «sala», que podia estar acompanyada d'una torre defensiva. Aquesta sala tenia funcions residencials, però també protocol·làries i d'emmagatzematge dels fruits dels impostos, diferenciada dels castells que es construïen amb funcions defensives. El substantiu *sala* és manté en els noms d'algunes masies de la zona (La Saleta de Vilandeny a Montmajor, La Sala de Biure a Sagàs, La Sala de Vilada), en cases que encara tenen l'estructura d'una antiga domus o casa forta, fet que deixa palesa aquesta relació de la denominació amb un tipus d'edifici molt específic.

A la documentació històrica l'espai anomenat *sala* no apareix fins a finals del segle xiv i en alguns casos el trobem relacionat amb el menjador. Abans del segle xiv s'anomena *aula* l'espai on es troben elements del foc, atuells de cuina, la taula i altres objectes diversos que són característics de la sala; i s'anomena *comestorio* o *menyador* l'espai que s'utilitza per menjar.⁷² A partir del segle xv la sala ja apareix com a espai independent de la cuina i amb aquesta denominació, és freqüent al segle xvi. Generalment es descriu aquest espai abans o després de la cuina, és a dir, amb relació directa amb aquesta. A la cuina hi ha els elements necessaris per cuinar i menjar, mentre que a l'espai de la sala hi ha taula, bancs, la pastera, l'aigüera i altres objectes, però generalment no hi ha elements relacionats amb l'acció de coure aliments.

⁷² En un document de Berga de 1441 apareix relacionat el menjador amb la sala com el mateix espai: «la sala o menyador» (1441a. inventari dels béns de Pere de Miquels. APB, llibre notarial 251, f. 37r).

És difícil establir la cronologia de les sales de les cases estudiades, ja que en pocs casos disposem d'elements amb datació, a excepció de les llindes i altres elements puntuals. Les llindes de les sales oscil·len entre 1682 la més antiga, i 1800, i són majoritàries les dates del segle XVIII, sobretot al Baix Berguedà. Amb això deduïm que la majoria de sales es van configurar arquitectònicament en aquest ventall cronològic, o bé que en aquesta època es van fer les ampliacions afegint un nou cos en què es van obrir noves portes. No dubtem que la motivació d'esculpir dates a les llindes podia ser una moda, així com que elements més antics possiblement es van substituir per altres de més nous. D'altra banda, els elements decoratius ens faciliten també una aproximació cronològica, per exemple els muntants motllurats d'algunes cases del Baix Berguedà o els motius decoratius de les llindes, que ens porten a diferents períodes que es mouen entre el final del gòtic (XIV-XV) i el renaixement i barroc (XVI-XVII). Degut a l'habitatge continuat de moltes cases es fa difícil documentar les modificacions que s'han produït en els elements més antics, i si aquests s'han conservat i s'han adaptat, ja que la senzillesa arquitectònica de les masies de la comarca dificulta establir una cronologia precisa.

A partir dels documents també podem saber els elements que hi havia en aquest espai a diferents èpoques, no només mobles, sinó també elements immobles, com les aigüeres, els escudellers, les capelles o els armaris encastats a la paret. L'aigüera apareix des del segle XIV: *unam aiguaderiam* el 1383,⁷³ i l'escudeller el 1695⁷⁴ a una casa de Sagàs: «escudeller amb plats, escudelles i olles».

També la capella, com la que el 1774⁷⁵ hi havia a la casa Pou de Sagàs: «Una capella a la paret amb ses portes amb una imatge de Nostra Senyora del Roser i tres canelobres petits de llautó». A la mateixa casa hi havia un «rellotge de ferro amb sa caixa de pi», i l'any 1819⁷⁶ un rellotge amb pilons de ferro, campana i caixa de fusta.

A més d'aquests elements hi havia diferent mobiliari, el més important i present a totes les sales és la taula i els bancs. Generalment hi ha una taula gran

⁷³ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁷⁴ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vídua d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB)

⁷⁵ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

⁷⁶ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB)

petjada, dos bancs amb la taula, algun arquibanc, escó, cadires i escambells que apareixen a documentació des del segle XIV, així com algun aparador, escriptori, arques i caixes per guardar roba o documents i calaixeres. També podíem trobar la pastera, objectes diversos per il·luminar, cuinar, parament de taula, roba, documents, armes, atuells per treballar la llana...

La cuina

La cuina és l'espai de la casa on es prepara el menjar de la família, acció que comporta el tractament dels productes i la cocció, també el procés de menjar i el de rentar els atuells. Es poden desenvolupar altres tasques que no estan relacionades amb el menjar, però sí amb les persones que utilitzen l'espai, com cosir, filar, teixir, pastar, dormir... segons es desprèn de la documentació històrica i dels elements que s'hi troben, ja que és un dels espais en què es viu més de la casa, en què es relaciona tot el grup en compartir una mateixa activitat com són els àpats. La cuina també és l'espai del foc, què a més de servir per coure aliments, té un poder de convocatòria en reunir les persones en recerca d'escalfor, així com també ha sigut l'espai de la dona i dels nens petits, on la dona ha desenvolupat una de les tasques més importants a les masies: donar de menjar al grup. Per això, la cuina és un dels espais més importants de la casa, el més utilitzat, que s'ha anat transformant i adaptant a les necessitats de cada moment històric: així, trobem cuines de diferents tipus, amb diferents sistemes de cocció i de tractament dels aliments, però totes amb la mateixa essència. Recordem que la paraula *cuina* tant s'aplica a l'espai on es porta a terme la cocció dels aliments com a l'objecte que serveix per coure (els fogons, el foc).

La cuina quasi sempre està al primer pis, en un dels cossos laterals i més freqüentment a l'angle nord-oest de la casa (un 57,8%), però també n'hi ha d'ubicades al sud-est (26,3%). En algun cas molt puntual està a la planta baixa. Del conjunt de cases estudiades 70 tenen la cuina al pis, sis a la planta baixa, i hi ha onze cases que tenen més d'una cuina,⁷⁷ bé perquè hi ha diferents habitatges (amos i masovers), o bé perquè hi ha una cuina a la planta baixa i una altra al pis, amb funcionalitats diferents.

⁷⁷ Les dades del recompte es prenen en funció de les 76 cases que ens han donat dades complertes.

Cuina de fogons de ferro i pica de pedra

A les cases documentades hem vist dos tipus bàsics d'espai cuina: les que configuren un espai per si mateixes i les que formen part de la sala amb la qual comparteixen espai. Les que ocupen un espai independent són freqüents a les cases de les zones agrícoles del sud, mentre que la cuina que comparteix espai amb la sala és el tipus més característic de les cases de muntanya. Malgrat aquest fet observable actualment, a algunes cases de la plana encara resten elements a la sala que ens deixen constància que en algun moment històric les activitats de cuina s'havien fet en un espai únic compartit amb la sala.

La cuina és l'espai del foc, element imprescindible per cuinar fins ben avançat el segle xx. Per això també podem diferenciar entre les cuines que tenen el foc a terra dins el mateix espai i les que el tenen separat a un espai destinat únicament al foc. En aquest cas la cuina forma dos espais, en un hi ha la cuina i a l'altre el foc tancat entre envans, amb els bancs escons arrambats a les parets i entorn el foc. Ramon Violant va observar durant la seva recerca al Pirineu, abans dels anys 1950 (Violant, 1981), que el tipus de cuina més freqüent a les comarques orientals de Catalunya era la que formava una sola peça juntament amb el menjador, mentre

que a les comarques meridionals i occidentals el tipus més comú de cuina i foc era el que estava separat del menjador, és a dir, amb el foc tancat entre envans, formant una habitació d'uns 3m², el tipus que trobem amb més freqüència a la zona agrícola del sud del Berguedà. També algunes cuines tenen el forn, fonamentalment a les cases de muntanya, mentre que a la plana és més habitual que el forn estigui a un espai independent de la planta baixa.

Descripció formal i estructural

Són espais de planta rectangular o quadrangular, a vegades lleugerament irregular, ja que s'adapta a la estructura de l'edifici. L'estructura en planta no sembla seguir un patró comú, ja que a cada casa s'ha ubicat al lloc que millor s'ha adaptat a les necessitats dels habitants, en molts casos ha evolucionat i s'ha transformat, però en d'altres s'ha conservat quasi sense modificacions.

Les obertures es limiten a la porta d'entrada i a una finestra, que en alguns casos és petita, però en d'altres s'ha convertit en balcó. Les finestres i portes no presenten elements decoratius. Té relació directa amb la sala, ja que s'hi accedeix a través d'aquesta, i manté una relació de proximitat amb l'espai que conté el foc tancat, un al costat de l'altre ja que els dos espais formen un conjunt inseparable. A vegades pot tenir al costat altres espais relacionats amb l'activitat, com el rebost i en casos puntuals el menjador. Ja hem vist que el rebost, el pastador i el forn generalment es troben a la planta baixa i no al pis, tot i ser espais relacionats amb el menjar.

Quant als elements estructurals i materials, segueixen les característiques generals de tota la casa. Els murs que donen a l'exterior acostumen a ser bastits en paredat i arrebossats amb morter de calç, mentre que els interiors poden ser de paredat, tàpia encofrada entre muntants de fusta o de rajols. El tractament de revestiment de les superfícies més freqüent és l'arrebossat amb calç i/o guix, a vegades amb una capa de pintura a la calç. En cuines que s'han modificat al segle xx, s'ha introduït la paret folrada de rajoles de ceràmica vidrada a les zones d'aigua, superposades als murs antics. Els paviments poden ser de llosat de pedra, de rajoles ceràmiques (el més freqüent) o empostissat de fusta (el menys freqüent) amb la zona destinada a la llar de foc pavimentada amb llosat de pedra o ceràmic. Els sostres són similars a la resta de la casa, generalment de cairats de fusta sobre els quals es recolza el paviment del pis superior, o bé de fusta, corbes o rajol; entre biga i biga queda el material ceràmic vist i a vegades es cobreix amb revoltó de guix emmotllat. No hi ha elements decoratius, ja que es tracta d'un

espai funcional de treball i el valor bàsic és la seva funció, no la demostració de la situació social de la família a través de la decoració. Les mestresses de casa introdueixen la seva aportació en els draps i elements tèxtils que utilitzen per tapar objectes dins els armaris o per decorar les posts amb un farbalà.

Aquest no és un dels espais més grans de la casa, amb dimensions que oscil·len entre 3,5 i 6 m² les més petites, i entre 23 i 95 m² les més grans, ocupant entre el 10 i el 40% de la superfície total de la planta. Les cuines que comparteixen espai amb la sala tenen dimensions més grans, i si el foc es troba en un espai a part són de dimensions reduïdes.

Elements immobles

Els elements que trobem a les cuines són: el foc a terra i els complements que l'acompanyen, com l'escó, els cremalls i ferros del foc...; els fogons, que poden estar dins un armari, sobre una superfície, o cuina econòmica; la pica aigüera o l'aigüera escudeller; la taula, bancs o cadires, algun armari encastat o armari rebost, i el bugader de cendra.

Cal assenyalar que els armaris dels fogons i les aigüeres escudeller les trobem tant a la cuina com a la sala; el foc a terra, pel seu interès, el tractarem com un apartat específic. La ubicació del elements dins la cuina no és arbitrària, està condicionada pels murs de tancament i per les necessitats de cada element, ja que l'armari dels fogons i l'aigüera escudeller necessiten murs gruixuts per ser encastats, l'aigüera i la pica sempre han d'estar al mur exterior per desaiugar, i el foc a terra ha d'estar recolzat en una paret interior per facilitar la sortida de fums.

Els fogons per cuinar

Els fogons serveixen per coure i mantenir calent el menjar amb les brases que s'aprofiten del foc, i més modernament amb carbó. Podem dir que cada casa tenia els seus fogons i el seu foc, és a dir, que si en una casa hi havia més d'un habitatge, també hi trobem més de un foc i fogons; generalment a la cuina (47 cases), però també a la sala (13 cases). A les masies, fins a les cuines de gas, hi ha hagut quatre tipus d'estructures per cuinar: el foc a terra, l'armari dels fogons, la cuina de fogons i la cuina econòmica. En el segon i tercer tipus, els fogons poden ser de pedra, de ferro o de ceràmica refractària, uns els trobem tancats dins un armari i els altres situats sobre una superfície d'obra. Els fogons de pedra són de cro-

Armari dels fogons

nologia més antiga que els altres dos, que componen una estructura constructiva més moderna i que són anteriors a les cuines econòmiques. Seguidament analitzem cada un d'aquests tipus.

Armari dels fogons. Trobem els fogons dins d'un armari que a la zona s'anomena *armari de fer lleixiu* o *armari dels fogons*. De les cases estudiades hem vist 19 armaris dels fogons ubicats a la sala i 23 a la cuina.

L'estructura consisteix en un armari encastat a una paret mestra aprofitant el gruix del mur i amb dos compartiments diferenciats, un d'inferior i un de superior. El compartiment superior

queda tancat per una o dues portes de fusta i a l'interior hi ha els fogons i algun prestatge; el compartiment inferior o cendrera generalment és obert o delimitat per una paret de poca alçada per formar un contenidor per les cendres, a vegades el tancament superior és semicircular. Entre els dos compartiments trobem una lleixa de pedra o estructura d'obra horitzontal en què estan tallats o encastats els fogons, segons siguin de pedra o de ferro, entre un i tres.

Les portes que tanquen aquest armari (generalment dues, tot i que trobem algun exemple amb una) permeten la ventilació de l'interior mitjançant un element decoratiu vogit o calat al centre del pany de cada porta, en forma de roses, estrelles, aspes de factura senzilla, o bé tot el pany és una gelosia de fusta. Les portes se subjecten amb frontisses a un bastiment de fusta encaixat a l'obertura. Les característiques de les portes de fusta de l'armari són similars a la d'altres armaris encastats, es repeteixen els tipus de frontisses i tancaments, així com les fustes utilitzades. L'interior de l'armari acostuma a estar arrebossat amb morter de calç, tot i que la majoria estan ennegrits pel fum.

«Es feia amb carbó que es treia del foc a terra, i que fa brasa i no foc, el millor és el d'alzina o roure, però no el de pollancre perquè no té resistència. No s'ha de mullar per apagar, es tapa amb una tapa i s'ofega i s'apaga. El fogons eren per escalfar i per fer menjar a foc lent, com un estofat. Es feia amb cassoles de ferro colat perquè mantenien l'escalfor.» (Maria Tort Guitart de ca l'Andreuet de Sorribes. Gósol. Nascuda el 1929. Entrevistada l'any 2009).

Els fogons de pedra estan tallats en una pedra de forma paral·lelepípedica amb una alçada d'entre 15 i 25 cm, generalment són de pedra sorrenca. La boca és tallada en forma circular o quadrangular, amb tres o quatre merlets sobre la perifèria del forat, per tal de recolzar les olles. La cavitat del fogó podia tenir tot el fons foradat, al fons del qual es recolzava una reixa sobre la qual es posaven les brases o el carbonet (procedent del foc a terra, així no feia fum), de manera que les cendres queien a la cendrera i es facilitava el tir. El tipus més antic consisteix en un forat circular practicat en una llosa de pedra amb l'extrem de davant de cada forat obert en forma cònica per facilitar la ventilació del foc.

Un altre tipus de fogons de pedra incorporen sota la pedra una estructura que configura tantes fornícules com fogons, situades a la cara frontal i coincidint amb la cavitat del fogó, d'aquesta manera es podia buidar la cendra més fàcilment a mida que es consumien les brases. És un tipus d'estructura que mostra una evolució respecte als que no tenen aquestes cendres i que pràcticament no tenien tir.

Cuina de fogons. La cuina de fogons no utilitza un armari, sinó que es troba sobre una estructura d'obra arrambada a la paret, generalment de maó, formada per dos murs laterals que suporten una superfície horitzontal que sol ser de rajols ceràmics, sobre la qual s'encasten els fogons de ferro colat dins una cavitat de forma quadrada que resta comunicada amb les fornícules de ventilació de cada fogó obertes a la cara frontal. Les fornícules podien estar tancades amb una portella de ferro colat. A sota del conjunt hi ha el compartiment per les cendres, que forma una o dues fornícules amb l'obertura en forma d'arc rebaixat per la part superior i tancada amb un muret de poca alçada per la part inferior. A vegades la cendrera es tancava amb dues portes de fusta.

Cada fogó de ferro està format per un recipient de forma cúbica obert per la part superior i amb una reixa a la base, la boca presenta una vora que sobresurt i que permet encastar-ho sobre la superfície de la cuina. També podien ser de ceràmica refractària subjecta amb cèrcols de ferro i amb graella de ferro. Hem vist cuines amb dos fogons, però també fins a quatre en la mateixa estructura.

Aquest tipus de cuina és més moderna que els armaris dels fogons, i permetia cuinar amb llenya i carbó, disposant el material combustible dins la fornícula de ventilació a sota del fogó. Generalment no presenten campana de fums, i les trobem ubicades a prop d'una finestra o de la xemeneia de la llar de foc. En alguns casos, la paret que queda darrere i per sobre de la cuina està folrada amb rajoles ceràmiques, però suposem que és un recurs que s'ha fet en rehabilitacions posteriors per facilitar la feina i la neteja del conjunt, i moltes vegades estan al costat d'una pica que aprofita una estructura similar.

Cuina econòmica. La cuina econòmica és un invent britànic. El 1630 John Sibthorpe va realitzar un tipus de cuina de fogons però en una estructura metàl·lica que suposava una economia de combustible ja que utilitzava carbó, d'aquí el nom. Més tard, el 1802, George Bodley va patentar una cuina de ferro forjat amb xemeneia i que seria el primer tipus de cuina econòmica que es va difondre amb la industrialització. A Espanya es van popularitzar les cuines de ferro colat esmaltades en negre i decorades amb llautó, i unes altres de xapa blanca i més barates conegudes com a «cuines blanques».

Aquest tipus de cuina té dos compartiments, un per posar el combustible (braser), i un d'inferior on cauen les cendres (cendrer), tot tancat amb dues portelles per facilitar la ignició i el tiratge. Aquest tipus de cuina va evolucionar en uns models que incorporaven un serpentí per escalfar aigua, i l'aigua es transmetia als radiadors per escalfar la casa. Una variant és l'anomenada *poêle, poela* o *puela*, de ferro colat que es va popularitzar a França i que va arribar a la zona nord del Pirineu a principis del segle xx; l'hem vist a cases de Gósol i Saldes. És una cuina econòmica circular i baixa, amb xemeneia de sortida de fums, amb fogons d'anelles a la superfície, forn i cendrera a la part inferior. Té la peculiaritat que la superfície té un moviment giratori que permet posar l'olla sobre la part que hi hagi més foc sense haver de tocar el recipient. Ramon Violant el 1950 les havia vist al Pallars i va comentar que «con el tiempo, muy lejano aún, esta especie de cocinas, justamente con los fogones elevados para cocinar con carbón, acabarán con el tradicional hogar doméstico que venimos estudiando» (Violant, 1981: 205). No li faltava raó, tot i que la substitució va venir de la mà d'un altre combustible fòssil, el gas. Les cuines econòmiques i les *poêles* van substituir en algunes cases els armaris i cuines de fogons.

«Les dones fèiem el dinar, netejàvem la casa, cosíem, brodàvem, estàvem molt a casa. A la tarda portàvem la beguda, el berenar, als treballadors del camp. Teníem el

foc a terra, l'olla, els clamalls... Hi havia uns clamalls bastant adornats, després els van treure. Hi havia una cuina econòmica... quina calor feia... perquè s'escalfava molt, però era un *adelanto* en aquella època.» (Conxita Casals. Malanyeu. Nascuda el 1921. Entrevistada el 2017)

«Tota la setmana un plat d'escudella, i al vespre patata xafada o mongeta i un tros de cansalada petit que era per amanir una mica aquella cosa, a casa meva que no anàvem gaire bé [riu]». «Pollastres, es menjaven per Nadal, la festa major, per Sant Josep i per Pasqua, era el plat preferit dels rics. I els pobres en menjàvem poc.» (Lola Marginet. Guardiola de Berguedà. 89 anys quan va ser entrevistada l'any 2013)

L'aigüera

L'obtenció d'aigua a les masies no era una tasca fàcil, obligava els estadants a passar moltes hores traginant-la des de rieres i fonts fins a la casa. La instal·lació d'aigua corrent a les cases és un fet recent, molts pobles del Berguedà han vist arribar l'aigua a les cases de pagès durant la dècada dels anys 90 del segle xx, i abans d'això havien d'inventar diferents sistemes per tal d'acumular aigua, generalment recollida de la pluja, a no ser que tinguessin una font o un pou proper. Així les cisternes es convertiren en un element indispensable en les cases més grans. L'aigua s'utilitzava sobretot per abeurar animals, per ús domèstic de les persones (beure, preparar el menjar, netejar), però relativament poc per a la higiene personal, ja que els primers banys amb aigua a les masies també són de la primera meitat del segle xx, si no més tardans.

«Abans a les cases no hi havia aigua, eren tot cases antigues, havies d'anar amb un càntir i una galleda a buscar aigua a la font.» (Josep Gabarró Gorgas, Avià. 84 anys quan va ser entrevistat l'any 2010)

«L'aigua l'havíem de portar a coll i l'anàvem a buscar lluny... amb un colleter i dues galledes, i un barral als dits, per cuinar i beure, i així...» (Carme Tarrés Carol. Avià. 85 anys quan va ser entrevistada l'any 2010)

A les cuines l'element bàsic és la pica, que s'utilitzava per rentar olles, plats i altres atuells de cuina; tallada en un bloc de pedra, més o menys fonda, amb un forat a un extrem que permet desaiuar a l'exterior de la casa. Els materials utilitzats són la pedra sorrenca, pedra calcària, i amb menys freqüència el granit o el marbre que es van utilitzar a piques modernes instal·lades a les cuines entre finals del segle xix i principis del segle xx. En diferenciem dos tipus, les que tenen escudeller i les piques situades sobre una estructura d'obra, cronològicament més

modernes que les primeres. La ubicació a la casa també la trobem relacionada amb el tipus, ja que és més freqüent trobar aigüeres amb escudeller a la sala (27 cases) i piques sobre estructura a les cuines (25 cases), mostrant que havia estat separada l'activitat de cuinar de l'activitat de rentar i exposar la vaixel·la, la primera concentrada a l'espai on hi havia el foc, i la segona a la sala, relacionada amb l'exposició de la vaixel·la com a símbol de posició social.

És interessant també observar la ubicació concreta de les aigüeres dins els espais, ja que la majoria es troben arrambades o encastades a una paret mestra, de manera que el broc de desguàs surt directament a l'exterior.

Aigüera amb escudeller. Trobem exemples a la cuina però majoritàriament a la sala. Les hem tractat a l'apartat de la sala.

Piques sobre estructura. Les piques situades sobre una estructura d'obra les trobem sobretot a la cuina. Tallades en un bloc de pedra que forma una cavitat rectangular amb angles arrodonits i amb forat de desguàs. Es troben disposades sobre una superfície damunt de dos murets de pedra o de maó arrebossat, amb la vora superior tancada per un cercol de ferro que dona solidesa al conjunt, seguint les mateixes característiques que les cuines de fogons. L'espai inferior forma un nínxol d'una o dues cavitats i que les mestresses tapen amb cortines de roba. Moltes tenen la paret de darrera de la pica folrada amb rajoles ceràmiques. Quasi sempre estan acompanyades d'un plater de fusta encastat a la paret sobre la pica, que serveix per escórrer els plats acabats de rentar i emmagatzemar-los com a escudeller. Cal assenyalar que aquest tipus de piques corresponen a una tipologia més moderna que les aigüeres de la sala, que s'originarien a mitjans del segle XIX. L'adaptació d'aixetes amb aigua corrent és més freqüent en aquestes piques, sobretot perquè són les que es troben a la cuina.

L'escudeller

Els escudellers serveixen per guardar i exposar la vaixel·la de la casa. En trobem diferents tipologies segons l'època històrica i la composició, des dels més senzills formats per simples lleixes de fusta sobre les aigüeres, els platers de fusta situats sobre les piques, fins a diferents tipus de mobiliari: armaris encastats, aparadors i vitrines raconeres. Són elements que trobem a la sala i a la cuina.

El tipus que trobem són:

- Escudeller sobre l'aigüera (generalment a la sala): format per dues lleixes de fusta dins la fornícula; a vegades hi ha un plater de fusta per encaixar els plats per escórrer just a sobre la pica de pedra. És un element molt característic sobretot a les zones agrícoles.
- Plater de fusta situat sobre la pica a la cuina. Variació moderna i reduïda de l'anterior, característic a partir del segle XIX.
- Escudeller sense pica, formant una estructura d'obra amb prestatges entre dos muntants motllurats de maó i guix. Característics a les zones de muntanya.
- Mobles complementaris: armari escudeller encastat, aparador amb vitrina, armari raconer.

La diferència més important entre les cuines de la plana agrícola i les de la zona de muntanya del nostre territori d'estudi és l'escudeller independent de la pica característic de l'Alt Berguedà. Semiencastat a la paret, format per dos muntants verticals de rajols o fusta que suporten les lleixes de fusta i uns barrots per penjar les tapes de les olles. Els muntants laterals estan ornamentats amb formes sinuoses, aquesta és l'única decoració, de manera que van marcant diferents amplades de lleixes i posts de fusta destinades a guardar la vaixel·la i els atuells de cuina. Aquests escudellers generalment els trobem a les cuines o al rebost, serveixen per contenir productes o utilitatge de cuina, i són molt característics dels municipis de muntanya, com Gósol i Saldes.

Bugader de cendra

En algunes cuines es conserva el bugader de cendra al costat del foc a terra, tot i que és un element la manca d'ús del qual n'ha condicionat la desaparició. Consisteix en un gran recipient, generalment ceràmic, a vegades encastat al mur en una fornícula que permet l'accés superior, amb la boca ampla i amb un broc a la part inferior per on es buidava. Es posaven una mica elevats del nivell del paviment, per tal de poder posar un recipient sota el broc.

El bugader de cendra es posava al costat de la llar de foc on es feia escalfar l'aigua, s'omplia de roba que es tapava per sobre amb un drap blanc de lli i es tirava la cendra refredada i neta de pols a sobre, o bé l'aigua amb la cendra dissolta; per sobre s'abocava aigua, primer tèbia i després molt calenta, i un cop escolada

Bugader de cendra encastat al costat de la campana del foc a terra

es recollia pel broc inferior i es retornava a la caldera per tornar a escalfar i repetir el procediment tantes vegades com feia falta; després es tapava el forat del broc i es deixava en remull unes quatre hores. Un cop acabat el procés es portava la roba a rentar al riu o al safareig per treure tota la cendra.

«Amb la meua mare anàvem a ajudar a rentar la roba, agnollades allà en una bassa i a l'hivern havia de trencar el glaç perquè estava glaçada.» (Ramona Guitart. La Nou. Nascuda el 1941. Entrevistada el 2017)

«Primer rentàvem la roba al safareig, i després la posaven en un bugader i a una caldera al foc fèiem bullir cendra de llenya de

roure. Posàvem un drap sobre la roba i anaven tirant l'aigua sobre la roba i per sota anava sortint. Era el millor desinfectant i es feia servir per rentar la roba de tant en tant, sobretot quan hi havia malalts.» (Maria Tort Guitart de ca l'Andreu de Sorribes. Gósol. Nascuda el 1929. Entrevistada l'any 2009)

«Per rentar la roba posaven un bugader i un cendrer a sobre i anàvem tirant cendres i aigua calenta, fins que sortia l'aigua neta. Això ho havíem fet fins a la guerra.» (Isabel Colell Orrit. Avià. 91 anys quan va ser entrevistada l'any 2010)

«La roba la rentàvem a la bassa o al torrent... No teníem pas aigua a casa. El sabó el fèiem a casa amb sosa, amb olis bruts i greix, bullint. Amb cendra també rentàvem la roba blanca fent bullir un perol d'aigua al foc. Els bugaders eren foradats per baix, tiràvem aigua calenta fins que sortia i sobre la roba posàvem un drap ple de cendra i anar tirant aigua.» (Ramona Pons. Maçaners, Saldes. Nascuda el 1928. Entrevistada l'any 2016)

«El sabó el fèiem amb una caldera i aprofitàvem totes les coses del porc, tot lo que era ranci, les fèiem bullir amb una caldera fins que un pal de fusta s'aguantava perquè era espès, llavors el trèiem del foc i ho posàvem amb un caixonet de fusta i quan era sec l'anàvem tallant tipus de pastilla. I aquell sabó feia més net que l'altre...» (Montserrat Sunyer Pons. Avià. 79 anys quan va ser entrevistada l'any 2010)

També s'utilitzaven els coves de vímet, que es posaven sobre una pedra plana tallada en forma de contenidor amb un bec per deixar sortir l'aigua de la bugada, o els de fusta amb cercles de ferro. Posteriorment es va fer servir un tipus de bugader de zenc que es podia adquirir fàcilment i que va substituir els de vímet; aquest sí que ha arribat amb més freqüència als nostres dies, ja que en algunes cases s'han reutilitzat com a torreta per a les flors.

La notícia més antiga d'aquest tipus de bugaders la trobem a l'inventari del béns de Francesc Torrent, sastre de Berga, l'any 1383,⁷⁸ que disposava d'un «lexiver de terra» a la cuina de casa seva, i també tenia un «lexiver cum quandam olla» a la cuina Jaume Duran.⁷⁹ El 1580, Magdalena Casals, viuda de Joan Casals, usufructuària de la casa els Casals de Sagàs, tenia un bugader de terra dolent a la cuina;⁸⁰ i al 1774, a la casa Pou de Sagàs hi havia dos bugaders grans de terra a l'eixida.⁸¹

Armaris encastats

És freqüent trobar també armaris encastats als murs, alguns s'utilitzen com a rebost o per guardar atuells de cuina. Són armaris que aprofiten el gruix del mur de pedra, amb lleixes de fusta a l'interior i dues portes de fusta que el tanquen subjectes amb frontisses al bastiment. Les portes solen tenir una decoració retallada o foradada a un dels plafons, que permet la ventilació dels productes o aliments que es guarden a l'interior. En trobem de tres tipus: el que està encastat al mur, l'armari raconer situat a un angle de l'espai i l'armari exempt.

Elements mobles

A les cuines hi ha poc mobiliari, ja que els elements més importants formen part de l'estructura. A vegades es complementa amb alguna taula petita per treballar o

⁷⁸ 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (APB, llibre notarial 31, f. 247r). A Santandreu, D. (2006).

⁷⁹ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁸⁰ 1580. Inventari de Magdalena Casals, viuda de Joan Casals, usufructuària de la casa els Casals, del terme de Sagàs. (APB).

⁸¹ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

dinar, cadires o bancs, escambells, algun armari exempt i bancs escons a la zona del foc. També podem trobar un banc per als cànirs o per les ferrades (galledes) i algun prestatge.

Evolució històrica

L'espai cuina apareix a tots els documents d'inventaris de cases des de l'edat mitjana (*casa de la quoquina, coquina, coyna*), i queda també reflectit que sempre tenen el foc, l'aigüera, una taula i escons, prestatges per tenir les olles, a més dels ferros del foc, les olles, calderes i altres atuells de cuina. Tot i que no disposem de datacions absolutes que ens permetin saber el moment de construcció, a partir de la breu informació que ens faciliten els documents d'arxiu, la lectura aproximada dels espais que es conserven a les cases i l'evolució històrica de les cases de la zona, podem proposar una cronologia evolutiva d'aquest espai cuina.

El tipus de cuina més antiga és la que es trobaria al mateix espai que el foc a terra, sigui un espai independent o compartit amb la sala. Als primers masos horitzontals la cuina estaria a la planta baixa, i en els masos verticals la podem trobar a la planta baixa però més freqüentment al pis. La forma de cuinar més antiga seria el foc a terra, posteriorment es van utilitzar els fogons de pedra que es complementaven amb el foc. El tipus més modern és la cuina tancada en un espai específic en què els fogons de carbó comparteixen lloc amb la pica de rentar plats i a vegades amb el foc a terra, un tipus de principis a mitjans del segle XIX, l'ús del qual es va allargar fins a la introducció de les noves cuines econòmiques i *poêles* a finals del segle XIX, que van substituir en alguns casos als antics fogons. A mitjans del segle XX es van introduir les cuines de gas butà, que s'han mantingut fins a la recent moda de les vitroceràmiques elèctriques.

Les formes constructives dels fogons i les aigüeres es corresponen a diferents etapes històriques. És difícil afirmar que els fogons de pedra que hem vist poden ser elements d'origen o d'herència medieval, però segurament el tipus menys evolucionats i ubicats dins d'armaris devien ser molt similars a la baixa edat mitjana, i és possible que un element d'aquest tipus no s'hagi eliminat o modificat gaire a les masies posteriors a la crisi del segle XIV, com els que tenien el 1422⁸² a la cuina d'una casa de Bagà, «dues graelas grans de terra».

⁸² 1422 b. Inventari d'un parayre de Bagà (Serra Vilaró, 1947 llibre II, p. 377).

A la documentació històrica no és freqüent que s'especifiqui que a la cuina hi ha el foc, tot i que sí que es relacionen quasi tots els elements necessaris que van associats a la llar de foc (cremallles, capfoguers, lleves, ast, trespeus, manxa de bufar, molls, torradora, banc escó de la llar...), mostrant com cuina i foc serien dos elements indissociables, i que la menció de la cuina ja porta implícita l'existència del foc al mateix espai.

El tipus de recipients que es feien servir per preparar el menjar també s'adaptaven al sistema de cocció utilitzat, que podia ser de foc directe o indirecte; així, les peces que anaven sobre foc viu eren de metall (olles, calderes, cassola, perol, paella...) i es penjaven dels cremallles o bé es podien recolzar sobre un trespeus de ferro; als fogons s'obtenia una escalfor indirecta i la cocció era lenta, per això s'utilitzaven recipients de ceràmica. Un altre sistema de cocció utilitzat al foc a terra era l'ast, un ferro llarg que servia per punxar una peça de carn i rostir-la al foc donant voltes; a sota es posava una greixonera per recollir el greix.

A més dels elements immobles, a la cuina també hi havia el parament per cuinar i servir aliments, així com mobiliari. Atuellls per preparar el menjar, com els morters de pedra o de fusta, el saler, gibrells, balances, colador, estalvis...; atuellls per remenar i servir: lloses de fusta o ferro, esbromadora, giradora...; objectes per transportar líquids: poals, ferrades, càntirs, pitxer de vi (càntir per vi), setrill o carabasses per oli, bací, barral, setra, gerra...; pel servei de taula: tovallons, tovalles, culleres, ganivets,⁸³ escudelles, plats...; per il·luminació: cresol o gresol, canelobres, candeles, palmatòries, llànties... També hi havia objectes de terra (poals, càntirs, olla, gibrelles...), de ceràmica (escudelles, gibrells, plats...), de pedra (morter, aigüera...), de vidre (brocal, ampolles, copes...), de ferro (paelles, lloses, giradora, ganivets i coltells, rasores o ratlladors, ferros pel foc...), d'aram (caldera, olles, perola, bacina...), de fusta (anap, saler, morter, culleres...), d'argent (escudelles, copes, culleres...), de llautó (culleres, llumeneres), de vímet (cistella, cove, cabàs, panera, senalla...). Entre els mobles que s'esmenten a la cuina trobem sempre la taula i bancs, o l'arquibanc, a vegades un escó amb taula o amb post. També hi havia armaris, posts per posar olles o altres objectes, escudellers, caixes i la pastera, acompanyada dels elements necessaris pel seu ús.

⁸³ El costum d'utilitzar plats i coberts es difon cap al segle XVI, tot i que abans, a l'obra de Francesc Eiximenis al segle XIV (1384, *Com usar bé de beure e bon menjar*), donava consells per al comportament a la taula, la manera de menjar o les postures a la taula, on ja s'esmenten culleres i ganivets, que també trobem als documents amb freqüència. A partir XVI apareixen les forquilles. (Beltran, J. 2012: 240-280).

Foc a terra

«La majoria de les cases, per cuinar, foc a terra, posaven l'olla al foc i amb llenya de bosc, una hora l'olla vessava, l'altra no bullia, i coses així.» (Montserrat Canals Sangrà. Avià. 82 anys. Entrevistada l'any 2010)

El foc a terra és potser l'element més significatiu de la casa, no només per l'ús que se'n fa, sinó per tots els significats que porta associats. És dels més antics relacionat amb l'hàbitat, ja que ha sigut el sistema tradicional per cuinar, al voltant del qual s'ha mantingut un grup familiar, que ha proporcionat més benestar i escalfor, concentrant al seu voltant moltes hores de comunicació degut a la capacitat de centrar l'atenció. El foc ha sigut un dels elements importants en la pervivència humana al llarg de la història. L'acció de recollir llenya i emmagatzemar-la és, encara avui dia, una activitat important a les cases que a vegades comporta molta despesa de temps a l'estiu, per a un foc que es continua mantenint ben viu.

Degut a l'interès i a la importància que té dins la casa, i al fet que a vegades ocupa i configura un espai, l'analitzem com a element individual, però recordant la seva relació indèstriable amb la cuina, ja que en forma part, fins al punt que a les masies del Berguedà, quan es parla de foc s'està parlant de cuina, i a la inversa, la cuina porta implícit el foc.

El terme que s'utilitza de forma general a la zona per a aquest element és *foc a terra*, ja que tradicionalment el foc s'ha fet directament a nivell del terra o molt proper a aquest. El terme *llar de foc* s'utilitza menys, i en aquesta zona es relaciona més amb elements de factura moderna, degut al fet que amb el temps ha variat l'estructura que allotja el foc. Etimològicament, la paraula *foc* prové del llatí *focus*, que en el llenguatge clàssic significava *fogar*, i en llatí vulgar va passar a significar *l'element foc* en general (Coromines, 1984). El terme *foc* és una paraula polisèmica que té diferents significats, entre els quals destaquem:

- *Foc* com a despesa de calor i llum produïda per la combustió d'un cos. Alguns dels seus sinònims són: brasa, espurna, guspira, fogata, foguera, incendi, llar, flama, flamarada, cremada, pira, ignis. S'anomena *foc* tant l'element calòric en si com la porció de la mateixa matèria encesa en brasa o flama.
- *Foc* com a sinònim de *llar* o *fogó*: el lloc de la casa on s'encén el foc domèstic per cuinar i era el punt per excel·lència per a la reunió de la família.
- *Foc* com a sinònim de *casa* en matèria jurídica, sinònim de *família* o d'*edifici habitat*. Els *fogatges* que es realitzaren a Catalunya entre els segles XIV i XVI

eren un sistema de recaptació creat en l'època de Pere III, pactat a les Corts de Barcelona de 1368. L'organització del cobrament dels fogatges i de la confecció dels fogatjaments va restar en mans de les Corts i aviat en la Diputació del General. Indirectament es van convertir en censos de població que tenien en compte les cases que eren habitades, és dir, les cases que tenien el foc encès. Les cases on la llar era apagada eren «cases desafocades», cases desaparegudes en no estar habitades.

D'altra banda, el terme *llar* deriva del llatí *laris foci* (llar de foc), entès com a lloc a la casa on es prepara el foc, i que més tard passa a referir-se a la casa mateixa o a la família que l'habita. Els Lars eren uns dels déus protectors de la família romana, que solien estar en un altar a les cases, on es realitzaven les ofrenes. En les cases o domus, el larari solia situar-se a l'atri, com més a prop millor de la porta principal. Veiem que la relació entre el foc i la llar és evident, no només com al lloc on s'encén el foc i es cou el menjar, sinó també en relació amb el grup familiar, a la relació de parentiu que els uneix i al lloc que els acull, la casa.

Totes les cases que s'han documentat en el treball tenen foc a terra, element imprescindible que s'ha mantingut malgrat els canvis d'ocupació i el pas del temps i, en general, es manté en el mateix espai en què va ser concebut en la construcció inicial de la casa. El trobem quasi sempre al pis, a la cuina o a la sala (sempre a l'espai de cuinar), tot i que hi ha cases que tenen un segon foc a la planta baixa relacionat amb el forn, i altres que tenen el foc separat i tancat dins un espai d'uns 3m² aproximadament. A 70 cases la cuina està al pis, sis tenen cuina a la planta baixa, cinc tenen cuina al pis i a la planta baixa, totes amb foc.

	Baix Berguedà	Alt Berguedà	Total
Foc a la cuina	18 elements	19	37
Foc a la sala	1	11	12
Foc tancat dins la cuina	12	6	18
Foc tancat dins la sala	1	4	5
Foc tancat independent	4	2	6
TOTAL			78

Veiem que hi ha un 48,6% de les cases que tenen el foc a la cuina, però només un 15,7% el tenen a la sala i són els casos en què la cuina comparteix espai amb

la sala. També predominen els focs a terra que estan tancats en un espai, un 38,15% de les cases, i hi ha poca diferència entre les zones geogràfiques quant al nombre total, però sí quant a l'espai on es troba el foc tancat. Per contra, a les zones de la plana predominen els focs dins l'espai cuina i a les zones de muntanya són més freqüents dins l'espai sala, fet que reflecteix el major nombre de cuines que trobem compartint espai amb la sala en aquesta zona, mentre que a la plana és més freqüent que la cuina sigui un espai independent.

Malgrat això, la ubicació del foc a la sala no és freqüent, en trobem pocs casos, generalment a cases petites que eren masoveries i que concentren cuina, sala i foc al mateix espai; i també en algunes cases més grans on possiblement el foc a terra estigués tancat per un banc escó amb dossier o respatllet alt per separar-lo de la resta de l'espai (cal Julit; Les Llenes). Pel que fa a la ubicació del foc dins l'espai, la majoria es troben recolzats en una de les parets exteriors o mestres de l'edifici, i més freqüentment al mur nord i a l'est, segurament per evitar fum a la façana. També observem que algunes cases tenen el foc en una paret interior, fet degut a alguna ampliació afegint una crugia que ha provocat aquesta nova disposició interior del foc; i un únic cas en què el foc és central o de rotlle situat al centre de l'edifici.

«Ens escalfàvem amb el foc a terra, que et cremaves de davant i et glaçaves de darrere...» (Hermínia Badia Serra. Avià. 78 anys quan va ser entrevistada l'any 2010)

«I al vespre a l'hivern allà tots al voltant del foc, i marxaves al llit amb un fred als peus... No tenies cap comoditat de res...» (Carme Tarrés Carol. Avià. 85 anys quan va ser entrevistada l'any 2010)

«A la casa feia molt fred, ens escalfàvem amb el foc a terra i escalfàvem rajols i ampolles d'aigua calenta, no hi havia res més. Feia molt fred, però aguantàvem més perquè hi estàvem acostumats.» (Jaume Tomàs. Saldes. Nascut el 1939. Entrevistat l'any 2016)

Descripció formal i estructural

Per descriure les característiques i els tipus de foc a terra que trobem al Berguedà, tenim en compte diversos aspectes. Primer, expliquem els tipus segons la configuració general, és a dir, si és un foc obert o tancat; seguidament, segons la ubicació del foc: si està arrambat, encastrat, és de racó o de rotlle; després, tenint en compte els tipus de campana i els tipus de fogaina. Amb aquest recull obtindrem una visió general de les tipologies de foc a terra presents a les masies d'aquest territori.

Taula de resum de les tipologies de foc a terra de les cases rurals del Berguedà		
Ubicació a la casa	Pis	Cuina Sala
	Planta baixa	Cuina Forn
Configuració general	Obert Tancat: entre envans / amb escó / tancat mixt	
Ubicació a l'espai	Foc de racó arrambat a la paret Encastat Foc rodó o de rotlle	
Tipus de campana	Rectangular recta (simple / amb paravents) Rectangular piramidal (simple / amb paravents / llar de mig) Semi cònica Central de foc rodó Encastada	
Tipus de llar o fogaina	Foc ras Foc elevat Foc de colguer	

Tipus segons la configuració general

Els tipus bàsics de foc que hem documentat són els oberts i els tancats. Entenem per foc obert el que no queda independitzat de la resta d'elements que hi ha al mateix espai, sinó relacionat directament amb tot el volum de l'espai. Entenem per foc tancat el que es troba en un espai tancat i que individualitza el foc a terra separant-lo dels altres espais de la casa, amb la finalitat d'aconseguir una major concentració d'escalfor. El foc es pot tancar dins una cambra delimitada entre envans formant un espai independent de la resta d'espais, o bé amb ajuda d'un banc escó davant el foc que el separa de la resta de l'espai on es troba però amb una relació permeable amb aquest. En aquest territori hi ha un predomini del foc obert.

Foc obert. El trobem a la cuina, a la sala, a l'obrador del forn o a la cuina de treball. És un tipus de foc a terra relacionat directament amb l'espai i els únics elements que el tanquen són bancs escons amb respallier baix situats davant o als laterals de la fogaina. Quasi tots els focs oberts estan arrambats a un mur, centrats en la paret o en un racó, amb diferents tipus de campana i de fogaina.

Per raons obvies d'organització de l'espai, la campana del foc es troba davant la porta d'accés a l'espai o bé a un lateral; mai trobem la campana al costat de la porta, degut al fet que el foc quasi sempre està adossat a una paret exterior i les portes s'obren als murs interiors. Com hem vist, aquest tipus de foc pot compartir espai amb altres elements que s'utilitzen en l'acció de cuinar (fogons, aigüeres, piques i armaris), sigui a la cuina o a la sala. Els focs relacionats amb un forn sempre són oberts, ja que en aquest espai es desenvolupa una activitat de treball i no es busca només l'escalfor de la família.

Foc tancat entre envans. Aquest tipus d'espai del foc el trobem al costat o molt a prop de la cuina, en una de les crugies laterals de la casa, excepte en els casos en què el foc és rodó, que podia estar en un espai central de la casa.

El foc es troba dins un petit espai tancat entre envans, amb la xemeneia arrambada a la paret exterior i situada en front de la porta d'accés que queda centrada respecte al foc. Els envans, generalment de maó, tanquen un petit espai quadrat o rectangular on hi ha bancs de fusta que recorren el perímetre de les parets laterals i del costat de la porta. Aquests bancs estan encastats a les parets i recolzats sobre petges verticals per davant; a banda i banda de la porta tenen costers per delimitar el banc de la porta, alts i alguns amb el perfil vogit decoratiu. En alguns casos un dels bancs laterals és més ample i s'utilitzava per dormir esporàdicament; molts tenen una taula abatible per menjar davant del foc i que baixa sobre el banc; i en altres hi ha fornícula a la paret on es posava el bressol d'un infant. Degut a la manca d'espai, a les parets poden haver -hi petits nínxols per dipositar atuells, com armaris encastats o, dins la campana del foc un prestatge o nínxol per les teies o per posar objectes utilitzats en cuinar. En aquesta zona de Catalunya no trobem dipòsits de cendres al costat de la llar de foc, com passa a l'Aragó (Krüger, 1996) o al Pallars, sinó que s'utilitza una caixa o una galleda.

La campana més utilitzada en aquest tipus és la semicònica amb diferents variants, com veurem en analitzar els tipus de campanes.

Aquest espai té l'única funció de foc de cuina i d'escalfor, on no es desenvolupen altres tasques típiques de cuina (fregar o cuinar amb fogons), ni guardar atuells de cuina degut a la manca d'espai. Les dimensions limitades d'aquest espai són per la necessitat de concentrar escalfor en un lloc determinat de la casa: hi ha una diferenciació clara entre l'espai destinat a l'escalfor, i els destinats a altres tasques domèstiques.

Un altre tipus de foc tancat entre envans és el de rotlle, que es troba en espais de dimensions més grans, ja que s'adapten a les dimensions de la fogaina central. Els veurem quan tractem el tipus d'espai.

Foc tancat amb banc escó. El foc queda delimitat per una o dues parets laterals (segons la ubicació del foc) i per un banc escó. Trobem dues tipologies de bancs escó, els que formen una estructura que tanca el foc per davant amb dos bancs de respalller mig que deixen una obertura al centre per accedir a l'espai (Tubau, Boixadera dels Bancs), i el que tanca amb un banc de respalller elevat que toca a la paret per un extrem i deixa obert l'altre per on es permet l'entrada (cal Macià, cal Julit). En el primer cas el respalller dels bancs no arriba al sostre, mentre que en el segon tipus sí que arriba al sostre fent la funció de paret que delimita de la resta de l'espai, així l'alçada del respalller permetia també utilitzar-ho com a taula abatible, obrint una finestra que permetia la comunicació amb el foc des de fora. Aquest tipus de banc és un element molt destacable, primer per ser un moble exempt de fusta i de grans dimensions, i segon perquè aconsegueix diferents funcions: tancar el foc, seure i taula. És un tipus de tancament que trobem amb més freqüència dins la cuina o dins la sala.

La campana del foc en aquests dos tipus pot ser de tipus rectangular o semi-cònica, però sempre arrambada a la paret.

Tipus segons la ubicació

Diferenciem entre el foc de **racó arrambat a una paret**, el foc encastat i el foc de rotlle. Cada un fent referència a la posició que ocupa el conjunt del foc dins l'estructura de l'espai.

La situació més freqüent és el foc de racó arrambat a la paret, les llars redosades a una paret on es recull el fum amb una campana sobreposada al mur. En aquest tipus la campana, com que el fument i la fogaina estan disposats afegits a l'estructura constructiva de la casa, generalment adossats a un mur exterior. Trobem campanes que estan centrades en la paret i altres que aprofiten el racó, el primer tipus generalment és amb campana semicònica i el segon, rectangular. Segons Ramon Violant el tipus de cuina més comú al Pirineu era el *foc de racó* (Violant, 1981), però anteriorment el més freqüent a les cases grans era el foc de *rotlle* o de *rocgle* (Violant, 1981), del qual que-

den pocs exemples en aquesta zona. Entenem per foc de racó el foc que està arrambat a la paret, prenent la terminologia que va aplicar Ramon Violant.

El foc **encastat** és un tipus menys freqüent, que hem documentat a cases que podem datar entre els segles XIV i XV. Són campanes que aprofiten el gruix del mur per disposar la fogaina sota el fúmeral, tot el conjunt queda darrere o encastat a la paret. L'únic element visible del conjunt és la boca de forma rectangular, situada a la part inferior del mur, amb llinda de pedra horitzontal que descansa sobre dos muntants de pedra.

El foc **rodó o de rotlle** és el tipus més antic. Es troba situat al centre de la cambra que l'acull i queda tancat entre envans de maó o fusta, amb bancs al perímetre de les parets que l'envolten. La campana de la xemeneia ocupa tot el sostre de l'habitació que el conté, en forma d'embut o quadrangular que acaba en un fúmeral quadrat o octogonal. Els cremalls pengen de la biga cremallera que travessa la campana de forma horitzontal. La fogaina generalment s'eleva uns 20-25 cm del paviment, formada per una llosa o un conjunt de pedres disposades en forma de rectangle o en cercle, de tipus colguer o elevat. Els focs de rotlle s'han anat substituint per focs arrambats a les parets perquè tenien molt tiratge i calia molta renovació d'aire, fet que provocava que fossin poc eficaços i es consumia molta llenya, per aquest motiu en resten pocs exemples, malgrat que seria el tipus més antic i el més corrent a les cases de la zona anteriors als segles XV-XVI. Per a Danès els focs de rotlle o de centre «sembla que siguin la supervivència de les coquines del segle X i XI». «El foc no és redossat enlloc, i a voltes fet en un setial, aixecat cosa d'un pam o poc més, i altres vegades queda al ras del sòl». «D'una paret a la paret oposada hi ha la barra cremallera, que és generalment de ginebre, i es troba en posició horitzontal i paral·lela a l'escó, i encastada a les parets a una alçada d'uns deu pams o més. D'aquesta barra pengen els clemàstecs o clamalls, estri de ferro i d'ells sempre en penja un perol o altre, per a fer bullides i perolades; alguns, de tres i més penjants, són vertaderes obres d'art, encara que freqüentment estan plens de sutge» (Danés, 1935).

Recordem com a inicis del segle XVII el frare Miquel Agustí (Agustí, 1617. Edició facsímil de 1988) recomanava fer el foc rodó: «La ximenella del pare de famílies de l'agricultura en la campanya, i la llar, serà al mig de la istància, de modo que se pugui rodar, perquè, com té molta família, en l'hivern s'hi puguin tots escalfar, i lo canó de la xemeneia serà quadrat [sic]». També recomanava com havia de ser la xemeneia: «Tres modos de canons de ximanellas... los uns llarchs y estrets, que son los ordinarios de totes els cases; altres quadrats, que son

los de les ximanelles de la casa de Agricultura; y dels convents y palacios que se fan al mig de la instancia de la cuyna, que per tot lo rededor se puga acomodar tota la familia [sic]».

Tipus de campana

La campana és l'element que recull els fums i els expulsa a través de la teulada i que es troba situada sobre la fogaina on es fa el foc, també s'anomena «falda» o «davantal» del foc. Generalment estan construïdes amb rajols recolzats sobre un marc de fusta o de ferro. L'ús de campanes per extracció del foc podria ser una solució no gaire antiga, tot i que ben segur a partir de l'alta edat mitjana moltes cases ja en tindrien, i que es generalitza a partir del XVI-XVII. Ramon Violant defensava la possibilitat que en els inicis no hi havia campana, i el fum sortia directament per un forat practicat al sostre de l'habitació, com el que ell mateix va veure a Sarroca de Bellera (Pallars Sobirà) (Violant, 1981: 199 i 194).⁸⁴ Nosaltres hem observat això en dues cases que tenen o tenien foc rodó (Torrentbó, Torrabadella), en què el sostre de la mateixa habitació té les parets inclinades cap al forat de sortida central, en forma d'embut, mostrant com seria el sistema més antic d'extracció de fums. També hem vist restes de murs fumats a les golfes d'altres cases per on possiblement sortia el fum de la cuina directament a la teulada (Vilajoana, Cubinsà), així com altres exemples de campanes més modernes que estan adaptades a una estructura anterior que segurament no tenia campana.

Hem identificat diferents tipus a la zona, que ens han permès diferenciar cinc formes bàsiques:

- campana rectangular recta
- campana rectangular piramidal: simple, amb paravents, llar de mig
- campana semicircular o semicònica
- campana central de rotlle
- campana encastada

Dins de cada tipus en veurem algunes variants, així com també veurem la relació amb les tipologies que van proposar altres autors (Violant i Krügger), tot i que hem identificat nous tipus que s'ajusten a les campanes dels focs d'aquest territori.

⁸⁴ Es pot consultar fotografia del fons Violant i Simorra del Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars, Reg. 2134. <http://www.aneu.cat/arxiu-imatges/fitxa.php?recordID=2134>.

Campana recta

Campana rectangular recta.

Campana amb falda de forma rectangular amb les parets que pugen verticals fins a l'entrega amb el sostre. La campana queda just a sobre de la fogaina, aixecada entre 60 i 70 cm, amb la boca composta per dues bigues de fusta encastades perpendicularment al mur i una llinda de ferro o fusta a la part frontal de la boca en forma d'arc rebaixat. La part interior de la campana té les parets lleugerament inclinades fins a l'obertura del sostre on comença la xemeneia, que és també rectangular. Hi ha una variant amb la paret frontal de la campana recta però amb paravents laterals sota els dos

laterals de la boca. Ramon Violant deia que aquest tipus de campana recta cronològicament és la més antiga a la zona pirinenca.⁸⁵

Campana rectangular piramidal. Queda suportada sobre un marc de fusta rectangular que forma la boca, amb les parets inclinades des de la boca fins a la sortida de fums. Aquest tipus de campana la trobem a espais amples, tant a la cuina com a la sala, i és el tipus més freqüent de campana utilitzada pel forn de pa. En diferenciem tres tipus: la rectangular piramidal simple, la que té paravents, i la que s'anomena en algunes zones «llar de mig».

La campana **rectangular piramidal simple** es recolza sobre una estructura en forma de u que configura la boca. Les tres parets estan inclinades i convergeixen en el sostre formant la sortida de la xemeneia o fumeral. La campana queda separada de la fogaina entre 1m i 1,60 m. Tenim diversos exemples d'aquests tipus, quasi totes amb la boca feta amb una estructura de bigues de fusta, però

⁸⁵ Ell la classificava com a tipus B, també anomenat «foc de recó», present a la zona occidental (Violant, 1981: 189).

també alguna sobre perfil de ferro, i amb els murs de maons o rajols amb arrebossat de calç. Algunes es troben arrambades al centre d'una paret, però també tenim exemples en què la campana està situada a un racó de l'estança, de manera que la campana només té dues parets. També hi ha algun cas en què la

Campana rectangular piramidal

campana té un tirant vertical de fusta que contribueix al suport de l'estructura exterior a la campana.

Hi ha un tipus de campana **rectangular piramidal amb paravents** triangulars a cada lateral sota la boca, formant dos contraforts sobre els quals es recolza la campana. En alguns casos són petits paravents, però en d'altres proporcionen una estructura característica en allargar-se els paravents en decreix quasi fins al paviment i tapant lateralment la boca.

Aquest tipus de campana va ser identificada per Ramon Violant al Pirineu aragonès, on s'anomenava *chambrol*.⁸⁶ La denominació sembla que es va adoptar de la paraula occitana *chambranle* o *chambrale* que vol dir «motllura al voltant de la xemeneia», o «repisa de la chimenea», fent possiblement al·lusió a l'estructura metàl·lica que suporta l'obra de la campana, que pot tenir forma de mig embut circular o quadrangular, amb les parets recolzades sobre un marc de ferro que configura la boca. Aquest tipus de xemeneia recull millor el fum que les anteriors, ja que els paravents eviten que el fum surti pels laterals. Segons Ramon Violant és un tipus de campana més modern que la semi cònica.

⁸⁶ Respon al tipus *chambrol* que va identificar Violant l'any 1950 (1981: 198). Ell deia que responia a un tipus de possible origen francès, pel nom, i que el topònim s'utilitzava a Gistaín (Pirineu aragonès). El mateix autor diu que possiblement va penetrar a Aragó, no abans del segle XVII, a través de l'occità gascó *chambranle*.

Campana semicònica

Un altre tipus de campana rectangular piramidal són les anomenades llar de mig, denominació que es dona a moltes zones del Pirineu⁸⁷ a les grans campanes de llar que cobreixen la fogaina i els seus

laterals. Aquest tipus de campana s'ubica a un dels murs d'una estança i ocupen tota l'amplada; formada per una biga de fusta paral·lela a la paret i que travessa de costat a costat, sobre la part central d'aquesta biga es construeix la campana rectangular amb les parets en forma piramidal fins a la sortida dels fums. A vegades la campana està al centre, deixant la biga lliure a banda i banda de la campana, però en altres casos està en un lateral, fent angle. Són campanes que queden relativament altes, a partir de 1 m d'alçada, amb la fogaina centrada sota el tir del fumeral i amb espai suficient als costats i davant per situar els bancs escons a tocar del foc. La denominació «llar de mig» fa referència al fet que es troba centrada en l'espai, com al fet que és un foc amb una estructura que permet quasi voltar-lo i que té el colguer centrat sota la campana.

Campana semicircular o semicònica. Té forma de mig embut cònic arrambat a la paret, generalment centrada per permetre l'accés des de la part frontal i els

Campana rectangular piramidal amb paravents

⁸⁷ Com apuntava també Ramon Violant, fent referència a les denominacions locals donades a diversos llocs del Pirineu Oriental (1981: 220).

laterals. La boca és inclinada formant angle respecte a la paret i és de secció semicircular, ample en la obertura de la boca i en decreix fins al sostre, on és més reduït el conducte en l'encaix amb el fumeral. L'arc de la boca està format per un marc de ferro que queda encastat pels extrems a la part baixa del mur, i es subjecta pel mig de l'arc amb un tirant de ferro penjat del sostre i que queda ocult per l'obra que configura la volta que tanca la campana. Sobre l'arc de ferro descansa la campana construïda d'obra de maó o rajols. Recull el fum directament sobre la fogaina, que generalment és de foc ras o aixecat sobre un

Campana de foc de rotlle

graó, però el foc cal fer-lo a tocar de la paret, ja que en ser la boca ampla i alta el fum s'escapa amb facilitat si el tir no és correcte. El fumeral en decreix travessa el sostre de l'espai on es troba la llar i puja fins a la teulada.

Aquesta campana és la més freqüent a la zona, al Baix i a l'Alt Berguedà, i és la que reflecteix una diferenciació més acusada en la seva estructura entre les dues zones. Tenim algun exemple en què es pot intuir la transició entre la campana rectangular piramidal a la semicircular (Vilella, La Tor de la Nou); d'altres que presenten una àmplia boca, o més petita, més propera al paviment o més allunyada. A l'Alt Berguedà són freqüents les campanes semicòniques amb *chambrol* o prestatge a la part mitja de la campana.

Campana central o de foc de rotlle. La campana del foc de rotlle ocupa tot el sostre de l'espai on hi ha la fogaina central, arrenca de les quatre parets de l'estança del foc, a partir de quatre bigues horitzontals i puja en forma piramidal per acabar al forat on comença el fumeral que pot tenir forma quadrangular o octogonal produïda amb la intersecció feta amb petxines a cada angle del quadrat de base.

És possiblement el tipus de campana més antiga, ja que evolucionaria dels primers focs sense campana fins a configurar el sostre amb una forma que permetés recollir els fums cap a la teulada.

Campana encastada. L'estructura queda amagada darrere el mur, de manera que per davant només es veu la boca encastada a la paret formant una fornícula tancada superiorment amb una llinda horitzontal de pedra que recolza sobre dos muntants que formen la boca.

Pel que fa a les dimensions de les campanes, les semicòniques tenen un diàmetre aproximat entre 140 i 180 cm. Les campanes rectangulars petites i tipus *chambrol* amiden entre 120 i 140 cm d'amplada i 70 cm de fons. Les de tipus llar de mig són més amples, d'entre 250 i 270 cm, i una fondària d'entre 100 i 120 cm.

Resum dels tipus de campana i nombre d'exemplars de cada tipus		
Resum de tipus de campana		Total
Recta	2	4
Recta amb paravents	2	
Rectangular piramidal	11	29
Rectangular piramidal amb paravents	6	
Rectangular «llar de mig»	12	
Semi cònica	38	38
Foc rodó piramidal	2	2
Encastada	3	3

Un element que no faltava al foc a terra eren els clemàstecs o cremalls, però també hi ha altres elements relacionats amb la campana.

Cremalls / clemàstecs / clamalls. cadena amb anelles i ganxos que serveix per penjar les olles i calderes sobre les brases. Se subjecta amb el clau dels cremalls o la barra dels cremalls que es troba a l'interior de la campana. Si la campana era molt grossa podien penjar d'una grua.

En trobem diferents tipus: amb una sola cadena, amb dues i amb tres cadenes. En aquesta zona són més corrents els d'una sola cadena llarga amb un ganxo a un extrem que serveix per penjar-los del clau o barra dels cremalls, a l'altre extrem de la cadena hi ha una barra de ferro retorçada helicoidalment que té un extrem acabat en un ganxo on es penjen les olles, les guitzes o les lleves, i a

l'altre extrem un segon ganxo bec d'ànec que servia per escurçar la llargària dels cremalls agafant-se a alguna anella de la cadena. Alguns cremalls d'una cadena tenen dos o tres ganxos al nus central, per poder penjar més objectes.

El cremalls de tres cadenes poden ser en triangle o amb una barra horitzontal, penjant les tres cadenes de la barra inferior. En aquesta zona no hi ha cremalls forjats amb decoracions, com són freqüents al Pirineu occidental.

Existeix la tradició de quan una família deixava o es venia la casa, mai es podia endur els cremalls ni la taula de la cuina, costum que sembla que es feia a tota la Catalunya vella i que té un caràcter simbòlic i tradicional (Violant, 1981: 244); per aquest motiu podem considerar els cremalls com un dels elements més antics de la casa.

«L'olla de ferro es penjava al foc amb els cremalls i es feia l'escudella. També per posar la paella es feien servir els tres peus sobre el foc. Al vespre es posava a coure les patates i cols, s'escorrien i es posava el suc de la cansalada fregida amb llard, després es barrejava tot amb la llosa, aquesta cullera grossa amb què es picaven els trumfos eixuts per fer el trinxat amb la rosta de cansalada.» (Maria Tort Guitart de ca l'Andreu de Sorribes. Gósol. Nascuda el 1929. Entrevistada l'any 2009)

«Al costat del foc teníem una teiera, al costat del foc cosíem coses que no fossin gaire delicades, llum poqueta, i un fum...» (Ramona Pons. Maçaners. Saldes. Nascuda el 1928. Entrevistada el 2016)

Elements que formen part de la campana

Barra dels cremalls o barra cremallera: barra travessera dins la campana de la xemeneia, a prop d'on arrenca el fument, d'on pengen els cremalls.

Clau dels cremalls: clau de ferro del qual es pengen els cremalls, clavat a la paret interior de la xemeneia, sota la campana i proper a l'inici del fument.

Grua o braç de la llar: braç de fusta o de ferro en forma de triangle clavat a la paret lateral de la xemeneia, de la qual es pengen els cremalls i que permetia moure girar d'un costat al centre del foc, per allunyar o apropar les olles.

Teiera: prestatge fet amb una llosa de pedra horitzontal encastada a la paret interior sota la campana, que servia per guardar les teies a bona temperatura o per posar el gresol si calia llum. També poden ser de ferro formant una graella, o una petita cavitat practicada a un costat de la paret. És un element molt freqüent dins la campana del foc.

Campana: estructura que recull el fum de la llar per conduir-lo xemeneia amunt.

Fument o xemeneia: conducte del fum de la llar fins a la teulada.

Barret del fument: la coberta que tapa la xemeneia per sobre de la teulada.

Tipus de llar o fogaina

L'altre element que diferencia els tipus de foc a terra és la *llar* o *colguer del foc*, que és «el lloc de la cuina on es fa el foc» (Griera, 1974: 284) situada sota de la campana del foc i sobre el paviment. També s'anomena *fogaina*. Poden tenir forma semicircular o rectangular, estar situades ran de terra (**foc ras**), sobre una superfície una mica elevada, formant un graó sobre el paviment (**foc elevat**), o bé pot quedar enfonsada (**foc de colguer**). Aquesta estructura ens proporciona els diferents tipus de fogaina.

Generalment el paviment al voltant de la llar és de lloses de pedra o de rajols, tot i que la resta del paviment de l'espai sigui d'empostissat de fusta o d'altres materials; així es protegeix de possibles guspises i de les cendres calentes. Degut al pes del conjunt, la llar se suporta sobre una estructura feta amb bigues de fusta disposades inclinades i amb un farciment de sorra i pedra sota la solera que evita l'escalfor excessiva a les bigues i els possibles incendis. Aquesta estructura és ben visible des de la planta baixa de les cases.

Tipus de fogaina de les masies del Berguedà		
Tipus de llar o fogaina		
Foc ras	20	26,32%
Foc elevat	49	64,50%
Foc de colguer	7	9,20%

Foc ras. La llar està directament sobre el paviment, sigui enrajolat o de lloses de pedra, per tant, ran de terra. És aquest tipus de fogaina la que ha donat el nom de foc a terra a la llar de foc en aquesta zona, ja que era la forma clàssica de disposar el colguer. Generalment tenen un rodafoc per evitar que la cendra s'escampi fora del lloc, i també pedres del foc i a vegades una llosa protectora de la paret.

Foc elevat. La fogaina es troba sobre un graó d'uns 10 a 20 cm d'alçada, que pot ser de forma rectangular o semicircular, construït amb una o diverses lloses de pedra, o bé amb maons. Generalment a cada costat, dins la fogaina, hi ha les dues pedres del foc o capfoguers, i en alguns casos es posa un guardacendres o rodafoc de ferro. També s'anomena foc de caixal o de *catxal*,⁸⁸ segons la zona, amb el cai-

⁸⁸ Segons Ramon Violant, és un tipus comú a la zona pallaresa (Violant, 1981).

xal, la llosa o pedrís de base. També tenim exemples de foc elevat amb colguer sobre el pedrís. Ho trobem amb tot tipus de campanes, i en els focs circulars, que generalment tenen aquest tipus de fogaina. És el tipus més freqüent a la zona.

Foc de colguer. La fogaina es construeix amb una llosa horitzontal i el perímetre es rodeja amb una paret baixa de pedra o rajols, de manera que al centre queda una cavitat. En aquest cas no necessita pedres del foc ni morets, ja que la llenya no pot caure en quedar dins el colguer. A vegades a sobre es posava una reixa i així el foc tenia força tiratge.

La zona de la llar on es fa el foc i on queden les brases també rep la denominació de **colguer** o **colgó**, on cada nit s'hi colga el caliu⁸⁹ quan el foc s'apaga. A cada lateral de la fogaina acostuma a haver-hi dues **pedres del foc** o **capfoguers** per mantenir la llenya a lloc, que a vegades substitueixen dos **morets** o **capfoguers de ferro**, però en aquesta zona no són freqüents. Les pedres del foc tenen forma de paral·lelepípede, amb la cara superior inclinada cap a l'interior per facilitar el recolzament de la llenya; és un element que trobem a quasi tots els focs a terra. També tenen **rodafoc** o **guardacendres**, un perfil de ferro de 5-6 cm d'alçada, rectangular o semicircular que delimita l'espai de la fogaina i ajuda a contenir les cendres, sobretot en el foc ras. La paret de darrere de la fogaina pot estar protegida amb una pedra o llosa vertical, **la pedra del foc** o **guardafoc**, o bé una planxa de ferro, que serveix d'aïllant de la paret de les altes temperatures i que pot estar decorada amb motius en relleu.

Elements que formen part de la fogaina

Setial, colguer, fogaina o **llar**: «la part de la llar on es fa el foc» (Griera, 1974: 274).

Pedra o **llosa del foc**: «la pedra damunt la qual es fa el foc» (Griera, 1974: 302).

Pedres del foc o **capfoguers**: dos blocs de pedra tallada que servien per a sustentar la llenya dins la llar.

Morets o **capfoguers**: elements formats per una estructura de ferro amb un braç horitzontal i tres potes, una a un extrem i dues a l'altre, i a vegades amb un braç vertical curt, que serveixen per subjectar la llenya del foc.

⁸⁹ Colgar el foc: posar cendra damunt el foc perquè no es passi i conservar caliu per tornar a encendre'l l'endemà (Griera, A., 1974: 283).

Elements que formen part de la fogaina

Guardafoc: pedra o planxa de ferro vertical que protegeix la paret de darrere de la fogaina.

Rodafoc, guardacendra, guardafoc o ferro de la llar: «el ferro que volta el foc perquè la cendra no s'escampi» (Griera, 1974: 274).

Banc del fum: pedra inclinada a un costat de la fogaina que servia per recolzar la llenya. Generalment a les llars de mig o foc de rotlle. És el lloc on es concentra més fum.

Cendrera: calaix d'obra o de pedra al costat del foc per guardar la cendra, acostuma a ser sota els fogons i sota la boca del forn, però no el trobem al costat del foc.

En resum, els tipus de foc que trobem principalment a les cases del Baix Berguedà són l'arrambat a la paret amb campana semicircular, sigui tancat entre envans o obert, i també el foc tancat amb escons i amb la campana piramidal o semicircular. Alguns d'aquests focs a vegades acullen també el forn de pa, fent la doble funció. A l'Alt Berguedà els més freqüents són els oberts de tipus arrambat amb campana piramidal o llar de mig (per als que estan ubicats a la sala compartida amb la cuina), així com també el de campana semicircular tancada entre envans situat a un costat de la sala o de la cuina. El foc rodó, tot i que és el tipus més antic, no té gaire presència a la zona, ja que s'han anat substituint per campanes més pràctiques i que retenen més l'escalfor dins l'espai. Hi ha un clar predomini de foc a terra amb campana semicircular i de campana piramidal o llar de mig.

Elements mobles

Els elements mobles que estan relacionats amb el foc a terra són el mobiliari i els ferros del foc. Quant al mobiliari, el més característic és el banc escó de fusta, que és l'element més representatiu de la zona oriental de Catalunya, que s'utilitza per seure davant del foc, a vegades amb una taula incorporada (taula banc) o amb un calaix sota del seient (caixa banc). En trobem diferents variants: els senzills bancs correguts adossats a les parets i disposats al voltant dels focs tancats; els bancs amb respallier o sense que es posen davant o al costat del foc, i els escons amb dossier. Tots tenen característiques constructives i decoratives molt similars.

Els bancs dels focs tancats estan encaixats als envans, amb petges únicament a la part davantera, formen angle recte i queden delimitats per la porta d'entrada

al recinte del foc mitjançant uns muntants laterals que a vegades estan decorats i que també fan de bastiment de la porta.

Entre els bancs exempts, hem documentat exemples de tipus senzill, que formen un seient amb un respatller més o menys alt i dos costers amb bulb. Hi ha un tipus més evolucionat, amb dosser o respatller alt que arriba quasi al sostre, generalment situat davant de les xemeneies rectangulars piramidals que no estan tancades entre envans. Són de la mateixa amplada que la caixa de la campana de la xemeneia i ajuden a tancar el foc com si es tractés d'un envà; part del respatller és abatible per fer funcions de taula.

Les taules davant del foc són mobles molt utilitaris i petits, generalment abatibles ja que estan collades a la paret del costat del foc. També són freqüents els escambells de fusta, així com els armaris encastats.

Quant als ferros del foc, són elements que estan relacionats amb el tractament i el treball al foc a terra; els cremalls són els més importants. Descrivim els que són freqüents en aquesta zona i hem documentat a les cases, que també surten a documentació històrica de diferents èpoques.

Ferros del foc i altres elements

Ferros: s'anomenen ferros del foc tot tipus d'atuell que serveixen per remenar el foc encès i les cendres o per fer alguna feina al foc.

Trespeus: trípede de ferro amb tres potes que suporten un cercle i amb mànec, que servia per sostenir les paelles o les olles damunt el foc. En algunes zones també s'anomena *mossa* o *mosso* (Griera, 1974: 275).

Mossa: suport de ferro clavat a la paret del foc a terra, format per un braç horitzontal i un cercle de ferro a l'extrem que serveix per sostenir el tupí o la paella damunt el foc; amb un moviment giratori a través de l'encaix a la paret es podia canviar de posició i permetia menjar directament de l'olla fora del foc. Servia perquè la persona de més edat no hagués de subjectar el plat mentre menjava. En alguns llocs també s'anomena *mossa* el trespeus.

Lleves: ormeig de ferro amb dos ganxos que pengen d'un arc de ferro que se subjecta a l'extrem dels cremalls i que permet penjar les olles sobre el foc. També es coneixen com a llevaolles, llevadors o criada (Griera, 1974: 272).

Guitza: ferro llarg, d'uns 60 cm de llarg, amb un ganxo a un extrem que servia per a penjar dels cremalls i amb un ansa a l'altre extrem per a penjar-hi el mànec de les paelles (Griera, 1974: 274).

Molls, amolls o **esmolls:** mordasses per agafar la llenya o brases que cremen al foc.

Ast: barra prima de ferro acabada en punta per un extrem i en anella per l'altre, servia per clavar carn per rostir al foc. Generalment s'acompanyen amb un o dos suports en forma de forquilla sobre el qual es recolza l'ast i que permet girar. També s'anomena *rostidor* (Griera, 1974: 276 i 278).

Ferros del foc i altres elements

Torradora: forqueta de ferro amb dues o tres puntes i mànec acabat en una anella per penjar. S'utilitza per torrar pa.

Torrapà: estri de ferro que serveix per posar les llesques verticals davant del foc, format per un mànec llarg amb unes forquetes en forma de x a l'extrem.

Graelles: «objecte format per tres tires de ferro, quatre peus i un mànec, que serveix per fregir la carn al foc» (Griera, 1974: 280). Les més freqüents a la zona són la quadrada o rectangular amb tires paral·leles, un mànec llarg i quatre peus, o la circular amb el mànec vertical al centre.

Pala o forroll⁹⁰ (també forrolla, ferroll, ferrolla) (Griera, 1974: 272, 273, 276): pala de ferro per apilar i replegar les brases i les cendres.

Bufador: «canó de ferro o de canya per bufar i encendre el foc» (Griera, 1974: 291).

Manxa: «instrument per bufar el foc amb un canó de ferro i amb unes pales de fusta per eixamplar i estrènyer la bossa de cuir que bufa» (Griera, 1974: 291).

Ventador: «ventall d'espart de forma circular amb un mànec, que servei per ventar el foc (Griera, 1974: 291).

Evolució històrica

Tot i que existeixen diferents treballs sobre la casa al Pirineu, n'hi ha pocs que tractin específicament el foc a terra i els elements associats d'una manera exhaustiva. Només disposem del treball ja esmentat de Fritz Krüger de principis del segle xx que se centra en l'estudi de diferents zones del Pirineu occidental, i el de Ramon Violant, *Características tradicionales, antiguas y evolucionadas, del hogar doméstico popular en Cataluña*, publicat al 1950. Ramon Violant va observar diferències geogràfiques pel foc a Catalunya, va establir-ne uns tipus característics per territoris i va ser el primer estudiós que va fer una primera classificació dels focs en funció de diferents aspectes, predominant la ubicació geogràfica i els tipus de campanes, fonamentalment. Violant va diferenciar els tipus en tres zones: zona occidental (Lleida, Girona i Tarragona), zona occidental i meridional (Tarragona), zona oriental (Girona, Lleida i Tarragona), en aquesta darrera hi situa el Berguedà. Segons va observar, el tipus de campana variava segons la zona geogràfica a tot el Pirineu, fet que el va ajudar a diferenciar les tipologies de campanes que ell proposa.

⁹⁰ Krüger, F. (1996: 172). Violant, R. (1981: 206). Tots dos expliquen les característiques i tipus de forrolls.

La recerca de Fritz Krüger es va concentrar a la zona del Pallars, Ribagorça i Pirineu aragonès. Va observar moltes diferències relacionades amb la ubicació, la construcció, les dimensions i la forma de la llar, que va poder agrupar per zones geogràfiques concretes en aquest territori. Va veure que la «sala del hogar» dels Pirineus catalans era de dimensions petites i que es trobava dins un espai tancat que estava ocupat únicament per la llar de foc i els bancs al voltant (Krüger, 1996: 114). Les reduïdes dimensions les atribuïa a la necessitat d'escalfor, malgrat que també es feia servir per cuinar, amb una separació entre la «sala de la llar» i la resta d'espais destinats a la feina domèstica. Les observacions d'aquests dos autors les hem pogut constatar en el nostre treball de camp, ja que els elements que ells van descriure fa 70-80 anys es mantenen a les cases del Berguedà de forma quasi invariable.

El foc a la cuina el trobem documentat històricament des del segle XIII, i arqueològicament també en habitatges que s'han excavat en aquesta zona i que daten d'època ibèrica, romana i medieval;⁹¹ així, el foc és un dels elements més antics que es troben associats amb l'habitatge. El tipus més antic seria el foc de rotlle, que va ser substituït de forma progressiva pel foc arrambat, que ofería millor escalfor i més facilitat per a la seva construcció. No podem determinar un moment de canvi, ja que els focs centrals o rodons s'han mantingut en moltes zones fins a l'actualitat, segurament la necessitat provocà el canvi d'un tipus a l'altre en diferents moments històrics.

El foc és l'element més important de la cuina: són inseparables, ja que cuina i llar s'entenen fins i tot com a sinònims i complementaris, fins al punt que la major part de documents consultats ubiquen a la cuina els ferros del foc, tot i que no esmenten específicament la llar de foc. Durant els segles XIV i XV un dels elements indissociables amb el foc com són els cremalls s'esmenten a quasi tots els inventaris dins l'espai cuina, fet que també passa amb la resta d'elements o ferros que s'utilitzen amb el foc a terra. Als inventaris del segle XIV del Berguedà les cuines es troben majoritàriament al pis, amb el foc inclòs, com a la casa de

⁹¹ Per època iberoromana: Grau, M. i Rodrigo, E. (1998). «El jaciment del Serrat dels Tres Hereus (Casserres): un assentament del s. I a.C. al Berguedà», a Comerç i vies de comunicació (1000 a.C.-700 d.C.). *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà. 1998. P. 125-135. Per època medieval: Bolós, J. (ed.) (1996) *Un mas pirinenc medieval: Vilosiu B (Cercs, Berguedà)*. Universitat de Lleida.

Jaume Duran a Berga el 1383,⁹² lloc on es mantindrà, tal com veiem al mas de Pere Ferrer de Saldes, que el 1502⁹³ tenia la cuina amb el foc al pis.

El tipus de foc tancat en un espai, «la cambra del foc» o la «sala de la llar» que també va documentar Krüger, ja s'esmenta a documents de mitjans del segle xv: el 1452 Maties Serra de Berga, tenia una «cassa de foch gran» en «lo menyador pres la cuyna», amb els seus ferros i altres atuells pel foc; i a la cuina tenia altra «cassa de foch».⁹⁴ Perdurant en la documentació del segle xvi,⁹⁵ és un element bastant freqüent a les cases dels segles xviii i xix, que són els que han arribat als nostres dies.

Els documents no ens permeten saber com eren aquestes llars de foc, només que tenien xemeneia i colguer. Com hem vist a una casa del 1383 que tenia «colgafoc» o una altra a la Pobla de Lillet el mateix any⁹⁶ que deia que la cuina era bona però «té la ximaneia escapçada».

Establir una cronologia dels tipus de campanes i fogaines és difícil, ja que no comptem amb elements datats, i ens basem en la simple observació dels elements documentats. Possiblement el tipus de campana més antiga, a part de la del foc circular, sigui la rectangular piramidal suportada sobre una biga de fusta, la que Violant anomena «llar de mig» (Violant, 1981: 220), de la qual hem vist diversos exemples. El tipus més modern és la campana semicònica. Quant a les fogaines, el tipus més antic és el foc ras, i la necessitat de suport de la llenya i la cendra va provocar l'evolució cap a les fogaines de colguer i elevada.

A la documentació s'esmenten elements mobles relacionats amb les funcions del foc, en què destaca el banc escó dins l'espai de la cuina, a vegades assenyalant que està al costat o al voltant de la llar acompanyat de la taula. Com el 1383,⁹⁷ que hi havia «tres scones cum duobus postibus sive tabulis de scon»; el 1422⁹⁸ a

⁹² 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (APB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

⁹³ 1502. Inventari fet pel testament de Pere Jou quan morí, del Mas Pere Ferrer de Saldes. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 118).

⁹⁴ 1452. Inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f. 105v).

⁹⁵ «La cambreta de la xemeneia», 1562. Inventari dels béns d'Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (ABEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

⁹⁶ 1476b. Inventari d'una casa de la Pobla. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 262-264).

⁹⁷ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

⁹⁸ 1422b. Inventari d'un parayre de Bagà (Serra Vilaró, 1947 llibre II, Pag 377).

la cuina d'una casa de Bagà hi havia els «fers grans de lar» i «un scon de lar», a més d'altres atuells; el 1795⁹⁹ la cuina de Santamaria de Serrateix tenia un «escó a l'entorn de la llar». Alguns tenien taula plegadissa: 1476¹⁰⁰ «un ascon taula tot ensemps»; 1509¹⁰¹ «dos bancs escons ab sa tauleta levadisa a la una part»; 1819¹⁰² un escó amb taula. També trobem mencions a l'arquibanc: per exemple un «archibanc ab sa clau» el 1423.¹⁰³

Però els objectes que ens mostren que a l'espai hi havia un foc són els ferros del foc, presents a totes les cases, instruments necessaris per atiar el foc, per cuinar i per suportar objectes o menjar al foc. Els cremalls els trobem a totes les cuines i a algunes sales des d'inicis del segle XIV, fers de lar o fers de foc; però també pales o forrols per replegar la cendra; molls o amolls per agafar els tions i altres coses calentes; bufadors o ventalls, les lleves, l'ast i el seu suport; els trespeus per recolzar olles; les graelles; el torrapà; i el mosso o mossa per recolzar el plat.

L'eixida, galeries i assecadors

L'eixida sorgeix amb l'ampliació de les cases feta durant l'auge de l'agricultura a principis del segle XVIII. Consisteix en un cos afegit davant la façana principal, generalment obert a migdia, amb diverses obertures que faciliten l'entrada de llum. Els objectius per a la creació d'aquest afegit són facilitar un creixement del mas de forma harmònica amb el conjunt tant en planta com als pisos, aconseguir l'obertura de la sala a l'exterior obtenint un aïllament tèrmic de la façana, i finalment disposar d'un espai obert a l'aire lliure però dins la casa. Són un element constructiu molt característic del Baix i centre del Berguedà que, a banda de la seva finalitat com a assecador, també proporcionen una nova presència a la casa, però fonamentalment faciliten la regulació de la temperatura, ja que a l'estiu és

⁹⁹ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, p. 187-190).

¹⁰⁰ 1476a. Inventari de la vídua del mercader de la Pobla, G. Vilar (casa al costat dels molins). (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 264-265).

¹⁰¹ 1509. Inventari de la casa d'Isern de Saldes que compra Esteve Aimeric a carta de gràcia. (Tous, 1985. AAVV, 1998: 119).

¹⁰² 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB).

¹⁰³ 1423. Inventari dels béns d'un ferrer de la Pobla de Lillet. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 410-411).

un espai fresc on no entren els raigs solars degut a la inclinació del sol, mentre que a l'hivern el sol entra i produeix una concentració d'escalfor a l'interior de la casa en l'època de l'any que més es necessita.

Les eixides o galeries es troben al pis, a vegades es repeteix l'estructura a les cases de dos pisos. A la planta baixa, aprofitant l'espai cobert, algunes tenien un porxo que protegia la porta, o bé s'adequaven noves estances per guardar objectes agrícoles. Degut a l'amplada de la façana moltes eixides s'organitzen en obertures d'arcs de mig punt que a la vegada embelleixen la casa i permeten l'entrada de llum, convertint-se en un espai més de la casa, una saleta d'estar per utilitzar a l'estiu amb accés des de la sala principal. El tipus de pilars i d'arcs estan en relació amb l'estil artístic predominant a l'època, així com els materials emprats i el tipus d'acabat. Així, trobem cases amb elements fets amb maó vist, en pedra, arrebossat o pintat. La barana pot ser un mur que tanca per la part inferior, una balustrada de pedra amb passamans d'obra, barana de fusta, barana de ferro o altres tipus de tancaments amb rajoles posades en espina deixant obertures al mig de la disposició.

Des de les eixides es pot controlar qui entra a la casa mirant per la balconada, algunes tenen una obertura practicada al paviment sobre la porta d'entrada que permet controlar la persona que es troba a la porta esperant a ser rebut.

Els assecadors s'obren a les golfes, a la banda de migdia, sota teulada. Servien per disposar els aliments que necessitaven ser assecats per poder conservar, així com palla, herbes remeieres, tomàquets, i diversos productes agrícoles, mentre que el blat de moro es penjava de les baranes de fusta de les eixides... A les zones de muntanya també es guarda l'herba per assecar, d'aquesta forma es garantia l'assecatge si feia mal temps.

Tot i que és un element que no trobem de forma generalitzada al territori, mostra clares diferències tipològiques entre zones geogràfiques, com veurem. De les 76 cases que hem estudiat amb detall n'hi ha 25 que tenen eixida, un 32,89%. També hi ha 14 cases que tenen assecador obert a les golfes.

Tipus

Recordem que Josep Danès ja va establir unes tipologies de les masies amb galeries que és la que s'ha utilitzat habitualment, amb una proposta de classificació en funció de la relació entre la volumetria de la masia i la façana, tenint en

compte les obertures presents. D'entrada diferencia entre les masies amb teulada a doble vessant i amb teulada a quatre vessants, amb els corresponents subtipus dins de cada un; el joc d'obertures i la relació amb la orientació de la teulada el porta a altres agrupacions entre les quals hi ha masies amb galeries i masies amb finestres. Es tracta d'una classificació complexa en grups, famílies i tipus, que responen en els casos de la masia «d'estructura clàssica» que va identificar Danès, però que deixa fora altres tipus d'obertures o d'eixides que són presents a la nostra zona. Per aquest motiu hem fet una nova classificació tipològica tenint en compte la proposada per Danès, però amb altres tipus que trobem en aquest territori.

Diferenciem dos grups bàsics que integren els diferents tipus:

- galeries i eixides integrades dins la façana de l'edifici,
- galeries o eixides que es troben afegides davant la línia de la façana.

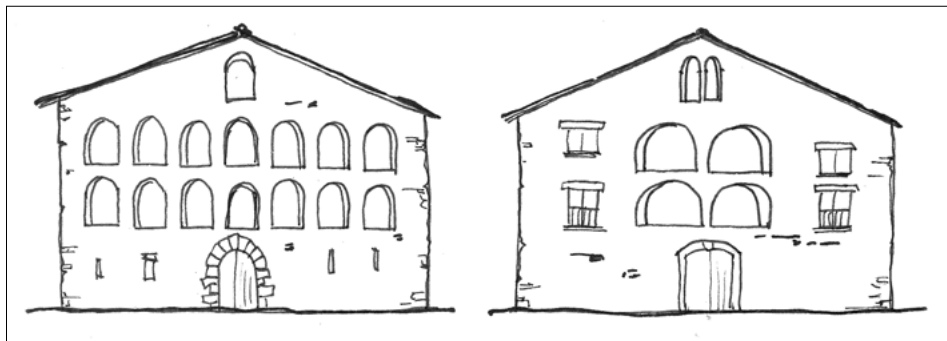
Dins aquests dos grups hem diferenciat cinc tipus tenint en compte l'estructura i la relació amb la façana, el joc de plens i buits, i la relació amb la línia vertical de la façana.

Resum dels tipus d'eixides de les cases rurals del Berguedà. El càlcul s'ha fet a partir del total de 228 cases que han donat informació del volum exterior, de les quals un 75% tenen eixida

		Baix B.	Alt B.
Grup 1	Tipus 1 (subgrup a i c)	25 (10,96%)	18 (7,89%)
	Tipus 1 (subgrup b)	2 (0,87%)	1 (0,43%)
	Tipus 2 (subgrup a i b)	12 (5,26%)	10 (4,38%)
Grup 2	Tipus 3	3 (1,31%)	4 (1,75%)
	Tipus 4		5 (2,19%)
Total		42 (18,42%)	38 (16,66%)

Veiem que a les masies de la zona de plana agrícola és més freqüent la presència d'eixides, predominant el tipus 1, amb cossos de galeries, i el tipus 2 amb eixida allindada integrada dins la façana. A les cases de muntanya, predomina el tipus 1 i els balcons amb eixida integrada (tipus 3 i 2-b), tant a les masies com dins els nuclis.

Grup 1. Galeries i eixides integrades dins la façana de l'edifici. Generalment són resultat d'una ampliació afegint un nou cos a la façana, de forma que configuren nous espais a la planta baixa, als pisos i a les golfes, mantenint els vessants de teulada i la mateixa alçada de la casa. En diferenciem cinc tipus:

Tipus 1

Tipus 1, subgrup a. Eixida de galeries amb carener perpendicular a la façana. Formada per un cos afegit davant la façana, amb galeries obertes a tota l'amplada d'aquesta, composta per un seguit d'arcs sobre pilars o columnes, que poden ser de mig punt o rebaixats. És el tipus més freqüent per a les ampliacions de les façanes i moltes vegades es repeteix als dos pisos de la casa. És el tipus més freqüent a la nostra zona. (Correspon a la «sèrie primera de la família II del grup I» que va classificar Danès: masia amb teulada a doble vessant amb galeria a la façana principal orientada a migdia).

Tipus 1, subgrup b. Eixida de galeries amb carener paral·lel a la façana, formada per un cos de galeries afegit davant la façana. En molts casos presenten arcs al pis principal i obertures amb llinda a les golfes. Pot ocupar tota la longitud de la façana o només una part. Aquest tipus el trobem fonamentalment en cossos afegits a la casa principal. (Correspon a la «sèrie B de la família I del grup I» que va identificar Danès: masia amb galeria juxtaposada a la façana en què la galeria és paral·lela al carener de la teulada).

Tipus 1, subgrup c. Eixida amb galeria formada per un cos de galeries paral·lel o perpendicular a la façana, però que no ocupa la totalitat de la façana. Poden ser simètriques i centrades, però també asimètriques i a un lateral. Algunes amb

galeria d'arcs, d'altres amb obertura amb llinda. El nombre d'arcs o obertures és variable, però és entre una i dues.

Tipus 2, subgrup a. Eixida formada per un cos afegit a la façana, l'obertura del pis queda dins de la façana, amb llinda horitzontal i barana que tanca frontalment; amb assecador a les golfes. Es troba a les cases amb carener perpendicular a la façana. No es correspon a cap de les tipologies de Danès, ja que no és una galeria amb arcs.

Tipus 2

Tipus 2, subgrup b. Eixida formada per un balcó integrat dins la façana i cobert per la teulada; a la planta baixa forma una porxada o entrada tancada i al pis o pisos, una eixida amb llinda, pilars i barana de fusta o ferro. La trobem a cases amb el carener paral·lel a la façana. És un element més freqüent a les zones de muntanya que a la plana, on s'ha anat perdent, ja que se substituïa per galeries.

Grup 2. Eixides afegides sobre la línia de la façana. Són elements externs a la volumetria de la casa, afegit però amb independència de l'estructura general. Tenen configuració de balconada sobre pilars a la planta baixa, cobert amb teulada a un vessant, i sense repetició a les golfes. En diferenciem dos tipus:

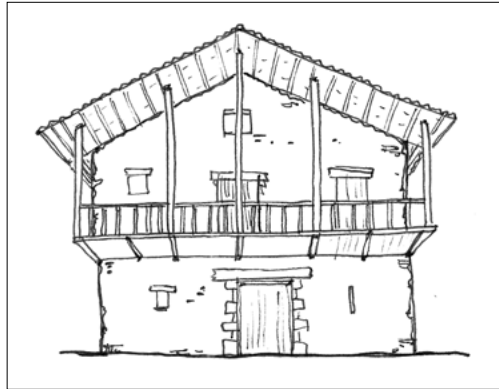
Tipus 3. Eixida porxada. Element constructiu afegit exteriorment a la casa, fruit de l'ampliació per aconseguir una eixida al pis, que sobresurt de la façana, amb teulada independent. Generalment només ocupa un pis, mentre a la planta baixa forma un porxo obert. L'estructura està formada per un paviment de fusta suportat sobre bigues i tancat amb una

Tipus 3

barana de fusta. És un element que trobem tant a les zones de muntanya com a la plana tot i que no és molt freqüent.

Tipus 4. Eixida tipus balcó, obert dins la façana o sobresortint lleugerament d'aquesta, allindada. Pot ser a un pis o a tots. A vegades ocupen tota l'amplada de la façana, però en altres casos està situat a una zona concreta i delimitada. Està format per un forjat que recolza sobre dues o més bigues perpendiculars a la façana, a vegades amb bigues o columnes verticals per suportar un altre balcó al pis de sobre, amb barana de fusta o de ferro, i generalment aprofita com a cobriment el voladís de la teulada de la casa. És un element freqüent a les zones de muntanya i dins de nuclis.

Tipus 4

Elements immobles

Troblem pocs elements immobles a les eixides, a vegades una pica rentamans, l'espill o forat al paviment per controlar l'accés de persones. En algun moment s'ha aprofitat la grandària de l'espai per fer una subdivisió i ubicar la comuna a un extrem.

Elements mobles

El mobiliari que trobem a les eixides es redueix a alguns bancs, una taula llarga i cadires. També es poden concentrar en aquest espai elements de diferents feines o treballs que es poden desenvolupar, per exemple, a una casa vam veure un torn de passar farina de considerables dimensions, i una pastera. També són freqüents les eines, o un banc de fuster.

Evolució històrica

L'espai de l'eixida és una zona de la casa que s'ha assimilat com a element d'època moderna, ja que està directament relacionat amb les ampliacions que

es van fer a moltes cases de tot Catalunya a partir del segle XVII, tot i que en documentació del segle XV trobem referència a l'existència d'eixides i porxos. Algunes les trobem datades (1775, cal Gabatx), (1807, Vilaseca), (1819, Aubals), (1879, el Pou).

El 1695¹⁰⁴ a la casa Salvans de Sagàs hi havia una eixida al primer pis que s'obria a la sala; encara avui es conserva aquesta eixida amb galeries. La casa Pou de Sagàs també tenia eixida el 1774,¹⁰⁵ al primer pis i al costat de la sala i segurament de la cuina, especificant que des de l'eixida s'entrava a un dormitori que s'anomenava «l'habitació de l'eixida». El 1795¹⁰⁶ la casa Santamaria de Serrateix tenia eixida, amb la cambra dels amos al costat i a un extrem de la sala. En aquesta casa hi havia també una altra eixida al segon pis, amb una estructura de galeries que es manté actualment. Al segle XIX¹⁰⁷ es torna a esmentar l'eixida del mateix mas.

3.3.5. Els espais privats

El espais familiars privats són aquells que no es troben a l'abast de les visites i que són d'ús exclusiu de la família. Són espais finals, és a dir, que des d'aquests no s'entra a cap altre espai, i que estan independitzats de la resta. Generalment es troben al primer pis i, a vegades, també al segon.

Les cambres dormitori són els espais de les activitats privades de les persones, de les relacions conjugals i de relació entre diferents generacions, l'espai dels naixements, de la cura dels malalts, de l'amor i de la mort, del recolliment. Altres espais d'accés privat són els oratoris o espais de culte dins la casa. També n'hi ha que permeten desenvolupar activitats personals, individuals i ocultes als altres, les que tenen relació amb la cura personal i necessitats bàsiques, com la comuna.

¹⁰⁴ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vídua d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB).

¹⁰⁵ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

¹⁰⁶ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

¹⁰⁷ 1809. Inventari fet per la defunció de Ramon Santamaria, del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, p. 190).

Les cambres

A les cambres es poden desenvolupar diferents activitats, tot i que la més freqüent és l'ús per a dormir. Es troben quasi sempre al pis de la casa, amb accés directe des de la sala; a les cases de dos pisos, també n'hi ha al segon pis, mentre que si es tracta d'una casa petita pot haver-n'hi alguna a la planta baixa. També hem vist alguna cambra a les golfes, que s'habilitaven en èpoques en què hi havia més persones a les cases, com a l'estiu, posant llits de posts o llits plegables de tisora. En una casa d'Avià ens van explicar que l'habitació de les golfes era la que utilitzava l'amo quan no «arribava gaire catòlic a casa» a inicis del segle xx.

Trobem habitacions per dormir a totes les cases, un espai imprescindible i necessari, que no es comparteix amb altres de la casa. La cambra més important era la dels amos, que mantenien fins a la mort, moment en què passava a ocupar-la l'hereu convertit en amo. Les anomenades cambretes eren les cambres secundàries que ocupava la resta de la família, mossos i treballadors. També hi havia cambres amb alcova que permetien una certa independència i recolliment. La quantitat de cambres depèn de la importància i grandària de la casa, ja que podem trobar-ne des d'una fins a un màxim de vuit (en els casos estudiats), tot i que és més freqüent tenir entre tres i quatre cambres a una casa. La majoria tenen cambres simples, tot i que hi ha un 18% de les cases documentades que tenen una o dues alcoves. Cal remarcar que les cambres són el tipus d'estança més nombrosa, ja que en trobem diverses amb característiques similars, mentre que sala, cuina, rebost o entrada són un únic espai per a cada funció.

Nombre de cambres a les cases estudiades

Cambres	2 cambres	3 cambres	4 cambres	5 cambres	6 cambres	7 / 8 cambres	1 alcova	2 alcoves
Cases	9 cases	17	27	5	3	6	10	4
	11,84%	22,36%	35,52%	6,57%	3,94%	7,89%	13,15%	5,26%

Descripció formal i estructural

Les cambres estan relacionades directament amb la sala, espai des del qual s'accedeix a les cambres. Es troben ocupant un cos de l'edifici però no es comuniquen entre si, ja que l'única porta dona a la sala. Són espais de planta ortogonal, amb

una estructura que s'adapta a la planta general de la casa, sense elements divisoris interns, excepte en els casos que tenen alcova.

Els dormitoris més antics són estances úniques, no gaire grans, en algunes hi ha un armari encastat a la paret. Els paviments a les cases de la zona agrícola generalment són de rajols o llosat de pedra, mentre que a les zones de muntanya són de fusta o de guix encofrat. El sostres són de cairats amb rajol o corbes, tot i que n'hi ha algun fet amb empostissat o de plaques de guix emmotllat amb motius decoratius.

A partir de mitjans del segle XVIII, les habitacions més importants que disposaven de prou espai es dividien en dues zones separades per un mur amb una obertura central. L'alcova és l'espai on es posava el llit, que s'independitzava de la saleta d'entrada amb una cortina, no tenia finestra per aconseguir una atmosfera de tranquil·litat i sense llum per dormir. L'envà que separa els dos espais té una ampla porta central que pot ser coberta amb llinda horitzontal, arc de mig punt, mixtilini o rebaixat, a vegades motllurat en guix i policromat. Una cortina garantia la intimitat i fosc, tancant l'espai del dormitori. A la saleta hi ha l'accés a l'habitació, ja que aquí s'hi obren la porta i la finestra, fent les funcions de petita sala d'estar dins la cambra.

Hem documentat algunes cambres amb dues alcoves iguals que servien per posar dos llits separats compartint la saleta; o bé altres amb una alcova més gran que l'altra, una per dormir i l'altra per posar un bressol o bé una taula de despatx o l'armari. Generalment són les habitacions del hereus o d'algun familiar important, com un capellà. Destaquen algunes alcoves cobertes amb volta d'aresta, a cases de finals del XVIII i principis del XIX. A les zones agrícoles són freqüents aquestes habitacions amb alcova, ja que són a les cases grans que disposen d'espai, mentre que a l'Alt Berguedà les habitacions no acostumen a tenir alcova i són més petites per garantir la conservació de l'escalfor.

Un element remarcable és la porta que comunica les cambres amb la sala, ja que la llinda de pedra quasi sempre té elements decoratius o la data d'algun esdeveniment familiar important, sigui un casament, una defunció, o el moment en què s'amplia la casa i es fa l'habitació: a la zona predominen les dates dels segles XVIII i XIX. A vegades els muntants també estan motllurats, però sempre per la banda de la sala, mai per la de la cambra. Les portes, de fusta, en algunes cases presenten talles decoratives. Un altre element característic i singular a les habitacions són les finestres amb un o dos festejadors que aprofiten els murs

gruixuts, element molt freqüent a les cases del Baix Berguedà. La cambra principal sempre té finestra a la façana sud i és una de les més importants de la casa, mostrant la situació social de la cambra de l'amo dins el conjunt.

Quant a la decoració, generalment les cambres són espais on les parets es troben policromades. Tenim algun cas en què únicament hi ha un sòcol de color, però també d'altres en què s'ha utilitzat una policromia molt completa i amb diferents motius decoratius vegetals o geomètrics. Quasi totes les cases que hem documentat amb policromies daten d'entre finals del XVIII i finals del XIX.

Les dimensions de les cambres són molt variables, ja que trobem exemples d'habitacions relativament grans i d'altres molt petites; en general són habitacions on cabia el llit i algun altre moble, de dimensions ajustades però suficients per a la funció que desenvolupen. Si la casa és gran les cambres són també grans.

Ja que es tracta d'espais que es repeteixen dins la casa, ocupen un percentatge important de la superfície total del pis, tot i que varia en funció de la mida de la casa. A la zona del Baix Berguedà les dimensions d'una cambra oscil·len entre els 8 m² i els 30 m², tot i que les dimensions més freqüents són d'entre 12 i 16 m² per a cada cambra. A l'Alt Berguedà la superfície d'una cambra està entre 5 i 16 m², i les més freqüents són d'entre 12 i 15 m². Les cambres són més petites a la zona de muntanya que al sud del territori. Pel que fa a les cambres amb alcova, a les cases del sud les dimensions són d'entre 15 i 52 m², amb una mitjana més freqüent de 20 m². A la zona de muntanya hi ha poques cases amb alcoves, i tenen dimensions similars.

L'ocupació total en planta de l'espai destinat a les cambres és una tercera part de la superfície total del pis, i a vegades pot arribar al 60%, per tant és l'espai que té més representació i ocupació dins la casa.

Elements immobles i mobles

Els únics elements immobles que trobem en aquests espais són els armaris encastats, tot i que no es tracta d'elements molt freqüents.

El més remarcable és el mobiliari: el llit, la caixa de núvia o la calaixera, una imatge religiosa o un Sant Crist, el rentamans amb mirall, gerro i gibrell, i poca cosa més. Amb el temps es posa algun armari, i s'instal·la un lavabo arrambat a la paret. Per fer front al fred s'utilitzaven mulasses o frares, en què es posaven brases i s'introduïen dins el llit una estona abans d'anar a dormir.

Evolució històrica

Les cambres s'esmenten a les cases a tota la documentació consultada, des de la més antiga fins a la més actual, ja que totes les cases tenien diverses habitacions o cambres que servien per dormir, depenent de la quantitat de persones i de la grandària de la casa. Als inventaris de les diferents èpoques veiem que a les cases hi havia entre dues i cinc habitacions, generalment a una banda de la sala n'hi havia tres, una altra amb accés des de l'eixida, i a vegades alguna més a les golfes. Sempre hi ha una habitació principal, la de l'amo, que generalment estava al millor lloc de la casa, és a dir, a l'angle sud, ubicació que encara es conserva en moltes cases de pagès i que també mantenen la singularitat que quan l'hereu es casava passava a ocupar aquesta habitació i els pares es traslladaven a la cambra dels padrins, que no tenia tan bona ubicació. A vegades hi havia una habitació per a un capellà membre de la família, on es disposava algun moble o armari santuari, fins i tot amb un petit oratori al costat.

En alguns documents queda palesa la ubicació central o principal de la sala, ja que al seu voltant hi ha diverses cambres, i s'esmenten les diferents habitacions en relació amb la sala: habitació de cap de la sala;¹⁰⁸ cambres de la sala.¹⁰⁹ Era freqüent anomenar les cambres per la ubicació o bé per la persona que l'ocupa o que l'havia ocupat, si són per als amos, per a les minyones, per als mossos, per a l'oncle, per a la pubilla o per a l'hereu. A vegades, en ser inventaris fets en mort d'una persona, s'anomena la cambra on hi havia el difunt encara de cos present: la «camera in quan iacebat dictus defunctus».¹¹⁰ El 1795 al mas Santamaria de Serrateix «minyones i amos dormien al pis, mentre que els mossos dormien a l'habitació del segon pis o golfes. Els amos utilitzaven la cambra més propera a l'eixida, ja que era la més ben orientada. Hereu o pubilla ocupava la del costat, la cambra del mig, que ocupaven fins casar-se i en morir els pares passaven a la cambra principal. Els sacerdots residien al pis de dalt. Generalment les cambres eren d'un sol llit, excepte les de mossos i minyones en què n'hi havia més. Només els nens petits germans a vegades compartien habitació. A un extrem de la sala hi havia la cuina i a l'altre, les cambres» (Terradas, 1984). A

¹⁰⁸ 1580. Inventari de Magdalena Casals, vídua de Joan Casals, usufructuària de la casa els Casals, del terme de Sagàs. (Arxiu casa Malla, Sagàs) (APB).

¹⁰⁹ 1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vídua d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB).

¹¹⁰ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines de Berga. (APB, llibre notarial 341, f. 142v).

la mateixa casa, el 1809, «l'habitació de la pubilla era al mig de la sala».¹¹¹ Per tant, podem esbrinar la ubicació de les cambres respecte a la sala i la quantitat que havia a cada tipus de masia, sobretot als inventaris a partir del segle XVIII que especifiquen amb més detall la ubicació dels espais.

Durant el treball de camp hem vist que als dormitoris, malgrat la introducció d'elements actuals, encara es conserva el mateix tipus de mobiliari que se cita a la documentació des de l'edat mitjana, amb poques variacions, ja que són els elements relacionats amb l'activitat principal que es desenvolupa. L'element principal és el llit. Generalment hi havia un llit de bancs, o un llit de posts (*lectum postium*¹¹²) amb bancs i màrrega, o un llit de colga¹¹³ amb colga de fusta o amb palla, i també el més modern llit de pilars i el llit amb capçal. El conjunt del llit estava format per una colga, un matalàs o una màrrega (plena de palla, llana...) i la borrassa, el travesser que era un coixí de ploma o de palla, els llençols, flassades, vànova o un cobretot que podia ser també de pell. La colga era un jaç de fusta format per una post damunt la qual es col·locava el matalàs; també s'interpreta com un calaix de fusta suportat sobre petges dins el qual es posava el matalàs, o bé podia ser el mateix matalàs, ja que en algunes descripcions no s'esmenta matalàs ni borrassa. A partir del segle XVII-XVIII observem més variació de tipus de llits a les cases, ja no hi ha llits de posts o de bancs, sinó de pilars i amb capçalera, alguns amb peus de gall i de fustes nobles com la noguera o perer, però generalment de pi.

Hi havia cambres amb un llit, però algunes en tenien de dos fins a quatre, cosa que mostra que el fet de dormir era compartit entre els diferents membres de la família, fins i tot al mateix llit; també entre les minyones, mentre que els mossos podien dormir a les golfes. Únicament les cambres principals, dels amos, tenen un llit i a vegades un bressol. Aquest fet queda reflectit des del segle XIV fins al XIX. El 1562¹¹⁴ tenien quatre llits; el 1688¹¹⁵ el mas Font de Borredà tenia

¹¹¹ 1809. Inventari fet per la defunció de Ramon Santamaría, del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, p. 190).

¹¹² 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, paraire (APB, llibre notarial 31, f. 75r). A Santandreu, D. (2006).

¹¹³ *Colga de posts*, 1383i, Inventari dels béns de Francesc Torrent (APB, llibre notarial 31, f. 247r).

¹¹⁴ 1562. 10 de setembre. Inventari dels béns d'Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (ABEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

¹¹⁵ 1688. Inventari dels béns de Joan Font, pagès del mas Font, situat al poble de Borredà. (AAVV, 1990).

parats sis llits; el 1774¹¹⁶ al mas Pou de Sagàs hi havia nou llits; el 1795¹¹⁷ al mas Santamaria de Serrateix hi tenien disset llits parats repartits en deu habitacions; i el 1819,¹¹⁸ a una casa de Berga hi havia set llits.

A més del llit s'esmenten arribancs, escons, bancs, caixes, taules, cadires, cofres, armaris, bressols i fins i tot algun *rentamans*, l'orinal i la *berenguera*, recipient amb forma cilíndrica que s'encastava en una cadira o un banc de fusta o d'obra i que servia per les necessitats fisiològiques.

A les cases medievals el sentit de l'ordre no era el mateix que la concepció que tenim actualment, ja que no hi havia tants armaris ni altre tipus de moble d'encabiment. Al segle XIV i XV hi havia a les cambres un nombre limitat de caixes, arques, cofres i arribancs, moltes vegades tancats amb pany i clau i que podien contenir documents o llibres. També hi ha altres objectes relacionats amb activitats específiques com fer el pa, o amb el treball tèxtil divers, o d'emmagatzematge de productes, mostrant que en algunes èpoques, sobretot entre els segles XIV i XVII es podien guardar objectes diversos, generalment relacionats amb el tipus de persona que hi dormia, ja que veiem que a les cambres de minyones o de dones hi havia objectes per filar i teixir la llana, per exemple. Més endavant les cambres s'utilitzen per a la funció a què estan destinades, tot i que també es podien trobar armes; objectes per il·luminar: canelobres i gresols; objectes de parament de taula: culleres, ampolles, escudelles, així com objectes personals, joies, de vestir i un mirall.

Els oratoris

Els espais de culte familiar són la capelleta que es troba a la sala o bé una capella externa al mas que constitueix una petita església, un element freqüent a les cases més importants, sobretot a la zona agrícola. Són espais construïts o reconstruïts a finals del XVIII, amb les característiques artístiques de l'època, amb un lligam directe amb el mas i amb el seu entorn immediat, que servien a una

¹¹⁶ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).

¹¹⁷ 1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix. (Terradas, 1984, pag 187-190).

¹¹⁸ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus. (APB).

comunitat reduïda. L'any 1825¹¹⁹ al mas de les Cots de Sant Joan de Montdarn hi havia una capella externa al mas en què hi havia una caixa amb dues albes, un missal i un calze de plata, a més d'altres objectes de culte.

A l'interior de la casa les mateixes cambres també són espais de culte on acostuma a haver-hi alguna imatge de devoció personal, una marededéu dins una escaparata, un sancrist o altres imatges i altres objectes, com la piqueta de vidre amb aigua beneïda i amb un sancrist que hi havia a l'entrada de la cambra dels amos a la casa Santamaria de Serrateix el 1795, o el sancrist de plom daurat 1774 a Sagàs, i un sancrist a una casa de Berga el 1819.¹²⁰

Excepcionalment algunes cases tenen un espai destinat a oratori privat, situat en un espai al costat d'una cambra, on hi ha un armari amb funcions d'altar. A dos inventaris del segle xv s'esmenten oratoris, un pintat sobre pergamí i l'altre sobre fusta. El 1383 Pere Coromines tenia un oratori pintat sobre pergamí a la cambra de casa seva, «quoddam oratorium depictum in pergameneo»,¹²¹ i Bartomeu Boxader tenia a la seva cambra «quasdam tabulas oratorii depictas».¹²² El 1562¹²³ a la cambra principal hi havia un retaule de fusta de la Passió, i també una capsa amb un calze, una custòdia petita amb creu de plata i una custòdia gran de plata. Tot i que desconeixem quina seria l'estructura d'aquests oratoris, en estar dins d'una cambra probablement tenien una estructura similar a un armari santuari de fusta, com els que hem documentat a masies de Montmajor i d'Avià.

La comuna

La comuna és l'espai on «es va a satisfer les necessitats» (Griera, 1974: 188). Substituiran els gibrells i altres recipients que servien per facilitar l'evacuació dins de casa sense necessitat de baixar als estables. Aquest espai independent es

¹¹⁹ 1825. Inventari de les Cots de Sant Joan de Montdarn (Serrateix) (Terradas, 1984, p. 191-192).

¹²⁰ 1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus, a 8-8-1819. (APB).

¹²¹ 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines. (APB ll. not. 31, f. 142v. A Santandreu, D., 2006: 374).

¹²² 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader. (APB ll. not. 31, f. 75r. A Santandreu, D., 2006: 374).

¹²³ 1562. Inventari dels béns d'Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (ABEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).

comença a fer a les cases tardanament, a finals del segle XVIII i fins ben entrat el XX, degut als nous costums aportats des de les ciutats amb la industrialització. Tan sols a les cases més grans o més importants es feia aquesta habitació, que s'ubicava directament sobre els estables o el femer.

La denominació de *comuna* deu procedir del fet de l'ús de la latrina de forma comunitària des d'època romana. Latrina procedeix del llatí *latrina*, que deriva de *lavatrina* i *lavatrum*, pila per rentar.

Degut a les modificacions que s'han fet a les cases incorporant nous espais, les antigues comunes han desaparegut, per tant no podem saber si en tenien totes o bé hi havia una selecció per nivell social. De les cases que hem documentat n'hem trobat 10 que encara conserven la comuna, la majoria com un element abandonat tot i que alguna es troba encara en ús. En ser un element afegit a l'estructura, ocupava diferents ubicacions: a la planta baixa, un espai afegit dins els estables; a un racó afegit a l'eixida; i en altres casos s'ha construït un nou cos afegit a una façana, amb la forma de tribuna exterior i on s'accedeix des de l'interior de la sala o de la cuina. Entre els exemples que hem documentat n'hi ha tres a la planta baixa, cinc al pis i dues a les golfes.

Descripció formal i estructural

En ser un element d'introducció tardana està afegit a l'estructura de la casa. Format per un espai petit de planta quadrangular, generalment amb els murs de maó i cobert amb teulada d'un vessant; el mur principal queda totalment ocupat per la porta d'accés, i el mur exterior té una finestreta petita a la banda superior. A l'interior hi ha una bancada d'obra que ocupa tota l'amplada de la paret posterior, amb un taulell de fusta horitzontal amb un forat central que es mantenia tapat amb una tapa encaixada també de fusta. La part inferior del banc també estava foradada i les deposicions queien a baix, normalment al femer dels animals. Les dimensions són similars, ja que és un espai petit destinat únicament a una funció molt concreta. Acostumen a fer 80 x 80 cm o 80 x 90 cm. Tot i que a les cases documentades no s'hi troba, hem vist comunes a altres cases de Catalunya amb dos forats, un de més gros i més alt, i l'altre més baixet i petit destinat als nens.

No hi havia cap altre element més dins aquest espai, ja que la gent es rentava als lavabos de porcellana de ferro a les mateixes habitacions o a la pica de la cuina.

Evolució històrica

L'origen de la comuna el trobem en època romana, ja que tenien latrines als habitatges i també n'hi havia de públiques, seguint la mateixa estructura explicada amb la diferència que incorporaven aigua corrent canalitzada que passava pel canal inferior i que el rentava de forma contínua. S'utilitzaven de forma comunal i demostren un gran avenç sanitari per a l'època. Després de la desaparició de l'Imperi romà es va perdre aquest ús i les necessitats es feien en pous cecs o bé als corrals dels animals. A partir de llavors només els personatges importants tenien una cadira en què s'encastava un recipient de ceràmica, o bé s'utilitzaven orinals o bacines que després calia buidar. Normalment a les alcoves que tenien dos espais, un estava destinat a guardar la bacina o la cadira amb la *berenguera*.

A inicis del segle XIX s'instal·laren estances petites i tancades a les cases, on hi havia la latrina o comuna, també anomenada *retrete*, cambra per retirar-se. Al llarg del XIX es va començar a utilitzar la paraula *inodoro* per a l'aparell, i *excusado* per a l'habitació on es trobava, ja que no era tan vulgar com les anteriors. En català rep la denominació de *comuna*. Fins a finals del XIX no es comença a utilitzar l'invent de la tassa de ceràmica amb sífó per evitar els mals olors, que no va ser freqüent a moltes cases de pagès fins ben entrats els anys 1950.

La comuna ha rebut diferents denominacions, algunes de molt populars con «anar a can Felip». Joan Coromines (1984) explica d'on prové dir «anar a can Felip» al fet d'anar a la latrina: «Sens dubte hi ha hagut també casos d'aplicació apel·lativa de l'avorrible nom de persona Felip: especialment recordat a totes les terres i països, en els Ss. XVIII i XIX, com el nom del més gran enemic de la pàtria. És sabut que en el primer terç del nostre segle (certament encara més tard) era molt viu donar a la latrina el nom de can Felip, i fins es mostraven les ganivetes fermades a la taula de les masies amb el nom d'aquell botxí del més sagrat. A la deformació de selipes pogué contribuir, doncs, una obscura voluntat abominatòria dels menyspreats botiflers (que així els passés una màquina per damunt!)».

A la documentació històrica consultada no es fa esment d'un espai específic, però sí dels objectes que tenen relació amb la higiene personal. Per exemple, el 1383¹²⁴ a la cambra principal hi havia una «berenguera» i també un «orinale

¹²⁴ 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran. Berga. (Arxiu PB, llibre notarial 31 de Berenguer de Viladomat, foli 112v).

cum calquerio», així com un «bacinus de lauto» a la sala. També un «orinal ab son astoig» a una cuina de 1433.¹²⁵ A la cambra al costat de l'escala d'una altra casa de Berga tenien un «astoig d'orinal», el 1439.¹²⁶ L'any 1774¹²⁷ hi havia un orinal de vidre a una de les habitacions al costat de la sala, i també tenien tres mulasses per escalfar els llits.

¹²⁵ 1433. Inventari dels béns de Margarida vídua d'Antoni de Torrentfernós de Berga. (APB, llibre notarial 251, f. 14r).

¹²⁶ 1439. Inventari dels béns de Miquel Oller de Berga. Alberg al carrer Menorets. (APB, llibre notarial 251, f. 27r).

¹²⁷ 1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs, a 27-6-1774. (APB).

4. La masia del Berguedà. Cap a la recerca dels tipus

Un cop arribats aquí, amb la informació que ens han proporcionat les cases estudiades, plantejem diferents paràmetres per tal de realitzar una proposta de classificació dels tipus de masies o cases rurals del Berguedà. No volem establir un únic patró tipològic en funció de paràmetres específics, com podria ser l'estructura arquitectònica, o en funció de la ubicació geogràfica o de l'explotació de l'entorn, sinó que proposem una classificació a partir de diferents variables que combinades ens donen la informació necessària per diferenciar els tipus¹²⁸ que reflecteixen l'evolució històrica d'aquests masos i ens permeten analitzar en conjunt.

Recordem que altres autors han plantejat classificacions tradicionals de la casa rural, uns en funció d'aspectes geogràfics i/o econòmics d'aprofitament dels recursos, d'altres han tingut en compte l'estructura arquitectònica d'elements molt concrets com la forma de la teulada o de les façanes. També s'observa que influeix l'interès particular de la persona que fa la classificació, per exemple, arquitectes com Josep Danès, Lluís Bonet, Ramon Ripoll i Joan Curós han basat les seves tipologies en l'estructura arquitectònica de teulades, cossos i façanes, mentre que antropòlegs i geògrafs tenen més en compte aspectes d'ubicació geogràfica i aprofitament de recursos, com en els treballs de Ramon Violant i Simorra, Salvador Llobet i Marc-Aureli Vila.

D'altra banda, la majoria d'estudiosos que han fet treballs de classificació de la masia, l'han tractat des d'una perspectiva general de tot Catalunya o de zones territorials molt àmplies, i amb aquesta visió forçosament cal fer una selecció a

¹²⁸ Recordem la definició de *tipus* que exposava Giuliano Carlo Argan (1966: 22-33): el tipus «és una idea general de la forma de l'edifici que permet qualsevol tipus de variació sempre dins l'esquema general», mentre que el model «es copia, s'imita perfectament». També apuntava que podem tenir diferents tipus a partir de diferents nivells de distribució d'elements arquitectònics o de distribució espacial, i també segons la funció dels edificis o del seu destí.

partir de pocs paràmetres que siguin aplicables a tot el territori, predominant el tipus geogràfic o per morfologia arquitectònica, sense tenir en compte altres elements complementaris. La ubicació geogràfica, si bé pel que fa a territori extens és vàlida, no ho és aplicada a una zona concreta, si no és que aquesta tingui una geografia molt dispar. El mateix passa amb l'aprofitament dels recursos que estan relacionats amb l'aspecte geogràfic i climàtic.

Per a l'establiment de tipologies a l'habitatge rural caldria tenir en compte diferents factors, que a la vegada estan relacionats entre si, així com també la interpretació que en fan els mateixos usuaris, que acostuma a ser diferent de la que fan antropòlegs i arquitectes. Podem obtenir dades en relació al medi físic, a les tècniques constructives i estructura arquitectònica, però també en relació a l'organització social del grup que en fa ús i que incideix en la seva construcció i/o ampliació. Són aquestes perspectives, arquitectònica, social, econòmica, antropològica o històrica, les que provoquen la selecció dels paràmetres que serviran per determinar els tipus de casa característica a cada zona. Per tant, també es pot fer la classificació en funció de criteris morfològics, tècnics i funcionals, de criteris geogràfics i d'aprofitament, però també en funció de factors socials, històrics i culturals que influeixen en la distribució.

Un aspecte molt interessant i que no s'ha utilitzat tradicionalment en l'establiment de tipologies és la funcionalitat interna de la casa, l'organització dels espais interns des d'una perspectiva modular, però també des de la perspectiva d'ús dels espais, que ens ajuda a entendre la distribució interna i els elements que condicionen l'organització. L'estudi dels tipus pot tenir aquesta connotació funcional, de forma que l'ús a què es destina l'edifici pot determinar també una tipologia. No oblidem que aquesta ha estat una de les formes que s'ha utilitzat tradicionalment per interpretar les tipologies arquitectòniques i que ha contribuït a determinar si els edificis eren religiosos, residencials, administratius... però no respon igual a totes les fases històriques, ja que la funció que es dona a un element o a un espai pot haver patit variacions al llarg del temps i també variar en diferents cultures. Podem interpretar que l'esser humà ha construït l'habitatge amb una distribució determinada en funció dels usos que li vol donar, però també que l'ús s'ha adoptat *a posteriori* en funció de l'estructura de l'espai. A les masies l'estructura mostra un patró molt similar de distribució en pisos i crugies que responen més a una adaptació del fet constructiu degut a condicionants tècnics que a una planificació prèvia de la distribució d'espais.

L'organització distributiva d'espais comuns o de treball a la planta baixa i de vida al pis pot respondre a criteris de comoditat en la comunicació interna i d'estanqueïtat d'espais, però també pot respondre simplement a una adaptació de necessitats dins una estructura arquitectònica prèvia i influenciada per condicionants tècnics.

D'altra banda, les necessitats bàsiques de l'habitatge són diferents a cada època històrica i a cada territori cultural, fet que també condiciona l'organització i la distribució de l'espai dins un habitatge. Necessitats com cuinar o dormir no han d'estar associades a confort o a il·luminació, però sí que estan més lligades a plantejaments de tipus cultural que canvien amb el temps i amb l'adaptació a l'entorn immediat.

Per aquests motius hem optat per fer la classificació de les cases del territori berguedà en base a diversos factors que influeixen en la configuració final, i la barreja de tots ens proporciona la lectura més completa dels habitatges.

4.1. Els tipus

Així, la informació extreta de les cases documentades ens porta a determinar una classificació de les cases rurals del Berguedà en funció de cinc paràmetres bàsics: la ubicació al territori, l'agrupament dels habitatges, l'estructura del conjunt, l'estructura de la casa, els edificis de cada etapa històrica i els tipus d'edifici tenint en compte el tipus d'explotació.

4.1.1. Tipus en funció de la ubicació al territori

La primera gran diferenciació del tipus de cases al territori ens ve donada per la ubicació geogràfica. El Berguedà, com hem vist, és una comarca de muntanya i de plana agrícola, i aquest fet ha condicionat l'aprofitament econòmic del medi i també l'estructura i organització de les cases. Així, hem detectat aquesta diferenciació entre les cases situades a la zona de plana agrícola i les de la zona de muntanya primordialment ramadera. No són sistemes tancats, ja que a les dues zones hi ha, i hi ha hagut, ramaderia i agricultura, però sí que es detecta un grau d'especialització més gran cap a un tipus d'aprofitament, fet que proporciona unes característiques específiques a les cases que marquen clares diferències. La ubicació també està relacionada amb el clima que ha condicionat el tipus d'ex-

plotació que s'ha fet del medi i l'adaptació de l'home a aquest. També l'estructura interna i alguns elements d'ús domèstic mostren clares diferències segons la zona geogràfica, com ja hem vist anteriorment.

En resum, les cases de muntanya destinen els baixos de la casa als animals, mentre que la pallissa o el cobert per a l'herba es troba al costat en un edifici independent. En aquestes cases els espais destinats a les persones són més petits i en menor quantitat que a les cases agrícoles, ja que es necessita molt d'espai per als animals, sobretot a l'hivern. Són cases que viuen cap a dins del conjunt, mentre que les cases agrícoles viuen cap a fora, cap als camps de conreu que l'envolten. En aquestes darreres els espais d'habitatge són més amplis i les cases en general de dimensions més grans i els baixos es destinen als animals de treball. A l'exterior, durant la primera meitat del segle xx, es van multiplicar els coberts destinats a la conservació de la palla o farratge, ja que el sistema econòmic s'ha derivat al bestiar estabulat; però anteriorment únicament hi havia una pallissa i un corral.

Jeroni Moner apuntava que no es pot parlar d'una masia «cerealista» i d'una altra de «ramadera», sinó de factors «modificants», en funció als elements que s'introdueixen o als elements que es modifiquen a les cases i que han introduït variacions que permeten adaptar-se a una nova situació i que poden tenir relació amb el clima, amb la topografia, amb l'especialització de cultius, però també amb aspectes culturals que poden marcar «modes» constructives i que es van repetint a la mateixa zona (per exemple les galeries) (1976: 53). Hem vist com la diferenciació de tipus que establím per a la zona del Berguedà, entre les cases que han viscut d'un sistema econòmic específic, que ha vingut donat per la ubicació geogràfica i el clima, ens proporciona també una diferenciació estructural i organitzativa de la masia, en funció d'aquests aspectes geogràfics, però també relacionat amb altres variables. Per això la diferenciació entre casa de plana o «cerealista» i casa de muntanya o «ramadera», és vàlida per a la nostra zona, ja que els elements que ens ajuden a diferenciar aquests dos tipus estan marcats per les característiques en l'estructura i la distribució dels espais a la casa que, lògicament, estan en funció de la especialització econòmica de cada zona.

Els tipus en funció de la ubicació al territori:

- Casa de plana amb economia primordialment agrícola
- Casa de muntanya amb economia primordialment ramadera

4.1.2. Tipus en funció de l'agrupament dels habitatges

Una segona variable que també ens ve donada per la ubicació i condicionada per l'explotació de l'entorn, així com altres factors socials, és la forma d'agrupament de l'habitatge. L'organització de les zones d'hàbitat en situació d'agrupament o aïllament s'ha originat com a conseqüència de l'evolució històrica de l'assentament humà al territori, influenciat per la disponibilitat d'espai i la mateixa geografia de la zona, però sobretot per la organització dels grups humans en cada etapa històrica que ha estat condicionada pels esdeveniments. Al Berguedà en diferenciem dos tipus principals: la casa aïllada o dispersa i les cases agrupades. Els dos tipus els trobem a tot el territori, tant a la muntanya com al pla, però amb algunes diferències.

Recordem que la casa dispersa o aïllada és la que trobem independent al territori, formant una unitat i separada d'altres cases; és una masia que es troba al centre de la seva zona d'influència, de la explotació que controla i de la qual viu. Aquest és el tipus de casa que s'ha pres sempre com a tipus estàndard de la masia catalana, i el més abundant en l'hàbitat rural, també al nostre territori.

La casa agrupada es troba formant part d'un conjunt, sigui un poble o un vilar, conjunts d'habitatges que també poden estar configurats per habitatges amb les característiques bàsiques d'una masia o casa rural. Aquest tipus d'hàbitat agrupat ja existia en època iberoromana i es va desenvolupar en època medieval a partir del segle XI, prenent en aquesta zona unes característiques específiques que es mantenen a les agrupacions d'origen antic. Trobem diferents tipus, agrupacions formant fileres, agrupacions situades sobre un turó, agrupacions en sagrera i agrupacions que conformen un vilar.¹²⁹

a) *Agrupació d'un conjunt d'edificacions en filera*. Les podem trobar seguint un camí, situades a banda i banda d'un eix central, o bé formant una sola filera de cases que aprofiten una balma o cornisa com a paret posterior i part de la coberta. Un exemple del primer tipus és el conjunt fortificat de Feners (Saldes) amb un carrer central. Format per dos cossos d'habitatges en filera, paral·lels entre si i amb un passadís al mig que queda tancat a cada extrem per dues portes adovellades.

¹²⁹ Alguns d'aquests tipus els va descriure Manuel Riu (1992: 19-20).

Documentat des del segle XIII¹³⁰ tot i que les característiques arquitectòniques mostren que seria anterior, possiblement de finals del segle XI o inicis del XII. Hem documentat dos habitatges d'aquest conjunt, cal Punis (o Ponis) i cal Plata.

Un exemple del segon tipus és la Balma de les Set Portes (Casserres), una gran cavitat natural tancada amb una façana feta amb mur de paredat i tàpia, format per diversos habitatges en filera amb set obertures de porta i diverses dependències a l'interior; és un altre dels exemples que expliquem més endavant. Sembla que aquest habitatge hauria estat ocupat des de l'epipaleolític i fins al 1946.¹³¹ Es tracta d'un conjunt de diversos habitatges en filera sota la cornisa de la balma.

També remarquem que molts nuclis del Berguedà es van originar al peu d'un carrer, com el nucli urbà de Borredà,¹³² o bé que hi van créixer a banda i banda d'un camí, com Berga.

b) *Agrupació d'edificacions situades sobre un turó i amb accés.* És el tipus de nucli d'hàbitat característic d'època i que es va mantenir entre els segles XI i XIV, i van ser abandonats cap als segles XV-XVI. Manuel Riu els identifica com a poblaments amb economia ramadera i agrícola (1992: 19), situats en un lloc estratègic, envoltats per una muralla. Entre els grups de cases pot haver-hi un carrer al qual donen les portes. Pocs s'han mantingut amb ocupació fins a l'actualitat i els exemples que tenim a la zona són jaciments arqueològics, com el poblat de Roc Palomera (Saldes), situat sobre una penya de 1440 m d'alçada envoltada de cingleres, construït sobre plataformes graonades possiblement envoltat de muralla, cases alineades a ambdós costats d'un carrer longitudinal d'est a oest. Era un antic vilatge de pastors i camperols, habitat des del segle X i abandonat al segle XVI.

¹³⁰ La documentació històrica més antiga data de l'any 1289, quan els barons de Pinós, Galceran i la seva muller Berenguera, van confirmar la carta de franqueses atorgada anteriorment pels comtes de Cerdanya als habitants del lloc de Feners, especificant l'existència d'un vilatge fortificat. En aquest document es reitera l'exempció per obres i treballs a la fortalesa dels dominis senyorials dels Pinós i al propi lloc. El mateix nom, Franchea de Faners, indica una situació excepcional de franquesa. L'any 1316 són documentades obres de fortificació del lloc, en què participaren els habitants de Feners a canvi de l'exempció d'impostos durant un període de sis anys (Serra Vilaró, 1930: 395).

¹³¹ Aymamí, G. (2010) «Notes sobre el trogloditisme al Berguedà». *L'Erol*, núm. 106. P. 10-18.

¹³² El nucli es va originar al voltant de l'església de Santa Maria cap al segle XIII-XIV, que tenia a prop els masos de Camprubí i La Sala, però seguint el camí Ral que anava de Berga a Ripoll, originant un agrupament de cases longitudinal ocupada majoritàriament per homes d'oficis. A prop de l'església, al segle XIV es va construir un hostal. (AA.DD. (1990) *Borredà*. Àmbit de Recerques del Berguedà. Núm. 5.)

El jaciment del Serrat del Tres Hereus també correspon a aquesta tipologia, tot i que és iberoromà i va ser ocupat entre els segles I a.C. i I d.C.,¹³³ situat sobre un turó entre Avià i Casserres. El tipus d'estructura dels habitatges és molt similar a la del Roc de Palomera, tot i que siguin de moments històrics diferents.

c) *Nucli tipus sagrera*.¹³⁴ Nucli organitzat al voltant d'una església, un castell o una torre de defensa, o amb els dos elements. És un tipus de poblament que s'organitza pels volts del segle x, tot i que amb una configuració anterior. Situat en un lloc una mica elevat, formant un conjunt d'habitatges que podien tenir dos o tres carrers entremig, a vegades emmurallat i tancats amb portes. L'església podia estar al centre i el castell solia ser senzill, moltes vegades una torre de planta quadrada. Les cases són de planta rectangular, amb el foc a un racó per evitar fums, algunes amb forn de pa, tot i que la majoria utilitzaven un forn comunal. Aquests nuclis es van convertir en sagreres on es garantia protecció als habitants i collites durant l'edat mitjana. Molts nuclis del Berguedà van sorgir d'una antiga sagrera, com Avià, Montclar o Bagà, alguns totalment fortificats, però seguint l'estructura i distribució dels habitatges que hem descrit.

d) *Vilars o conjunts de poques cases agrupades*. Un vilars és un conjunt de cases agrupades (entre tres i deu) que no es va organitzar al voltant d'una església o castell, sinó que depenia d'un nucli més important amb parròquia, disposant d'una àrea d'influència amb camps, horts, pastures i bosc. Aquest tipus d'establiments es van iniciar en època carolíngia i a vegades conserven topònims romans. A un vilars d'època medieval cada mas estava format per la casa, una cort o estable i un hort.

Un exemple conegut és el conjunt de masos de Vilosiu, que amb quatre masos formaven part del vilars de la Villa Osyol o Vilosiu l'any 980 (Bolós, 1996). Segons afirma Bolós, «aquest tipus d'hàbitat va anar desapareixent progressivament de la Catalunya Vella fruit dels nous processos de poblament

¹³³ Martín, J. i Rodrigo, E. (2000). «El jaciment iberoromà del Serrat dels Tres Hereus (Casserres-Berguedà)». *Dovella* núm. 67. P. 41-44.

¹³⁴ Acceptem també la denominació de «cellera» que molts medievalistes donen a la sagrera, fent referència a la seva funció d'emmagatzematge de gra als cellers. Per exemple en els treballs de Mallorquí, Elvis (2009) «Les celleres medievals de les terres de Girona», *Quaderns de la Selva*. Centre d'Estudis Selvatans núm. 21, p. 117 a 148.

que es donen a partir de l'any 1000, principalment l'*encastellament* i l'*ensagrera-ment*, i molts vilars acaben reconvertits en pobles o en masos» (Bolós, 2000). Es conserven molts exemples d'hàbitat amb aquest tipus de concentració i amb orígens medievals, així com és significatiu el manteniment de topònims que estan relacionats amb aquests sistemes d'agrupament (el Vilar, Vilanova, Vilada, Vilardaga...).

L'agrupació de masos en petits vilars o nuclis ajuda a mantenir un nivell de relació social amb la resta de cases i evitar l'aïllament social en èpoques de poca mobilitat condicionada pel clima. A les zones de muntanya la formació d'aquests grups de cases o masos és freqüent, composant petits pobles o vilars de com a mínim 4-5 cases, com podem veure a Feners o Maçaners (Saldes); o els veïnats de Sorribes o Moripol (Gósol); però també altres nuclis més grans que han esdevingut pobles, en què les cases més antigues responen a aquesta tipologia, com passa a Josa de Cadí, Gósol, Saldes, Gisclareny, la Pobla de Lillet o Castellar de n'Hug.

Resum dels tipus en funció de l'agrupament dels habitatges:

- Casa aïllada o dispersa.
- Casa agrupada:
 - Agrupació d'un conjunt d'edificacions en filera.
 - Agrupació d'edificacions situades sobre un turó i amb un únic accés.
 - Nucli tipus sagrera.
 - Vilars o conjunts de poques cases agrupades

4.1.3. Tipus en funció de l'estructura general del conjunt

Un altre tipus de classificació la relacionem directament amb el volum de la casa i la seva relació amb el conjunt format pels elements complementaris, és a dir, per l'estructura del conjunt del mas.

Diferenciem dos grans grups: la casa sola amb coberts a l'entorn però sense formar una estructura unitària tancada i la casa envoltada de coberts i parets que la tanquen com a pati clos o barri, n'hem parlat anteriorment. Els dos tipus els trobem tant a les zones de muntanya com a la plana, però, mentre a les zones agrícoles de la plana com Avià, Montmajor, Olvan i Sagàs les cases generalment estan aïllades amb els coberts repartits al voltant immediat però poques queden tancades amb barri o formant un pati clos davant la casa, a les

zones de muntanya, com Saldes, Gósol, Gisclareny i la Pobla de Lillet, són més freqüents, algunes es troben aïllades, però d'altres formen part d'un petit nucli en què hi ha diverses masies d'aquest tipus. L'explicació d'aquesta diferència entre les dues zones geogràfiques és evident, a muntanya les condicions climàtiques obliguen a tancar els ramats a l'hivern, i disposar d'un espai tancat però a l'aire lliure davant la casa facilita mantenir-ho net de neu. Les cases amb barri es van començar a desenvolupar en aquesta zona a partir de mitjans del segle XVII, però hem vist que és un element que ja apareix esmentat en documentació medieval de la zona.

Resum de tipus en funció de l'estructura general del conjunt:

- Casa aïllada amb coberts a l'entorn independents o adossats sense formar estructura unitària tancada.
- Casa amb pati tancat o barri, voltat amb murs o amb coberts adossats.

4.1.4. Tipus en funció de l'estructura de la casa

Un altre tipus de classificació la relacionem directament amb l'estructura volumètrica de l'habitatge i la distribució estructural interna. Ens referim al nombre de cossos interns en què es distribueix l'organització interna i que condiona la volumetria externa. La construcció d'una casa no es fa en funció de com seran els tancaments, sinó de com es disposen aquests respecte a les divisions internes, ja que aquest conjunt és el que forma l'estructura de suport. A les cases estudiades hem observat que hi ha dos grans grups en funció d'aquesta variable, les cases amb dos cossos paral·lels i les cases amb tres cossos paral·lels. Podem afegir un tercer grup que respon a les cases que tenen un cos afegit de forma perpendicular als cossos de principals.

Les cases amb dos cossos estan estructurades amb la base de dues crugies paral·leles tancades amb dos murs exteriors perpendiculars, amb una estructura que generalment es repeteix al pis. Les cases de tres cossos segueixen la mateixa estructura però amb tres crugies paral·leles, algunes com a desenvolupament de la casa de dos cossos en afegir-ne un de tercer en una època històrica concreta amb intenció d'engrandir la casa. El tercer tipus s'aconsegueix en afegir un cos, que ocupa tota l'amplada de la façana, de forma perpendicular als cossos que conformen l'estructura, que permet ampliar la casa amb un nou cos que configura un grup de galeries o d'eixida al pis i un porxo o un nou espai a la planta baixa.

Per establir els tipus en base a l'estructura, no considerem important la morfologia de la teulada i del seu carener respecte a la façana, ja que la teulada no modifica ostensiblement l'estructura de distribució interna, tot i que és un element que es pot relacionar amb la ubicació geogràfica i amb altres condicions arquitectòniques, com l'estètica o l'organització general de les façanes. Altres estudiosos han utilitzat aquesta variable per establir tipologies de masies, però no el considerem remarcable en el nostre territori.

Altres elements relacionats amb l'aspecte exterior es podrien utilitzar per establir altres tipus de classificació en funció de l'estil artístic o l'època històrica, de la organització de la façana, o del que hem esmentat relacionat amb la teulada, però considerem que són variables que cal tenir en compte en funció de l'interès de cada treball i l'orientació específica que s'hi vulgui donar. Per al nostre treball aquestes variables únicament ens són útils per establir cronologies però no per proposar sistemes de classificació per al nostre cas d'estudi.

Resum dels tipus en funció de l'estructura de la casa:

- Casa de dos cossos.
- Casa de tres cossos.
- Els dos tipus anteriors amb un cos afegit perpendicularment davant la façana.

4.1.5. Tipus històrics

Diferenciem també uns tipus de masies que estan en relació amb el moment històric en què es va originar l'edifici o segons reformes posteriors i que ens permeten aproximar la cronologia.

a) Domus o casa forta. Tipus d'edificació documentada als segles XII-XIII, de planta quadrangular, amb gruixuts murs que configuren dos cossos paral·lels, amb planta baixa, pis i golfes, alguns tenen arcs diafragma a la planta baixa distribuïts a l'interior dels cossos. Per exemple Vilajoana, la Casavella de Graugés, el Puig d'Obiols, Cortichs, Solanelles i el Sull.

b) Mas torre. Masies que han sorgit d'una torre, estructura de dos cossos amb planta quadrada i presenten les característiques de la domus o casa forta, però visiblement des de l'exterior conserven estructura de torre (Riu i Segret, 1986; Serra, 1998, 2000) i cronològicament situat entre els segles X i XII. Freqüents a les comarques d'interior, a zones que havien tingut necessitat de protecció i

vigilància, que al Berguedà marcaven la zona de frontera de la Catalunya vella. Tenim els exemples de Turrielles a l'Espunyola, La Closa, La Coma i Viladomat a Capolat, entre d'altres.

c) Mas amb torre adossada o integrada. Relacionat amb els dos anteriors però es tracta d'una casa amb torre adossada, a vegades fruit d'una fortificació del mas¹³⁵ o bé com a herència d'una edificació defensiva medieval. En algun cas es conserva al costat i adossada al mas (Torre de Faia de Gisclareny, El Mercadal, Palau de Biure) i en d'altres ha quedat dins l'estructura de la casa, ja que a partir de la torre s'ha fet l'ampliació afegint diversos cossos (el Puig de Capolat, els Quatre Vents).

d) Masia d'estructura «clàssica» (tres cossos). Estructura de tres cossos paral·lels, amb planta baixa, pis i golfes, sala disposada a la crugia central del pis. S'inicia al segle xv i es consolida a partir del segle xvi, i és una estructura que s'ha considerat com la que defineix en certa forma la masia catalana clàssica. Tenim exemples d'aquest tipus en què la casa s'ha configurat de tres cossos en origen (Barons, Ballús, La Vila, Trasserra), però d'altres casos en què el tercer cos és fruit d'una ampliació tardana d'una casa de dos cossos (Vilamarí, Llençot, Les Llenes).

e) Masia amb un cos perpendicular afegit davant la façana (galeries o eixida). Masies que van afegir un nou cos de forma perpendicular a la façana d'una casa de dos o de tres cossos, configurant un cos de galeries o eixida, ocupant tota la façana. Aquest element és un tipus d'ampliació que es va fer en algunes cases a partir del segle xvii. Són molts els exemples que trobem, com Ballús, el Pou, Vilanova...

f) Casa en balma o arrambada a un marge (horitzontal / vertical). Aquest tipus correspondria al mas horitzontal que s'identifica com el tipus d'habitatge medieval més antic al Pirineu, d'una planta amb dues zones diferenciades, una per persones i altre per animals, el podem trobar aprofitant un marge o sota d'una balma. Tenim exemples d'estructures arrambades a un marge en diverses cases que s'han desenvolupat posteriorment amb pisos, per exemple la casa Guixera del Clot o els masos de Vilosiu; però també de balmes que havien estat

¹³⁵ Algunes fortificacions són d'origen medieval, com el mas Palau d'Olvan, però altres van ser provocades pel bandolerisme entre finals del segle xvi i principis del xvii, tot i que l'establiment de cronologies en aquests casos és difícil.

habitades i conserven estructures, com com la balma de les Set Portes, la balma de ca n'Aloy (Casserres), els Forats (Capolat), les balmes de Cerdenyà, Pou i d'en Sala (Sagàs), la Balma (Cercs), entre les més destacables.¹³⁶

És important destacar que la majoria dels vestigis més antics que són encara visibles a les masies d'aquest territori són del segle xv, queden pocs elements anteriors; pensem, com Rosa Congost, que «el fet que les restes del segle xv constitueixin les restes més antigues de les cases de pagès estudiades que han perdurat fins als nostres segles significa que anteriorment les cases s'havien construït amb materials menys sòlids, i que s'hauria produït una autèntica revolució arquitectònica al segle xvi en el món rural català» (Congost, 2003: 32). Però pensem que també pot ser degut a la ocultació d'elements degut a ampliacions fruit de la ocupació de forma quasi ininterrompuda de moltes cases.

Resum dels tipus històrics:

- domus (dos cossos)
- mas torre (dos cossos)
- mas amb torre adossada o integrada
- masia d'estructura clàssica (tres cossos)
- masia amb un cos perpendicular afegit davant la façana (galeries o eixida)
- casa en balma o arrambada a un marge (horitzontal / vertical)

A més d'aquesta classificació cronològica, es pot fer una classificació dels tipus de masies en relació amb elements socials i econòmics que han condicionat les dimensions i característiques de la casa i del conjunt, visible també en la diversificació i l'especialització dels mitjans de supervivència. Al mateix territori també es fa aquesta diferenciació, a la qual podem afegir els molins com una masia amb una estructura econòmica específica.

Així, diferenciem les cases grans, o cases pairals, aquelles en què la línia familiar s'ha mantingut fent créixer el patrimoni al llarg del temps i originant una entitat econòmica ampliada i reforçada pel sistema d'hereu únic. Aquest tipus de grans masos els trobem a tot el territori, però fonamentalment a les zones agrícoles. També les masoveries, cases més modestes que es van originar com a sistema complementari i que depenien de les grans cases, que responen a característiques estructurals molt similars a les anteriors però en què els lligams

¹³⁶ Tot i que es tracta d'un treball de recull molt general, val la pena consultar el treball abans citat de Gener Aymamí (2010), ja que recull un important nombre d'exemples al Berguedà.

econòmics de dependència a les anteriors van provocar unes característiques arquitectòniques més simples.

Esquema resum dels tipus de les cases documentades

1. Resum de tipus en funció de la ubicació al territori (de 228 cases)	
Casa de plana amb economia primordialment agrícola	54,38%
Casa de muntanya amb economia primordialment ramadera	45,61%
2. Resum de tipus en funció a l'agrupament dels habitatges (de 228 cases)	
Casa aïllada o dispersa	88,15%
Casa agrupada	8,77%
3. Resum de tipus en funció de l'estructura general del conjunt (de 228 cases)	
Casa aïllada amb coberts a l'entorn independents o adossats sense formar estructura unitària tancada	83,33%
Casa amb pati tancat o barri, voltat amb murs o amb coberts adossats	16,66%
4. Resum dels tipus en funció de l'estructura de la casa (de 228 cases)	
Casa de dos cossos	33,33%
Casa de tres cossos	62,28%
Casa amb un cos afegit perpendicularment davant la façana (inclosos als altres grups)	28,50%
Cases amb 5 cossos	1,39%
Balmes obrades que tenen un o dos cossos	3%
5. Resum dels tipus històrics (de 76 cases)	
Domus (dos cossos)	19 / 25%
Mas torre (dos cossos)	3 / 3,9%
Mas amb dos cossos	10 / 13,15%
Mas amb torre adossada o integrada	1 / 1,31%
Masia d'estructura clàssica (tres cossos)	23 / 30,26%
Masia amb un cos perpendicular afegir davant la façana (galeries o eixida)	17 / 22,36%
Casa en balma o arrambada a un marge	3 / 3,94%

4.1.6. Quadre de classificació de les 76 cases estudiades en detall

Baix Berguedà

	Dos cossos	Tres cossos	Dos ampliat a tres	En balma
Amb pati clos				
Aïllada	Casavella de Graugès (domus) Cubinsà (mas)	Torradabella (mas) El Quer (mas)		
Agrupada				
Sense pati				
Aïllada	Vilajoana (domus) La Rovira (masoveria) Caseta de Salvans (masoveria) Vilanova (domus) Puig d'Obiols (domus) Turrielles (torre) Vilariquer (domus/eixida) Torrentbó (domus)	Mateus (mas) Ballús (mas/eixida) Bep Vell (mas/eixida) La Tor l'Espunyola (mas/eixida) Macià (mas) Mercadal (domus) El Riu (mas) Agut (mas/eixida) Ballaró (mas/eixida) Boixadera Cint (mas/eixida)	Vilamarí (mas/eixida) Barraca de Vilamarí (masoveria) Pagerols (domus) Casancots (mas) Quatre vents (amb torre) Gabatx (domus/eixida) La Tor Montclar (domus) Ballarà (mas) Bernades (mas/eixida)	
Agrupada	Mas Vell (mas)		Sastret (domus)	Set Portes
	11	12	10	1

Alt berguedà

	Dos cossos	Tres cossos	Dos ampliat a tres	En balma
Amb pati clos				
Aïllada	L'Espelt (mas)	Boixadera dels Bancs (mas) Tubau (mas/eixida)	Les Llenes (mas) Vilella (mas)	
Agrupada	Andreuet 1 (mas) Andreuet 2 (mas)			
Sense pati				
Aïllada	Julit (masoveria) Pletetes (masoveria) El Sull (domus) Quel (masoveria) Mestre (masoveria) Molí de Güell (masoveria) Casanblanc (mas/eixida) Runers (masoveria) Solanelles (mas) Guixera (masoveria) La Mesquita (masoveria) Sorribes (mas) Balart (mas/eixida) La Closa (torre) La Coma (domus)	Cellers (mas/eixida) La Teuleria (mas) Trasserra (mas/eixida) Barons (mas/eixida) La Vila (mas/eixida) Torneula (mas) Bertran (mas) Cal Sant (mas) La Tor (mas)	Casòliba (mas/eixida) Cortichs (domus) El Puig (domus/eixida) Gragés (mas) Llengot (mas) Viladomat (torre)	Els Forats
Agrupada	Cal Plata (domus) Cal Ponis (domus) Cal Manaia (mas)	El Puig de Moripol (mas)		
	21	12	8	1

4.2. Organització dels espais a la casa

L'estructura organitzativa de l'interior de les cases es pot explicar a partir de diferents descriptors d'anàlisi que ens ajuden a identificar no només les característiques de cada un, sinó també de conjunt, com la comunicació i relació entre els diferents espais que configuren l'habitatge. Els models que han sorgit de l'anàlisi dels elements documentats ens permeten identificar uns tipus d'organització i de relacions, i ens ajuden a arribar a diverses conclusions sobre l'estructura de l'espai domèstic a les cases rurals per a aquesta zona.

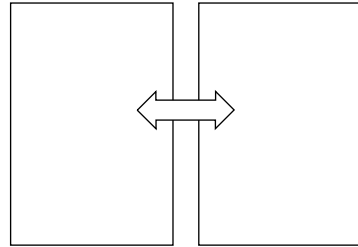
L'anàlisi de la distribució interior dels espais s'ha afrontat morfològicament, és a dir, en funció de la forma i distribució dels espais. Això ens ajuda a diferents lectures més complexes, de relació entre els espais en funció de la seva situació dins el conjunt, de l'ús de cada espai en funció de la ubicació o si és l'ús que determina la ubicació, de les relacions de comunicació, o si el conjunt podria incidir en altres aspectes més profunds com les relacions entre membres del grup. També, encara més senzill, si la distribució està relacionada directament amb hàbits de la zona i de les persones que participen en la construcció, que porten a una estructura arquitectònica en certa forma preconcebuda culturalment i modificada socialment en funció de necessitats concretes en moments històrics determinats.

Els espais interns de la casa responen a un sistema modular de configuració de les plantes i de distribució d'espais. Partint de tipus modulars bàsics es pot desenvolupar un patró tipològic d'organització dels espais. Així, podem tenir en compte un patró vertical, de distribució de pisos i en relació amb el sistema de comunicació entre ells (en un nucli central, lateral, en nuclis diferents a cada pis). O bé un patró de distribució dels espais dins un mateix pis, per exemple amb un sistema de mòduls delimitant un espai central o amb un sistema de mòduls juxtaposats, és a dir, diferenciant estructures simples i estructures complexes.

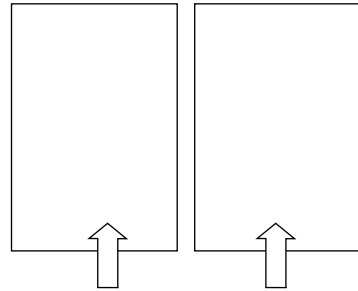
En termes arquitectònics és diferencien tradicionalment cinc tipus bàsics d'organització espacial: organització lineal, central, agrupada, en trama i radial. Totes funcionen amb sistemes on els diferents espais o conjunts són contigus o es troben de costat a d'altres, i són d'estructura modular. Per als tipus d'habitatge que hem estudiat en aquest treball, definim nous tipus de sistemes, tots són sistemes modulars en què hi ha un espai principal, el que està comunicat directament o indirectament amb l'exterior, i els espais secundaris, que són la resta d'espais

sense comunicació directa amb l'exterior. Aquest sistema pot ser igual a cada pis o seguir diferents patrons organitzatius a cada un.

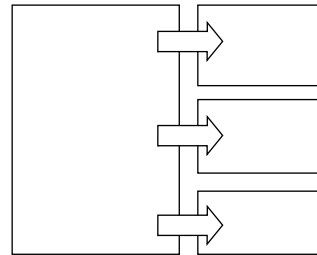
Sistema lineal, mòduls juxtaposats i situats un al costat de l'altre i comunicats entre si. Un espai a cada cos.

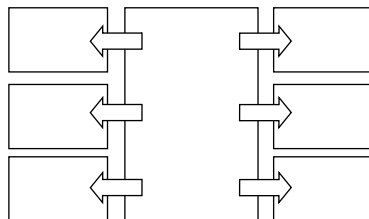
Associat o paral·lel, mòduls juxtaposats, un al costat de l'altre, però amb accessos independents i sense comunicació entre ells (seria el cas dels masos horitzontals). Un espai a cada cos.

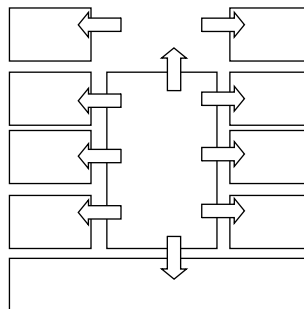
Adjacent simple, un mòdul principal que comunica amb els altres espais del conjunt situats en paral·lel al principal. El cos lateral està format per diferents mòduls secundaris adjacents entre si.

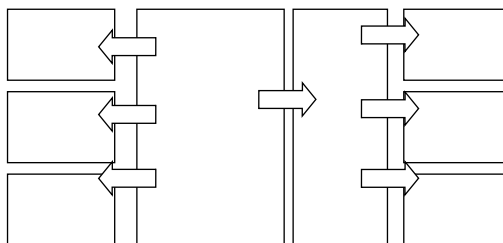
Adjacent complex, un mòdul principal central i la resta d'espais situats a banda i banda i comunicats amb aquest. Els dos cossos laterals estan formats per diferents espais secundaris adjacents entre si però no comunicats entre ells.

Adjacent complex central, un mòdul principal central amb la resta d'espais al seu voltant i comunicats amb aquest. Els cossos dels extrems poden estar formats per diferents espais adjacents entre si.

Adjacent amb espai de transició, entre l'espai principal i els secundaris hi ha un espai que els comunica. Pot ser adjacent simple o complex. Els cossos secundaris poden estar formats per diversos espais adjacents entre si.

Aquests paràmetres bàsics ens permeten diferenciar l'organització dels espais interns de cada habitatge i analitzar les relacions, pautes de circulació, nivell d'importància dels espais, hipòtesis de creixement, així com aspectes de delimitació dels espais i la relació amb la privacitat, la regulació de l'accés o la necessitat d'escalfor. També s'analitza la ubicació dels elements mobles i immobles, la relació amb l'espai que els conté, si estan relacionats amb el creixement de l'espai o estan posats *a posteriori* sobre una estructura feta prèviament.

També cal tenir en compte els sistemes de comunicació, diferenciant la comunicació principal, que són els accessos a la casa des de l'exterior (les portes d'entrada); la comunicació vertical, la que relaciona els diferents pisos o nivells (les escales), i la comunicació de relació, el sistema de relació entre espais (les portes, els distribuïdors).

La comunicació principal de les cases es fa a través de la porta d'entrada, generalment situada a la façana i a nivell de planta baixa, tot i que algunes cases també tenen una segona porta a la façana oposada, al primer pis però a nivell del terreny degut a la ubicació de l'edifici en un desnivell. Algunes cases que tenen estables a una planta soterrani també tenen un accés independent a aquests

estables des de l'exterior, de forma que tenim algun exemple amb tres accessos diferents situats a tres nivells o cotes diferents (Ca l'Andeuet). La comunicació directa des de l'exterior a la sala permet l'entrada a l'espai de vida sense haver de passar per la planta baixa, on es concentren estables i altres espais de treball, mostrant una clara intenció d'aïllament entre la zona habitada i la zona de treball, amb una intenció d'independitzar les zones «brutes», indicant un canvi de mentalitat que es produeix a partir del segle XVIII. L'extracció dels animals de la planta baixa a altres espais ha transformant recentment l'espai en un vestíbul d'acollida.

La comunicació vertical es fa a través de l'escala que comunica tots els pisos de l'habitatge de baix a dalt, generalment tancades en calaixos d'escala que les separen dels espais habitats.

La comunicació de relació entre els diferents espais generalment parteix d'un espai central que és aquell al que arriba l'escala que comunica la casa amb l'exterior, aquest espai fa d'eix de comunicació per a la resta d'espais de la casa. L'espai al primer pis és la sala, la cuina, o bé un espai que a la vegada és sala i cuina. A la planta baixa l'espai de comunicació és l'entrada, que generalment ocupen els estables, amb una zona més o menys lliure on arrenca l'escala. Per tant, la comunicació dels diferents espais que configuren la casa es fa sempre des d'un espai més important que actua com a espai de relació, de comunicació o de pas.

Aquesta funció de relacionar espais ens permet diferenciar entre un espai central, primari o més important, respecte a la resta d'espais secundaris i situats al seu entorn, no per la ubicació més o menys centrada dins la casa, sinó per la funció que desenvolupa en acollir la porta d'entrada o l'escala que permeten la relació amb l'exterior i que el converteix aquest espai principal en l'eix de comunicació de la casa.

La delimitació dels espais amb un sistema de murs i portes tancades ens mostra una voluntat de privacitat, de separació de la majoria d'espais respecte als altres. En alguns casos pot ser motiu de conservació d'escalfor, però en altres clarament és un sistema de regulació de l'accés. L'organització de murs i portes marca pautes de circulació dins l'habitatge que estan regulades pels eixos de comunicació principal i de relació.

Pel que fa a l'**organització dels espais**, s'evidencia un sistema ortogonal o reticular; les estructures prenen com a base de desenvolupament el model

basat en una planta quadrangular a la qual es van afegint mòduls a partir de les necessitats d'increment d'espai. En un sistema modular ortogonal és fàcil afegir nous mòduls a un mòdul primari, tal com hem observat a les hipòtesis de creixement de les cases, però s'observa un creixement controlat i marcat per la voluntat del constructor d'assolir un volum final coherent i estructurat, sense elements que sobresurtin d'una planta quadrangular i ben delimitada formalment. Així, veiem que els creixements de la casa són perfectament controlats i en base a conceptes estètics que tenen més relació amb el manteniment d'un volum coherent externament que amb la planificació dels espais des de l'interior. Per aquest motiu, el destí d'espais a tasques específiques no es fa a partir de la necessitat de tasques que obliguen a la configuració d'un espai, sinó al contrari, a un espai preexistent es superposen els elements necessaris per a l'ús al que es vol destinar.

Els models que proposem els hem observat a totes les cases estudiades, però amb diferent incidència. Hi ha quatre exemples del tipus lineal, 2 del tipus associat o paral·lel, 22 del tipus adjacent simple, 29 de l'adjacent complex, 12 de l'adjacent complex central i 7 de l'adjacent complex amb espais de transició. Veiem que els més freqüents són les plantes de dos i tres cossos de forma simple, amb espais a un o als dos costats. El tipus lineal únicament l'hem vist a una casa adossada a un marge i a les cases en balma, igual que el tipus associat o paral·lel. Els sistemes complexos que tenen un espai central i al voltant la resta d'espais, o els que tenen espais de transició, es donen a cases que han estat ampliades fonamentalment als segles XVIII i XIX, més abundants a la zona agrícola del Baix Berguedà.

A banda del model lineal que permet la comunicació d'espais en transició, la resta de models sempre tenen un espai principal que, com ja hem vist, articula la comunicació amb la resta d'espais, però en canvi no és freqüent que els espais secundaris es comuniquin entre si, fet que reforça la hipòtesi de configuració i creixement modular del conjunt.

No s'observen modificacions o transformacions d'espais destinades a variar la funció inicial, únicament en els casos d'habitatges que s'han rehabilitat a finals del segle XX. En algunes cases la planta baixa s'ha modificat i els estables s'han transformat en una zona d'estar i cuina, fet relacionat al moment històric en què la casa abandona la funció econòmica lligada al camp, transformant-se en un espai per viure que condiciona noves organitzacions de l'espai.

Quant als elements que trobem als espais, tot i que ens indiquen els usos a què es destina cada espai, podem veure que si els eliminem l'espai manté les mateixes característiques formals que la resta d'espais destinats a altres usos, de manera que es podria haver destinat a un ús diferent al que conté. Per tant, la voluntat d'ubicació d'un ús específic en un espai l'hem de cercar en altres motivacions, com podria ser la millor relació de comunicació amb l'espai principal, la relació de visibilitat amb la façana principal, el fet d'allunyar la xemeneia i els fums de les zones de la casa que es veurien afectades per condicions ambientals externes. És a dir, qüestions de tipus cultural o social. Per exemple, la ubicació de la cambra de l'hereu a un costat de la sala i amb finestra a la façana principal per mantenir la visibilitat de l'entrada, o la situació de la cuina a la zona nord degut al fet que és la menys il·luminada i més freda, i a la voluntat que els fums no afectin la façana principal, o situar el celler al cos nord semisoterrat per mantenir un ambient fred.

El foc a terra generalment el trobem adossat a un mur extern de la casa (Espelt, Boixadera, Vilamarí), però també intern a les cases que s'han ampliat però que anteriorment estava adossat a un mur extern (Julit, Vilajoana, Mateus), i en un cas el trobem al centre (Torrabadella). Sempre està situat a la cuina o a la sala si aquesta fa funcions de cuina. Els fogons poden estar en un armari encastat en un mur extern o intern, ja que no necessiten sortida de fums, únicament un mur gruixut. A totes les cases dels exemples els trobem a la cuina i sempre al pis (Vilajoana, Espelt, Llenes, Mateus, Boixadera, Ballús), excepte un cas en què estan a la planta baixa (Torrabadella).

La pica aigüera sempre està adossada a un mur extern, per la necessitat d'extreure l'aigua; algunes a la cuina (Julit, Espelt, Llenes, Torrabadella; Turrielles, Ballús) i d'altres a la sala (Vilajoana, Vilamarí, Mateus, Boixadera). El forn també és extern i normalment situat a la planta baixa (Espelt, Mateus, Les Llenes, Torrabadella, Boixadera) tot i que n'hi ha algun que es troba al pis, en cases que aprofiten un desnivell del terreny per posar-lo a l'alçada del pis (Vilamarí, Julit, Vilajoana).

Pel que fa a les cambres, la majoria es troben relacionades directament amb la sala; només hi ha una casa que disposa d'un espai de transició en forma de passadís i fruit d'una reforma del segle XIX (Torrabadella).

Els graners generalment es troben a un espai tancat a les golfes de la casa, sobretot a les cases de les zones agrícoles (Vilamarí, Mateus, Espelt, Vilajoana),

però també tenim exemples en que una cambra del pis acull els graners, característic de la zona d'economia agropecuària de muntanya (Boixadera, Les Llenes, Andreuet).

4.3. Exemples dels tipus de cases rurals del Berguedà

Presentem una selecció de masies que són representatives dels tipus que trobem al Berguedà i que serveixen com a exemples de les més característiques. La selecció s'ha realitzat a partir dels criteris exposats i tenint en compte que s'ajustessin a les següents condicions:

- Cases de les tipologies bàsiques que s'han identificat a la zona:
Cases de plana agrícola i cases de muntanya agroramadera.
Cases de dos cossos, de tres cossos, de tres cossos + eixida, balma-mas horitzontal.
Mas, masoveria, domus.
Casa amb pati clos, casa exempta, casa a nucli.
- Cases que, tot i les ampliacions, mantenen l'estructura bàsica quasi intacta.
- Cases que conserven elements «fossilitzats» a l'interior i que ens permetin comparar amb altres cases modificades del mateix tipus per esbrinar quins elements s'han eliminat o modificat i poder analitzar motivacions dels canvis.

Anomenem cases «fossilitzades» les que hem trobat abandonades o tancades des de fa més de 40-50 anys i que conserven una bona mostra d'elements immobles i/o mobles sense modificacions o amb pocs canvis. Són, per tant, exemples que mantenen la distribució interior i els elements als espais de període preindustrial, és a dir, que en la seva evolució podem intuir elements de diferents èpoques històriques, però en què no trobem elements característics de l'etapa de creixement econòmic de finals del XIX o inicis del XX. Al món rural la «modernització» d'espais, assimilant novetats que eren freqüents a les ciutats, va arribar de forma endarrerida, ja que en molts casos s'han mantingut formes de viure i d'utilitzar els espais i altres elements domèstics fins fa relativament pocs anys. Aquest parèntesi que s'ha produït en algunes zones rurals, i molt particularment a la que hem estudiat, ha provocat que haguem pogut documentar elements, espais i formes de viure veritablement arcaiques.

De les cases seleccionades exposem una fitxa amb informació concisa però suficient per entendre la composició de l'espai, la relació entre els elements i l'anàlisi de la distribució interna. Els descriptors bàsics de les fitxes d'aquests exemples tipus són, a més de les dades d'identificació (nom, ubicació, tipus, fotografies i planimetria), altres dades de tipus històric (cronologia i evolució històrica bàsica), dades descriptives (característiques generals, modificacions que s'han fet, descripció estructural), informació de cada pis de la casa amb els espais, la superfície, els elements immobles i mobles que s'hi troben, així com un esquema que recull l'estructura de distribució interna dels espais i la relació de comunicació entre ells.

Selecció d'exemples tipus de les cases rurals aïllades, amb els descriptors identificatius

	Nom	Tipus	Distribució interna		Organització externa		Sistema econòmic	Situació d'ocupació
1	Cal Julit	Masoveria	2 cossos		aïllada		agroramader	fòssil abandonada
2	Vilajoana	Casa domus	2 cossos		pati clos	aïllada	agrícola	modificada
3	Turrielles	Casa torre	2 cossos		aïllada		ramader	modificada lleugerament
4	Ca l'Andreu	2 cases	2 cossos		pati clos	a nucli	agroramader	fòssil
5	L'Espelt	Casa	2 cossos		pati clos	aïllada	agroramader	fòssil abandonada
6	Les Llenes	Casa	2 cossos ampliada a 3		pati clos	aïllada	agroramader	fòssil tancada
7	Boixadera dels Bancs	Casa	3 cossos		pati clos	aïllada	agroramader	fòssil tancada
8	Mateus	Casa i masoveria	3 cossos		aïllada		agrícola	fòssil tancada
9	Torrabadella	Casa pairal	3 cossos	eixida	pati clos	aïllada	agrícola	modificada lleugerament
10	Ballús	Casa pairal	3 cossos	galeria	aïllada		agroramader	fòssil tancada
11	Vilamarí	Casa pairal	2 cossos ampliada a 3	eixida	aïllada		agrícola	modificada lleugerament
12	Balma de les Set Portes	Casa en balma	mas horitzontal		aïllada		agrícola	abandonada

Selecció d'exemples de tipus de cases rurals agrupades, amb els descriptors identificatius

	Nom	Tipus	Distribució interna		Organització externa		Sistema econòmic	Situació d'ocupació
13	Cal Ponis i cal Plata Feners (Saldes)	cases en fortificació	2 cossos		agrupat en filera		ramader	fòssil tancada
14	Cal Capdevila (Saldes)	casa	2 cossos	eixida balcó	pati clos	agrupat en vilar	ramader	fòssil tancada
15	Cal Mas Vell (Avià)	casa pairal	2 cossos		agrupat en sagrera		agroramader	modificada

4.3.1. Masoveria. Cal Julit (Capolat)**Tipus:**

Casa de dos cossos.

Ubicació:

Berguedà centre. Zona agroramadera.

Descripció:

Casa de planta i pis. Situada al costat del mas del qual depenia. Casa tancada i sense ocupants des d'inicis del segle XIX. Actualment es troba en semiruïna.

Formada per un edifici principal al qual es va annexar un cos nou a inicis del segle XX. S'ha modificat l'estructura d'alguns elements. Davant la façana sud hi havia l'era.

Murs de paredat de pedres irregulars, sorrenca, calcària i tosca, unides amb fang.

Coberta de teula àrab a doble vessant a l'edifici antic, un vessant a l'afegit modern. Porta principal oberta a ponent, amb llinda de fusta.

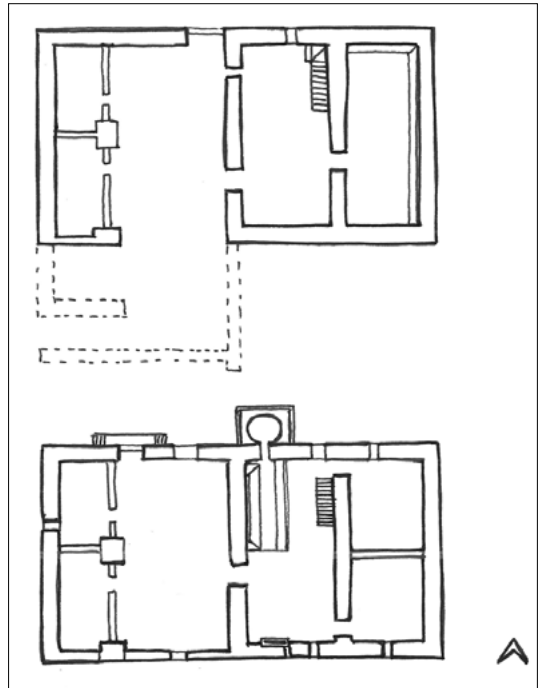
Planta baixa:

44,8 m² a est (primigeni) + 44,7 m² (ampliació) a oest.

Espais de treball: entrada 21,9 m² amb escala de pedra de dos trams. Estable al cos antic 18 m². Estables al cos nou 46,72 m².

Sostres interiors: els de l'edifici original són de cairats carejats i bigues; en l'ampliació del XVIII són jàsseres sobre el pilar central, cairats carejats i empostissat de fusta a sobre.

Elements: menjadores als estables, escala de pedra.

Planta baixa i pis

Façana nord (fotografia de Sara Simon)

Foc a terra amb banc escó al pis (fotografia de Sara Simon)

Pis:

44,8 m² (primigeni) + 44,7 m² (ampliació).

Espais domèstics: a la zona primigènia: sala central 21 m². Cos E amb dues cambres de 8,20 m² i 8,25 m². Zona nova O: saleta de 28,60 m². Dues cambres de 5,60 m² i 5,80 m².

Primer pis de l'edifici original: el sostre està format per cairats carejats i revoltó de guix encofrat.

Divisions internes: de guix encofrat.

Elements:

Sala: pica aigüera, foc a terra amb xemeneia rectangular piramidal, banc escó amb dossier i taula abatible, escala de fusta per accés a les golfes. Forn de pa.

Golfes:

26 m², espai sota teulada del cos est, no aprofitable per l'alçada.

Cronologia i dades històriques:

Documentada des de l'any 1793 però amb una estructura originària de planta quadrada del segle XVII. Al XVIII s'adossa una construcció a O, de planta baixa i pis, amb dos pilars que fan de suport de l'estructura, teulada d'un vessant. Al segle XIX la pallissa del pis d'aquest cos s'adapta com a habitatge i s'uneix a la resta del pis.

Estructura de distribució interna:*Comunicació:*

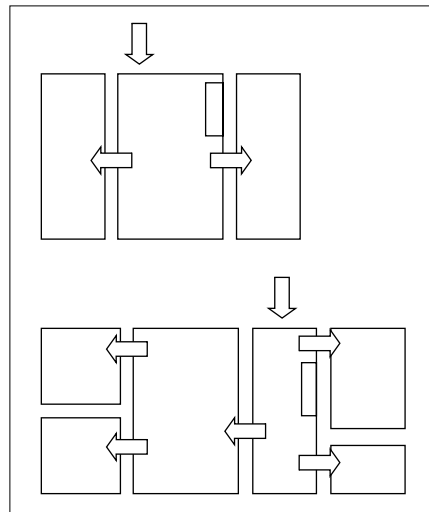
- Principal: entrada planta baixa S, planta pis N.
- Vertical: escala a mòdul central.
- De relació: planta baixa des de l'espai central d'entrada. Pis, des de l'espai central sala, a E directe, a O passant per espai de transició.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular lineal i adjacent complex.
- Pis: sistema modular adjacent complex amb espai de transició.

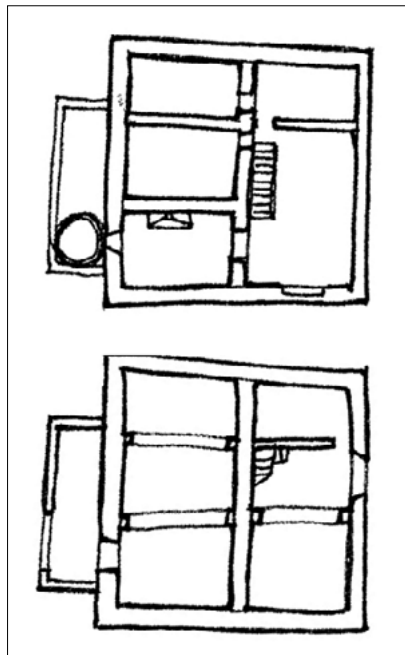
Relació espais i elements:

- Foc central, adjacent a mur intern, relació directa amb espai cuina-sala.
- Pica adjacent a mur extern S.

Esquema de distribució interna

4.3.2. Antiga domus o casa forta. Vilajoana (Avià)

Planta baixa i primer pis

Tipus:

Casa sorgida d'una antiga domus o casa forta. Dos cossos. Pati clos.

Ubicació:

Baix Berguedà. Zona agrícola.

Descripció:

Casa de planta baixa, pis i golfes, coberta a doble vessant. Planta quadrangular, sobre una base de roca. Baluard davant la façana. Pallissa del XIX al costat. Masoveria afegida a SO el segle XIX. Rehabilitada per a segona residència els anys 2000 conservant els elements estructurals antics.

Planta baixa:

159 m². Murs pedra en filades regulars amb fragments d'opus spicatum, cantoneres escairades. Paviments de còdols i empeditat de lloses. Tres arcs diafragma apuntats, sostre de bigues de roure. Espitlleres i porta adovellada. Escala amb tres primers graons de pedra i la resta de maó amb mamperlà de fusta. Es conserven menjadores per animals a tots els espais de la planta baixa.

Espais de treball: estable que ocupa una crugia de 79 m². Estable a espai d'entrada de 49 m², i escala. Estable o celler a espai lateral de 16,80 m².

Elements: menjadores a tots els espais.

Pis:

Murs pedra sorrenca, calcària, presència de còdols. Envans de paredat. Paviment de fusta a la sala i de rajols a les habitacions. Portes amb motlures de guix i llindes gravades, finestres amb festejadors. Es conserva l'aigüera escudeller i antiga capella a la sala, boca del forn i restes de fogons a la cuina.

Espais domèstics: sala de 47,31 m², cuina de 27,9 m² i tres habitacions, dues a tramuntana de 25 m² i 24 m² i una a llevant de 16 m².

Elements:

Sala: aigüera amb escudeller, capella, festejadors, escala de planta des de planta baixa i de fusta a golfes dins calaix d'escala.

Cuina: foc a terra de campana rectangular, forn, fogons de pedra.

Habitacions: finestres amb festejadors.

Golfes:

Murs de tàpia i de pedra tosca, paviment de fusta. Una part amb graners i altra amb assecador obert. Escala a les golfes de fusta.

Espais d'emmagatzematge: graners de 50 i 16 m², assecador obert a la façana de 70,68 m², un altre magatzem de 26,80 m².

Cronologia i dades històriques:

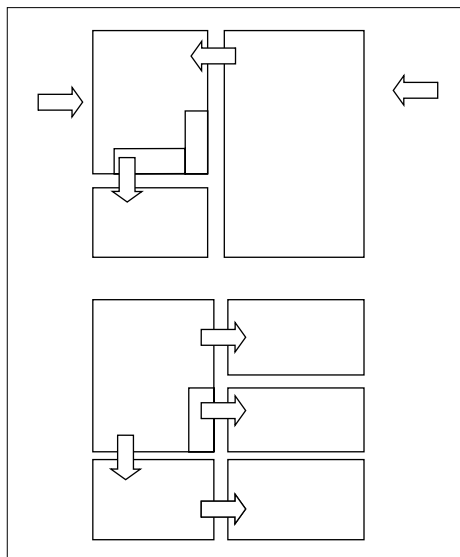
Segle X-XI construcció inicial sobre la qual es va bastir als segles XII-XIII un mas fortificat senyorial. Modificacions al segle XVI (porta adovellada). Documentada des del segle XIV (Vila Jussana) i habitada fins a inicis del segle XX. Esmentada en diferent documentació entre aquestes dates. Fogatge 1497 (Lorenç Vilajohana), fogatge 1553 (Lorens Vilajussana).

Vista general

Arcs diafragma a la planta baixa

Esquema de distribució interna

Estructura de distribució interna:

Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa S, planta baixa N (oberta cronològicament més tard).
- Vertical: escala a mòdul central, dos trams en angle a planta baixa, un tram lineal de pis a golfes.
- De relació: planta baixa des de l'espai d'entrada. Pis, des de l'espai sala, a E directe, a O passant per espai de transició.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent simple.
- Pis: sistema modular adjacent simple amb un espai de transició.

Relació espais i elements:

- Foc adjacent a mur intern, dins espai cuina.
- Fogons a mur intern, dins espai cuina.
- Forn a cuina, al pis, mur extern N.
- Pica adjacent a mur extern O.
- Graners, a cambra de les golfes.

4.3.3. Mas torre. Turrielles / Torrielles (l'Espunyola)

Tipus:

Mas torre. Dos cossos.

Ubicació:

Baix Berguedà. Zona agrícola i ramadera.

Descripció:

Casa de planta, pis i golfes, coberta a doble vessant. Originalment de planta quadrangular ampliada per llevant cap al segle XVI i per tramuntana al segle XX. Situada en una zona elevada rocosa, amb àmplia visibilitat cap al sud i l'est. Al voltant de la casa hi ha diferents coberts i annexos destinats a l'explotació essencialment ramadera.

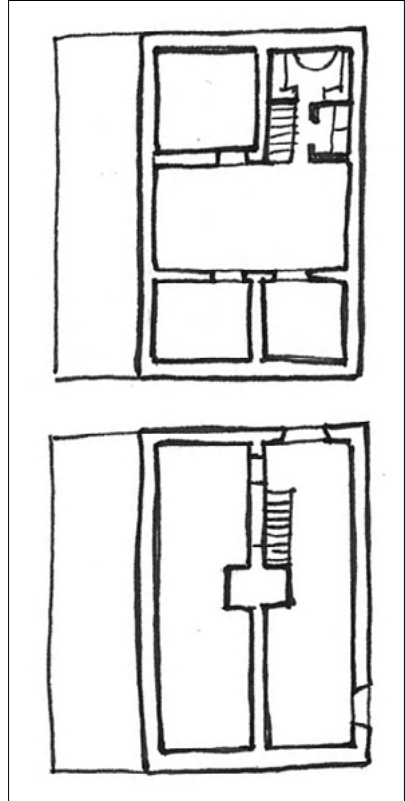
Murs d'aparell regular amb carreus rectangulars allargats i disposats formant filades, lleugerament atalussada a la planta baixa.

Obertures en planta baixa espitllerades, a la façana sud tapiada una finestreta que conserva la llinda formada per dos arcs de mig punt que correspondrien a una antiga finestra de doble obertura amb columna al mig, actualment desapareguda, possiblement romànica. La resta són de diferents èpoques i de llinda.

Planta baixa:

Porta d'arc de mig punt lleugerament rebaixat. Formada per dos cossos separats per un mur en què hi ha restes d'un antic arc que formaria part de l'estructura originària. Reformat al segle XIX els espais són coberts amb volta de maó rebaixat.

Espais de treball: antics estables que actualment són magatzem d'eines agrícoles. Menjadores.

Planta baixa i primer pis

Primer pis:

Diferenciat en tres cossos paral·lels a la façana. Sala al centre, cuina i foc a espai independent, tres cambres. Una al cos dret i dues a l'esquerra. Distribució modificada a finals del XIX amb ampliació d'un nou cos adossat al nord est.

Golfes:

Espai obert amb graners.

Cronologia i dades històriques:

Segle XIV-XIX. Casa forta d'origen baixmedieval, amb afegits posteriors que modificaren l'estructura. Es troba dins el terme parroquial de Correà, que estava sota domini dels vescomtes de Cardona fins al segle XVII. Al segle XVIII Correà va passar a formar part de l'administració del marquès d'Aguilar.

Entre el 1789 i el 1793 hi figura Josep Malagarriga i Fontcuberta, àlies Comaposada, pagès de Correà que té el Mas Torrielles habitat i afocat («Capbreu del Cint, Capolat i Castelló». ACA, Notarial, Cardona, Ca-1.046, fol. 81-84).

Actualment encara forma part de la finca de Comaposada (Montmajor) documentada des del 1118.

Vista general

Cuina amb fogons i pica de pedra

Estructura de distribució interna:**Comunicació:**

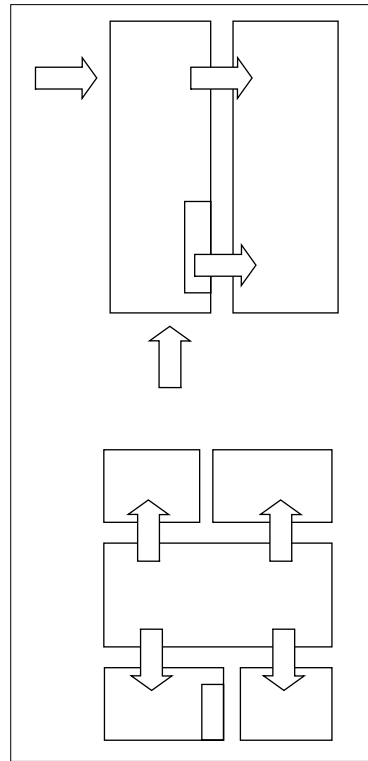
- Principal: entrada planta baixa SE.
- Vertical: escala a mòdul central, un tram de planta baixa a pis, un tram de pis a golfes.
- De relació: planta baixa des de l'espai d'entrada. Pis, des de l'espai sala.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent simple.
- Pis: sistema modular adjacent simple amb un espai de transició.

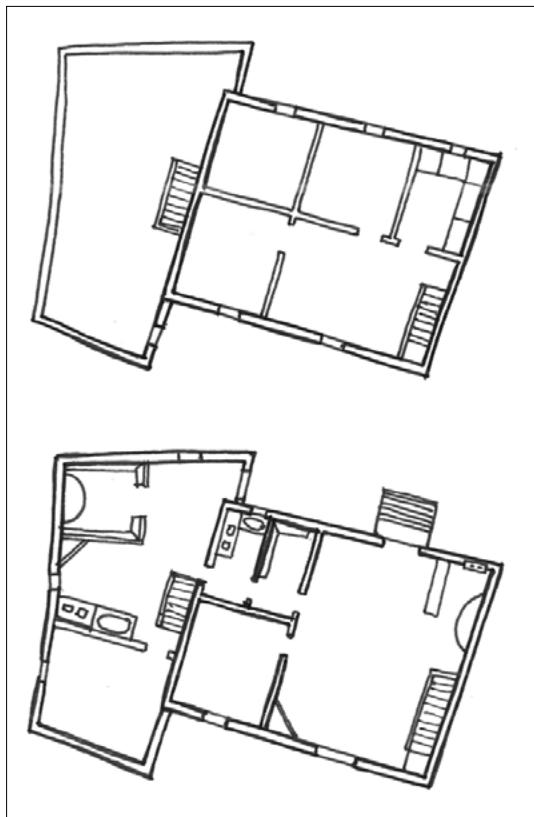
Relació espais i elements:

- Foc en espai independent.
- Fogons al mur extern, dins espai cuina.
- Pica al mur extern, dins espai cuina.
- Forn a planta baixa adossat al mur extern N.
- Graners, a les golfes.

Esquema de distribució interna

4.3.4. Casa de dos cossos amb pati clos. Ca l'Andreuet (Gósol)

Planta baixa i primer pis

de roca i terra. Dues escales de pedra i rajols d'un tram, una a cada casa. Era enllosada.

Casa 1: 59 m². Entrada amb escala al pis 36 m². Espai de treball: dos estables per a l'euga i el ruc de 9,7+9,5 m².

Casa 2: 50 m².

Espai de treball: estables de vaques de 54 m². Comuna de 4,50 m².

Pis:

Casa 1. Sala amb foc de 45 m², escala a pis. Cuina de 3,5 m², rebost de 5,8 m². Una habitació de 12,5 m². Paviment de guix encofrat. Llindes de fusta. Sostre de bigues i revoltó enguixat.

Elements:

Sala: rellotge, armari raconer, foc a terra, armari de fogons, escó amb taula abatible.

Cuina: fogons de ferro i pica sobre estructura de maó. Rebost, banc.

Casa 2. Sala-cuina, escala a golfes, una cambra. Paviment de guix encofrat. Llindes de fusta. Escala a golfes de fusta.

Elements:

Cuina: armari dels fogons, pica, foc tancat amb escons, armari encastat raconer.

Tipus:

Conjunt format per dues cases de dos cossos cada una i amb un pati tancat davant la façana sud. Situada dins un petit nucli juntament amb altres masies que estan lleugerament allunyades.

Ubicació:

Zona ramadera Alt Berguedà.

Descripció:

Dues cases comunicades i ocupades per la mateixa família. Fins fa quatre anys es conservaven els elements que hi havia des del segle XVIII-XIX. Se'n va modificar una el 2009, canviant la direcció del carener i els interiors. Ubicada en un lloc amb desnivell. Entrada principal al S des del pati, i una altra de secundària al N. Les dues cases estan de costat i perpendicularment hi ha un edifici amb estable a la planta baixa i pallissa al pis. També hi ha dos edificis d'estables més a O i a S. Tot el conjunt d'edificis es troben voltant un pati clos amb era, de 63 m².

Casa 1: planta baixa dos pisos i golfes sota teulada. Casa 2: planta baixa, pis i golfes sota teulada.

Planta baixa:

Murs de paredat irregular amb còdols i pedra, cantoneres escairades, unida amb morter de calç. Porta amb llinda de fusta. Sostre de bigues i fusta. Paviment

Segon pis:

Casa 1. Espai de circulació o saleta amb escala de fusta a golfes de 22 m². Tres cambres de 12+12+12,9 m². Un graner de 8 m².

Golfes:

Sota teulada, espai lliure. Paviment de guix encofrat. Es va augmentar l'alçada de la teulada els anys 1970, abans era de sostre baix.

Cronologia:

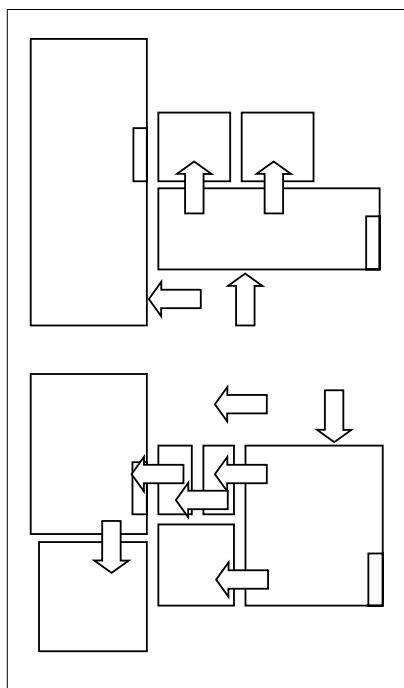
Ca l'Andreueta era una borda del comte Solé de Gósol. El llogaret de Sorribes existia al segle XI, segons consta en un document senyorial pertanyia al llinatge dels Barons de Pinós. El 1743 al poble de Sorribes hi havia un total de 15 cases. Possiblement la casa ja existia al segle XIV, tot i que la construcció actual és de finals del XVII, inicis XVIII. El segon pis de la casa 1 es va fer el 1902 i els anys 1970 es va augmentar l'alçada de la teulada.

Façana sud oberta al baluard amb era

Sala principal al primer pis

Esquema de distribució interna

Estructura de distribució interna:

Comunicació:

- Principal: entrada planta soterrani E, planta baixa S, planta pis N.
- Vertical: escala a mòdul lateral. Una a cada casa.
- De relació: casa 1, planta baixa des de l'espai d'entrada. Pis, des de l'espai sala. Casa 2, planta baixa des de l'estable, planta pis des de la cuina-sala.

Organització:

- Planta baixa: casa 1, sistema modular adjacent simple. Casa 2, sistema lineal.
- Pis: casa 1, sistema modular adjacent simple. Casa 2, sistema modular adjacent simple.
- Pis 2: casa 1, sistema modular adjacent simple. Casa 2, sistema modular adjacent simple.

Relació espais i elements:

- Foc: casa 1 i 2, adossats a mur extern, relació directa amb espai cuina-sala. A la casa 2 està tancat amb escons i envans simples.
- Pica: casa 1, adossat a mur intern N. Casa 2, adossat a mur intern S.
- Fogons: casa 1, uns adossat a mur extern N, i altres adossat a mur intern O. Casa 2, adossat a mur intern S.
- Comuna: a casa 2 dins l'estable.
- Graners: a cambra del pis.

4.3.5. Casa de dos cossos amb pati clos. L'Espelt (La Pobra de Lillet)

Tipus:

Casa aïllada de dos cossos amb pati tancat.

Ubicació:

Zona agroramadera Alt Berguedà.

Descripció:

Casa tancada i sense ocupants des d'inicis del segle xx. No s'ha fet cap intervenció i ha quedat abandonada amb alguns elements a l'interior. Mal estat general. El conjunt està format pel mas, estables, pallissa i era tancada per la casa i alguns coberts i estables. Casa de planta baixa, pis i golfes coberta amb teulada a doble vessant.

Planta baixa:

220 m². Murs de paredat irregular amb còdols i pedra, amb cantoneres escairades unides amb morter de calç. Porta adovellada. Sostre de bigues i corbes. Paviment de roca i terra. Escala de pedra en angle.

Espais de treball: els estables ocupen quasi tota la planta, a l'entrada 65 m² i dos a O de 28+26 m². Al cos N hi ha el pastador amb forn de 38 m². Dos cossos a E que alberguen corts de 25+13 m².

Pis:

220 m². Sala, dues cuines i dues cambres. Paviment sala i cambres de guix encofrat. Llindes de portes i finestres de fusta, amb festejador a la sala. Sostre encofrat de guix amb motlures. A la sala hi ha dos armaris encastats i una capella. A la primera cuina hi ha fogons de ferro i pica. A la segona cuina (en espai afegit) hi ha foc a terra arrambat de campana piramidal, fogons de ferro dins armari. Les cambres tenen un armari encastat cada una. Escala a golfes de fusta.

Espais domèstics: sala lateral 63 m². Cos O amb dues cambres de 21+25 m², cuina a NO de 23 m². Cos N cambra de 18 m². Cos afegit E cuina de 25 m² i rebost de 13 m².

Elements:

Sala: capelleta, finestra amb festejadors, dos armaris encastat. Cuina 2 (E) amb fogons de ferro dins armari, foc arrambat campana piramidal. Cuina 1 (NO) fogons de ferro i pica. Dues cambres amb armaris encastats.

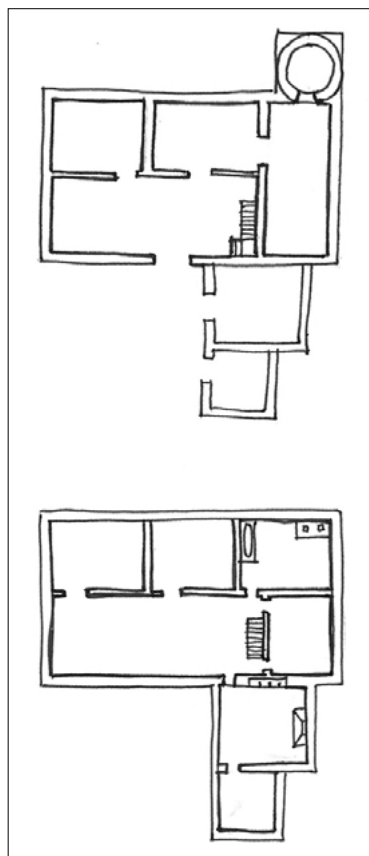
Golfes:

170 m². Divisions dels murs dels graners de maó, paviment de fusta. Eixida de doble obertura a migdia.

Espai d'emmagatzematge: escala de fusta, graners de 36 m² a N. Assecador obert a S de 65 m². Resta d'espai de 58 m².

Cronologia:

Segle xv. Primera referència al fogatge del 1497, dins la vila i terme de la Pobra, consta «Miquel del Spelt» dins la parròquia de Santa Cecília. Al del 1553 cita «Franci Spelt de Sancta Cilia». Va estar habitada fins a finals del segle XIX.

Planta baixa i primer pis

Vista general

Sala al primer pis

Estructura de distribució interna:**Comunicació:**

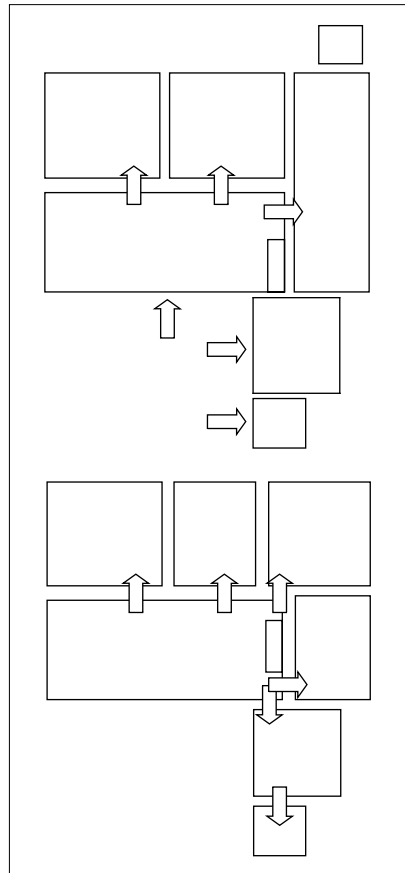
- Principal: entrada planta baixa E.
- Vertical: escala a entrada.
- De relació: planta baixa, des de l'espai d'entrada. Pis, des de l'espai sala. A cos afegit E es passa per espai de transició.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent simple.
- Pis: sistema modular adjacent simple, amb espai de transició als mòduls E agregats posteriorment.

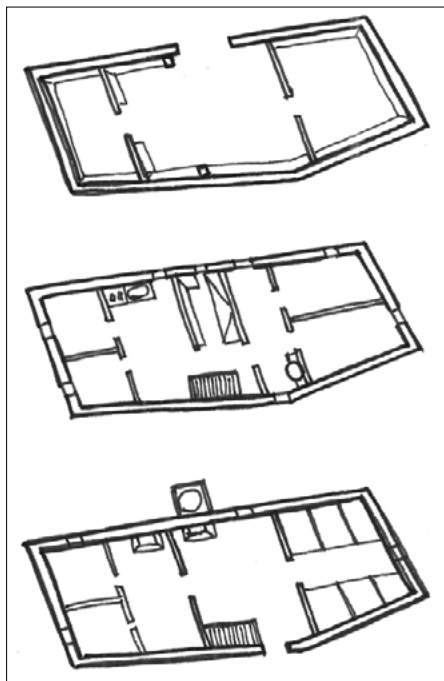
Relació entre espais i elements:

- Foc: adossat a mur extern, dins espai cuina.
- Fogons: adossats a mur intern.
- Pica: adossada a mur extern N.
- Forn: adossat a mur extern O a planta baixa.
- Graners: a cambra de les golfes.

Esquema de distribució interna

4.3.6. Casa de dos cossos amb pati clos. Les Llenes (Maçaners, Saldes)

Planta soterrani, planta baixa i primer pis

Tipus:

Casa aïllada de dos cossos amb pati tancat.

Ubicació:

Zona ramadera Alt Berguedà.

Descripció:

Casa tancada i sense ocupants des d'inicis del segle xx que es troba al costat d'una casa feta nova on es viu. No s'ha fet cap intervenció i ha quedat amb elements a l'interior. Aixecada en un desnivell del terreny que permet que quedi un estable semisoterrat amb entrada al N. Entrada principal a E al primer pis i a nivell del paviment exterior. Pallissa i corts en cos afegit a N i E. La casa i els coberts tanquen un pati clos. Casa amb semisoterrani, planta baixa, pis i golfes. La part N de la casa és un afegit modern, segle XVII-XVIII.

Semisoterrani:

133 m². Paviment de terra i roca. Sostre de bigues i fusta. Espais de treball: estable amb menjadores, forats al sostre per tirar l'herba a les menjadores. Porta a N.

Planta baixa:

134 m². Murs de paredat amb cantoneres escairades unida amb morter de calç, paviment de lloses de pedra i còdols. Sostre de bigues i fusta. Escala de pedra d'un tram. Porta de llinda de fusta.

Espais de treball: cuina de treball de 10 m². Foc i forn de pa de 43 m². A S dues cambres magatzem de 11,50+11,50 m². A N graners de 38,60 m².

Pis:

134 m². Paviment de sala de fusta, a les cambres de guix encofrat. Envans de guix encofrat entre llistons de fusta. Llindes de fusta. Escala a golfes de fusta.

Espais domèstics: sala amb cuina de 36 m² i escala a les golfes. Foc a terra tancat amb escó d'11 m². A S dues cambres d'11,50+11,50 m². A N un espai de pas amb el bugader de cendra de 19,7 m², dues cambres de 15+20 m².

Elements:

Sala: aigüera amb escudeller, armari de fogons de pedra, armari encastat, foc a terra de campana rectangular (nou) i banc escó amb taula abatible. Espai amb bugader de cendres ceràmic. Quatre cambres. Algun moble: cadires, caixa de núvia, dos llits de ferro, armari, pastera, banc escó amb taula abatible, banqueta, llits de ferro, banc amb respalller, taula de la A.

Golfes:

De poca alçada i amb una obertura petita. Paviment de guix encofrat i corbes.

Cronologia:

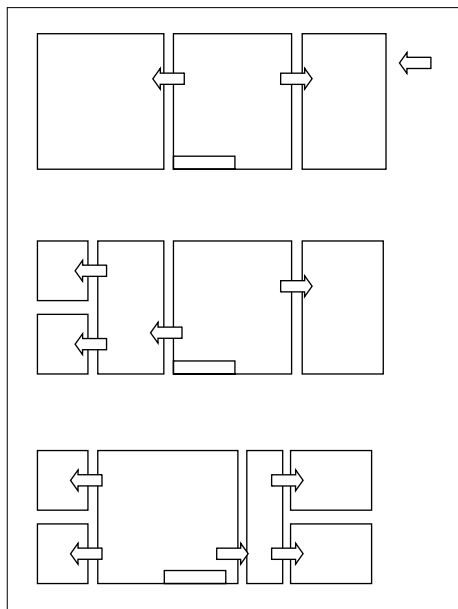
La primera notícia històrica de Les Llenes és del 1288, l'hereu del mas Vidal de les Llenes, Pere, es va casar amb Elisenda, filla de Pere de Gisclareny. El segle XIV els Argilaguers eren senyors alodials de les Llenes i Maçaners. Les notícies documentals se succeeixen al llarg dels segles XIV a XV.

Vista general

Cuina sala al primer pis

Esquema de distribució interior

Estructura de distribució interna:

Comunicació:

- Principal: entrada a estables a soterrani a N, a planta baixa entrada a la casa a E.
- Vertical: escala a mòdul central.
- De relació: planta baixa des de l'espai central d'entrada, amb espai de transició. Pis, des de l'espai central cuina-sala, amb espai de transició.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent complex amb espai de transició.
- Pis: sistema modular adjacent complex amb espai de transició.

Relació espais i elements:

- Foc independitzat: adossat a mur intern, dins espai cuina-sala.
- Pica: pis, adossada a mur extern O.
- Fogons: pis, adossats a mur extern O.
- Forn: a planta baixa, adossat a mur extern O.
- Graners: a cambra del pis.

4.3.7. Casa de tres cossos amb pati clos. Boixadera dels Bancs (Montmajor)

Tipus:

Casa aïllada de tres cossos, masia clàssica, amb pati semiclos.

Ubicació:

Berguedà centre. Zona agroramadera.

Descripció:

Casa tancada i sense ocupants des d'inicis del segle xx. S'han fet petites intervencions per mantenir la teulada. Encara s'utilitzen els baixos com a estables de vaques. Casa de planta, pis i golfes, coberta amb teulada a doble vessant. Pati clos de 525 m². Pallissa exterior del segle xx. Capella romànica propera pertanyent a la casa.

Aixecada en un desnivell. Té entrada principal a llevant a planta baixa, i entrada a la sala per oest al pis.

Planta baixa:

202 m². Murs de paredat amb alguns blocs escairats, cantoneres escairades, contrafort a façana nord. Porta adovellada. Sostre de bigues i fusta. Paviment de roca i terra a estables estables i de llosa al pastador que conserva el forn. Menjadores a tots els estables. Divisions de paredat i pilars de maó al centre.

Espais de treball: estables a quasi tota la planta de 64+59+34 m². Escala de pedra en angle de 6,8 m². Pastador amb forn de pa de 19 m².

Pis:

Paviment de sala i cuina de fusta, resta de lloses. Llindes de fusta. Escala a golfes de fusta. Cos central amb sala. Cos lateral nord amb cuina i foc tancat, dues cambres. Cos lateral sud, dues cambres, una cambra amb graners.

Espais domèstics: sala central de 61 m². Cos sud amb dues cambres de 18+19 m², cambra dels graners de 14,6 m². Cos nord amb cuina de 10 m², on hi ha foc tancat de 6,12 m², dues cambres de 22+16 m².

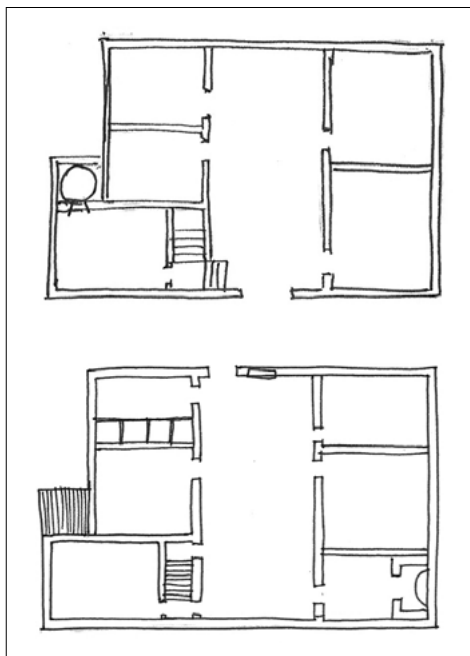
Elements: sala amb pica rentamans amb escudeller, finestra amb festejadors. Cuina amb aigüera i fogons de ferro sobre superfície de maons. Foc tancat arrambat de campana semicircular i escons de fusta que el tanquen. Cambra SE amb armari encastat.

Golfes:

202 m². Murs de maó, paviment de fusta. Espai d'emmagatzematge a la part central ja que la teulada parteix dels extrems. Dos espais compartimentats als cossos laterals tancats amb envans de rajol.

Cronologia i dades històriques:

Segle xvii. L'església de Sant Jaume de Boixadera, que es troba a prop del mas, és un antic edifici romànic, que possiblement es va construir com a capella de la casa. Havia sigut sufragània de la parròquia del Cint (municipi de l'Espunyola) i actualment de la parròquia de Montmajor. Les cases d'aquesta zona formen part del territori de Correà. Els elements arquitectònics ens permeten datar l'edifici actual a finals del segle xvii.

Planta baixa

Imatge 45 Façana de ponent

Cuina amb foc a terra i banc escó

Estructura de distribució interna:**Comunicació:**

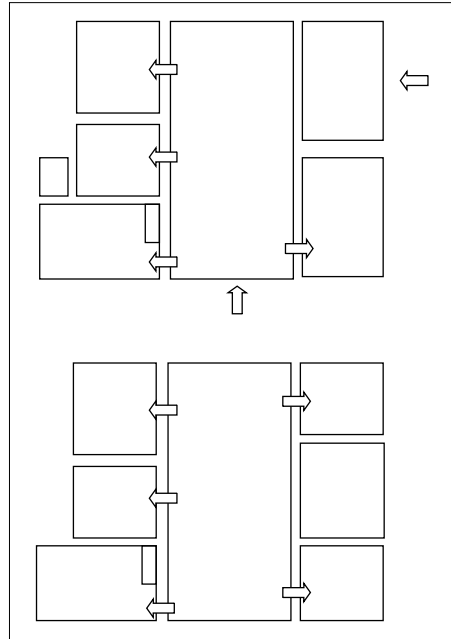
- Principal: entrada planta baixa E, planta pis O.
- Vertical: escala a mòdul central.
- De relació: planta baixa des de l'espai central d'entrada. Pis, des de l'espai central sala.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent complex.
- Pis: sistema modular adjacent complex.

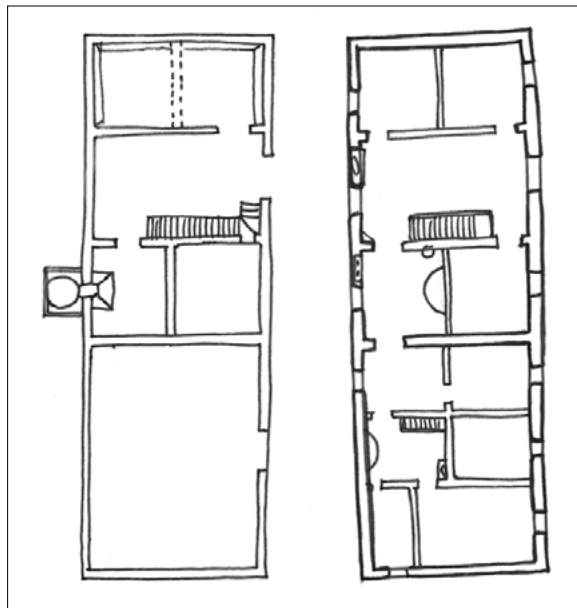
Relació entre espais i elements:

- Foc: tancat adossat a mur extern N, dins espai cuina.
- Pica: adossada a mur extern O, a sala.
- Fogons: adossats a mur extern E, dins espai cuina.
- Forn: adossat a mur intern, planta baixa.
- Graners: a cambra del pis.

Esquema de distribució interna

4.3.8. Casa de tres cossos. Mateus (Sagàs)

Planta baixa i pis

Tipus:

Casa de tres cossos amb masoveria adossada.

Ubicació:

Zona agrícola Baix Berguedà.

Descripció:

Casa tancada i sense ocupants des d'inicis del segle xx. No s'ha fet cap intervenció i ha quedat abandonada amb tots els elements a l'interior. Aixecada en una superfície de roca plana. La masoveria està al costat de la casa, a ponent. Casa de planta, pis i golfes. Capella barroca del 1756 dins el conjunt. Porxo rehabilitat per al turisme rural el 2012.

Planta baixa:

124 m² el mas, 91 m² la masoveria. Murs de paredat amb còdols i pedra, amb cantoneres escairades unida amb morter de calç. Porta adovellada oberta a S. Sostre de bigues i fusta. Paviment de roca i

terra. Arc de mig punt a crugia de ponent del mas. Escala de pedra en angle.

Espais de treball: estables a cos E 36,5 m². A l'espai central entrada i escala de 44,3 m². A O pasador i forn de 17,9 m², rebost de 18 m².

Pis:

124 m². Paviment de sala de fusta, cuina i cambres de rajols. Llindes de fusta. Escala a golfes de fusta.

Espais domèstics: sala central de 44,3 m². Cos E amb dues cambres de 17+17 m². Cos O cambra de 18 m² i cuina de 18 m².

Elements:

Sala: aigüera amb escudeller i amb pica rentamans, finestra amb festejadors, armari raconer. Cuina: fogons de pedra dins armari, foc arrambat campana semicircular, escó, bugader de cendra, festejador. Cambres: festejadors. Eixida a la masoveria.

Diversos elements mobles: caixes, llits de pilars, llits de posts i màrrega, escons de cuina, taula de la A, taules tocineres, banc escó a la sala, cremalls, ferros del foc. També hi há diferents atuells de cuina i eines.

Golfes:

124 m². Murs dels graners de maó, paviment de corbes. Escala de fusta, espai d'emmagatzematge a O amb graners de 37 m². Resta d'espai dividit en dos espais de 84 m².

Cronologia:

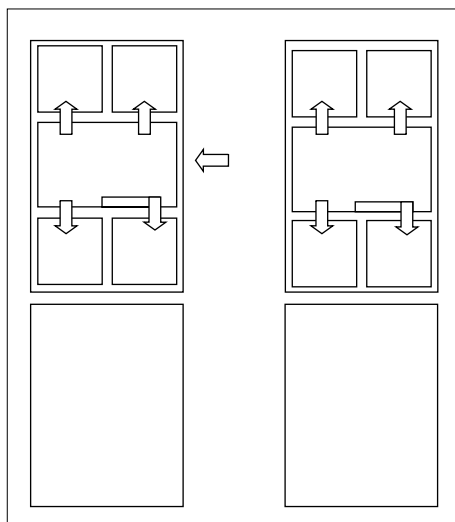
Casa dins l'antic territori de la Baronia de la Portella. Documentada des de finals del xvi. A inicis del xx va ser donada a la parròquia, que la va vendre el 2009, per aquest motiu els interiors estan quasi intactes.

Façana de tramuntana

Sala al primer pis

Esquema de distribució interna

Estructura de distribució interna:

Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa S.
- Vertical: escala a mòdul central.
- De relació: planta baixa des de l'espai central d'entrada. Pis, des de l'espai central sala.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent complex.
- Pis: sistema modular adjacent complex.

Relació espais i elements:

- Foc: adossat a mur intern, dins espai cuina.
- Fogons: adossats a mur extern N, a cuina.
- Aigüera: adossada a mur extern N, a sala.
- Forn: adossat a mur extern N, a planta baixa.
- Graners: a cambra de les golfes.

4.3.9. Casa de tres cossos. Torrabadella (Montmajor)

Tipus:

Casa de tres cossos amb pati clos.

Ubicació:

Zona agrícola Baix Berguedà.

Descripció:

Casa en ús, amb adaptacions de diferents èpoques però que conserva elements estructurals antics. Aixecada sobre una base plana de roca. Formada per dues cases annexes en angle recte, la principal de planta, pis i golfes; també l'annexa, que té eixida d'arcs. Pati clos amb mur. Pallissa exterior del segle XIX. Pou.

Planta baixa:

288 m². Pati clos de 150 m². Tres cossos, ampliada amb un quart el 1864. Cisterna a ponent. Murs de paredat i cantoneres escairades. Paviment de roca mare, terra, llosat. Data 1657 a la porta del pati clos. Tres cossos a la casa principal i un cos a l'annexat.

Espais de treball: cos més antic a migdia de 22 m², conserva forn de pa i fogons de pedra; el del mig entrada a E i distribuïdor de la casa amb l'escala de pedra de 43,63 m²; a la dreta un celler de 62 m², amb dos vaixells de roure, i les boixes de dues tines de cairons que hi ha darrera. Estables amb menjadores de 107 m². Al cos afegit hi ha un estable de 29 m² i el porxo de 27 m².

Pis:

Paviment de rajols a la sala. Llindes exteriors de les cambres amb dates 1723, 1743, 1864. Eixida a façana oest, i al cos annexat i perpendicular.

Espais domèstics: sala central de 63 m², cos sud amb dues cambres de 11,5+11,5 m², una saleta de 23 m² i una alcova d'11,59 m² amb oratori de 8,58 m². Cos nord amb cuina de 21 m², foc tancat de 13 m², rebost de 12,25 m². Cos afegit amb dues cambres de 17+17 m² i una saleta de 26 m². Eixida amb pou sobre la cisterna de 23 m².

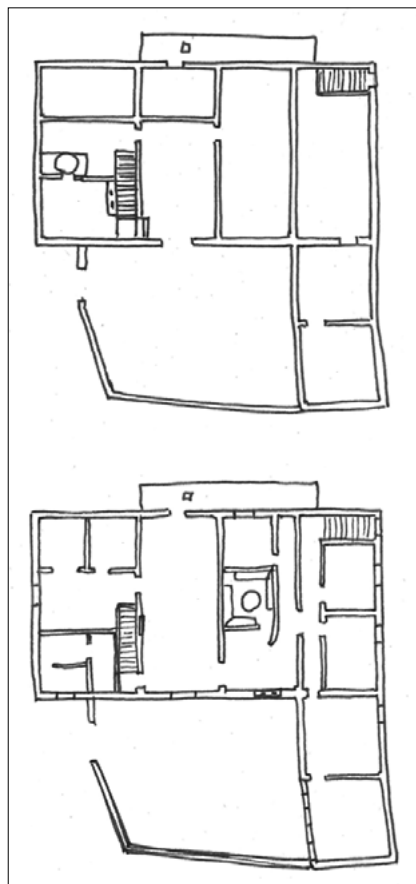
Elements: sala amb capella i pica rentamans. Cuina amb aigüera escudeller. Foc tancat de rotlle amb escons al voltant. Cambres i una alcova amb oratori. Finestres amb festejadors.

Golfes:

Murs de pedra, paviment de fusta i rajol. Escala de fusta, assecador obert, graners amb compartiments.

Cronologia:

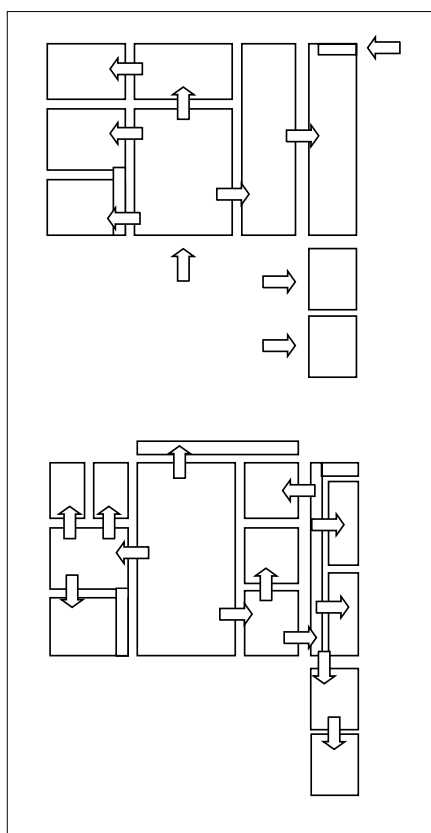
Documentada des del segle XVI, tot i que podria ser anterior. Al fogatge del 1553 surt Pere Torrabadella. Al segle XVII eren propietaris els ducs de Cardona, que van ampliar la casa en diferents ocasions. El 1657 es va fer la part de la porta principal; el 1723 es va fer el cos perpendicular; el 1864 es va fer una ala nova a la casa on habitaven els amos. El 1766 era casa major delmera.

Planta baixa i pis

Vista general de la façana de migdia

Estructura de distribució interna:

Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa E.
- Vertical: escala a mòdul central.
- De relació: planta baixa des de l'espai central d'entrada i amb espais de transició. Pis, des de l'espai central sala i amb espais de transició.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent complex amb espai de transició.
- Pis: sistema modular adjacent complex amb espais de transició.

Relació espais i elements:

- Foc: central tancat, relació directa amb espai cuina.
- Pica: adossada a mur extern E.
- Forn: adossat a mur intern, planta baixa.

Esquema de distribució interna

Fogaina del foc de rotlle

4.3.10. Casa de tres cossos amb galeries. Ballús (Avià)

Tipus:

Casa de tres cossos amb galeries. Masia clàssica.

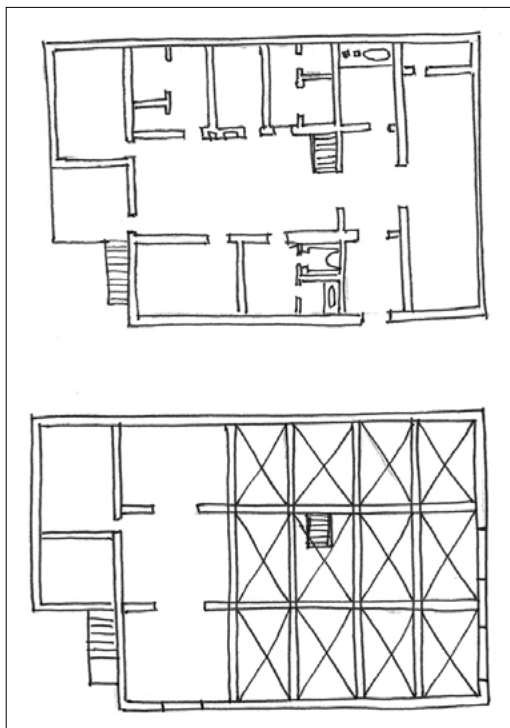
Ubicació:

Zona agrícola Baix Berguedà.

Descripció:

Masia de grans dimensions que va ser construïda en diferents èpoques. Amb planta, dos pisos i golfes, coberta amb teulada a doble vessant. Façana sud amb dos cossos de galeries superposades amb sis arcs de mig punt simètrics cada una. Murs de paredat amb cantoneres escairades. Porta principal a sud, i dues portes que donen al pis, una a ponent i una altra al nord. Finestres amb llindes i muntants de pedra, només una motllurada a la façana nord. Davant de la casa hi ha una capella, diversos coberts construïts en diferents èpoques, la casa dels masovers actuals (de pedra i maó), una era, pou i una bassa.

En origen de planta quadrada i tres cossos, a la qual es van afegir a mitjans del segle XIX un cos perpendicular a la façana nord i a mitjans del XVIII dos cossos perpendiculars a la façana sud, un és el de galeries. Fruit de les ampliacions es va fer un segon habitatge al primer pis i dos al segon, al segle XIX.

Planta baixa i pis

Planta baixa:

Les dues crugies de migdia estan cobertes amb voltes d'aresta de maó pla, nou voltes en grups de tres suportades amb pilars de maó i que s'obren a la façana sud amb tres arcs de mig punt de maó, dos actualment tapiats.

Espais de treball: estables a cos S. Entrada i escala a E. Comuna.

Pis:

Sala central amb paviment de fusta, conserva la capella i el rellotge encastats, una pica rentamans encastada, policromia a les parets del segle XVIII. S'obren tres habitacions a O, dues amb alcova. Al cos E, cuina amb fogons de ferro i pica, foc a terra tancat amb campana semicircular i escons al voltant. Al segon habitatge afegit a sud hi ha una altra cuina, dos espais de pas; aquesta ampliació té paviment de rajols ceràmics. Al segon pis es van fer dos habitatges al segle XIX, dels quals resten les cuines de fogons de ferro. Paviment de rajols.

Golfes:

Coberta suportada amb encavallades.

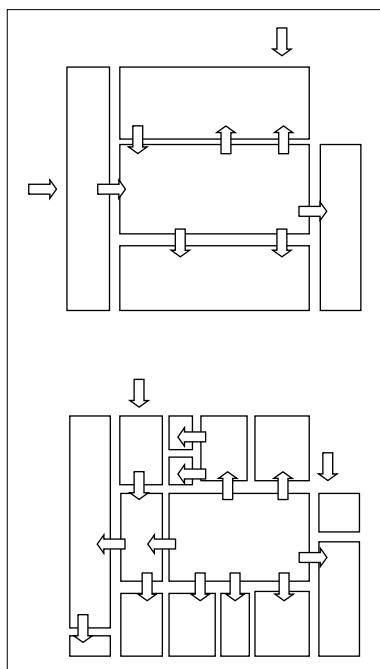
Cronologia:

Inicis del segle XV. Es troba dins el terme de la parròquia de Sant Vicenç d'Obiols. La primera referència documental és al fogatge del 1497, on consta Pere Ballús de Coromines. Al del 1553 surt

Joan Ballús al mas Corominas. El mas Coromines va canviar el nom pel de Ballús, cognom del propietari. El 1758 el mas Ballús era de Joan Ballús i Salvans, i depenia del monestir de Ripoll. Va ser nomenada casa major delmeira a l'Excusado (1766-69), en ser la que més produïa i lliurant el delme a la hisenda reial. En aquesta època es va donar un fort impuls a la casa i es va construir la masoveria Terradelles i el molí. A l'Amillament del 1862 Ballús era de Josep Ballús junt amb la capella, la Serra de Ballús, el Molí de Ballús, La Plana, El Collet i Tarradelles, cinc masoveries. En aquesta època d'esplendor la masia va ampliar-se, es fa la capella i es posen colons a totes les cases. L'any 1922 va ser adquirida per la família Canudas. La masia havia estat habitada per quatre famílies a la vegada i la distribució interior es va adaptar, per això hi ha quatre cuines. Fins a inicis del segle xx va ser una de les cases més importants i de més producció d'Avià.

Façana de migdia amb galeries

Esquema de distribució interna

Estructura de distribució interna:

Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa S, a pis per E i per N.
- Vertical: escala a mòdul central, d'un tram.
- De relació: planta baixa des de l'espai central d'entrada. Pis, des de l'espai central sala i des d'un espai entre les dues cases fruit de l'ampliació del XIX.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent complex.
- Pis: sistema modular adjacent complex.

Relació espais i elements:

- Foc: adossat a mur intern, independent de la cuina.
- Fogons: adossats a mur intern, a les dues cuines.
- Aigüera: adossada a mur extern O i a mur extern E, a les dues cuines.
- Forn: adossat a mur extern O, a planta baixa.
- Graners: a les golfes.
- Comuna: a la planta baixa.

Interior de la sala amb rellotge i capelleta encastats

4.3.11. Casa de tres cossos amb eixida. Vilamarí (Avià)

Tipus:

Casa medievals de dos cossos, ampliada a tres, amb masoveria adossada.

Ubicació:

Zona agrícola Baix Berguedà.

Descripció:

Casa rehabilitada (any 1995) conservant els elements estructurals antics. Aixecada sobre una base plana de roca i aprofitant desnivell del terreny, amb entrada principal al sud i secundària al nord amb accés a la sala. Planta baixa, pis i golfes, teulada a doble vessant de teula àrab. Pallissa i cort al costat del XIX. Viver i pou.

Planta baixa:

300 m². Tres cossos. Murs de paredat i cantoneres escairades. Paviment de roca mare i terra. Espitlleres. Arc de mig punt i arc diafragma apuntat als estables. Escala de pedra. Porta adovellada.

Espais de treball: estables de 116 +24+20+23 m², celler de 24 m², cuina de 29 m², entrada amb tina, escala de 91 m², cisterna de 13 m², porxo de 23 m².

Elements: menjadores a tots els estables, forn i foc a una cuina de treball, tina.

Pis:

Paviment de rajols a sala i cambres, una cambra amb llosat de pedra. Llindes exteriors de les finestres de les cambres amb dates 1768, 2371 = 1732. Envans de rajols. Portes amb llindes.

Espais domèstics: sala central de 102 m², eixida perpendicular a la sala de 23 m² amb una cambra a cada costat de 24+30 m². Cos oest, quatre cambres de 16+16+16+18 m². Cos est, cuina de 37 m², foc tancat de 6,25 m², foc i pastador amb forn de 81 m². Eixida posterior sobre la cisterna amb pou de 38 m², data 1774 a la porta.

Elements: Sala: capella, rellotge, aigüera escudeller, llinda 1768. Cuina: foc tancat amb escons.

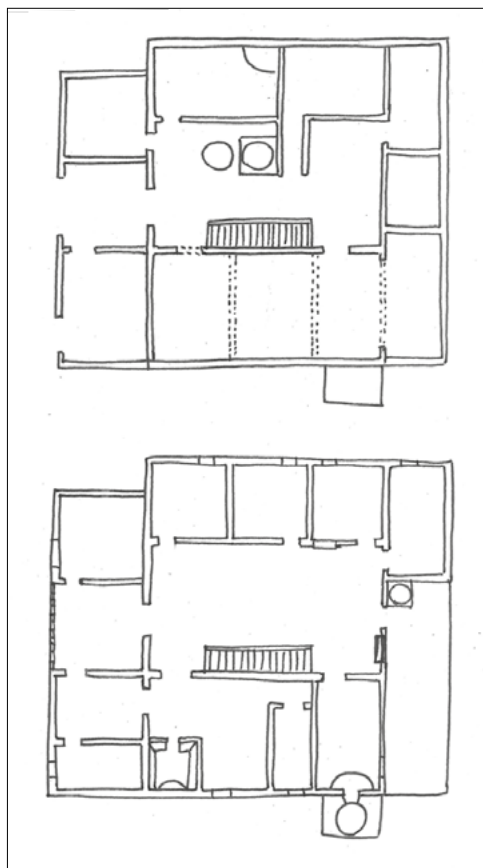
Pastador: forn amb campana i foc. Cambres: festejadors.

Golfes:

Murs de pedra i rajol, paviment de fusta i rajol, escala de fusta des de la sala. Graners de 55 m², espais tancats per emmagatzematge de 184+20 m², assecador obert a façana de 82 m².

Cronologia:

Topònim romà. Inicis del segle XI com una domus o casa forta. Documentada des del 1050, alou de Villa Meredi pertanyent al monestir de Santa Maria de Serrateix. Capbreu de Serrateix 1242, Villa Meredi. 1395, capbreu de Serrateix, Vilamarí. Fogatge 1553, Vilamarí. Era una casa important,

Planta baixa i pis

alouera del monestir de Serrateix i del monestir de Ripoll, a partir del segle XVII del Rei. Abans del 1700 tenia agregats els masos Lavall i Saura, el 1767 tenia les masoveries de La Serra i La Barraca i a mitjans del segle XIX tenia aquestes dues més: Les Vinyes i La Casanova. Es manté la mateixa línia familiar.

La part més antiga seria el cos central que conserva l'arc diafragma i una espitllera, i que constituïa la primera domus. Posteriorment es van afegir paulatinament cossos i pisos: primer es va ampliar la zona d'accés fent una porta adovellada de mig punt i l'habitació de la planta baixa amb la llinda decorada; després s'afegiria el pis superior pel costat de ponent al segle XVIII, com ho denoten les dates a les finestres exteriors i les llindes interiors de les portes; al segle XIX s'afegiria el cos de l'eixida davant de la porta adovellada i el cos de la façana posterior al costat del pou obrint una porta per accedir directament a la sala; finalment, a inicis del segle XX, es va tapar l'assegador de les golfes i es va modificar la façana principal, tapant un dels arcs de la planta.

Façana de migdia

Arc diafragma a la planta baixa

Estructura de distribució interna:

Comunicació:

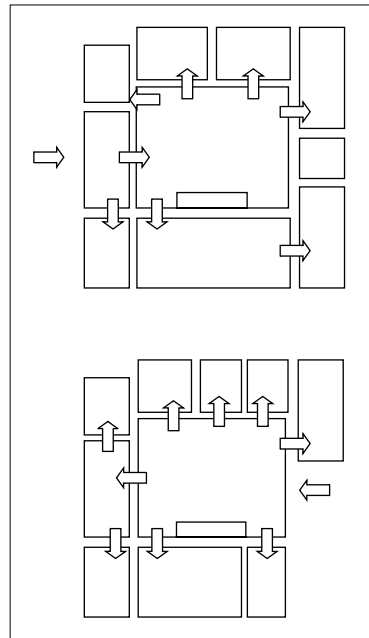
- Principal: entrada planta baixa S, planta pis N.
- Vertical: escala a mòdul central.
- De relació: planta baixa des de l'espai central d'entrada. Pis, des de l'espai central sala.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent complex central.
- Pis: sistema modular adjacent complex central.

Relació espais i elements:

- Foc: a pis, adossat a mur extern, un tancat i dins la cuina, altre en espai pastador. A planta baixa, a mur extern NO.
- Forn: a pis, adossat mur extern E.
- Aigüera: adossada a mur extern N.
- Graners: a cambra de les golfes.

Esquema de distribució interna

4.3.12. Casa horitzontal en balma. Balma de les set portes (Casserres)

Tipus:

Mas horitzontal en balma. Aïllat.

Ubicació:

Zona agrícola Baix Berguedà.

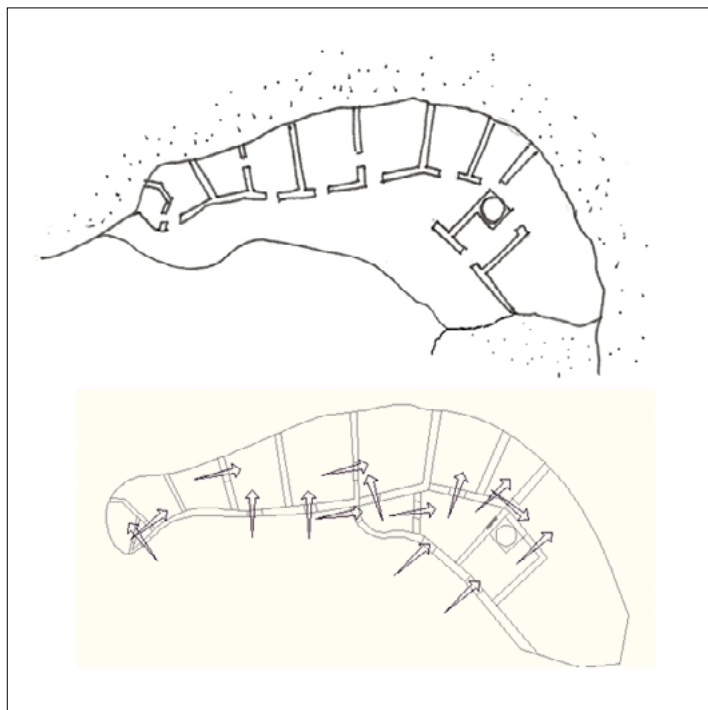
Descripció:

Casa en balma, un i dos cossos en una planta. Sense ocupants des de mitjans del segle xx. No s'ha fet cap intervenció arqueològica i ha quedat abandonada sense elements a l'interior.

Ubicada dins una paret rocallosa sorrenca que ressegueix tot el seu perímetre frontal, de 2 m d'altura màxima per 50 m de llargada i 6 m de profunditat. Una paret de pedra i tàpia fa de façana, està construïda per sota de la visera de la balma. Hi ha sis portes i la setena és una de tapiada. Alguna llinda de fusta, però la majoria de pedra. Alguna obertura tipus espitllera. A la part superior de la cornisa de la balma hi ha un mur de paret seca que tanca un espai superior del que es desconeix l'ús. Destaca la unió del mur amb la cornisa de la roca ja que les lloses estan posades en vertical per travar el mur.

Planta baixa:

Superfície de 120 m² aprox. Diversos murs perpendiculars a la paret de la façana divideixen espais interiors que s'havien destinat a diferents usos. Al costat N hi ha cinc espais formant una crugia, després hi ha tres espais que formen dues crugies i al final una gran sala que era l'estable i que té una menjadora tallada a la roca. Una de les estances té un forn de pa amb volta de lloses de pedra en bon estat i el cendrer tapiat al costat. En un altre espai hi ha un armari encastat al mur.

Planta baixa i esquema de distribució intern

Al sostre de la balma hi ha una xemeneia tallada verticalment a la roca de secció quadrada i amb una profunditat d'1,20 m.

Cronologia i dades històriques:

Sembla possible que estigués habitada des del paleolític. Durant les guerres carlines va ser utilitzada com a presó. Utilitzada com a habitatge fins la segona meitat del segle xx per set famílies, almenys fins l'any 1946. No s'ha fet cap intervenció arqueològica i ha quedat abandonada sense elements a l'interior. També es coneix amb els noms de Cafè de les Set Portes o Balma de Cal Calau.

Façana principal

Estructura de distribució interna:

Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa O.
- Vertical: inexistent.
- De relació: planta baixa des de espais d'entrada. Es diferencien tres habitatges diferents sense comunicació entre ells.
 - A nord: format per tres espais. Centre: format per dos espais. Sud: format per vuit espais.

Organització:

- Planta baixa: tres zones de sistema modular associat.
- Zona nord: sistema modular lineal
- Zona centre: sistema modular lineal
- Zona sud: sistema modular adjacent simple

Relació espais i elements:

- Forn: adossat a mur intern.

4.3.13. Habitatge agrupat en filera. Feners (Saldes)

Tipus:

Habitatge agrupat en filera. Nou habitatges entre mitgeres i pallisses separades.

Ubicació:

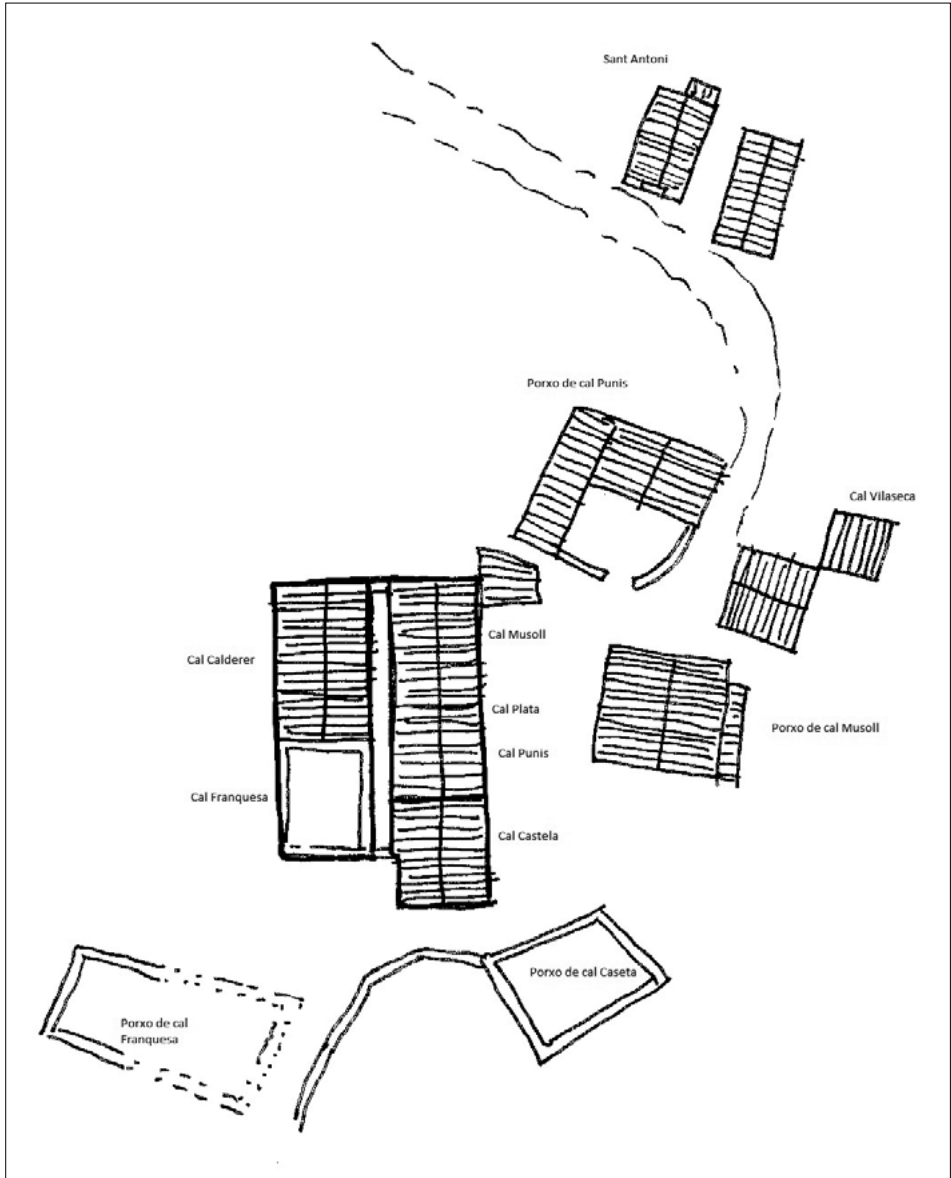
Zona ramadera Alt Berguedà.

Descripció:

Conjunt arquitectònic format per diferents habitatges, porxos i la capella de Sant Antoni, ubicat en una plataforma elevada i envoltada d'antics camps de conreu i prats. El conjunt ha estat fruit d'una evolució al llarg del temps que va provocar modificacions a l'estructura medieval originària. Els habitatges estan disposats en dues fileres paral·leles i separades amb un passadís central tancat a cada extrem amb una porta d'arc de mig punt adovellada. El passadís permetia l'accés als habitatges per l'interior, de forma que els murs externs de les cases feien funció de muralla fruit de les obres de fortificació fetes al segle XIV, segurament l'estructura actual sigui fruit d'aquesta rehabilitació. En total hi ha dos habitatges a la banda de ponent, cal Franquesa (actualment en ruïnes) i cal Calderer (rehabilitada i habitada permanentment); quatre habitatges a la banda de llevant, cal Musoi, cal Plata, cal Ponis i cal Caseta. Totes excepte cal Franquesa tenen actualment els accessos per la façana exterior al conjunt, resultat d'una modificació feta entre els segles XVII i XVIII que també va dividir l'espai de l'antiga casa fortificada per adaptar-lo a diferents habitatges anul·lant el passadís central. Tot i que dues cases s'han modificat recentment arrebossant els murs, encara en resten algunes que conserven els paraments originals medievals, fets amb grossos carreus ben tallats i disposats regularment, així com també conserven finestres espitlleres a la planta baixa. Cada una de les cases disposa d'una pallissa externa, de construcció probable a finals del segle XVII o XVIII. Propera al conjunt hi ha la capella de Sant Antoni de Feners, obra del segle XVIII.

Cronologia i dades històriques:

No es conserva documentació històrica dels orígens d'aquest vilatge fortificat, la primera data de l'any 1289, quan els barons de Pinós, Galceran i la seva muller Berenguera van confirmar la carta de franqueses atorgades anteriorment pels comtes de Cerdanya als habitants del lloc de Feners, especificant en aquest document l'existència d'un vilatge fortificat. En aquest document es reitera l'exempció per obres i treballs a la fortalesa dels Pinós i al propi lloc, i no fa esment de noves construccions. El mateix nom, Franchea de Faners, indica una situació excepcional de franquesa. Per tant, al segle XIII pertanyia als senyors de Pinós, i anteriorment als comtes de Cerdanya. L'any 1316 són documentades les obres de fortificació del lloc, en què van participar els habitants de Feners a canvi de l'exempció d'impostos durant un període de sis anys, així com també veïns de Gresolet, fet pel cavaller Pere de Santa Eulàlia procurador de la Baronia de Pinós (Serra Vilaró, 1930: 395). Al segle XVII era lloc pertanyent al duc d'Alba, que va rebre part de l'herència dels Pinós al segle XVI en estroncar-se la línia generacional. L'estructura medieval arquitectònica del conjunt fou alterada al segle XVII i XVIII en adoptar la construcció a les necessitats de les noves masies, moment en què es va construir l'església.

Planta general de conjunt

Vista general del conjunt des de ponent

Descripció d'un dels habitatges: cal Plata

Cal Plata és la tercera casa començant per migdia, al costat de cal Ponis. Les dues cases comparteixen la segona planta, ja que pertanyen al mateix propietari que va ampliar cal Plata incorporant el segon pis de cal Ponis. De planta baixa, dos pisos i golfes sota teulada de poca alçada, entre parets mitjanes, amb façana principal oberta a llevant i façana posterior oberta al passadís interior del conjunt fortificat.

Planta baixa:

Dos espais separats per una paret mitgera perpendicular a la façana, on hi havia els estables i on parteix l'escala que permet l'accés al pis, adossada a la paret de tramuntana, amb els dos primers graons de pedra i la resta de fusta, tancada dins un calaix de fusta i, a sobre hi ha l'escala que permet accedir al segon pis. Paviment de la planta baixa de pedra.

Primer pis:

Dues crugies paral·leles, en un espai ample hi ha la sala, al qual s'obren les altres estances de la casa: a la banda de migdia una habitació, a ponent la cuina i una altra habitació. No conserva el foc a terra, ja que es trobava a la cuina i es va substituir per una *poêle*. Totes les parets són de pedra, tot i que a l'interior estan arrebossades amb morter de calç. Els paviments dels pisos són de fusta i els sostres de bigues amb entrebigat de fusta.

Estructura de distribució interna, cal Plata i cal Ponis:

Comunicació:

- Principal: entrada planta baixa E.
- Vertical: escala al mur lateral.
- De relació: planta baixa des de l'espai d'entrada. Des de l'espai sala i passadís de transició a les cambres.

Organització:

- Planta baixa: sistema modular adjacent.
- Pis: sistema modular adjacent complex amb espai de transició.

Relació espais i elements:

- Sense foc, *poêle* a la cuina a cal Plata. Fogons dins armari i foc tancat a cal Ponis.

4.3.14. Habitatge agrupat en vilar. L'Espà (Saldes)

Tipus:

Habitatge agrupat tipus vilar. Habitatge agrupat disseminat format per sis habitatges amb les seves corresponents pallisses i pati clos.

Ubicació:

Alt Berguedà. Zona ramadera.

Descripció:

Conjunt d'habitatges semidispersos situats a l'entorn de l'església de Sant Andreu de l'Espà que configuren un dels nuclis habitats del municipi de Saldes. La major part dels habitatges han estat rehabilitats els darrers temps, alguns en estat de conservació regular degut al fet que no es troben habitats: l'antiga escola, can Farines, can Capdevila, cal Jep Costa i cal Gascó. L'estructura dels habitatges és similar, cases de planta, pis i golfes sota teulada a doble vessant i amb baluard que tanca l'era entre la casa i els coberts. Hi ha altres masos dispersos a l'entorn d'aquest nucli, cal Blau, cal Bigardó, cal Vicenzó, la Farga de Feners.

Cronologia:

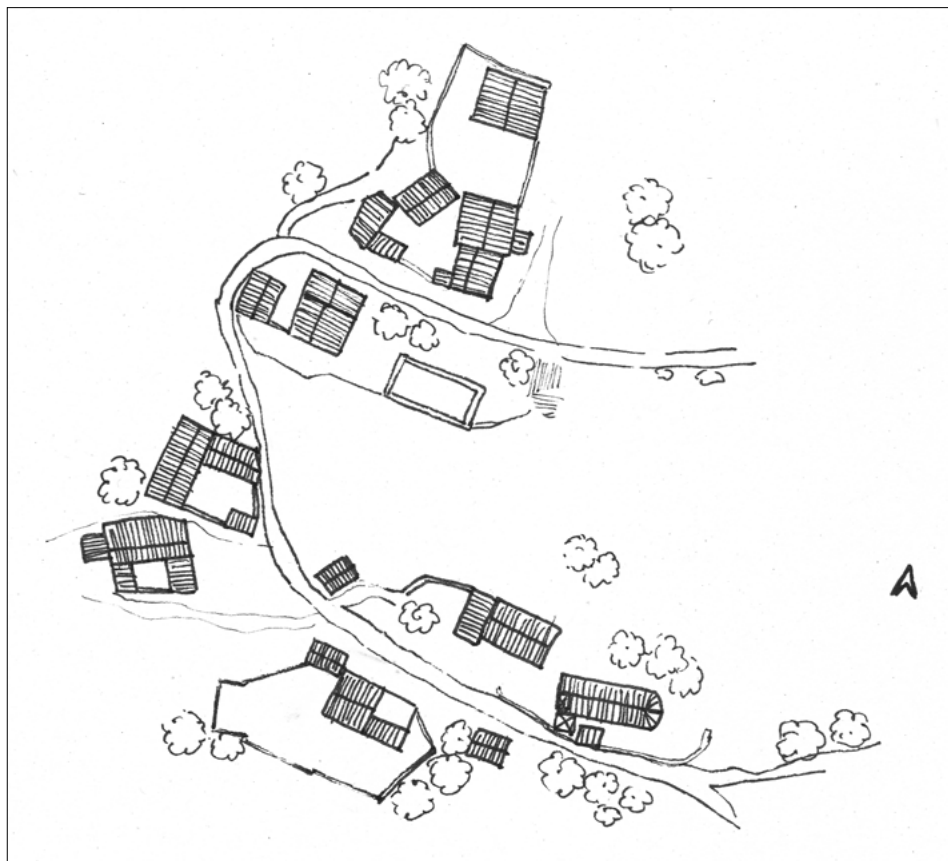
El nucli de l'Espà probablement té els seus orígens el segle XI, quan és documentat el castell (avui perdut) propietat dels comtes de Cerdanya, al segle XII ja consta com a propietat dels barons de Pinós. El 1306 el baró de Pinós alertava sobre la situació i la poca cura que es tenia del castell, era infeudat a Bernat de Gósol juntament amb els llocs de Sorribes i el terme del castell de Gósol el 1324. Al segle XV ja no s'esmenta el castell. En el fogatge del 1497 hi havia cinc cases entre l'Espà i Feners, en el del 1553, dotze cases i la rectoria. En el cens de Floridabalanca del 1708 hi havia 34 veïns, i al 1830, 23 veïns. Darrerament s'han recuperat algunes cases com a segona residència i han esdevingut un petit nucli turístic.

L'església de Sant Andreu fou parroquial des de la seva construcció, dins l'antic comtat de Cerdanya i Bisbat d'Urgell, en les propietats dels barons de Pinós a partir del segle XI. El lloc és esmentat des de l'any 961, quan els marmessors del difunt Ava van donar al monestir de Sant Llorenç prop de Bagà diferent alous, entre els quals, quatre masos a l'Espà, i que van ser confirmats l'any 983 en la consagració de l'església. L'any 1010 el bisbe Ermengol de la Seu d'Urgell dotava la canònica de Santa Maria d'Urgell amb les esglésies de Sant Martí i Sant Andreu de l'Espà. Entre el 1068 i el 1097 Galceran féu jurament de fidelitat al comte de Cerdanya pels castells de Pinós, Gósol, Saldes, Querforadat, Vallmanya i Espà, arran de la construcció del castell de l'Espà, l'església de Sant Antoni devia adquirir categoria de parroquial. L'església és citada l'any 1289 quan Galceran de Pinós confirma els privilegis que els comtes de Cerdanya havien concedit als habitants de Feners i parròquia. Des d'aquest moment se segueixen les cites fins al 1822. El topònim utilitzat en els primers moments és Aspà, Lespaa o Espaa.

Descripció d'un dels habitatges: cal Farines

Masia que es troba al nucli de l'Espà, format per la pròpia casa, les pallisses i l'era. L'estructura de la casa és de planta rectangular, coberta amb teulada a doble vessant amb carener paral·lel a la façana principal que s'obre a migdia, a l'era. Té planta baixa, dos pisos i golfes sota teulada. A la façana principal els dos pisos disposen d'un balcó o eixida amb baranes de ferro que ocupen tota l'amplada de la casa. A l'angle sud-oest té adossada una pallissa coberta amb teulada a un vessant amb desguàs a l'exterior; a la planta baixa hi ha les antigues corts de les vaques, amb accés des de l'exterior i des de l'interior de l'era; al primer pis la pallissa tancada amb fustes verticals seguint la tipologia de la zona. A l'angle sud-est hi ha adossat un cobert d'una sola planta, probablement la cort dels porcs, de manera que queda a la part central una era enrajolada que tanca per migdia amb un muret baix. L'estructura general és de pedra de diferents mides i disposada sense ordre, amb parts amb restes d'arrebossat de calç.

És probablement una de les cases més antigues del nucli de l'Espà. L'estructura correspon a una obra del segle XVIII amb reformes i modificacions tardanes, tot i que a l'interior s'amaguen estructures més antigues que donarien origen a la casa.

Planta general de conjunt

Cal Gascó

Cal Farines

4.3.15. Habitatge agrupat en sagrera. Avià. Nucli antic

Tipus:

Habitatge agrupat tipus sagrera. Format per diversos habitatges entre mitgeres.

Ubicació:

Baix Berguedà. Zona agrícola.

Descripció:

El nucli antic d'Avià es troba al centre del nucli, a l'est i al peu del turó del Tossal. És lleugerament aturonat, el punt més elevat és la plaça de l'Abat Oliba i és travessat pel carrer del Portal, que comença a la plaça del Padró i que a la meitat de la seva longitud es bifurca en dos carrers (Portal i Abat Oliba). El carrer del Portal segueix fins al carrer de la Gran Via, una de les vies d'accés al poble, lloc on es conserva un mur de pedra que podria ser part de la muralla medieval que tancava el casc antic i que conserva un arc que era una de les portes d'accés a la sagrera. Les cases se situen a banda i banda dels carrers, daten majoritàriament dels segles xvii-xviii, encara que resten alguns elements medievals a l'estructura d'algunes (cal Mas Vell, cal Gabarró, ca l'Escolà, cal Xut), tot i que la majoria s'han reconstruït i modernitzat en ser un nucli que ha estat habitat permanentment i per tant les construccions són fruit de diferents segles. Al segle xviii el nucli va créixer cap al est i cap a la zona de la plaça del Padró, on se situen algunes de les cases més característiques (cal Mas Nou, cal Salvans, cal Bassacs). Actualment el seu creixement es troba aturat. Les cases són de planta baixa i, com a màxim, dos pisos, amb parets mitgeres. Algunes conserven elements de diferents èpoques, espitlleres a la planta baixa, murs d'*opus spicatum* i arcs diafragma, portes adovellades, sitges al subsòl, així com paraments de pedra de diferents èpoques.

Cronologia i dades històriques:

L'acta de consagració de l'església de Sant Martí (907) ja nomena el nucli: «Villam nominatam Avizano», on el comte Guifré feu construir l'església. Es va formar una sagrera al seu voltant i a prop del castell que estaria situat a la plaça de l'Abat Oliba, aquest castell seria una torre castellera de vigilància dels camins d'accés.

La sagrera ocupava la zona més elevada i va créixer al voltant de la primera església romànica (actual cal Gabarró), la rectoria i el cementiri que van ser traslladats fora del nucli al segle xviii degut a l'augment de població. Una part de la sagrera estaria emmurallada, mentre que les parets de les cases i el tossal donarien protecció per la part est. Dues portes donaven accés: la del carrer del Portal, que conserva l'arc del portal i que comunicava amb el camí ral de Cardona, i una altra que conduïa a Santa Maria i als camps i vinyes del padró al sud. Aproximadament al segle xiv hi hauria unes 12 cases al nucli, que va engrandir-se pel sud cap a la plaça del Padró durant els segles xvi i xvii, i fins a l'església nova durant els segles xviii i xix. Al Cadastre del 1767 hi havia 56 cases repartides entre els carrers de Baix (Abat), de Dalt (Portal) i sota el carrer de Baix (Catalunya). A l'Amillament del 1862 hi havia 72 cases repartides entre els carrers de l'Abat, del Portal, del Padró i de Baix. El nucli antic s'ha mantingut com a lloc de residència al llarg dels segles tal com ho demostren els fogatges (1497, 1553), capbreus (1701), cadastres (1767) i amillaments (1862, 1886), fet que es pot constatar en l'evolució d'algunes cases.

Descripció d'un dels habitatges: cal Mas Vell

La casa de cal Mas Vell és fruit de la unió de tres cases, tal com es dedueix de la façana, de la distribució interior i del que sabem pels documents que es conserven. És un edifici de planta rectangular distribuït en tres plantes, amb coberta de teula a dues vessants amb el carener paral·lel a la façana principal i amb una superfície total de la planta de 80 m². La façana principal dona al carrer del Portal i la posterior a la plaça de l'Abat Oliba, lloc on es trobava l'antic cementiri; les dues laterals actuen de mitgeres amb les cases que es troben a cada costat (cal Sitges i cal Candela). Els murs exteriors de la façana principal són de paredat i amb carreus ben escairats a les cantoneres; el mur posterior és de pedra a la planta i de tàpia als pisos superiors. La casa té una

Vista aèria de la sagrera d'Avià

porta al centre de la façana principal d'arc de mig punt adovellat. Les finestres no segueixen un ordre simètric, a les golfes són més petites i espilleres a la planta baixa. A l'interior de la casa es pot observar l'evolució, a la planta baixa del cos central hi ha dos arcs diafragma apuntats, un fragment de paret d'opus spicatum i l'arrencada de l'escala de pedra. Al pis les finestres tenen festejadors, es conserva una aigüera encastada a la paret est, una pedra dels fogons, una columna hexagonal al centre i llindes de les portes esculpides: una amb el nom de Francesc Mas i la data 1670, i una altra amb un sol i un escut.

Cronologia i dades històriques:

Gràcies a documentació conservada per la família sabem part de la història de la casa, així com tenim referències d'altres cases del nucli antic. La primera referència documental la trobem al 1347, quan Jaume Mas compra una terra a la sagrera d'Avià que limita amb una altra terra de la seva propietat. El 1438 Jaume Mas, descendent de l'anterior, compra la casa de Pere de Guarans a la sagrera d'Avià que té a un costat la casa de Brotons i a l'altre la de Ramats. L'any 1524 Francesc Mas de la sagrera compra el mas derruït de Ramats que limita a sol ixent amb el cementiri de l'església de Sant Martí, a ponent amb el camí públic, a migdia amb la casa de la rectoria i a tramuntana amb la casa del mateix comprador. Aquestes dues compres donen origen al conjunt de cal Mas Vell que s'ampliarà posteriorment amb la compra de l'altra casa contigua. La més antiga correspon al cos dels arcs diafragma. Aquest Francesc Mas que va comprar la casa surt al fogatge de 1553. Els Mas eren una família de pagesos de la sagrera que a partir del segle xv van augmentar les seves possessions amb la compra de terres, vinyes i masos al terme de la parròquia de Sant Martí. Segons el capbreu del monestir de Ripoll del 1758-59, el Mas de Josep Mas de la parròquia de Sant Martí

Carrer del Portal i façana de cal Mas Vell

d'Avià estava sota el domini de dit monestir, essent el mateix alou que ja existia al segle XIV procedent de les anteriors propietats dels Guarans. Degut a que cal Mas era la casa que més produïa de la parròquia de Sant Martí va ser nomenada casa major delmera a l'Excusado (1766-69), lliurant el delme a la hisenda reial. Al principi del segle XVIII la família es trasllada a viure a la nova casa de cal Mas Nou i a cal Mas Vell s'instal·len masovers. Darrerament s'ha rehabilitat tot el conjunt conservant alguns elements antics.

5. Diverses conclusions

Hem vist al llarg del text que l'estudi de l'habitatge es pot afrontar des de diverses perspectives, per això la casa rural ens proporciona diferents lectures a partir de l'anàlisi dels diversos tipus de descriptors. Hem diferenciat descriptors estructurals, de tipus morfològic, i els relacionats amb la cultura material, però en podem trobar d'altres que ens ajuden a aproximar-nos a diverses lectures de tipus social, històric, simbòlic, econòmic...

En l'organització i l'**especialització econòmica** de la casa hi influeixen diversos factors, tant externs com interns, i també factors de tipus social o simplement humans. Aspectes com els recursos disponibles a l'entorn (econòmics i matèries primeres), el clima i la topografia, el nivell tècnic dels grups socials, la funció o destí de l'espai preconfigurat, així com diversos aspectes de tipus cultural i social que caracteritzen al lloc i que influeixen en conjunt en el grau d'especialització dels espais de la casa. Al Berguedà, les cases tenen una estructura i organització interna similar, reflecteixen que s'aprofiten els materials de l'entorn immediat; aspectes com el producte econòmic primari a què es destina la casa influeixen en les dimensions dels espais destinats al treball; així, a les cases ramaderes, la necessitat d'espai lliure a la planta baixa per als animals va provocar un aprofitament diferent que a les zones agrícoles, on trobem més espais compartimentats destinats a diferents usos (celler, pastador i forn, espai per guardar eines, estables). També hi ha un major nombre de coberts annexes a la casa destinats a herba i palla a les zones de muntanya; l'espai destinat a graners el trobem a les golfes de les cases agrícoles, mentre que a muntanya són espais petits i al costat de les habitacions o s'utilitzen caixes. Un element també diferenciador entre les dues zones és la presència d'un pati tancat davant la casa, més freqüent a la zona de muntanya, tant a les cases aïllades com a les agrupades. Per tant, trobem espais especialitzats en relació amb l'activitat o activitats principals que es desenvolupen, així com també queda clara la separació entre les zones destinades a

habitatge i les que s'utilitzen per a l'activitat econòmica, en diferents pisos, una distribució ja present des de l'edat mitjana.

Pel que fa a la cultura material, en molts casos els elements mobles i els objectes que hi ha als espais són els que ens ajuden a conèixer el destí que s'hi ha donat, ens permeten obtenir una visió real dels components socials i culturals de les activitats dins els diferents espais que estan formats per una estructura i distribucions que segueixen pautes molt similars. A vegades, la manca d'elements mobles en contextos construïts ens buiden d'informació, ja que excepte espais molt específics i amb elements immobles remarcables, com la cuina i el foc, la resta segueixen estructures que no permeten diferenciar activitats.

En el nostre treball hem pogut documentar els elements immobles i els objectes relacionats amb les activitats que s'havien desenvolupat, que ens proporcionen informació de l'ús que se'n feia i reflecteixen l'especialització dels espais. La cultura material també ens informa dels canvis de mentalitats o de relació de les persones amb el seu entorn de vida, de les modificacions en l'ús i l'evolució. Hem vist, per exemple, que els materials utilitzats en els mobles evolucionen i canvien segons la zona i el tipus de casa, i també depenent del tipus d'objecte. El mobiliari de la cuina és de fusta de pi, de factura senzilla i molt utilitària, on es veu la mà d'un artesà local o, fins i tot, del mateix ocupant de la casa que a vegades manufacturava mobles bàsics. En canvi, el mobiliari de les cambres era més elaborat, amb fustes nobles i fet per artesans experimentats, fet que demostra que s'encarregava expressament.

També observem que alguns espais tenen més objectes o elements que altres. Per exemple, a les cuines hi ha més que als dormitoris o a la sala, ja que és l'espai més utilitzat. La sala conté elements que mostren la posició social de la casa i també elements que no són d'ús diari, és més un espai de pas, simbòlic i d'ús en ocasions específiques, cosa que també ens mostren els mobles. Els dormitoris només tenen el llit i algun armari; les cases més benestants poden albergar una calaixera, però la reutilització o readaptació d'espais ha comportat un increment de mobles i objectes als dormitoris i a d'altres espais que abans tenien usos molt específics. També les entrades i espais de la planta baixa concentren objectes de molts tipus, des d'activitats artesanals o productives, fins a objectes d'altres usos, però sempre ens mostren l'activitat majoritària, amb presència de menjadores per a animals, guarniments per a animals de tir o per al carro i eines agrícoles.

Una altra informació que ens poden donar els objectes és **en relació amb el gènere que els utilitza**, tant des del punt de vista dels espais i qui els utilitza majoritàriament, com de les possibles relacions que es podien establir. Objectes i espais no ens donen per si mateixos prou informació sobre el tipus de persona que majoritàriament els utilitzava, però la tradició que s'ha arrossegat fins als nostres dies ens permet esbrinar com devia ser en altres èpoques. Possiblement el tipus d'objectes que trobem a un espai no tingui una relació directa amb un gènere, sinó més aviat amb les necessitats de l'activitat que es desenvolupava i la tradició dels elements que habitualment es necessiten. Per tradició, la dona cuina i l'home fa la feina del camp, tot i que les dues activitats són intercanviables, però és destacable com s'ha mantingut una diferenciació de les feines que eren fetes pels homes i les que únicament desenvolupaven les dones. El paper de la dona a pagès ha anat canviant els darrers anys, tot i que al Berguedà, les dones de més de seixanta anys encara mantenen una situació similar a la que han tingut històricament, fent totes les feines que tenen relació amb el manteniment del grup i de la casa.

«A casa meva hi havia un parell de bous, i un home que no feia més que llaurar...» (Ramon Aymerich Ballarà. Avià. 81 anys quan va ser entrevistat l'any 2010)

«Jo antigament tenia ramat, tot era pastura. Ara de pastors ja no n'hi ha, s'han acabat» (Miquel Berenguer de cal Companyó. Guardiola de Berguedà. 81 anys quan va ser entrevistat l'any 2013)

«Les dones, cada dia era el mateix, rentar roba, cuidar el bestiar, fer el menjar, cosir, planxar... Treballàvem molt.» (Pilar Santacreu Casals. Avià. 94 anys quan va ser entrevistada l'any 2010)

«Les dones fèiem el dinar, netejàvem la casa, cosíem, brodàvem, estàvem molt a casa. A la tarda portàvem la beguda, el berenar, als treballadors del camp. Teníem el foc a terra, l'olla, els clamalls... hi havia uns clamalls bastant adornats, després els van treure. Hi havia una cuina econòmica... quina calor feia... perquè s'escalfava molt... però era un *adelanto* en aquella època.» (Conxita Casals. Malanyeu. Nascuda el 1921. Entrevistada el 2017)

La idea de l'**ordre** a la casa, com diu Alfredo González (2003b: 166), és una aportació del capitalisme, ja que anteriorment el desordre no era un element important a les cases, i això ho hem pogut veure a cases habitades per persones grans que mantenien una acumulació desordenada d'objectes en algunes habitacions de la casa. En una casa de muntanya la senyora que hi viu manté una part de la casa amb els objectes acumulats i amuntegats, alguns dins de bosses de

plàstic, altres simplement dipositats en alguns dormitoris o en una antiga cuina, mentre que els espais en ús mantenen un cert ordre.

L'ús d'armaris per guardar objectes ja està documentat a l'edat mitjana, diferenciats pel tipus d'objectes que s'hi guarden: la vaixel·la, els llibres, la plata... A partir del segle XVII se'n generalitza la funció per guardar roba, prenent el lloc a les caixes i ubicant armaris a cambres i a passadissos, a les golfes o a l'entrada. Això ens mostra una clara intenció d'organitzar en certa forma el desordre, en una etapa històrica d'auge econòmic en què seria normal disposar de més objectes i roba.

També es percep una vinculació important entre els tipus d'espais i la **funcionalitat pública o privada** d'aquests. Ja a la documentació podem veure aquesta divisió entre espais d'accés públic i espais d'ús privat; la noció de privacitat a la casa ja es dona a partir del segle XIII-XIV, i als casos que hem estudiat és molt clara la diferenciació. Els únics espais de pas de la casa són les entrades i la sala, la resta d'espais els podem considerar privats, ja que es limita l'entrada de gent externa, tot i que són espais d'ús per a tots els habitants sense discriminació. Les cambres sí que són espais «individuals», en el sentit que són accessibles només per les persones que les ocupen, a vegades ni tan sols per la resta de persones que habiten la casa, en aquest sentit són «privats». Hem vist com, a poc a poc, l'espai privat pren lloc a l'espai públic en el període de transició al capitalisme: s'incrementa el nombre d'espais destinats a la família o es limita l'accés públic a espais que anteriorment eren considerats d'acollida per a les visites, com la sala. La configuració dels habitatges construïts a partir d'inicis del segle XX incorporen el passadís, de forma que el menjador o la sala passen a ser espais privats i deixen d'actuar com espais de comunicació.

La higiene és un altre element que mostra canvis. Des de les comunes que s'ubiquen en la zona de la casa on era fàcil construir-la (algunes afegides com un balcó al pis, altres incorporades a la planta baixa dins els estables...), en algunes cases ni tan sols hi ha rastre de la seva possible ubicació i podem esbrinar en desocupacions antigues que probablement no existien. La presència de lavabos als dormitoris també mostra un canvi en el concepte de neteja personal, així com la instal·lació d'aigua corrent amb canalitzacions que arriben a la pica o a l'aigüera escudeller de la sala, en una instal·lació recent i superposada a l'estructura, i que a moltes cases es va fer en època de postguerra, en ple segle XX. Veiem a les cases en què s'ha viscut permanentment o que s'han reformat per a noves

ocupacions, la ubicació del nou bany aprofitant les dimensions d'una cambra o una alcova, incorporant així un element que relacionem amb unes formes de vida del capitalisme, també durant el segle xx.

L'ocupació de les cases

Una informació que ens sembla important destacar és la situació de la casa quant a la seva ocupació en el moment que vam realitzar el treball de camp per documentar les masies. Aquest fet ens acosta a una visió de l'estat actual dels habitatges i dels seus ocupants.

N'hem diferenciat tres tipus: les cases rurals habitades de forma permanent, aquelles en què al llarg de generacions no s'hi ha deixat de viure; les cases habitades de forma discontinua però freqüent, és a dir, les que s'utilitzen de cap de setmana o per agroturisme, i les cases deshabitades, que poden ser de dos tipus, les que estan tancades però no s'utilitzen mai i les que estan abandonades. Aquestes cases deshabitades en alguns casos s'utilitzen de forma esporàdica, però en d'altres es mantenen tancades durant llargs períodes de temps. A vegades aquesta utilització es redueix als espais de treball, on es guarden eines o bé es tanca el bestiar, i la resta de la casa queda tancada i sense ús. Per tant, algunes tenen parts de la casa que s'utilitzen, però també hem vist cases que han quedat oblidades i abandonades, fins i tot algunes es troben en estat de ruïna.

De les 228 cases que hem documentat, n'hi ha un 40% que són cases habitades de forma permanent, un 25% són habitades de forma discontinua i un 35% són cases que no estan habitades. D'aquest darrer grup, el 22,8% són cases que estan tancades i el 11,5% es troben en algun estat de ruïna.

Tenint en compte els elements i l'estructura que es conserva de les cases, diferenciem els següents tipus:

- Les cases deshabitades i abandonades que es troben en procés de ruïna, algunes conserven elements a l'interior.
- Cases deshabitades i abandonades però que mantenen l'estructura, i algun element puntual a l'interior.
- Les cases deshabitades que s'han buidat d'elements mobles però en què no s'ha modificat l'estructura. Algunes mantenen espais productius, com els estables per al bestiar, però no es mantenen actius els espais domèstics.

- Cases deshabitades, que s’han tancat en un moment determinat amb intenció de reocupació, que conserven tots els elements a l’interior (immobles i algun moble) del moment cronològic del tancament.
- Cases que s’han rehabilitat per a nous usos mantenint els elements estructurals i alguns elements immobles i mobles.
- Cases que s’han anat mantenint com a habitatge continuat i que encara conserven elements i estructura, tot i que amb modificacions practicades en diferents èpoques.
- Cases que s’han rehabilitat i han modificat alguns elements, sobretot interns, per adaptar a nous requisits d’habitatge.

Quant a les cases deshabitades i abandonades, no ens referim al fet que hagin perdut o que no tinguin propietari, sinó que són cases que es troben deixades i tancades, sense mantenir cap ús d’habitatge. En algun cas s’utilitzen les terres però no la casa, en d’altres no hi ha voluntat que la casa sigui habitada i en altres casos hi ha diferents motius pels quals el propietari no s’ha fet càrrec del manteniment de la casa. L’abandonament no comporta necessàriament la ruïna, tot i que hem observat algunes cases que a l’inici del treball es trobaven simplement tancades, els darrers dos anys han iniciat un procés de ruïna bastant activa i en pocs anys la seva desaparició serà imminent. Volem destacar el treball d’Alfredo González, que va realitzar un estudi dels abandonaments de cases a una zona de Galícia (2003b), ell va diferenciar cases abandonades per diferents motius, però sempre tractant-se d’edificis que s’havien deixat de forma definitiva, alguns també havien entrat en fase de ruïna.

Els motius de mantenir deshabitades aquestes cases són diversos i, en certa mesura, mostren el comportament de la població d’aquest territori envers al sistema econòmic tradicional. Tenim casos en què la casa va quedar tancada a inicis del segle xx per un canvi de propietari i desinterès del nou propietari fins que la va vendre fa poc temps. Casos en què els habitants s’han traslladat al poble cercant millors condicions d’habitatge i han tancat la casa mostrant un desinterès i desarrelament al període anterior, com un refús a tornar al passat. D’altres mantenen l’estructura agrària o ramadera lligada al lloc, utilitzant els estables i pallisses, però la casa no s’utilitza i ni tan sols mostren interès a accedir-hi.

Aquests tipus de no utilització de les cases marquen diferents formes de trobar el registre material:

- Cases en què els elements mobles han desaparegut, o només tenen un o dos elements mobles. En la majoria es conserven els elements immobles associats als espais.
- Cases que tenen la major part d'elements mobles a l'interior i ubicats a l'espai original que ocupaven quan la casa era habitada.¹³⁷ Els trobem en cases que han quedat deshabitades i tancades des de fa anys. Alguns elements de més qualitat segur que s'han extret, però es conserven els tradicionals que podem trobar barrejats amb altres objectes externs que s'han introduït més tard, ja que la casa es considera com un magatzem de desembaràs. En algunes cases es troben endreçats i ubicats *in situ*, i en altres simplement acumulats.
- Cases que conserven elements i en què s'ha viscut de forma ininterrompuda però adaptant-se a les noves formes de vida; trobem des d'elements tradicionals fins a d'altres de més qualitat i de diferents etapes històriques.
- Cases que conserven elements puntuals, generalment han mantingut l'habitatge i s'han rehabilitat; conserven elements de més qualitat i els tradicionals s'han menyspreat i eliminat.

Aquesta conservació o desaparició d'elements i objectes ens porta a plantejar-nos els **motius dels canvis**. En els casos que trobem els elements *in situ*, que són excepcions, ha sigut perquè la casa es va tancar en un moment concret i no es van extreure els mobles degut a diferents motius, generalment per un canvi de propietari que no se'n feia o no podia fer-se'n càrrec. En altres casos, perquè s'ha mantingut l'habitatge ocupat per persones que ara són grans i que no han modificat res de l'interior de la casa (únicament s'ha posat llum elèctrica i aigua corrent, en alguns casos ni tan sols lavabo).

En els casos de modificacions per motiu de seguir vivint a la mateixa casa, ens trobem amb exemples de cases grans ocupades per la mateixa línia generacional, que han fet modificacions per adaptar la casa als nous temps però han conservat elements molt identitaris de la família i n'han menyspreat d'altres de més «rurals» o tradicionals que es van abandonar als coberts o les golfes. Hi ha

¹³⁷ Schiffer va diferenciar entre el registre d'objectes encara utilitzables que han sigut deixats després de l'abandonament, que anomena «rebuig *de facto*», i el registre primari o *in situ*, que està format pels objectes que queden al mateix lloc d'ús. (Schiffer, 1987, citat per González, 2003: 140). En el primer tipus s'hi trobarien tots els objectes, també els personals, un abandonament sense emportar-se res, amb intenció de tornar. Als casos que hem treballat nosaltres s'hi troben molts elements *in situ*, però es devien extreure els més importants o personals que no han quedat en el registre.

casos en què es van vendre a poc a poc tot el patrimoni mobiliari als antiquaris o «gitanos» que passaven fent ofertes, així es van eliminar de les cases la majoria de calaixeres, caixes de núvia i taules que en un moment concret es veien com a mobles inservibles que ocupaven espai, que es volien canviar per altres de «més moderns». Hem detectat que la mentalitat general de la gent de pagès en aquesta zona fins als anys 90 era la del canvi, la d'adaptar-se al progrés que es veia a la televisió, la de posar calefacció i eliminar els objectes que recordaven el passat, un passat dur de treball al camp, que d'alguna forma es volia esborrar amb els elements del canvi relacionats amb la societat capitalista i urbana. Únicament les cases que tenien una vinculació molt forta amb el cognom familiar i les tradicions han conservat alguns elements remarcables, però la majoria els van anar venent i eliminant a poc a poc. M'han explicat casos en què van cremar les calaixeres i els llits isabelins, perquè feien nosa dins la casa i volien mobles nous. A partir dels anys 1990, amb l'apogeu de l'agroturisme, molts d'aquests mobles salvats de la crema i que estaven emmagatzemats a les golfes o als coberts, es van treure de l'oblit i s'han utilitzat per moblar les noves cases restaurades, fet que ha permès recuperar i mantenir una part de la identitat familiar i donar un contingut patrimonial.

Aquests processos de conservació o eliminació i transformació ens permeten deduir **diferents mentalitats**: una de tradicional arrelada al passat rural que conserva elements i espais; una altra de desinteressada, que no li dona cap interès i importància al que té i no es preocupa ni de la conservació ni de la transformació, i una altra que podríem classificar com a evolucionada o capitalista (utilitzant el terme de González, 2003: 140) que modifica els espais i elimina els objectes del passat per provocar una evolució i adaptació al moment històric que viu, com a mostra d'un refús a temps passats relacionats amb formes de vida arcaiques. També ens porta a pensar que els objectes que en un moment donat s'abandonen per motius concrets, en una altra època poden ésser reutilitzats donant un sentit nou i provocant noves motivacions, per exemple la del col·leccionista. Per tant, els objectes que ens arriben poden ser motiu d'un abandó, d'una voluntat d'eliminació, però també de conservació o reutilització.

Hem de deduir que aquest tipus de mentalitat també estaria present en altres etapes històriques, i que les modificacions que es perceben a moltes cases, per exemple als segles xv, xviii, xix, també conviurien amb mentalitats diverses que provocaren transformacions més o menys contundents i afectarien elements immo-

bles i mobles de la casa, però sempre tenint present que, com apuntava A. González (2003b: 232): «La aplicación de la lógica occidental capitalista puede llevarnos a malinterpretar el desecho y las actitudes conservativas en otras sociedades».

Per exemple, tenim un cas en què es conserven tots els elements (excepte les eines) d'una ferreria i d'un molí, però en canvi l'habitatge és buit; ens hem de preguntar si el motiu podia ser el manteniment de l'obrador independentment de l'habitatge, o la impossibilitat de transportar els elements de la ferreria i del molí en el moment d'abandonament de la casa. Tenim un altre exemple en què als armaris de la cuina, els calaixos conserven tots els objectes, fins i tot al rebost hi ha aliments abandonats des d'inicis del segle xx, però en canvi els llits no conserven matalassos ni llençols, mentre que a les golfes sí que es conserva un magnífic exemplar de llit de posts amb màrfega de roba de lli farcida amb fulles de blat de moro que qualsevol museu voldria tenir exposat. Per tant, és molt difícil trobar cases que conservin un nombre important d'objectes representatius, sobretot perquè desconeixem què s'ha extret, però sí que trobem coincidències entre els objectes que es conserven a les cases documentades i els inventaris documentals històrics que ens ajuden a completar el mapa del que podia haver-hi dins una casa a finals del xix, però també en altres fases històriques.

5.1. Evolució històrica de la casa rural al Berguedà

Els inicis

L'evolució històrica de la masia és també la de l'assentament de l'home a un lloc específic i de l'aprofitament que ha fet del medi per sobreviure; aquest seria l'origen de l'habitatge que anomenem rural. Per analitzar-lo al Berguedà, ens hauríem de remuntar a la prehistòria, i des d'aquí fer un recorregut dels diferents tipus d'habitatge rural fins a arribar a l'estructura en masies. El més antic és l'habitatge en balma o en cova, cases que aprofiten una obertura natural, a vegades amb tancaments, un tipus que trobem al Berguedà i en altres zones la geografia catalana. Algunes van ser ocupats en època prehistòrica, com la Canal dels Avellaners de Berga,¹³⁸ amb continuïtat fins a època medieval; d'altres són

¹³⁸ Carreras, J. (1990). «La canal dels Avellaners». A *El Berguedà, de la prehistòria a la antiguitat*. Llibres de l'Àmbit núm. 4. Àmbit de Recerques del Berguedà. P. 29-76.

destacables per la seva estructura, com el Puig de la Balma de Mura¹³⁹ (Bages), habitada i documentada des del segle XII, que forma un edifici vertical adossat a la balma i aprofita la cornisa natural; també n'hi ha de més senzills que formen un simple tancament amb murs davant la balma, configurant un habitatge horitzontal d'una planta, com la balma de les Set Portes (Casserres); molts s'han mantingut fins ben entrat el segle XX.

Si centrem l'anàlisi a partir del moment en què podem documentar un tipus de construcció més similar a la masia o casa de pagès, veiem que les característiques generals d'aquest tipus d'habitatge a la Catalunya Vella són una derivació de les antigues vil·les romanes com a centre neuràlgic d'un sistema compost per l'habitatge i l'entorn d'explotació agrícola, i també de les *turris* defensives dels primers segles medievals, com a tipus d'edifici. L'arquitecte Josep Puig i Cadafalch va ser el primer a vincular l'estructura del mas i de la masia amb les antigues vil·les romanes rurals, a partir de l'observació dels mosaics romans del mausoleu de Centcelles, que segons ell mostren una estructura general de l'explotació i de distribució dels espais que podem assimilar amb la masia catalana. En canvi, altres historiadors com Josep M. Salrach (1977: 25) defensen la hipòtesis que l'origen del mas l'hem de trobar en relació amb la invasió franca de finals del segle VIII ja que, com ell mateix afirma, és difícil que en el període de crisi i despoblament que va haver-hi entre els segles III i VII es mantingués un sistema d'hàbitat amb pocs canvis des d'època romana, per això defensa un precedent més directe en l'hàbitat rural d'època carolíngia. De totes formes, no podem buscar un antecedent únic, ja que els habitatges dels inicis de l'edat mitjana haurien heretat elements d'èpoques anteriors i van evolucionar amb diferents influències d'etapes i zones diverses, des de l'estructura fins als materials com per exemple l'ús de la teula, un element d'origen àrab.

Ja hem dit anteriorment que han sigut pocs els historiadors que han fet estudis sobre la masia d'abans del segle XIV-XV, així com també hi ha una important mancança d'estudis arqueològics, degut al fet que s'han portat a terme poques excavacions en antics masos i perquè poques vegades es fan seguiments arqueològics als masos on es fan obres, cosa que dificulta poder ampliar l'estudi dels inicis i evolució de les masies. Els autors que han estudiat amb més profunditat

¹³⁹ Ferrando i Roig, A (1993). *El mas Puig de la Balma* (Mura-Bages). Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i Serra de l'Obac. Abadia de Montserrat.

el mas medieval tenint en compte també la perspectiva arqueològica i que han treballat en el territori que ens ocupa han estat Jordi Bolós i Manuel Riu, i també Assumpta Serra a la zona d'Osona. Des d'una perspectiva històrica i arquitectònica han estat més nombrosos els investigadors que han fet recerca sobre els mas: Lluís To, Jeroni Moner (1998), medievalistes entre els quals destacaríem Josep M. Salrach (1977), Miquel Barceló (1988) i Rosa Congost (2003), entre d'altres. Alguns han analitzat en profunditat les característiques arquitectòniques de la masia catalana, barrejant l'anàlisi arquitectònica amb la recerca històrica per tal d'establir els referents tipològics de la masia i els seus orígens. Però també altres arquitectes com Puig i Cadafalch, Josep Danès, Lluís Bonet i Ramon Ripoll, dels quals ja hem parlat anteriorment.

Els orígens del mas

Al segle IX a partir de les actes de consagració de les esglésies, es pot observar que el poblament va ser continuat i ben organitzat a la Catalunya vella; els primers *mansus* apareixen documentats al segle X, així com també les vil·les, *villes*, vilars (Riu, 2001: 22), i les *turris*, presents quan la vila es fortifica. La vil·la fou la unitat bàsica del poblament dispers del món antic i el trànsit a l'edat mitjana, que al segle IX i inicis del X funciona com una unitat territorial i administrativa que engloba petites propietats pageses, cada una formada per la casa, cort, hort i algunes terres de conreu i una vinya. Al segle IX al Berguedà hi havia vil·les formades per agrupacions de masos, com els quatre masos de Vilosiu a Cercs que el 980 tenien camps de cultiu per cereals, vinya, horta i prat: vil·la «in loco vocitatur Vil·la Ausille et in eis terminis» (Bolós, 1996).

El terme medieval *mansus* apareix relacionat amb la casa, però també amb el conjunt format per la casa i l'explotació (*ipsum meum massum... cum casas, casali-bus, ortis, ortalibus, terras cultas vel incultas, pratis, pascuis, silvis, garricis, vieductibus vel reductibus*¹⁴⁰). Al segle X els masos són unitats menors, una unitat bàsica del patrimoni familiar dels pagesos; després de l'organització territorial i colonització de Guifré el Pelós, s'incrementa el nombre d'habitatges d'aquest tipus recolzat pel sistema de treball al camp centrat en una economia feudal, en què els masos eren la base del sistema de dependències senyorials de masos, terres i persones.

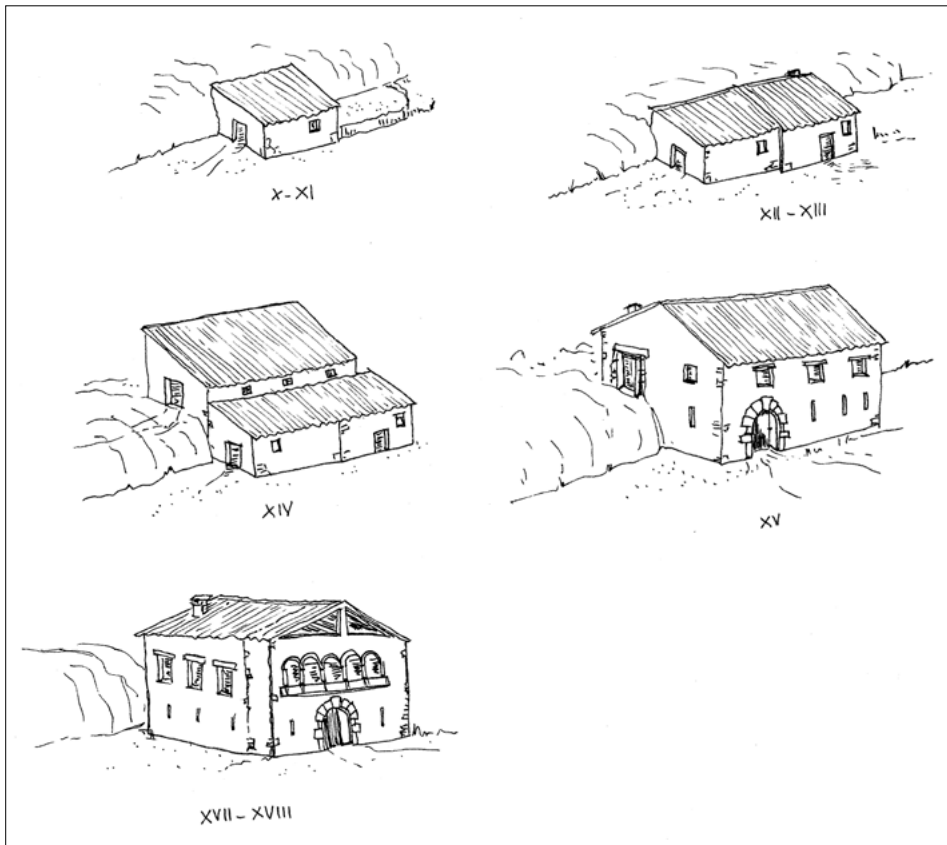
¹⁴⁰ Document 65, 5 setembre 1018, testament de Bernat, a Bolós (1986: 68).

Aquest mateix sistema, amb el control que s'exercia amb els mals usos, garantia el manteniment de persones al mas, així com de la mateixa família, marcant els inicis de la institució de l'hereu com a sistema de garantia i de pervivència de l'explotació. El sistema d'aprisió utilitzat per Guifré el Pelós per la repoblació del centre de Catalunya, consistent en la concessió legal d'una terra amb l'obligació de rompre-la i que es va mantenir fins a finals del segle XII, va ser la forma d'ocupació de les terres al Solsonès, Berguedà, Bages, Osona, Ripollès i Garrotxa, un model de poblament dispers totalment integrat al paisatge. Durant els segles IX i X la Catalunya Vella s'organitzà políticament, es fundaren monestirs i s'edificaren castells, els conreus s'estenen i els masos es consoliden. La construcció d'esglésies que es convertiren en l'element central de les sagreres també configura un sistema de petits nuclis. En aquest context ens fem la mateixa pregunta que exposava Jordi Bolós: «¿Debemos considerar que el manso en algunas comarcas nació como fruto de la desintegración de un hábitat semidisperso o debemos suponer que los mansos fueron creados de un modo expreso por los señores del lugar, a lo largo de los siglos XII-XIII?» (Bolós, 2009: 255). Per a Josep Danès l'estructura de la masia clàssica demostra una planificació prèvia, un tipus que és resultat de «l'evolució de l'antic mansum, de la influència del temple i de la casa senyorial» (Danés, 1931: 96). Possiblement el mas sorgís de les dues possibilitats que planteja Bolós, com a continuïtat de l'hàbitat dispers ja existent anteriorment i com a evolució de noves edificacions que s'adapten al seu entorn.

Pels volts de l'any 1000 a les zones sud del Berguedà hi havia gran quantitat de masos aïllats, que eren la unitat bàsica autosuficient de la zona. Aquest mas del segle X presenta les mateixes característiques que tindrà també al segle XI: *chasas cum curtes, cum solos et superpositos et terras cultuas et eremas et vineas simul cum ipso boscho et arboriubus qui ibidem sunt...*¹⁴¹. Els primers masos tindrien una estructura bàsicament horitzontal, adaptats a la topografia del terreny, molts aprofitarien marges o balmes, fets amb materials vulnerables com fusta, palla, fang, que han provocat que no arribin a l'actualitat. Eren edificacions d'una sola planta, formades per dos espais bàsics, un de destinat a les persones i l'altre als animals, amb una porta d'entrada per a cada zona. A l'exterior hi havia els galliners, que eren un simple tancat i a vegades un corral per a les ovelles. La zona d'habitatge tenia espais que compartien diferents activitats: un espai per al forn; un altre que

¹⁴¹ Document 1.862, a d'Abadal i de Vinyals, R. (1955) *Catalunya carolíngia*.

faria funcions de dormitori, cuina i menjador, amb un foc a terra d'estructura molt simple i sense xemeneia d'evacuació de fums, una bancada de pedra al mur posterior i davant la llar; i un tercer espai de magatzem i rebost (Riu, 2003). La diferenciació de zones mostra una especialització de l'espai i certa intenció de privacitat. El **mas horitzontal** és característic d'ocupacions entre els segles x i xii, tot i que alguns es mantenen fins al segle xiv. Gràcies a les excavacions portades a terme entre el 1960 i el 1985 per Alberto del Castillo (1965), Manuel Riu (1993, 2001) i Jordi Bolós (1996), coneixem dos interessants exemples d'evolució de mas horitzontal al Berguedà: el mas A de Vilosiu (Cercs), construït cap al segle x i habitat fins a mitjans del segle xiv, tenia diferents espais i un nivell superior amb galliners i el forn de pa. El mas B, ocupat entre els segles xi i xiv, presenta també uns espais amb diferents usos en una planta longitudinal. En general,

Aproximació a l'evolució arquitectònica de la masia. (Dibuix de Maria del Agua Cortés Elia)

l'estructura d'aquests masos antics és molt simple, cosa que ens fa suposar que es tractaria d'un tipus d'habitatge d'un nivell social amb pocs recursos, per aquest motiu van ser dels primers a abandonar-se després de la pesta negra, mentre que els masos més importants i econòmicament més forts s'engrandirien, afegirien espais, es reformarien, i molts arribarien a l'actualitat.

Aquest tipus de mas va evolucionar i es van incrementar el nombre d'espais, així com també tenien sitges per a cereals excavades a la roca, fornícules a la paret i dolies encastades a terra. Són masos que es podien ampliar fàcilment afegint més espais, però no seguien un model únic, sinó que es construïen en funció de les necessitats i el nivell de coneixement tècnic. De fet, el recurs utilitzat d'aprofitar un desnivell de terreny i una roca com a paret posterior de la casa és un fet freqüent a la zona, un recurs constructiu que dona solució a possibles mancances de coneixements de tècniques constructives. Assumpta Serra diferencia entre el mas horitzontal simple i l'evolucionat, el primer va ser l'habitatge més comú a partir del segle x, amb dos espais, un per a animals i un altre per a persones; i el segon incorpora més espais i serà més freqüent a partir del segle xii (Serra i Clota, 1996: 248).

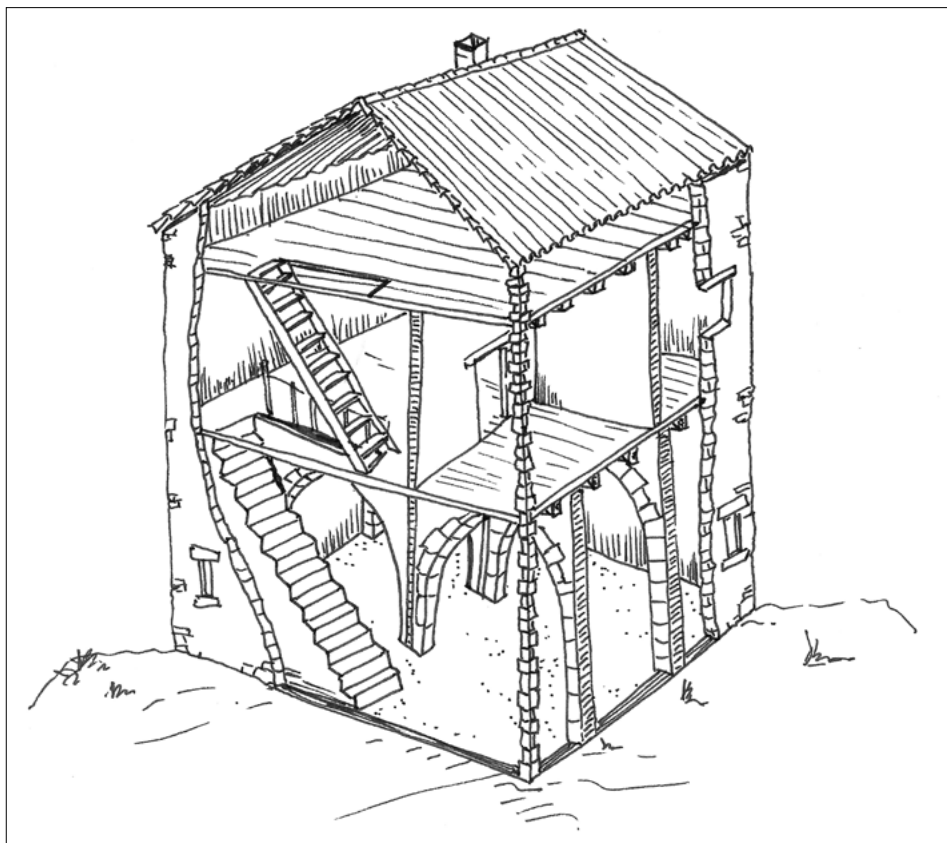
A partir del segle xii-xiii es desenvolupa també un tipus de cases o masies que marquen l'inici d'un procés que portarà, a partir del segle xvi, al que alguns autors han anomenat «mas consolidat» o «mas d'estructura clàssica» que ja va identificar Danés. Són els **masos verticals** o **masos torre**, que s'originen en molts casos amb caràcter defensiu degut a la necessitat de protecció per la condició d'aïllament. Per a alguns estudiosos sembla possible que aquest tipus de mas fou el resultat de la barreja de la torre de defensa amb el mas horitzontal camperol (Serra i Clota, 1998), ja que des del segle x es construeixen *turris* per defensa al costat del mas horitzontal. Amb el temps es passarà del «mas amb torre» al «mas torre» a finals del xii,¹⁴² i cap al segle xiii es passa del mas horitzontal al mas vertical, afegint estructures annexes.

Les *turris* eren edificis amb parets gruixudes de pedra ben tallada disposada de forma regular i cantoneres ben escairades, de planta quadrada o lleugerament rectangular, dividida en dos cossos; tenen planta baixa, un pis, golfes i coberta a doble vessant; generalment construïdes a llocs elevats que garantien

¹⁴² Manuel Riu defensa aquesta hipòtesi del pas del mas horitzontal al vertical cap a finals del xii a inicis del xiii, amb estables a la planta baixa i l'habitatge humà al pis (2001).

més seguretat, ja que serien el nucli central i dominador del seu territori d'influència; les obertures eren escasses i estretes, amb espitlleres a la planta baixa i finestres petites als pisos on la major seguretat permetia augmentar la llum natural, ja que a banda de tenir una possible funció defensiva, també tenien funció d'habitatge. El tipus de construcció mostra que hi participarien professionals de diferents especialitats, com mestres d'obra i picapedrers, al contrari que al mas horitzontal, que seria fet pels mateixos usuaris. Un element freqüent és la utilització del recurs constructiu de l'arc diafragma de pedra a la planta baixa per tal de crear un espai més ampli format per dues crugies paral·leles que suporten l'embigat de fusta i el paviment del primer pis. Un exemple el trobem al mas de Turrielles (l'Espunyola), de planta quasi quadrangular (10 x 7,5 m), amb un gruix de parets d'1 m i 4 plantes d'alçada. Hi ha diversos exemples en el nostre territori d'estudi.

A partir del segle XIII molts masos prenen la forma de **casa forta** o **domus**, masies fortificades que eren punts de vigilància, elements de control fiscal d'un territori durant la baixa edat mitjana, seu de l'encarregat de la recaptació d'imposts, i que també podien albergar la batllia, el lloc on habitava un senyor o el batlle i família, com per exemple Arnau de Santacreu, que el 1409 era senyor de Nohet, a la parròquia d'Avià (Serra Vilaró, 1947: 465). Aquestes cases fortes mantenien l'estructura del mas torre, en vertical, amb planta baixa, pis i golfes, fortificats i amb espitlleres a la planta baixa. La distribució interior és en **dos cosos**, al primer pis un cos ocupat per la sala-menjador-cuina (a vegades tot junt) i un altre cos amb dues o tres cambres; a la planta baixa hi ha els estables i l'escala per accedir al pis. S'ha documentat un important nombre d'habitatges d'aquest tipus, amb les característiques estructurals i materials que explicava Manuel Riu (Riu i Segret, 1986) al seu treball sobre els masos torre, les trobem tant a la plana agrícola com a la zona de muntanya agropecuària, per exemple: Noet, Vilajoana, el Puig d'Obiols (Avià), Torneula (Capolat), Palau de Biure (Olvan), els Quatre Vents, Turrielles (l'Espunyola), la Tor (Montclar), Torre de Foix (Guardiola de Berguedà), la Closa (Capolat), el Sull i el conjunt de Feners (Saldes), entre d'altres. La majoria d'aquestes cases encara mantenen alguns elements, com el foc a terra, l'armari dels fogons, l'aigüera escudeller... així com elements estructurals que ens mostren clarament la pervivència d'una estructura bàsica de murs de càrrega en planta que procedeix d'aquest període i que ha arribat als nostres dies amb poques modificacions.

Estructura bàsica d'una domus o casa forta de dos cossos. (Dibuix de María del Agua Cortés Elia)

El desenvolupament als segles XIV i XV

És a partir d'aquest moment que molts masos passen a convertir-se en propietat dels pagesos lliures de servituds gràcies a les compres de masos per part de grans propietaris; el conjunt està format per l'habitatge, l'explotació agrícola i ramadera, els béns patrimonials (terres, edificis, bestiar, drets, objectes...), una família i el patrimoni simbòlic (posició, història de la família, nom, prestigi...). Al final de l'edat mitjana (XIII-XIV) la masia passa a ser el nucli pel cobrament dels impostos reials i senyorials a través dels fogatges (hi havia foc on hi havia habitatge), servint el recompte de focs com a una primera estadística de la quantitat d'habitatges i de població del territori, tot i no ser exacta. Entre els segles XIII i XIV la figura de l'hereu permet als pagesos lliures la transmissió del patrimoni familiar i garanteix

la consolidació del pagès al mas, convertint-se aquest en una estructura fonamental de la societat rural. Al segle XIII pel contracte d'establiment d'un mas, el pagès passa a ser *solidus semper* (*homo proprio et solido*) tot i subjecte als mals usos, i a partir del segle XIV es podia redimir pagant un rescat (la remença).

La crisi iniciada al segle XIV per la pesta negra del 1348 i agreujada per la sequera i la reducció demogràfica, els terratrèmols del 1426, 1427 i 1428, van comportar l'abandonament progressiu de masos i es despoblaren les zones rurals. Però també va ser una oportunitat, ja que aquests masos rònecs van ser controlats més endavant per pagesos forts, alguns van ressorgir i d'altres van desaparèixer; enfortits amb la revolta remença del 1462 i la sentència arbitral de Guadalupe del 1486, que va tornar a canviar l'aspecte del camp i va millorar progressivament les condicions dels pagesos tal com es reflecteix a les mateixes masies. Trobem informació d'aquest procés a diferents documents, com els masos «*desafocats per la pesta de 1348 i de 1397, per haver mort tots els seus habitants*», i que cap al 1366 tornen a haver-hi establiments a diferents masos de Gresolet, Saldes i Merlès (Serra Vilaró, 1947: 188). O el mas Clarà de Brocà, a Bagà, que el 1351 era quasi enderrocat degut a l'abandonament per la pesta negra del 1348 (Serra Vilaró, 1947: 292), entre molts d'altres.

A finals del XIV i principis del XV el mas ja és una **edificació en vertical** amb superposició de pisos, amb un nucli format per dos cossos al qual en algun cas se n'afegeix un de tercer, que dona lloc a l'estructura típica dels **masos de tres cossos**, ampliació que es pot observar a moltes cases del Berguedà. Podem seguir l'organització dels espais de les cases a la documentació antiga, i veure que avançant en el temps augmenta el nombre d'espais, sobretot els dormitoris o cambres. Segons es pot extreure de la documentació recollida a les Baronies de Pinós i Mataplana (Serra Vilaró, 1947), a finals de l'edat mitjana l'alberg o mas no diferia gaire de les masoveries més pobres de mitjans del segle XX: «La planta baixa dividida en quatre parts: la primera era l'entrada amb les eines de conreu i els guarniments de les atzembles i bestiar; davant la porta una escala de fusta que conduïa al pis superior; al costat de l'entrada l'estable; davant la porta d'entrada, la cuina amb la llar i fogons fets de pedrotes; al costat de la cuina, el rebost i el celler. El pis superior estava dividit en quatre quartos, tres que servien per dormir i l'altre per al graner» (Serra Vilaró, 1947: 292).

La documentació permet saber que les cases del segle XIV generalment eren de planta i pis, ja que s'esmenten repetidament cambres sobre l'entrada o sota

el porxo, o cambres «a sota», o el corredor «superior». Normalment al pis hi havia l'espai habitat i a la planta baixa el celler, l'estable i l'entrada (*introhitu, intrata*) que tenien quasi totes les cases. La porta s'obria a la façana principal i en entrar hi havia l'entrada (*introito*), on es guardaven estris de diferent tipus, des d'armaris, una pastera, el follador, armes, (Serra Vilaró, 1947)... El celler tenia tots els recipient i utillatge necessari per a la producció i emmagatzematge de vi (cup, follador, botes, portadores, tines...) i oli (piques de pedra); a vegades també trobem un rebost, un magatzem o l'obrador, generalment tèxtil i de ferrer. Els obradors tèxtils eren freqüents a les cases als nuclis, hi havia taules, taulells per plegar draps, cardes, pentinadores, balances, llana.¹⁴³ A l'estable trobem pocs graners o llenyers; només les cases més grans disposaven de més espais, com un espai per al forn de pa i el pastador.

Al primer pis s'hi accedia per l'escala i a vegades hi havia un corredor (*corridoio*). Sempre trobem l'habitació de la cuina o de la llar, el rebost (*dispensa*), a vegades un menjador, així com entre una i tres cambres, moltes amb més d'un llit o matalassos; també al pis hi havia menjador (*manyador*) i sala (*aula, sala*) o sala menjador, així com un pòrtic (*portichu*) que seria l'antecedent de les eixides i que a vegades formava un porxo a la planta baixa. No s'esmenten golfes o un sota teulada en aquests època, però segurament hi hauria cases amb aquest espai.

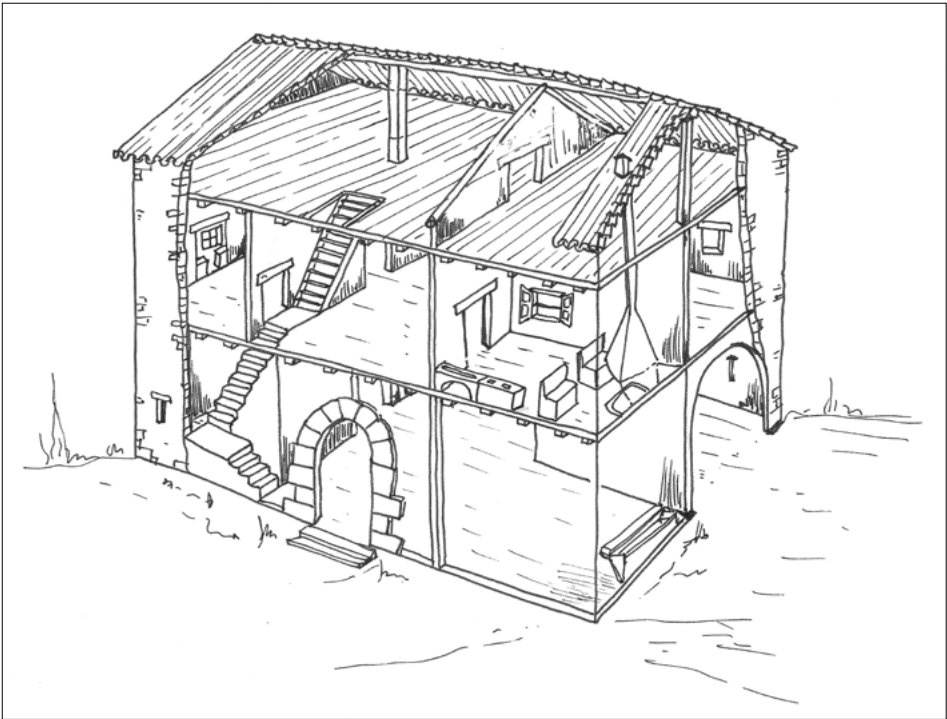
Durant els segles xv i xvi la propietat útil del mas queda estructurada, amb el sistema de l'hereu plenament consolidat que garanteix la conservació del patrimoni i del mas; es construeixen noves masies, es consoliden alguns patrimonis i se n'incrementen d'altres, les masies s'engrandeixen degut al lent augment de població. El cognom familiar s'arrela amb el nom del mas i donant nom al llinatge, iniciant l'època de les pairalies, la casa pairal, la casa dels pares. Aquestes cases del segle xv no són gaire diferents a les del segle anterior, també apareix la sala menjador o el menjador separat, així com entre una i tres cambres, com el mas de Pere Ferrer de Saldes, que en un inventari del 1502 (Tous, 1985) s'especifica que la casa tenia entrada, estable, cuina, cambra i cambra *jussana*. Això fa pensar en una casa amb planta baixa destinada al bestiar i primer pis amb cuina menjador amb el foc i una habitació al costat, i un segon pis amb una altra habitació i graner, mostrant l'estructura característica a la zona als

¹⁴³ Als obradors de Bernat de Graner (1437a) i de Jaume Trullars de Berga (1383h) hi havia diferent utillatge per fer draps de llana. (Documentat per Santandreu, 2006: 231).

segles XIV-XVI i que s'ha mantingut quasi invariable fins l'actualitat, tal com s'ha constatat a les cases documentades.

El desenvolupament del camp és progressiu i al segle XVII la propietat pagesa està consolidada, mentre als nuclis urbans es desenvolupa una indústria tèxtil de llana que ja era incipient durant l'edat mitjana, enfortint els gremis i confraries, potenciant les comunicacions i el sistema de transport dels traginers a bast. És un període relativament tranquil en què l'economia agrícola incrementa la producció i es construeixen més cases. Hi ha una clara diferenciació entre masos grans i masos petits; els habitants de masos petits treballaven de jornalers per als masos grans, mitjançant un sistema de contractes per cessió del domini útil d'un mas i de petites parcel·les de terra, iniciant-se el sistema de masoveries que controlen l'explotació dels camps i del bestiar dels propietaris.

Al segle XVII l'estructura del mas de tres cossos queda consolidada i perdura fins a les darreres construccions fetes a finals del XIX. A partir del segle XVII i XVIII els nous masos es construeixen de tres cossos, amb la sala al centre, els baixos

Estructura bàsica d'un mas de tres cossos. (Dibuix de María del Agua Cortés Elía)

amb volta catalana i amb eixides o galeries. Però conviuen amb altres masos de dos cossos als que s'afegeix un tercer. El sistema de l'hereu únic és el mecanisme bàsic de protecció i perduració del mas ja que se n'evita la fragmentació i, a la vegada, es permet l'increment de propietats degut a unificacions patrimonials mitjançant el matrimoni, fet que permet les ampliacions i la inclusió d'elements decoratius que recorden la propietat i el patronímic.

Com a dada documental interessant, volem fer esment dels consells per al tipus d'espais que havia de tenir un mas, i que donava el frare Miquel Agustí en el seu tractat l'any 1617 (Agustí, 1617). Com veurem, la major part de les seves recomanacions reflecteixen el tipus d'espais i l'organització que hem explicat.

Per als baixos aconsellava «una bona entrada i una molt bona cuina». A l'entrada, al fons s'encabeix l'escala «de dos replans i de nou o deu escalons» per pujar al pis. A «lo primer pla a mà dreta de la dita escala, posareu la vostra cuina», amb una gran llar de foc al mig, «la ximenella del pare de famílies de l'agricultura en la campanya, i la llar, serà al mig de la istància, de modo que se puga rodar, perquè, com té molta família, en l'hivern s'hi puguen tots escalfar, i lo canó de la xamenella serà quadrat». «Lo forn estarà fora de la casa, i la boca dins la ximenella». Al costat de la cuina «una instància per vós (l'amo) i dos altres criats». «Aprés continuareu la istància de la tina i premsa per a fer lo vi, i de l'altra part lo celler». «Tres modos de canons de ximanellas... los uns llarchs y estrets, que son los ordinaris de totes els cases; altres quadrats, que son los de les ximanelles de la casa de Agricultura; y dels convents y palacios que se fan al mig de la instancia de la cuyna, que per tot lo rededor se puga acomodar tota la familia».

«Fareu l'entrada de la vostra cambra i reracambra i guarda-roba al costat dret, i deixareu altre tant allotjament a l'altra part per los amics i forasters [...], i a la fi de quiscuna retrocàmara una necessària, que convé per lo cos (la comuna), i en la part inferior de dites necessàries altra per los criats i treballadors i llurs famílies». La cambra de l'amo amb control sobre la casa «fareu la vostra principal vista i finestra envés llevant, i alguna finestra envés l'entrada de la casa, per a tenir vista sobre la vostra gent, per a saber qui va i qui ve en vostra casa».

«A la part superior de la vostra cambra fareu una istància per a servir-vos de graner, d'un costat per lo sègol i forment i, de l'altre, per los llegums, lo qual graner tindrà finestra xica devés tramuntana, per esser aquella part del cel la més freda i manco humida, les quals coses volen molt los grans per a conservar-se molt de temps».

«Y haja falta de ayguas... se pot remediar, fent dins lo ambit del pati de la entrada un pou y beuedors... y també fareu una sisterna al vostre hort, sera la sisterna situada en part que puga recollir tota l'aigua de la pluja de tots los cuberts».

Al segle XVIII, la Guerra de Successió (1702-1714) i la implantació del Règim de Nova Planta van portar algunes alteracions al territori. És aquesta una època de gran activitat constructiva als nuclis urbans, que creixen degut a l'increment demogràfic. També les tècniques agrícoles milloren, augmenta la superfície conreada, es construeixen nous molins fariners, i la prosperitat econòmica agrícola va provocar una ampliació de les cases rurals, la construcció de nous masos de tres cossos, als quals s'afegeixen coberts al voltant i esdevenen un conjunt que centralitza l'explotació econòmica i que ampliarà i enfortirà els vincles socials de la família, recolzats pel sistema de parentiu de l'hereu, fet que facilitarà l'augment de la propietat.

Progressivament el mas s'obre cap a l'exterior, mentre que durant l'edat mitjana estava tancat en el seu interior, un reflex de la societat de cada època que s'observa no només en l'estructura arquitectònica sinó també en l'estructura familiar. Resultat d'aquesta obertura són les eixides amb arcs o **galeries porxadades**, que es construeixen perpendiculars a les crugies estructurals de la casa per la banda de migdia. L'interior de les cases també canvia, ja que la sala es reforça com l'element principal, eix central i distribuïdor de les habitacions que es troben al voltant. És l'època en què les llindes de les habitacions que s'obren a la sala es decoren amb dates gravades que recorden esdeveniments familiars, l'època de les habitacions amb alcova amb les parets decorades amb policromia d'estil neoclàssic, el moment en què es fan noves cuines amb piques de pedra i focs a terra tancats per conservar l'escalfor, amb una diversificació d'espais. Els objectes i els elements immobles es repeteixen a totes les cases i es converteixen en elements necessaris. A la sala s'hi troba l'aigüera on hi ha la vaixela, la capella i el rellotge; a la cuina segueix havent-hi la llar de foc; l'eixida es troba a la capçalera de la sala. Aquesta estructura es manté al segle XIX i és la que ens ha arribat a l'actualitat, fonamentalment a les cases del centre i baix Berguedà.

A un inventari del mas Santamaria de Serrateix¹⁴⁴ podem intuir que entre els segles XVIII i XIX la masia va arribar al seu màxim d'esplendor; es van fer més

¹⁴⁴ Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar del mas Santamaria de Serrateix, any 1795. (Terradas, 1984: 187-190).

espais d'habitatge i de producció; la casa tenia un cos principal amb les cambres per dormir i els espais destinats a la vida domèstica: sala, menjador, cuina. També hi havia espais per emmagatzematge per al consum domèstic i altres de producció auxiliar: pastador, forn, rebost, celler, eixides. A un extrem de la sala hi havia la cuina i a l'altre les cambres. Minyones i amos dormien al pis, mentre que els mossos dormien a l'habitació del segon pis o a les golfes. Els amos utilitzaven la cambra més propera a l'eixida, ja que era la més ben orientada; hereu o pubilla ocupava la del costat, la cambra del mig, fins a casar-se, i en morir els pares, passaven a la seva cambra. Els sacerdots residien al pis de dalt. Generalment les cambres eren d'un sol llit, excepte les de mossos i minyones en què n'hi havia més. Només els nens petits germans a vegades compartien habitació. El gra es guardava a les golfes. El bestiar de tir era generalment als baixos i n'hi havia d'altres a fora. També hi havia eixides, era, i porxos, al costat hi havia altres cossos secundaris, amb les corts del bestiar de tir, corrals, porxos, tallers, bugaderia...

Algunes d'aquestes cases també construeixen la seva església privada al costat, reforçant la nova situació econòmica dels pagesos o propietaris importants. Hi ha molta diferència entre les grans masies i les masoveries o cases de jornalers: mentre les primeres mostren la magnitud de la família en l'estructura de la casa i en diferents elements ornamentals, les segones són petites, amb poques habitacions i sense elements decoratius diferenciadors, completament utilitàries.

Degut a les guerres de finals del XVIII i inicis del XIX (la Guerra Gran, 1793-1795), la del Francès (1808-1814), les guerres carlines (1833-1876) que desestabilitzaren el camp, molts propietaris rics de masos que ja vivien de renda es van traslladar a les ciutats de forma definitiva, instal·lant al mas una família de masovers que es feien càrrec de l'explotació. Aquest procés va coincidir amb la industrialització i molts d'aquests propietaris van iniciar negocis a ciutat o van fer carreres universitàries, i alguns també van destacar en la política. Al Berguedà tenim els exemples dels germans Antoni i Agustí Rosal, fundadors de la fàbrica i colònia tèxtil de cal Rosal (Avià i Berga) el 1858, i de la colònia agrícola de Graugés (Avià) el 1887. L'Antoni (llicenciat en Dret) va ser diputat a les Corts i l'Agustí (llicenciat en Enginyeria Industrial) va ser alcalde de Berga (Noguera, 2005). També Josep Blanxart i Grau (1842-?, llicenciat en Dret) important terratinent d'Avià, secretari de l'Institut Agrícola de Sant Isidre (Noguera, 2001), i Ramon Pujol i Thomas (1847-1923, llicenciat en Dret) pertanyent a una família d'hisendats i que va ser alcalde de Berga a finals del segle XIX.

L'era dels hisendats va coincidir amb la reforma liberal a Catalunya, quan es va abolir el règim senyorial, es van produir diferents desamortitzacions¹⁴⁵ i les lleis de desvinculació. Els béns desamortitzats eclesiàstics passaren a l'Estat, que els va posar a la venda, i hi van tenir accés els hisendats i altres propietaris o comerciants rics. Van ser aquests propietaris els que es van unir creant associacions per defensar els seus interessos agrícoles, com l'anomenat Institut Agrícola de Sant Isidre que tenia seu a Berga, i que va recolzar els projectes de la Riereta i de la colònia agrícola de Graugés, tots dos a Avià. Aquests van ser dos interessants centres de proves agrícoles i pioners en la seva època, que van introduir processos de modernització de l'agricultura. Josep Blanxart i Grau va engegar un projecte a la seva finca de la Riereta amb sistemes d'explotació experimentals i molt progressistes. Agustí Rosal i Sala va aplicar els seus coneixements com a enginyer a la seva propietat de Graugés, amb introducció d'espècies vegetals i animals, un sistema de regadiu innovador i únic, l'aplicació per primera vegada de l'energia elèctrica per a l'agricultura, i la creació d'una colònia com a sistema d'habitatge dels parcers i treballadors. Els dos projectes van fracassar per diversos motius, però van suposar un inici de la mecanització i transformació de l'agricultura a la zona a finals del segle XIX.

El canvis econòmics de mitjans del segle XIX amb la reducció de la mà d'obra en introduir la mecanització en alguns processos i la crisi de la fil·loxera en algunes zones de Catalunya va provocar una davallada econòmica al sector agrícola i la venda de molts masos i terres fragmentats a finals del segle XIX. Aquesta nova fase de crisi en el sector va provocar una davallada en les rendes agràries posant en perill el sistema d'hisendats i va coincidir amb un període de màxim poblament rural, però també amb un inici de despoblament progressiu activat per l'oferta de treball a les noves indústries. La recuperació econòmica al Berguedà fou lenta, incentivada gràcies a la nova industrialització tèxtil que es va estendre arreu del territori i, sobretot, utilitzant el riu Llobregat i el carbó com a fonts d'energia per a les fàbriques tèxtils que es van construir a la riba del riu. En un procés progressiu de mecanització al camp es van introduir màquines tirades per animals, noves tècniques agrícoles, l'estabulació d'animals per a carn i llet destinada a les ciutats,

¹⁴⁵ Durant el període liberal van haver-hi diferents desamortitzacions mitjançant les quals l'Estat, de forma unilateral, s'apropiava dels béns pertanyents a «mans mortes» (església), els posava a la venda i destinava el guany obtingut a l'amortització de títols de deute. (Desamortització de Mendizábal, 1836-1837; d'Espartero, 1841; de Madoz, 1854-1856).

la construcció de coberts, femers i altres estructures per guardar el nou utilatge agrícola, la substitució del bou pel cavall com a força de tracció i l'expansió de les arades de pala, la mecanització de la sega i la batuda, nous mitjans de regadiu... provocant una millora del camp i un creixement important que es reflecteix a les cases i masoveries. La nova industrialització introdueix conceptes com la neteja, l'ordre o la necessitat de tancaments i privacitat, així com també va facilitar l'accés al treball assalariat amb obtenció de recursos fora del camp que van ajudar a fer algunes modificacions a les cases, sobretot a l'interior.

Després de la Guerra Civil, amb la llei d'arrendaments rústics del 1935 que reconeixia el dret de retracte dels arrendataris de les finques, alguns pagesos van tenir accés a la compra de les masoveries que havien ocupat. A partir dels anys 50 la transformació del règim de masoveria per l'arrendament va provocar l'abandonament i el desinterès per part dels propietaris, que es va traduir moltes vegades en una falta de manteniment de la propietat i en l'abandonament definitiu del treball del camp i del masos, cosa que va fer evident un cert refús al passat, ja que es veia la casa i la feina agrícola com un record dur amb el qual es vol trencar. Es viu un procés de canvis a la casa per adaptar-la a les novetats tecnològiques (arribada de llum i aigua), els antics objectes se substitueixen per altres de «moderns» que eliminaran a poc a poc els elements que havien identificat les cases de pagès i que es mantenien invariablement des de l'edat mitjana.

5.2. Situació actual de l'habitatge rural al Berguedà

El Berguedà encara avui dia manté una economia agrícola i ramadera, que ha perdurat malgrat diferents canvis que han modificat el volum de treball i la producció; però dins aquest escenari, l'economia del Berguedà ha sofert una forta transformació els darrers cinquanta anys, passant d'una especialització agrària a diverses formes d'economia on el sector turístic s'ha anat convertint en una de les activitats més importants. El procés industrial iniciat a finals del segle XVIII amb el sector tèxtil va suposar un impuls econòmic, també l'extracció de carbó a la conca minera va ser un incentiu i va portar un nou poblament, afavorint l'arribada de les comunicacions abans que a altres zones pirinenques. Però la crisi de mitjans del segle XX va provocar el tancament progressiu de quasi totes les fàbriques i mines, amb emigració de la població, potenciació de jubilacions anticipades i una taxa d'atur important que encara s'arrossega, en un territori

que fa temps que busca altres vies econòmiques. La comarca del Berguedà té 31 municipis, 30 a la demarcació de Barcelona i un a la de Lleida, amb 1.129 km² de superfície i 38.791 habitants l'any 2017¹⁴⁶ és la comarca menys poblada de la província de Barcelona, amb menys densitat de població i és l'única que anualment perd habitants, amb una taxa d'atur de majors de 45 anys que supera el 58%, el percentatge més gran de totes les comarques.

A pagès, encara són moltes les cases que mantenen lligams amb el seu passat i en les quals la mateixa línia familiar s'ha mantingut des de finals de l'edat mitjana, tot i que les transformacions socials i polítiques de mitjans del segle XIX van provocar canvis de mans de les propietats importants, com ja hem vist. Els anys 1960 la majoria d'antics arrendadors van poder accedir a comprar la terra i es van convertir en propietaris, mentre d'altres van abandonar definitivament la feina agropecuària en disposar de diversos mitjans de manutenció econòmica més segurs. Amb tot, el Berguedà és avui encara una comarca rural important en què es mantenen espais agraris, però a poc a poc s'ha anat barrejant amb nous sectors econòmics, amb un 60,34% de la població ocupant el sector terciari i un 39,6%, el sector secundari, davant del 13,6% de sector primari l'any 2018.¹⁴⁷ L'antic règim de masoveria es manté amb pocs masovers, seguint amb l'antic sistema d'arrendament similar que procedeix de segles enrere: l'arrendament de la casa i la terra a canvi d'una part del fruit o la compensació econòmica, que generalment és baixa. Molts propietaris es reserven una part de la casa per passar les vacances i els arrendadors, en alguns casos, encara fan les funcions de «servents» dels propietaris durant la seva estada per les vacances d'estiu, mentre que controlen tota la propietat la resta de l'any. En aquests casos la relació entre masovers i propietaris ha canviat ben poc, ja que es mantenen algunes obligacions que ens transporten a altres etapes històriques. Hem vist encara masoveries d'aquest tipus a Avià, Montmajor, Capolat, Saldes, Bagà... i segurament es mantindran fins que es produeixi un relleu generacional.

Els canvis en l'explotació de la terra ens han donat un paisatge nou, divers, en què l'agricultura i la ramaderia s'han convertit en residuals, amb un augment de les terres ermes i boscos que han provocat una transformació de l'entorn i que

¹⁴⁶ Informe Territorial de la Demarcació de Barcelona 2018. Cambra de Comerç de Barcelona, Diputació de Barcelona.

¹⁴⁷ IDESCAT 2018.

ha significat quasi la fi del sistema de masos tradicionals, tot i que podem dir amb cert orgull que es mantenen explotacions puntuals a tots els municipis de la comarca. L'any 2017 hi havia 55 empreses dedicades a l'agricultura o la ramaderia, que representen un 28,10% de la província de Barcelona.¹⁴⁸ També aquí va afectar la implantació de la quota de la llet dels anys 90, sobretot als petits productors, que van acabar tancant la granja, mentre que d'altres es van passar a la cria de vaques per a carn o de porcs.

Un fenomen que es va produir en aquesta zona des dels anys 70 és que els fills marxaven de la casa de pagès, alguns a estudiar i molts s'acabaven establint pel seu compte lluny de la casa pairal. Aquest va ser el motiu principal que les antigues famílies troncal anessin quedant reduïdes al grup nuclear i que algunes cases s'abandonessin i quedessin sense habitants. Malgrat aquest abandonament, fa uns deu anys aproximadament, les cases de pagès més importants incorporen algun dels fills que ha anat a estudiar fora, molts d'ells Enginyeria Agrònoma a Solsona, i han incentivat la transformació de la propietat en una nova activitat productiva agrícola o ramadera, incorporant la producció de pinsos, de carn, d'embotits o derivats làctics, així com la compatibilitat amb negocis de turisme rural llogant part de la casa o les masoveries, que s'han restaurat per a aquestes activitats.

Aquest fet ha provocat una diversificació combinant diferents estratègies productives que han contribuït al manteniment del mas i han ajudat a mantenir el grup familiar jove vinculat a les cases, en una època en què semblava que les cases i les propietats es buidessin. Aquests fills que es queden a la casa, amb condició d'hereu o no, arranquen un espai separat de la casa, alguna antiga dependència o masoveria, de manera que viuen dins la propietat però separats dels pares, independitzant-se, però mantenint una troncalitat amb el grup. La diversificació de productes ha permès en certa manera mantenir el producte principal (l'agricultura o la ramaderia) que era el negoci dels pares, però amb la incorporació dels nous productes s'ha generat un dinamisme a les cases rurals, fins i tot aplicant criteris mediambientals i ecològics que proporcionen un nou valor a l'agricultura tradicional. Per exemple, a cal Pauet de l'Espunyola,¹⁴⁹ el fill ha incorporat un nou concepte d'agricultura i ramaderia ecològica, incorporant

¹⁴⁸ IDESCAT 2017.

¹⁴⁹ <http://www.calpauet.cat/index.html>

una producció de cicle tancat, en la qual tot el procés productiu, des del conreu del gra a l'alimentació de les ovelles, es fa a la mateixa finca i amb els seus propis recursos. Conreen llavors antigues, algunes que han recuperat, com una manera d'entendre el seu entorn i conviure com s'ha fet sempre. En aquest cas, el compromís de qualitat es basa en els recursos propers i l'ecologia com a base, promocionant el seu propi territori i explicant la història de la família com a base de la nova etapa econòmica. Una posada en valor de les arrels.

No és l'únic cas, diferents pagesos i negocis relacionats es basen en aquesta valoració de les coses naturals i del passat, per exemple el projecte dels germans Rovira a Sagàs, Els Casals: una família, un mas, un restaurant, casa de turisme rural, una oferta de producte de la terra i de temporada cultivat a casa, la nova valoració del producte de proximitat, de *slow food*, del viure tranquil, del plaer de fer coses a poc a poc, de gaudir. Aquest valor afegit que es dona a l'antiga pagesia provoca al turista una nova relació amb l'entorn, la sensació de formar-ne part, que contribueix a donar un nou sentit patrimonial al fet de ser pagès. Els nous negocis estan aportant un dinamisme social, cultural i econòmic al territori, que permet reivindicar aspectes relacionats amb la feina desenvolupada a les masies i que s'havien menyspreat durant molts anys, ja que es veien com una rèmora del passat.

Aquesta creació de nous «productes» amb valors afegits s'han sumat i han incentivat el turisme rural, que ha anat ocupant les antigues masies i les noves cases de turisme rural i s'ha convertit en un dels recursos econòmics més importants del territori i al qual cada any se sumen noves propostes. Els nous habitants de les masies han après a utilitzar el seu entorn i a donar-li un nou sentit patrimonial que li proporciona nous valors al seu propi negoci, una relació que és molt diferent de la que havien tingut els seus avantpassats. S'ha produït una relació nova entre habitants i públic amb el medi, i una relació nova també entre tots i l'entorn social i històric, amb noves nocions i necessitats de recuperació del passat que ens fan percebre'l de manera diferent a fa 100 anys.

L'obertura del túnel del Cadí i l'eix del Llobregat havien de promoure nous usos d'aquest territori, però a la fi el Berguedà s'ha acabat convertint en un corredor de pas cap a la Cerdanya, tot i que tenim un territori en què destaca el paisatge, la facilitat de les comunicacions i una posició de centralitat dins el territori de Catalunya que ha de facilitar el turisme i el desenvolupament. Actualment la indústria s'ha diversificat, amb noves activitats en sectors diversos, però el canvi

més important ha estat l'increment dels relacionats amb el turisme, que fa anys s'impulsa com un dels nous motors de creixement del territori recolzat en els atractius vinculats bàsicament al patrimoni natural, cultural i també de l'antiga industrialització. El turisme és un sector amb un impacte difícilment quantificable, tot i que representa un 7,1% de l'economia del Berguedà, superior al d'altres comarques veïnes, i és una de les activitats principals.

Durant els anys 60 i 70 l'activitat turística de Catalunya es focalitzava principalment a la costa i a l'alta muntanya, però els anys 90 començà a expandir-se a nous territoris amb caràcter rural, impulsat sobretot per la necessitat dels habitants de ciutats d'obtenir un espai de relació amb la natura i el món rural, com una posada en valor de tot allò que tenia a veure amb l'autenticitat i la sostenibilitat. Aquesta percepció encara es manté i ha anat en creixement. La creació del parc natural del Cadí-Moixeró l'any 1983¹⁵⁰ va provocar un important ressò social i econòmic, que va potenciar la planificació, la conservació i la protecció ambientals; el paradigma de la conservació del medi natural ha passat en 30 o 40 anys d'una perspectiva de l'aïllament i de l'extracció de la gent de la natura per afavorir la protecció del medi, a una nova perspectiva, més o menys contrària, de gestió dels usos, humanització el medi, la repoblació amb pagesos, ramaders (que fan manteniment del paisatge), la potenciació de visitants i excursionistes, amb la regulació corresponent. Aquests nous usos no únicament han proporcionat usos turístics del territori, sinó que han generat també el creixement de serveis relacionats amb el manteniment, la promoció i difusió de qualitat de la natura, i han estat també un generador de llocs de treball.

Al Berguedà el sector turístic va començar a créixer a la dècada dels 80, amb l'obertura dels primers hotels, càmpings i cases rurals, entre d'altres, amb el fenomen de potenciació del medi natural. Aquí és on va tenir una important eclosió l'anomenat «turisme rural» que es va centrar en la rehabilitació de les antigues masies per destinar a un nou sistema d'allotjament que es va acabar regulant per les comunitats autònomes. A la dècada dels anys 90 es va incrementar notablement el nou turisme rural, d'una banda amb les segones residències vinculades als vinguts de l'àrea de Barcelona, però també amb una oferta de cases d'agroturisme o turisme rural que s'ha consolidat i que es manté estable, i que ha provocat un fort creixement d'aquest sector, esdevenint un dels eixos econòmics

¹⁵⁰ Decret 353/83, 15 de juliol, de creació del Parc natural del Cadí-Moixeró (DOGC 357, 24-08-83).

importants per a la pagesia. El gran incendi del juliol del 1994 va cremar més de 45.000 ha al Berguedà i al Bages, fet que va transformar en certa manera el paisatge; els ajuts oferts als pagesos junt a la convocatòria del Leader,¹⁵¹ iniciativa de la Comissió Europea que tenia per objecte el desenvolupament rural a Europa, va afavorir la creació de negocis, la incentivació del turisme i la rehabilitació d'antigues masies i masoveries per destinar a allotjament rural. El creixement de l'oferta de turisme rural es dispara a l'alça i s'inicia així un creixement constant que s'accentua a partir de l'any 2000. En cinc anys es va duplicar l'oferta i a partir de l'any 2007 es detecta un inici de desacceleració en el creixement. En xifres absolutes, Catalunya passa dels 109 establiments d'allotjament de turisme rural a les antigues masies l'any 1990, als 1.777 establiments amb 13.629 places d'ocupació al final del 2007. Durant el període 2000-2006 el creixement més important de l'oferta de turisme rural s'ha traslladat des del Pirineu occidental cap a les comarques de Girona i del nord de la Catalunya Central. L'àrea compresa entre el Solsonès i l'Alt Empordà, passant pel Berguedà, Osona, el Ripollès, la Garrotxa i el Pla de l'Estany, ha experimentat un notable increment de l'oferta d'establiments de turisme rural i ha acabat situant aquestes comarques com a capdavanteres en nombre d'establiments.¹⁵²

Actualment, el Berguedà té 152 establiments de turisme rural que suposen 1.425 places, un 28,1% dins la província de Barcelona. Els primers projectes, impulsats pels mateixos propietaris rurals, van comptar amb els ajuts Leader II per al període 1994-1999, Leader + i Proder per al període 2000-2006, que van treballar en projectes per tal que la Catalunya Central «esdevingui un territori rural intel·ligent a partir de metodologies de treball i gestió eficients i innovadores», per generar un «teixit empresarial competitiu i especialitzat, més concretament en els sectors agroalimentari de qualitat, en l'energètic i de recursos forestals, en el del turisme de qualitat, i en els projectes industrials o serveis demostratius o pilot, especialment en sectors líders o emergents¹⁵³». L'oferta d'ajuts va créixer de forma sostinguda, posant en marxa entre quatre i sis establiments de turisme rural a l'any. El model d'establiment predominant a la comarca, amb el

¹⁵¹ « Liaisons entre activités de développement de l'économie rural » (Relacions entre activitats de desenvolupament de l'economia rural).

¹⁵² Estudi de l'oferta de Turisme Rural de Barcelona. Diputació de Barcelona. 2017.

¹⁵³ Associació pel Desenvolupament Rural de la Catalunya Central. <http://www.catcentral.cat>

80% de les places, són els allotjaments rurals independents que es van fer utilitzant antigues masies i masoveries. El Baix Berguedà, amb el 24% de l'oferta total de places, disposa de més de la meitat dels allotjaments de turisme rural de la comarca, ja que la seva orografia menys accidentada ha afavorit més disponibilitat de finques i cases per reconvertir. El model predominant és el de masoveria situada dins una explotació agroramadera, que es lloga en règim de casa sencera i són allotjaments situats fora dels nuclis de població. Aquesta tipologia rural és d'alta qualitat i s'ha generat com a complement de l'economia rural de les grans propietats. En molts casos, s'utilitzen per a celebracions puntuals i, de forma generalitzada no inclouen restauració ni altres serveis complementaris. Per tant, tenen un ús turístic limitat.

El turisme rural i l'agroturisme han sigut una aposta clara pel desenvolupament del turisme als municipis rurals de la Catalunya interior i de muntanya, que ha contribuït a potenciar altres activitats de lleure paral·leles i ha ajudat a la diversificació de l'activitat agrícola, fomentant l'atracció de nous sectors econòmicament més dinàmics i emergents. Per al titular de l'establiment és una oportunitat d'obtenir ingressos immediats i reutilitzar els espais ja edificats i que per raons diverses es trobaven sense ús, complementant en molts casos l'activitat agropecuària i altres de secundàries al voltant d'aquesta. L'agroturisme també ha incentivat la formació i la implicació en l'àmbit empresarial de la dona pagesa, fet que li ha permès gaudir, en alguns casos, de més autonomia econòmica i personal. La feina tradicional de la dona de pagès es transforma, se li atorga un estatus de «gestora» d'una nova empresa rural que ofereix un nou producte d'agroturisme, i se l'acosta al nivell de l'home «gestor» de l'empresa agropecuària del mas. La majoria de les explotacions no serien actualment viables si no fos per l'existència d'altres fonts d'ingressos externes a la pròpia activitat agrària, és en aquest context que el turisme contribueix a mantenir l'explotació agrària i els habitatges rurals i evita un possible abandonament de l'explotació. A més, destaca el fet que molts dels establiments de turisme rural són clars exponents de l'arquitectura popular del lloc i contribueixen a la preservació del patrimoni rural mitjançant la valorització d'espais construïts que estaven en desús arran de la crisi agrària.

Els usos dels edificis per a nous habitatges ajuden a mantenir en certa forma la construcció, l'element arquitectònic, però també provoquen la pèrdua d'altres valors relacionats amb la masia: l'element jurídic, la casa i l'explotació, el grup

familiar resident, el patrimoni que es transmet entre generacions, el patrimoni simbòlic relacionat amb el mas... ja que es desvincula definitivament de les seves funcions primigènies. Els canvis d'activitat al voltant de les masies, tant per ubicar noves explotacions com per destinar els edificis a nous usos com el turisme rural, ha transformat aquests elements i els han conduït a un nou procés de patrimonialització del conjunt. A vegades els nous usos es fonamenten en una valorització del passat, en una nova interpretació del passat que porta a situar les masies en un nivell d'ús social diferent, però a la vegada comporta la pèrdua o la transformació dels elements històrics reals que havien estat vinculats al mas, en una intenció que generalment modifica la realitat. En aquest sentit els discursos etnomuseològics poden afavorir el retorn del mas al territori i a la població, però al Berguedà és un tipus de recurs que no s'ha utilitzat, no existeixen museus o centres d'interpretació que recordin el que havien sigut les masies abans dels nous usos relacionats amb el turisme i amb els nous sistemes d'habitatge, tal com podem veure a comarques veïnes. El patrimoni és avui dia un dels motors econòmics importants arreu, per aquest motiu s'han reconvertit moltes masies, no únicament en establiments de turisme rural o en nous negocis agroramaders, sinó també en centres de conservació i de difusió dels potencials patrimonials i naturals que ofereix el medi, tot i no prendre la forma tradicional de «museu».

És ben cert que aquesta comarca es caracteritza pel paisatge, un paisatge en què les cases queden integrades, són els distintius del nostre territori, que ajuden a explicar el nostre passat i com hem arribat a ser el que som ara. Tot i que el manteniment de les famílies a les cases ha sigut un fet important a la nostra zona, i ha estat la garantia de conservació de moltes, la manca de recerca en aquest camp, de sistemes d'inventari i de documentació, han accelerat la pèrdua d'informació d'aquest tipus d'habitatges tan singular i lligat al territori. Alguns inventaris, com els catàlegs de masies que obliga a fer la llei d'urbanisme, ens serveixen per obtenir informació de les masies i cases rurals existents als municipis i per regular els usos que s'hi poden donar, però no ens proporcionen informació històrica per conèixer l'evolució de les masies i no afavoreixen directament la protecció dels elements d'interès. Els catàlegs de masies s'han elaborat sense uns criteris unitaris, sense unes normes de conducta ni tenint en compte que quan es rehabiliten masies s'està intervenint en patrimoni cultural, demostrant una manca de sensibilitat de totes les administracions. Això provoca que quan s'ha d'afrontar una intervenció de reforma, aquesta no està controlada ni docu-

mentada des del punt de vista històric, i es perden els possibles vestigis que ens permetrien aquesta lectura cultural, així com tampoc es fa seguiment arqueològic, ni del subsol ni dels elements verticals, i encara menys es documenten els elements immobles que es troben a l'interior (foc a terra, fogons, aigüeres, capelles, armaris encastats, escales, graners...), ni es documenten els elements etnològics lligats al mas, tangibles o intangibles, però que ajuden a complementar els altres, que acaben desapareixent lentament i amb més acceleració els darrers anys. S'han realitzat moltes intervencions que han eliminat completament els elements característics de l'edifici, la majoria amb el simple criteri de «folkloritzar» un tipus d'edificacions que no responen al que realment havien sigut en el seu origen, que s'han transformat seguint unes modes dels nous urbanites que busquen una segona residència «típica», s'han transformat els usos cap a unes noves necessitats vinculades amb els nous corrents històrics i culturals, com ha passat per exemple a la Cerdanya.

Totes les cases han patit transformacions en un moment o altre de la seva vida, algunes han estat modificades de forma evolutiva, altres de forma dràstica i altres, mínimament. La conservació d'elements i objectes és diferent en cada tipus, mentre que a les cases transformades de forma dràstica quasi s'han fet desaparèixer els elements tradicionals de formes de vida del passat, les cases modificades de forma evolutiva han anat superposant alguns elements de canvi que conviuen amb altres elements anteriors, un fet que caracteritza les cases rurals. Els entorns domèstics es van transformar amb l'arribada de l'electricitat i de l'aigua corrent, amb una important evolució de l'espai de les cuines, incorporant primer la instal·lació de llum i d'aigua corrent, i més tard els electrodomèstics i nous sistemes per cuinar. També les noves instal·lacions sanitàries provoquen canvis a l'interior de la casa, així com el foc perd el seu paper central, substituït per altres sistemes de calefacció i d'interès (com la televisió!). Tot un seguit de modificacions degudes a les noves inquietuds de les persones per aconseguir més intimitat, millors condicions d'higiene, més ordre en l'organització dels objectes, més comoditat i obtenir espais individuals. En aquest nou context alguns dels antics objectes es revaloritzen i s'utilitzen com a instruments decoratius de valor però mancats de la seva funció original.

Tots hem de prendre consciència que les masies, les cases de pagès, són elements que cal preservar en les millors condicions possibles, no únicament perquè són el reflex del nostre passat, sinó també per contribuir a un equilibri territo-

rial i econòmic a la zona. L'arquitectura de les masies és una veritable història de l'evolució dels sistemes i materials constructius, ja que molts elements han perdurat fins als nostres dies; en molts casos simplement s'han refet o modificat mínimament, en altres s'han fet ampliacions amb nous materials i tècniques perfeccionades i en altres casos les transformacions han sigut tan radicals i desafortunades que s'ha perdut absolutament l'estructura i l'essència. No oblidem que la masia reflecteix també la història de l'arquitectura, cada edifici té una estructura singular i única, dins uns paràmetres que podríem dir que eren generalitzats o de moda a cada època, però que s'anaven modificant o refent a mida que s'aixecava la casa en funció de motivacions diverses, amb unes necessitats funcionals que venien donades pel tipus de família i pel sistema econòmic de supervivència. Per això totes s'assemblen però no n'hi cap d'igual.

Som conscients que l'evolució provoca canvis i pèrdues, però no deixa de ser curiós que en l'època dels telèfons mòbils amb càmera, dels sistemes de difusió de la documentació d'arxiu, de la facilitat d'accés a la informació, dels coneixements tècnics... sigui també l'època en què els canvis i les transformacions al mas han sigut més radicals i menys documentades. Les noves ocupacions, tot i que han contribuït a la supervivència de la casa, també han modificat els elements tradicionals que l'havien caracteritzat, fet que ha provocat la pèrdua de documentació i de la seva història. Amb aquest treball volem mostrar la importància de la documentació, que ha de servir no únicament per conèixer les nostres masies, el nostre passat, sinó també per fomentar la consciència de la importància de fer actuacions acompanyades de recerca i documentar tots els processos, per tal que el que havien sigut aquests edificis i aquest sistema d'habitatge que s'ha mantingut quasi invariable des de l'edat mitjana, es mantingui també en la nostra memòria i en la nostra història.

6. Bibliografia

- AA.DD. (1981). «La evolución del mas. Un largo proceso hacia la creación de un tipo». A revista *2c construcció de la ciutat, La masia. Historia y tipología de la casa rural catalana*, núm. 17-18. Març 1981, P. 17-35. Barcelona.
- AA.DD. (1985). «El Berguedà», vol. XII, *Catalunya Romànica*. Enciclopèdia Catalana.
- ADAM, J.; HERRADA, J.; REGÀS, F. (2014). «La tradició artesanal del guix emmotllat a la Vall de Lord». Revista *Unicum*, núm. 13, febrer 2014.
- ADÁÑEZ PAVÓN, Jesús (1998). *Una aproximación antropológica a la interpretación del espacio en arqueología*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. José Alzina Franch, Universidad Complutense de Madrid, Departamento de Historia de América II. Madrid
- AGUSTÍ, Miquel (1617). *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. Edició facsímil del 1988, Ed. Altafulla, Diputació de Girona.
- AMADES, J. (1938). *Art popular. La casa*. Barcelona. La Neotípia.
- AMAT I DE CORTADA, Rafel, d' (baró de Maldà) (1999 reed.). *Calaix de Sastre*. Vol. IX 1811-1812. Ed. Curial, Biblioteca Torres Amat, Barcelona.
- ARGAN, GIULIANO Carlo (1966). *El concepto del espacio arquitectónico*. Ediciones Nueva Visión, Buenos Aires. P. 29-48.
- BARCELÓ, M. i altres (1988). *Arqueología medieval. En las afueras del medievalismo*. Ed. Crítica.
- BAYER Y BOSCH, José (1889). *Construcciones e industrias rurales*. Ingeniero industrial, asesor facultativo del sindicato general de riesgos del Canal de Urgel, exdirector de la destilería de la Sociedad agrícola industrial y comercial de Manacor (Baleares). Imprenta de Pedro Ortega, Barcelona.
- BELTRAN, J. (2012). «Les llars barcelonines a través de l'arqueologia». A *Interiors domèstics. Barcelona 1700*. Col·lecció La ciutat del Born, Barcelona 1700. Ajuntament de Barcelona. P. 240-280.
- BIARGE, Fernando; Biarge, Ana (2000). *Piedra sobre piedra. El hogar y el trabajo doméstico en el Alto Aragón*. Col·lecció El patrimonio etnològic altoaragonés. Huesca.
- BIARGE, Fernando; BIARGE, Ana (2001). *Casa por casa. Detalles de arquitectura rural pirenaica*. Col·lecció El patrimonio etnològic altoaragonés. Huesca.

- BIARGE, Fernando; BIARGE, Ana (2002). *De puertas adentro. El hogar y el trabajo doméstico en el Alto Aragón*. Col·lecció El patrimonio etnològic altoaragonés. Huesca.
- BOLÓS I MASCLANS, J. (1983). *Els monestirs del comtat de Berga des dels seus orígens fins al 1400. El monestir de Santa Maria de Serrateix*. Tesi doctoral UB. Barcelona.
- BOLÓS I MASCLANS, J. (1986). *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*. Artestudi. Barcelona.
- BOLÓS I MASCLANS, J. (1985). «Mas A de Vilosiu. Mas B de Vilosiu». A *Catalunya Romànica*, vol. XII, El Berguedà. P. 238-242.
- BOLÓS I MASCLANS, J. (ed.) (1996). *Un mas pirinenc medieval: Vilosiu B (Cercs, Berguedà)*, Universitat de Lleida.
- BOLÓS I MASCLANS, J. (1998). «Els masos a l'edat mitjana. Història i Arqueologia». A *El mas medieval a Catalunya*. Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, núm. 19, Banyoles. P. 95-111.
- BONET GARÍ, LL. (1983). *Les masies del Maresme*. Editorial Montblanc – Martín. Centre Excursionista de Catalunya.
- BORBONET, A. (2010). «L'estudi de la masia Catalana a partir de 1976». A *La vida a pagès. El món perdut de les masies i les possessions de Catalunya i les Balears*. Barcelona. La Magrana i Centre Excursionista de Catalunya.
- CAMPS I ARBOIX, J. (1976). *La Masia catalana. Història, arquitectura, sociologia*. Barcelona. Ed. Aedos.
- CAMPS I ARBOIX, J. (1977). *Les cases pairals catalanes*. Barcelona. Destino. (Primera edició del 1965).
- CAPSADA, J. i VALL-LAMORA, R. (1990). «Masies d'Avià». *L'Erol*, núm. 31, p. 14-16. Berga. Àmbit de Recerques del Berguedà.
- CASTILLO, A. del (1965). «El manso medieval A de Vilosiu». A *Homenaje a Jaume Vicens Vives*, vol. I. Barcelona. P. 219-228.
- CLOSA, J.; LACUESTA, R. (eds.) (2014). *Restaurar o reconstruir. Actuacions del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local en els monuments*. Memòria SPAL 2002-2012. Servei de Patrimoni Arquitectònic Local. Diputació de Barcelona.
- CONGOST, R. (2003). «La Catalunya del mas, és a dir, la Catalunya Vella. A L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània». A *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània. Masos, possessions, poderi*. Girona. CCG edicions, AHR i UdG-CRHR.
- COROMINAS, J.; COROMINAS, R. (2017). *Premses, tines i trulls medievals al Berguedà, nord del Bages i Solsonès*. Àmbit de recerques del Berguedà.
- COROMINES, Joan (1984). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (7a edició). Curial Edicions Catalanes i Caixa de Pensions. Barcelona.
- CORTÉS ELÍA, María del Agua (2005). *L'espai domèstic rural al Prepirineu berguedà. Estudi del mobiliari i de la seva relació amb l'entorn*. Beca per la realització de treball sobre el patrimoni etnològic de Catalunya, any 2005, en el marc de l'IPEC.

- CORTÉS ELÍA, María del Agua (2006). *L'espai domèstic i el mobiliari rural al territori de muntanya del Berguedà. Dades per fer un estudi comparatiu entre dues zones de la comarca: la muntanya i la plana*. Beca per la realització de treball sobre el patrimoni etnològic de Catalunya, any 2006, en el marc de l'IPEC.
- CORTÉS ELÍA, María del Agua (2009). *Espai domèstic i mobiliari rural al Berguedà*. Projecte realitzat dins el programa de Recerca-Anàlisi del Centre de Cultura Popular i Tradicional de Catalunya, Generalitat de Catalunya (període 2007-2009).
- CORTÉS ELÍA, María del Agua (coord.) (2010). *Avià en la memòria*. Documentals: *Temps de collita. Temps de festa. Temps de revolta*. Producció Sabem.com. Ajuntament d'Avià.
- CORTÉS ELÍA, María del Agua (2012). «El espacio doméstico rural en la comarca del Berguedá (Cataluña). Una lectura arqueológica de los vestigios arquitectónicos». Comunicació al Congrés *Cultura y Patrimonio de los Pirineos*. Graus (Osca), 18 al 20 de maig del 2012.
- CORTÉS ELÍA, María del Agua (2013). «El espacio doméstico rural de un territorio pirenaico en la edad media: el Berguedà». Pòster presentat al congrés *El espacio doméstico en la Península ibérica medieval: sociedad, familia, arquitectura, ajuar*. Granada, octubre del 2013. CSIC i Universitat de Granada.
- CORTÉS ELÍA, María del Agua (2015). «L'espai domèstic rural. Aproximació a l'evolució històrica de la organització de l'espai a una comarca de muntanya: el Berguedà». Comunicació a I Congrés del Món de la Masia: passat, present i futur del territori català. Institut d'Estudis catalans. Institució Catalana d'Estudis Agraris. Barcelona, març del 2015.
- CORTÉS ELÍA, María del Agua (2016). *Espai domèstic i cultura material. Una aproximació històrica a les cases rurals del Berguedà*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona.
- CORTÉS ELÍA, María del Agua (2018). *La masia a la Catalunya Central. Evolució, tipologies i espais*. Col·lecció Cultura Popular, núm. 13. Farell editors. Sant Vicenç de Castellet.
- CORTÉS ELÍA, María del Agua (2019). *Mobiliari popular de la casa de pagès*. Col·lecció Eines i Feines, núm. 9. Editorial Brau. Figueres.
- CURÓS, J. (1993). *Arquitectura rural de la Garrotxa: estudi estructural*. Monografies d'història de la construcció, volum 2. Diputació de Girona, Universitat de Girona.
- CURÓS I VILÀ, Joan (2003). *Arquitectura rural de Catalunya: metodologia d'anàlisi i d'intervenció*. Tesi doctoral, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, UPC.
- CURÓS, J. (2005). *La masía: una mirada retrospectiva hacia la contemporaneidad*. Congreso internacional sobre arquitectura vernácula. Carmona, octubre del 2005. P. 328-331.
- DANÉS, J. (1931). «Gènesi de l'estructura arquitectònica de la masia catalana». Resum de la conferència pronunciada al Centre Excursionista de Tagamanent el 28 de novembre del 1931 (Butlletí de l'Agrupació Excursionista de Tagamanent, núm. 4, p. 86-96). A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Recopilació i estudi introductori a càrrec de Moner, J. i Puigvert, J. M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 122-134.

- DANÉS, J. (1933). «Estudi de la masia catalana. Exposició de documents gràfics». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 458, p. 272-284. Barcelona.
- DANÉS, J. «De les espitlleres romàniques a les finestres-espitlleres gòtiques». A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Moner, J. i Puigvert, J. M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 197-201.
- DANÉS, J. «Les finestres de pedra, decorades, en l'arquitectura de la masia catalana». A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Moner, J. i Puigvert, J. M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 203-205.
- DANÉS, J. «Les finestres geminades romàniques». A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Moner, J. i Puigvert, J. M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 207-214.
- DANÉS, J. «Balcons i galeries assecadors de fusta». A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Moner, J. i Puigvert, J. M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 215-220.
- DANÉS, J. (1935). «La llar de la masia catalana». A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Moner, J. i Puigvert, J. M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 221-229.
- DANÉS, J. «Els tipus de masies amb galeries». A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Moner, J. i Puigvert, J. M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 176-188.
- DANÉS, J. «Els tipus de la masia d'estructura clàssica simple». A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Moner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 147-173.
- DANÉS, J. (1919). *Arquitectura popular. Secció septentrional de la comarca d'Olot. Notes referents a les masies de les valls de Bianya, Castellar de la Muntanya i Vall del Bac*. Barcelona. Impremta de la casa de la Caritat. També a *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Recopilació i estudi introductor i a càrrec de Moner, J. i Puigvert, J.M. (2010), Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona. P. 60-122.
- DANÉS, J. «Materials per a l'estudi de la masia». A *Materials per a l'estudi de la masia de Josep Danès i Torras*. Edició i estudi introductor de Jeroni Moner i Joaquim M. Puigvert. (2010) Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Biblioteca d'Història Rural, núm. 7. Diputació de Girona i Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona.
- FARRÉ, Eduard (1990). «Els antics rellotgers de Gironella». A *El Vilatà, la revista del Berguedà*, any X, núm 82, p. 59-61.
- FERRER I ALÓS, LL. (1996). *Masies i cases senyoriales al Bages*. Ed. Angle. Manresa.
- FERRER I ALÓS, LL. (2003). *Les masies de Catalunya*. Ed. Angle. Manresa.

- FERRER, M. Teresa; MUTGÉ, Josefina; RIU, Manuel (eds.) (2001). *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)*. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona, del 3 al 5 de novembre del 1999. Ed. Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institució Milà i Fontanals, Departament d'Estudis Medievals, Barcelona.
- FUENTES, M.; MARCET, M.; MARCET, J. (coord.) (2017). *Memòria popular de les dones a la Nou i Malanyeu*. Ajuntament de la Nou del Berguedà. L'Arada i Ajuntament de la Nou de Berguedà.
- FUSTÉ, Ramon (1982). «Dossier: Cap a una anàlisi de la Masia al Berguedà». *L'Erol*, núm. 1, P. 15-18 i 23.
- GARRIGA, J. (1988). «La gàbia gran no fa millor l'aucell: l'arquitectura rural postremença i el siti i forma de la casa» segons Miquel Agustí. Dins *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril*. Edició facsímil del 1988, Ed. Altafulla, Diputació de Girona. P. 11-20.
- GIBERT, J. (1985). *La masia catalana. Origen, esplendor i decadència. Assaig històric-descriptiu*. Ed. Millà. Barcelona. Primera edició del 1947.
- GONZÁLEZ, A.; MONER, J.; RIPOLL, R. (2005). *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Centre de Recerques d'història rural. Universitat de Girona. Figueres. Edicions Brau.
- GONZÁLEZ RUIBAL, Alfredo (2003a). *La experiencia del otro. Una introducción a la etnoarqueología*. Akal ediciones. Madrid.
- GONZÁLEZ RUIBAL, Alfredo (2003b). *Etnoarqueología de la emigración. El fin del mundo preindustrial en Terra de Montes (Galicia)*. Diputació Provincial de Pontevedra.
- GRIERA, A. (1933, primera edició i 1974, segona edició). *La casa catalana*. Edicions Polígrafa. Barcelona.
- KRÜGER, F. (1963). «El mobiliario popular en los países románicos». Separata de la *Revista Portuguesa de Filologia*. Dos volums. Coimbra.
- KRÜGER, F. (1996). *Los Altos Pirineos. Comarcas, casa y hacienda*. Volum 1 (dues parts), Eds. Garsineu. Traducció de Xavier Campillo. Primera edició del 1936 (primera part) i 1939 (segona part)
- LLOBET I REVERTER, Salvador (1985). «La casa rural». A *Geografia de Catalunya* (primera edició 1958), capítol XXI, p. 481-498. Ed. Aedos, Barcelona.
- MESAS TORRONTERAS, Inma (2015). «La masia can Iglesias: testimoni del passat agrícola de Sant Martí de Provençals (Barcelona)». I Congrés del Món de la Masia: passat, present i futur del territori català. Institut d'Estudis Catalans. Institució Catalana d'Estudis Agraris. Barcelona, març del 2015.
- MONER, J.; PLA, A.; RIERA, J. (1976). «La masia. Historia y tipología de la casa rural catalana». *Revista 2c Construcción de la ciudad, La masia. Historia y tipología de la casa rural catalana*, núm. 17-18. Març del 1981. Barcelona.
- MONER, Jeroni (2005). «La masia: una arquitectura singular», dins AA.DD. *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Brau Edicions. P. 61-86.

- MUÑOZ, Olga i altres (2016). *Tècniques constructives. Arquitectura tradicional*. GRETA, Grup de Recuperació i Estudi de la Tradició Arquitectònica. Girona.
- NOGUERA I CANAL, J. (2001). «Josep Blanxart i el poble d'Avià». *L'Erol*, núm. 68. P. 14-15.
- NOGUERA I CANAL, J. (2005). «La colònia agrícola de Graugés». A *L'Erol* núm. 86-87. P. 45-49.
- PALAHÍ, L.; SAGRERA, J.; NOLLA, J.M. (2015). «De casa forta a masia. Evolució arquitectònica de la Torre Desvern (Celrà, el Gironès)». I Congrés del Món de la Masia: passat, present i futur del territori català. Institut d'Estudis catalans. Institució Catalana d'Estudis Agraris. Barcelona, març del 2015.
- PLA CARGOL, J. (1926). *L'art popular i la llar a Catalunya*. Ed. Dalmau Carles Pla. Girona.
- PUIG I CADAFALCH, J. (1913). «La casa catalana». Dins *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaume I y a la seva època*. Barcelona. Estampa d'en Francisco Altés.
- PUJADAS, J.; SORONELLAS, M.; CASAL, G. (2007). *Cada casa és un món. Família, economia i arquitectura a Cerdanya*. Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 14. Generalitat de Catalunya.
- QUIRÓS CASTILLO, J. A. (2002). Arqueología de la Arquitectura en España. Arqueología de la Arquitectura, 1. P. 27-38.
- RAPOPORT, A. (1972). *Pour une anthropologie de la maison*. París, Dunod.
- RIPOLL, Ramon (2005). «La vida al mas», dins AA.DD. *La masia catalana*. Evolució, arquitectura i restauració. Brau Edicions. P. 39-59.
- RIPOLL, Ramon (2009). «Valor arquitectònic de les masies a la ciutat de Barcelona». *Masies de Barcelona*. Barcelona: Angle Editorial.
- RIU, M. (1986). «Aspectes històrics i arqueològics del mas», a *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*. Consell Superior d'Investigacions Científiques - Institució Milà i Fontanals. Barcelona 2001. P. 19-48.
- RIU, M.; SEGRET, M. (1986). «Les torres o masies fortificades de la Vall de Lord», a *Fortaleses, torres, guaites i castells de la Catalunya medieval*. Barcelona. P. 201-2015. Acta Mediaevalia, annex 3.
- RIU I RIU, M. (1987). «L'antiga indústria del guix a la Vall de Lord». *Cardener: Revista de l'Institut d'Estudis Locals de Cardona i el Centre d'Estudis del Solsonès*, núm. 4, p. 35-59.
- RIU, M. (1990). «Creació i desaparició d'alguns vilatges fortificats a la Catalunya medieval». *Cota zero*, núm. 6, p. 57-66.
- RIU, M. (1992). Arqueología de los núcleos de población en la Edad Media. Instituto de Estudios Riojanos. P. 13-30.
- RIU, M. (1993). «Algunos modelos de población dispersa y agrupada en la Cataluña medieval». *Boletín de Arqueología Medieval*, núm. 7. Madrid, p. 89-93.
- RIU, M. (1996). «La família en l'àmbit pirinenc als segles IX i X». *Revista d'etnologia de Catalunya*. Núm. 8. P. 14-19.

- RIU, M. (2001). «Aspectes històrics i arqueològics del mas». A *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII). Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics*. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona 3-5 de novembre de 1999. Barcelona. CSIC. P. 19-48.
- RIU, M. (2003). «La vivienda rural en el Prepirineo y Pirineo catalán (siglos XI al XVI)». *Scripta Nova, Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, Universidad de Barcelona. Vol. VII, núm. 146. Accessible a: [http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146\(001\)htm](http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-146(001)htm).
- ROIG BUXÓ, J. (2009). «Asentamientos rurales y poblados tardoantiguos y altomedievales en Cataluña (siglos VI al X)». A *The archaeology of early medieval villages in Europe*, a cura de Jaun Quirós Castillo, Bilbao (Documentos de Arqueología e Historia), p. 207-251.
- ROIGÉ, X.; ESTRADA, F.; BELTRAN, O. (1997). *La casa aranesa*. Col·lecció Polaris. Garsineu Edicions. Tremp.
- ROIGÉ, X.; ESTRADA, F. (2008). *El mas al Montseny: la memoria oral*. Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 16. Generalitat de Catalunya.
- SAGUER, E. (coord.) (2005). *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins. 1930-2000*. Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 22. Generalitat de Catalunya.
- SAGUER, E. (coord.) (2001). *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers de la regió de Girona, 1930-2000*. Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 11. Generalitat de Catalunya.
- SALRACH; J. M. (1977). «Mas prefeudal i mas feudal». A *Territori i societat a l'Edat Mitjana: Història, arqueologia, documentació*. Edició a cura de Jordi Bolòs, Joan J. Busqueta. Edicions de la Universitat de Lleida. P. 13-40.
- SANTANDREU, M.D. (2006). *La vila de Berga a l'Edat Mitjana. La família dels Berga*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. Manuel Riu. Universitat de Barcelona.
- SERRA I CLOTA, A. (1990). *La comunitat rural a la Catalunya Medieval: Collsacabra (s. XIII-XVI)*. Eumo editorial. Barcelona.
- SERRA I CLOTA, A. (1993). «Anàlisi de la distribució espacial en la subcomarca del Collsacabra: Tavertet i Sorcerols (Osona) en los siglos X-XV». *IV CAME*, vol. II, p. 467-483.
- SERRA I CLOTA, A. (1996). «Evolució tipològica del mas a Tavertet (s. X-XV) Resultats de les campanyes de prospeccions». *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, núm. 16-17, 1995-1996, p. 245-265.
- SERRA I CLOTA, A. (1998). «La forma constructiva en el mundo rural catalán (ss. XIV-XVI)». *Actas del Segundo Congreso Nacional de Historia de la Construcción*, A Coruña, 22-24 octubre del 1998. SEDHC, U. A Coruña, CEHOPU. 1998. P. 465-474.
- SERRA VILARÓ, J. (1930). *Baronies de Pinós i Mataplana*. Vol. I. Reedició del 1989 del Centre d'Estudis Baganesos. Bagà.
- SERRA VILARÓ, J. (1947). *Les Baronies de Pinós i Mataplana*. Volum II. Reedició de 1989 del Centre d'Estudis Baganesos. Bagà.

- SOLÀ COLOMER, Xavier (2015). «Arquitectura, vida quotidiana i vida material en els masos de l'Alt Fluvià i el Brugent (1580-1660)». *I Congrés del Món de la Masia: passat, present i futur del territori català*. Institut d'Estudis Catalans – Institució Catalana d'Estudis Agràris. Barcelona, 11-13 de març del 2015.
- TERRADAS I SABORIT, Ignasi (1984). *El món històric de les masies*. Barcelona. Ed. Curial.
- TORRAS, Cèsar August (1905). *Pirineu Català. Guia itinerari*. Bergadà, valls altes del Llobregat. Tipografia L'Avenç. Barcelona.
- TOUS, Rosa (1985). *Les activitats d'un notari de Saldes a les darreries del segle xv*. U.B. Dptm. Història Medieval. Tesina de llicenciatura.
- VELA, F. (2005). *Espacio doméstico y arquitectura del territorio en la prehistoria peninsular: tipología y razón constructiva en la arquitectura celibérica*. Tesi doctoral. Universidad Complutense de Madrid.
- VILA, Marc Aureli (2002) (primera edició 1980). *La casa rural a Catalunya. Cases aïllades i cases de poble*. Barcelona. Edicions 62.
- VILARRASA I VALL, Salvador (1975). *La vida a pagès*. Impremta Maideu. Ripoll.
- VINYOLES I VIDAL, M. T. (1999). «L'utilitatge de la llar als darrers segles medievals». *Anuario de estudios medievales*, núm. 29, p. 1165-1184.
- VINYOLES I VIDAL, M.T. (2001). «La qualitat de vida en un mas del Vallès al segle xv: estudi d'un inventari del mas Canals de Rubí (Can Rosés)». A *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)*. Actes del col·loqui celebrat a Barcelona, del 3 al 5 de novembre del 1999. Ed. Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institució Milà i Fontanals, Departament d'Estudis Medievals, Barcelona. P. 479-520.
- VIOLANT, R. (1948). *Art popular decoratiu a Catalunya*. Les Belles Edicions. Barcelona. Edició facsímil dins la col·lecció Biblioteca Ramon Violant i Simorra, núm. 5, editada per Ecomuseu de les Valls d'Àneu i Garsineu Edicions, Tremp, 2018.
- VIOLANT, R. (1949). *El Pirineo Español: vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. Barcelona. Editorial Altafulla. Edició facsímil del 2003.
- VIOLANT, R. (1950). «Características tradicionales, antiguas y evolucionadas, del hogar doméstico popular en Cataluña». *Obra Oberta*, 3. Ed. Altafulla. Barcelona. Reedició del 1981.
- VIOLANT, R. (1981). «Terminologia sobre el foc, la llar i la llum al Pallars Sobirà». *Obra Oberta*, 3. Barcelona. Ed. Altafulla. P. 191-227.
- ZAMORA, Francisco de. (1787 edició original, 1973 edició facsímil i 1985, ed. Curial). *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, edició de Ramon Boixerareu, ed. Curial, Barcelona.

7. Annexos

7.1. Documentació d'arxiu

En aquest annex hi ha una relació dels documents històrics que s'han citat al text. Ja que es repeteixen les referències dels mateixos documents diverses vegades al llarg del text i per tal de no repetir la cita, s'ha optat per posar únicament l'any del document; si hi ha més d'un document del mateix any, els distingim posant a, b, etc., d'aquesta manera resulta més fàcil la identificació del document i es facilita la consulta en aquesta relació.

Acrònims dels arxius:

ACA: Arxiu Corona d'Aragó
ADS: Arxiu Diocesà de Solsona
ABEV: Arxiu Episcopal de Vic
AMA: Arxiu Municipal d'Avià
APB: Arxiu Parroquial de Berga
ApSS: Arxiu Privat casa Santamaria de Serrateix
ApBO: Arxiu privat casa Ballaró d'Olvan
ApMA: Arxiu privat casa Mas d'Avià
ApVA: Arxiu privat casa Vilamarí d'Avià
ApMS: Arxiu privat casa Malla de Sagàs

1331. Inventari dels béns de R. Mercet de la Pobla, amb motiu de testament. ACA. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 258).
- 1351a. Inventari d'una casa de Gréixer. ACA. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 259).
- 1351b. Inventari de la casa d'una família que tenia una vinya, a Bagà. ACA. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 260).
- 1351c. Inventari del mas Clarà de Brocà. ACA. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 292).
- 1365a. Alberg de la plaça de Bagà de la família Dardalló, no noble però acomodada. ACA. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 261-262).
- 1383a. 17 abril, els amos de Puigcugul d'Olvan s'afillen i fan hereva una noia del Ballaró, Margarida. (ApBO).
- 1383e. Inventari dels béns de Bartomeu Boxader, paraire (APB, llibre notarial 31, f. 75r). (A Santandreu, M. D., 2006).
- 1383f. Inventari dels béns de Jaume Duran (APB, llibre notarial 31, f. 112v). (A Santandreu, M. D., 2006).
- 1383g. Inventari dels béns de Pere de Coromines (APB, llibre notarial 341, f. 142v). (A Santandreu, M. D., 2006).
- 1383h. Inventari dels béns de Jaume Trullars (APB, llibre notarial 31, f. 219v). (A Santandreu, M. D., 2006).
- 1383i. Inventari dels béns de Francesc Torrent (APB, llibre notarial 31, f. 247r). (A Santandreu, M. D., 2006).
- 1383k. Inventari dels béns de propietari anònim (APB, llibre notarial 31, f. 336r). (A Santandreu, M. D., 2006).
1413. Capítols matrimonials de Vilaseca de Rus. ACA. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, L-XXI, 98-1413, p 237).
- 1421a. Inventari dels béns de Romia, filla de Bernat Soler de Gaià vídua de Guillem Noguera (APB, llibre notarial 27, f.7r). (A Santandreu, M.D., 2006).
- 1421b. Inventari dels béns d'Arnau Sala. (APB, llibre notarial 27, f.46v). (A Santandreu, M. D., 2006).
- 1422b. Inventari d'un parayre de Bagà. ACA. (Serra Vilaró, 1947 llibre II, Pag 377).
1423. Inventari dels béns d'un ferrer de la Pobla de Lillet. ACA. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 410-411).
1433. Inventari dels béns de Margarida vídua d'Antoni de Torrentfernós. (APB, llibre notarial 251, f. 14r). (A Santandreu, M. D., 2006).
1437. Capítols matrimonials de Bernat de Graner i Elionor de Cascalls. (APB, llibre notarial 35, f.7v). (A Santandreu, M. D., 2006).

1439. Inventari dels béns de Miquel Oller. (APB, llibre notarial 251, f. 27v). (A Santandreu, M. D., 2006).
- 1441a. Inventari dels béns de Pere de Miquels. (APB, llibre notarial 251, f. 44r). (A Santandreu, M. D., 2006).
- 1441b. Inventari dels béns de Jofre de Cardona. (APB, llibre notarial 251, f.47r). (A Santandreu, M. D., 2006).
- 1441c. Inventari del mas de Rus, un del importants. ACA. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 268).
1452. Inventari dels béns de Maties Serra. (APB, llibre notarial 251, f.105v). (A Santandreu, M.D., 2006).
- 1461a. Inventari del mas de Roure, de Santa Cecília de Riutort. ACA. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, Pag 294-295).
- 1461b. Inventari d'un parayre de la Pobla. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 377-379) ACA
- 1476a. Inventari de la vídua del mercader de La Pobla, G. Vilar. ACA. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 264-265)
- 1476b. Inventari d'una casa de la Pobla. ACA. (Serra Vilaró, 1947, llibre II, p. 262-264).
1491. Inventari del Mas Grifé de Molers, Saldes. (A Tous, R., 1985).
1498. Mas Calderer, de Saldes, inventari fet a la mort de Joan Caldarer. (A Tous, R., 1985).
1502. Inventari fet pel testament de Pere Jou quan morí, del Mas Pere Ferrer de Saldes. (A Tous, R., 1985).
1503. Inventari del Mas Grifé de Molers, Saldes, quan va morir Pere Cabra. (A Tous, R.,1985).
1509. Inventari de la casa de Isern de Saldes, per la compra d'Esteve Aimeric a carta de gràcia. (A Tous, R., 1985).
1562. 10 de setembre. Inventari dels béns d'Isabel, vídua d'Antic de Palmerola, senyor del castell de Palmerola, Borredà. (AEV, Borredà, V/1), (AAVV, 1990).
1580. Inventari de Magdalena Casals, vídua de Joan Casals, usufructuària de la casa els Casals, del terme de Sagàs, a 20-8-1580. (ApMS).
1655. Capítols matrimonials entre Joan Canudas Ballaró Noguera i Maria Portavella de Les Lloses. (ApBO).
1686. Capítols matrimonials Eudald Canudas Ballaró Portavella i Maria Perramon Serrat de Sant Feliu de Bruguera. (ApBO).
1688. Inventari dels béns de Joan Font, pagès del mas Font, situat al poble de Borredà. (AAVV, 1990).
1695. Inventari que fa Maria Àngela Salvans, vídua d'Antoni Salvans, de la casa Salvans de Sagàs. (APB).

1739. Capítols matrimonials de Ramon Canudas Ballaró Perramon i Maria Anna Sansalvador d'Olost. (ApBO).
1774. Inventari que fan Josep i Narcisa Vila Pou, dels béns que foren dels seus respectius sogres, Josep i Narcisa Vila Pou Comalrena, de la casa Pou, de la parròquia de Sagàs. (APB).
1790. Capítols matrimonials entre Josep Gener i Simon de Sant Sadurní de Fígols (Gargallà) i Margarida Pejoan Navel i Ballús de Sant Vicenç de Navel. (ApGT).
1795. Inventari pels capítols matrimonials entre Ramon Santamaria i Maria Castellar de la casa Santamaria de Serrateix. (ApSS).
1796. Capítols matrimonials entre Martí Canudas de Vilamarí i Margarida Ballús d'Obiols. (ApVA).
1798. Capítols matrimonials entre Maria Canudas i Vilamarí amb Esteva Granes i Cabana de Bagà. (ApVA).
1809. Inventari per la defunció de Ramon Santamaria de la casa Santamaria de Serrateix. (ApSS).
1819. Inventari que fa Antoni Torras Gonfaus dels béns que foren del seu pare, Agustí Torras Gonfaus, Berga. (APB).
1825. Inventari de les Cots de Sant Joan, Serrateix. (ApSS).
1903. Capítols entre Àngel Canudas Aguilar (fill d'Antoni Canudas Pladelasala) i Anna Illa Grau a la qual donen de dot una calaixera. Casa Ballaró d'Olván. (ApBO).

La masia ha estat el principal sistema d'habitatge de Catalunya des de l'edat mitjana, vinculat al paisatge i a l'aprofitament del seu entorn. Però, a més de ser el centre d'un sistema econòmic, és l'embolcall d'una família, de les seves relacions, d'un món ple de continguts i significats socials que ens explica una forma de vida que ha caracteritzat el nostre paisatge. Aquest llibre tracta els espais interiors de les masies, aquells en els que han fet vida els seus habitants i que ens mostren les transformacions en diferents etapes històriques. L'ús dels espais, l'adaptació als recursos disponibles, les relacions entre els diferents membres del grup ens donen molta informació d'altres aspectes de la masia.

La recerca s'ha desenvolupat a la comarca del Berguedà, un territori de l'anomenada Catalunya vella, un territori de masies, de cases rurals, que ha viscut i crescut del seu medi geogràfic i que ha mantingut aquest modus de vida fins a l'actualitat. Un territori amb unes característiques específiques, en el que es diferencia la zona sud amb extenses planes entre turons i on ha predominat l'agricultura, i un territori de muntanya al nord, inici dels Pirineus, amb un relleu muntanyós que ha influït en l'adaptació de l'home al medi, desenvolupant un sistema de vida fonamentalment al voltant de la ramaderia.

Aquesta monografia és una part del resultat d'un treball d'investigació iniciat l'any 2007 i que amb el títol *L'espai domèstic i el mobiliari rural al Berguedà. Estudi del mobiliari i de la relació amb el seu entorn*, es realitzà en el marc del programa de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) que duu a terme el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

MARÍA DEL AGUA CORTÉS és Doctora en Arqueologia per la Universitat Autònoma de Barcelona i per la Universidad de Cantabria, amb la tesi doctoral "Espai domèstic i cultura material. Una aproximació històrica a les cases rurals del Berguedà". Treballa com a tècnica de patrimoni cultural a la Diputació de Barcelona. Ha publicat diversos estudis sobre l'espai domèstic rural fruit de les recerques que ha fet a diverses zones de la Catalunya central.

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

